

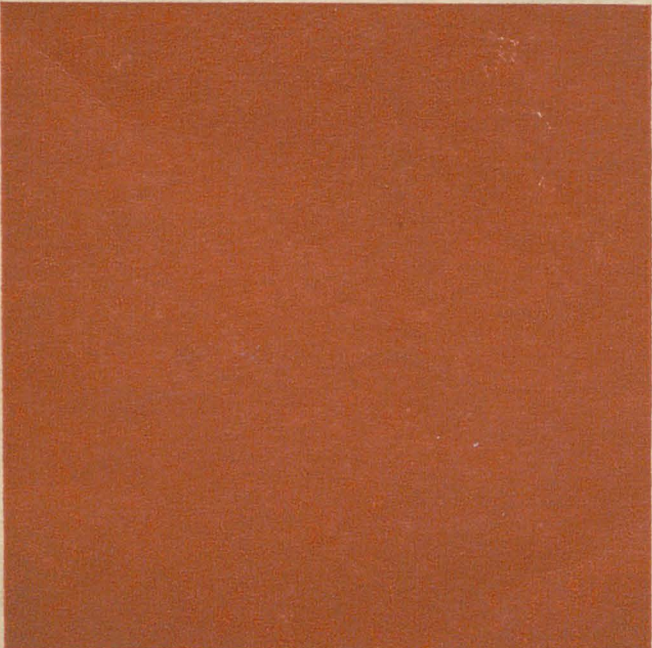
83306

EB

ENCICLOPEDIA DE BUZUNAR

HADRIAN
DAICOVICIU

Dacii

EDITURA ENCICLOPEDICĂ ROMÂNĂ

Dații

EB

ENCICLOPEDIA DE BUZUNAR

Seria „SINTEZE“

Hadrian Daicoviciu

Dacii

**ediție revăzută
și completată**

Editura enciclopedică română
București • 1972

Prefață la ediția I

Am scris această carte cu credința că e necesară.

Uimitoarele descoperiri făcute mai ales în ultimii 20 de ani au aruncat o nouă lumină asupra civilizației și istoriei dacilor. Datorită strădaniilor arheologiei românești, o lume necunoscută și chiar nebănuită a apărut din adâncurile unde scurgerea secolelor o îngropase, înfățișându-se în antica-i splendoare ochilor noștri. Pe platourile înalte ale Carpaților meridionali drumețul poate admira astăzi ruinele impunătoare ale cetăților dacice de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Căpîlna, Bănița, Tilișca, sau sanctuarele enigmatice de la Grădiștea Muncelului. În Munții Apuseni el pășește pe coama stîncoasă a Pietrii Craivii, pe locurile unde se ridică odinioară o cetățuie a dacilor. În valea mănoasă a Argeșului, resturile așezării de la Popești, iar pe cursul inferior al Siretului, vestigiile așezării de la Poiana stau mărturie vieții și culturii strămoșilor noștri, în timp ce mai la miazănoapte, deasupra orașului Piatra Neamț, cetatea de pe Bîlca Doamnei străjuiește, mută, văile și cîmpiile dimprejur. Peste tot, prin munți și păduri, pe firul văilor și pe largile șesuri, călcăm, de

multe ori fără să ne dăm seama, pe vetrele vechilor așezări daco-getice, iar în zecile de muzee ale țării obiecte felurite ne întregesc imaginea unei vieți demult dispărute.

Specialiștii s-au aplecat cu atenție și pasiune asupra vestigiilor civilizației dacice, de la puternicele ziduri ale cetăților din Munții Orăștiei pînă la cele mai neînsemnate cioburi ale vaselor de lut ars. Sensul multora din descoperirile făcute a fost descifrat; sensul unora continuă să fie neînțeles, așteptînd noi cercetători și noi cercetări. Roadele muncii răbdătoare a arheologilor și a celorlalți cercetători ai istoriei vechi a patriei noastre au fost consemnate în numeroase lucrări de specialitate citite, fapt îmbucurător, nu numai de specialiști.

Din bogatul mozaic al studiilor apărute, specialistul reconstituie cu destulă ușurință tabloul dezvoltării social-economice, politice și culturale a daco-geților în măsura în care diversele lui aspecte au devenit cunoscute. Pentru nespecialist, lucrul acesta e mult mai greu, chiar dacă setea lui de cunoaștere e tot atît de mare. Nespecialistului îi trebuie o lucrare de sinteză, accesibilă, împovărată cît mai puțin de termeni tehnici și de descrieri amănunțite ale lucrărilor arheologice și ale materialelor.

Despre istoria dacilor în perioada lor de apogeu economic, politic și cultural, o astfel de lucrare, care să se adreseze în primul rînd cercurilor largi de cititori, lipsește. Sentimentul viu al acestei lacune m-a îndemnat să scriu paginile ce urmează.

Cartea aceasta nu e un manual. Ea nu cuprinde numai fapte sigur stabilite de cercetarea istorică și acceptate în chip unanim; de multe ori, lipsurile din documentarea pe care antichitatea ne-a transmis-o, fie pe calea izvoarelor literare, fie pe cea a izvoarelor arheologice, epigrafice, numismatice etc., au fost împlinite prin ipoteze, unele acceptate de mulți specialiști, altele aparținînd pe de-a-ntregul autorului. O cheazășie a exactității tuturor acestor ipoteze nu există; oricînd, o nouă descoperire, o nouă interpretare pot infirma una sau alta din

ele. Autorul nu poate afirma decît că n-a introdus în paginile lucrării nici o ipoteză de care personal să nu fie convins pe temeiul materialelor cunoscute pînă în prezent. Mai mult, în problemele în care nici o explicație dată pînă acum nu se dovedește pe deplin satisfăcătoare, am preferat să arăt limpede acest lucru decît să optez pentru o interpretare de care nu sînt încredințat că e bună. Acest procedeu izvorăște din convingerea că cititorul nu trebuie înșelat, nu trebuie lăsat să creadă că specialiștii știu mai mult decît știu în realitate. Cititorul nespecialist are dreptul să cunoască limitele actuale reale ale cunoștințelor noastre despre trecutul patriei.

Am încercat să dau acestei cărți un dublu caracter. Pe de o parte, am vrut ca ea să fie o lucrare de popularizare, accesibilă cit mai multor cititori; pe de altă parte, am căutat să-i imprim un caracter științific, nu prin utilizarea unui complicat aparat bibliografic sau printr-un ton de precizie seacă, ci prin rigurozitatea interpretărilor, prin soliditatea dovezilor și a argumentelor aduse. Dacă am reușit sau nu, pot să aprecieze numai cititorii înșiși.

Caracterul cărții de față mă împiedică să dau prin note și trimiteri, așa cum se obișnuiește într-un studiu, tributul cercetătorilor, mai vechi și mai noi, ale căror lucrări le-am folosit din plin. Bibliografia pe care am anexat-o, bibliografie întocmită pe capitole, e menită să-i servească drept orientare cititorului; ea nu reflectă decît într-o foarte redusă măsură datoria pe care autorul a contractat-o față de înaintașii, dascăli și colegii săi. Fie-mi îngăduit să le adresez tuturor aici un cuvînt de căldă mulțumire pentru contribuția adusă de fiecare la sporirea cunoștințelor noastre despre daci; fie-mi îngăduit să-mi exprim convingerea că fără rodnică lor activitate, această carte n-ar fi apărut niciodată.

H. D.

Prefață la ediția a II-a

Cea dintii ediție a acestei cărți, în cele două tiraje ale ei (Editura Științifică, 1965 și Editura pentru literatură, 1968), s-a bucurat de o caldă primire din partea cititorilor. Aceasta mi-a întărit credința exprimată în primele cuvinte ale prefeței la ediția I și-mi dă astăzi curajul de a oferi publicului larg o ediție nouă, revăzută și considerabil sporită.

Revizuirea și sporirea paginilor apărute acum mai bine de cinci ani au devenit deopotrivă de necesare datorită îmbogățirii cunoștințelor noastre. Date noi, descoperiri noi s-au adăugat la cele mai de multă vreme cunoscute ; unele mi-au confirmat anumite ipoteze sau interpretări, altele m-au obligat să-mi schimb părerea într-o chestiune sau alta. Nu e departe de adevăr bu-tada potrivit căreia istoria veche, mai ales atunci când e bazată în mare măsură pe documente arheologice, trebuie rescrisă în întregime din sfert în sfert de secol.

La îmbunătățirea textului se adaugă și un aparat critic care lipsea aproape cu desăvârșire în ediția dintii. Cartea dobîndește, sper, în chipul acesta, o ținută mai academică, fără ca lectura sau înțelegerea ei să fie îngreunată. Dimpotrivă, aparatul critic îngăduie trecerea unor discuții sau a unor amănunte mai puțin semnificative din text în notele de la sfîrșitul capitolelor. De asemenea, el permite să i se dea mai limpede fiecăruia ceea ce i se cuvine.

H. D.

ABREVIERI

- AAC** = Acta Archaeologica Carpathica, Cracoviae, I (1959) și urm.
- ACMIT** = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj, I (1926—1928) — IV (1932—1938).
- ActaMN** = Acta Musei Napocensis, Cluj, I (1964) și urm.
- AISC** = Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I (1928—1932) — V (1945—1948).
- Apulum** = Apulum, Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia, I (1939—1943), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1966), VII/1, 2 (1968).
- ARMSI** = Academia Română, Memoriile Secției Istorice, seria a II-a, 1886/1887 — 1916/1919, seria a III-a, 1922/1923 — 1944/1945.
- CDGTr** = Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania, Ed. Științifică, București, 1969.
- CIL** = Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- Dacia** = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) — XII (1948); N. S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, București, I (1957) și urm.
- DID** = Din istoria Dobrogei, București, vol. I (1965), vol. II (1968).
- EDR** = Ephemeris Daco-Romana, Roma, I (1923) — X (1945).
- FGrHist** = Die Fragmente der griechischen Historiker herausgegeben von Felix Jacoby, Berlin-Leiden, 1923.
- FHG** = Fragmenta historicorum Graecorum, ed. C. et Th. Müller, Paris, I (1885), II (1878), III (1883), V (1885).
- IstRom** = Istoria României, București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).

- JNG** = Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte. Herausgegeben von der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft, München.
- JRS** = Journal of Roman Studies, London, I (1911) și urm.
- KS** = Kratkie soobščeniia Instituta istorii material'noj kul'tury, Moskva.
- Materiale** = Materiale și cercetări arheologice, București, I (1953) — IX (1970).
- OmD** = Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, Ed. Acad. R.P.R., [București], 1960.
- PH** = Przegląd Historyczny, Warszawa.
- PIR** = Prosopographia Imperii Romani, Berlin.
- RE** = Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa), Stuttgart, 1893 și urm.
- RevFil** = Revista de Filozofie, București, I (1954) și urm.
- RevMuz** = Revista Muzeelor, București, I (1964) și urm.
- RRSI** = Revista Română de Studii Internaționale, București, 1—2 (1967).
- RevEtAnc** = Revue des Études Anciennes, Paris, I (1899) și urm.
- SA** = Sovetskaja Arheologija, Moskva.
- Sargetia** = Sargetia, Buletinul Muzeului Regional Hunedoara, Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966), V (1968), VI (1969), VII (1970), VIII (1971).
- SCIV** = Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) și urm.
- SCȘCluj** = Studii și cercetări științifice, Cluj, I (1950) — VIII (1957).
- StCls** = Studii Clasice, București, I (1959) și urm.
- StCom** = Muzeul Brukenthal, Studii și comunicări Arheologie-istorie, Sibiu, 12 (1965), 13 (1967), 14 (1969).

- Studia* = Studia Universitatis Babeş-Bolyai, series IV, Historia, Cluj, I (1956) și urm.
- Syll*³ = Sylloge inscriptionum Graecarum, ed. a III-a, Leipzig, 1915—1921.
- TransAnt* = La Transylvanie dans l'antiquité, Bucarest, 1945.

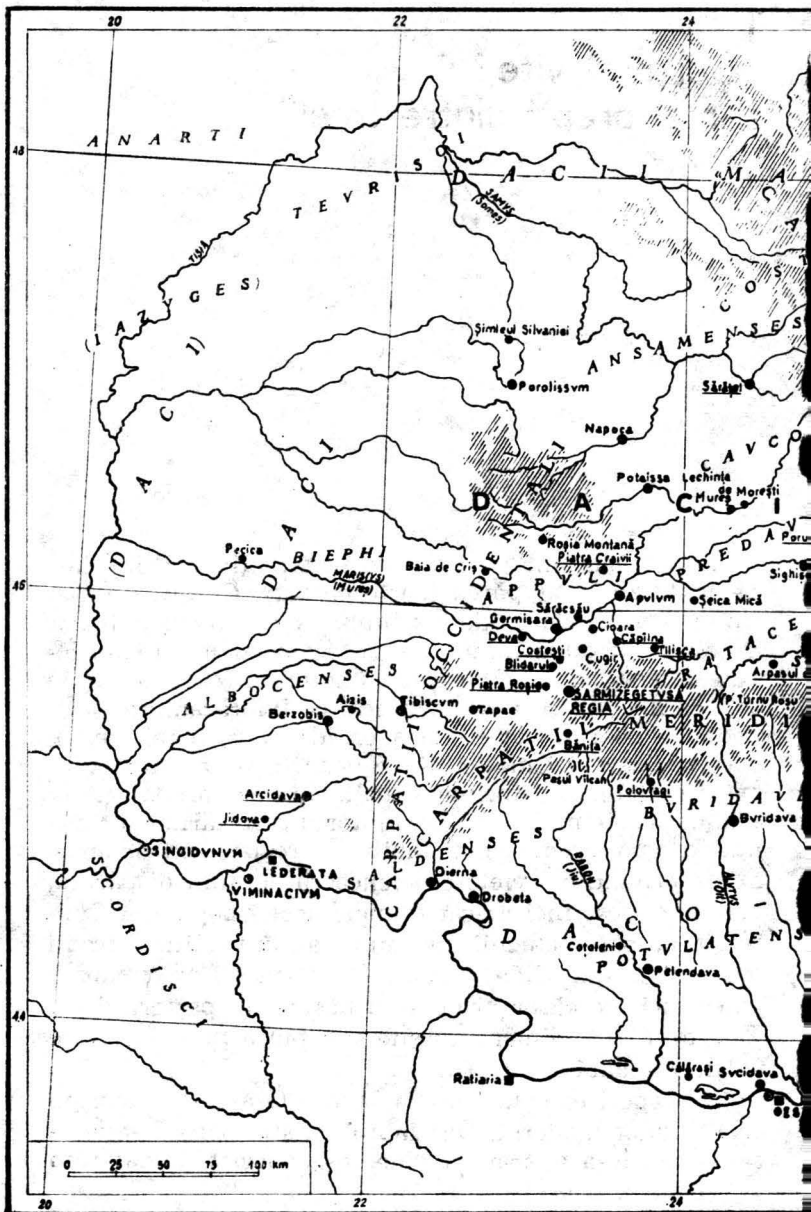
1

„Cei mai viteji și mai drepți dintre traci“

Arheologii sînt puși adesea în situații care în viața de toate zilele ar părea foarte ciudate. Ce altceva s-ar putea spune dacă, de exemplu, am cunoaște foarte bine un om după înfățișare, dacă am ști în ce casă locuiește, cu ce se ocupă, ce unelte întrebuintează în munca lui, din ce vase mîncîcă, ce îmbrăcăminte și ce podoabe poartă, dar n-am avea idee nu numai cum îl cheamă, dar nici măcar de ce neam e și ce limbă vorbește? Ei bine, e tocmai situația în care arheologii se află de foarte multe ori. Cu ajutorul cercetărilor lor minuțioase pe teren, ei pot stabili cu precizie zeci de amănunte privind o societate omenească de mult dispărută, dar nu cunosc nici măcar numele acelei populații. Cum își ziceau oare oamenii care au creat, în neoliticul tîrziu (eneolitic), splendida cultură Cucuteni? Dar vînătorii paleolitici ale căror urme s-au păstrat în peștera de la Baia de Fier? Nimeni nu știe și e puțin probabil că se va ști vreodată ¹.

Descoperirea cetăților din Munții Orăștiei o datorăm arheologilor moderni. Dar faptul că știm cine le-a ridicat, cine le-a apărut și cine le-a cucerit îl datorăm

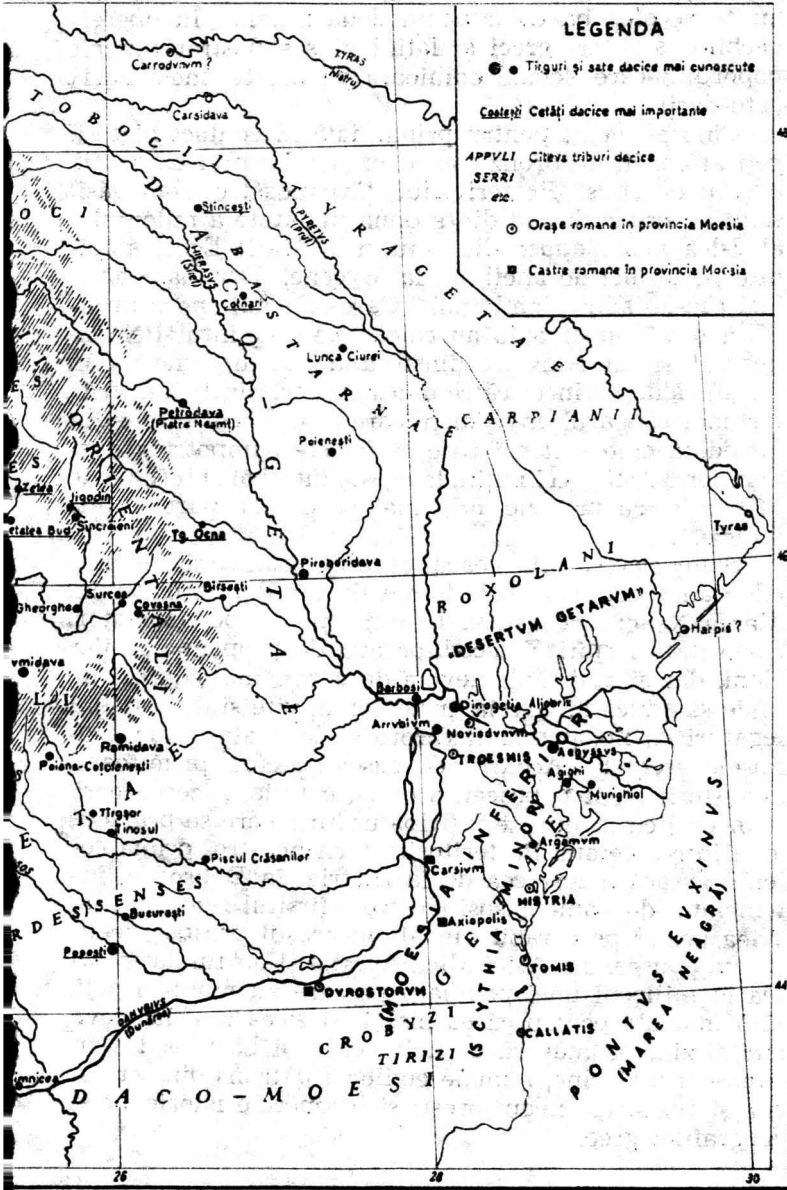

Pl. I : Dacia în

LEGENDA

- ● Tiguri și sate dacice mai cunoscute
- Castele: Cetăți dacice mai importante
- APPVLI Citeva triburi dacice
- SERRI etc.
- Orașe romane în provincia Moesia
- Castele romane în provincia Moesia

Înaintașilor noștri într-ale istoriei, care au trăit acum multe secole, ba chiar acum două milenii. În operele vechilor scriitori greci și latini ni s-a păstrat numele poporului care locuia odinioară pe aceste meleaguri : geto-dacii.

Cînd au venit pentru prima dată în contact pletoșii geți ai epocii de bronz sau ai vîrstei fierului cu grecii, e greu de spus. Pe teritoriul țării noastre s-au găsit săbii de bronz datînd din a doua jumătate a mileniului al 2-lea î.e.n., aduse din ținuturile Mării Egee, stăpînite pe atunci de aheii de la Mycene. Dar oare aheii înșiși le-au adus pînă la noi ? Oare oamenii epocii bronzului din Transilvania au călcat pe pămîntul Peloponesului și au adus cu dînșii minunatele arme ? Sau ele au călătorit încet către miazănoapte, din trib în trib, iar meșteșugarul mycenian care le-a făcut n-a știut niciodată cine sînt cei care le foloseau împotriva dușmanilor ? Astăzi cel puțin, la aceste întrebări nu se poate răspunde cu precizie, deși mai probabilă pare ultima ipoteză ².

Sigur este că prin veacul al 8-lea î.e.n. corăbiile grecilor au început să brăzdeze valurile Pontului Euxin, Marea Neagră de astăzi. Îi mîna, poate, pe navigatori curiozitatea, spiritul iscoditor atît de propriu vechilor eleni, dar și mai mult nevoia de a găsi noi ținuturi de unde să aducă în Grecia grîne, lemn, vite și de a stabili legături cu noi populații cărora să le poată vinde produsele grecești. Acolo unde găseau locuri primitoare, negustorii eleni poposeau a doua, a treia, a zecea oară și încetul cu încetul se infiripa un tîrg, care se prefăcea apoi într-o cetate. Pe teritoriul țării noastre, prima colonie greacă a fost cea de la Histria, în Dobrogea, întemeiată de oameni sosiți către sfîrșitul veacului al 7-lea î.e.n. ³ pe corăbii din Milet, orașul prosper de pe coasta apuseană a Asiei Mici. Aceștia și-au fundat cetatea în mijlocul unei populații pe care au numit-o *geți*, fără îndoială pentru că ea însăși își zicea așa. Iar ceva mai tîrziu, pe măsură ce noii veniți și băștinașii s-au cunoscut mai bine, numele geților a pătruns din scrisorile și registrele negustorești și în operele istoricilor și geografilor greci.

Probabil că multe dintre cele mai vechi știri despre daco-geți s-au pierdut în cursul secolelor ; totuși, nu cred să fie întâmplător faptul că primele informații le deținem tocmai de la un logograf din Milet : Hecateu. Născut pe la mijlocul secolului al 6-lea î.e.n., el a fost om politic, istoric și geograf. Ca om politic, a luat parte la răscoala cetăților din Asia Mică împotriva apăsătoarei stăpîniri persane ; ca geograf și istoric a scris, printre altele, o lucrare intitulată *Înconjurul pămîntului* (Γῆς περίοδος), din care nu ni s-au păstrat decît fragmente. Tocmai într-unul din ele găsim consemnate două triburi, *crobyzii* și *trizii* (sau *tirizii*), care locuiau prin sudul Dobrogei de astăzi ⁴. Triburile acestea sînt pomenite și în izvoare mai tîrzii ca făcînd parte din neamul geților, așa încît, prin opera lui Hecateu, geții își fac apariția în istoria scrisă a omenirii.

La drept vorbind însă, fragmentul păstrat din Hecateu nu ne spune mare lucru. El nici nu reprezintă o știre istorică, ci una etnografică-geografică. Tot așa, nu ne slujește la nimic împrăjurarea că Sofocle, în tragedia *Triptolemos*, aproape în întregime pierdută ⁵, vorbește, într-un rînd, despre un rege, *Charnabon*, „care domnește peste geți“. Ce-i drept, e pentru prima oară, după cunoștințele noastre de astăzi, că numele geților apare într-o operă scrisă, dar nu putem ști dacă e vorba despre vreo seminție din sudul Balcanilor, mai aproape de Grecia, sau despre geții noștri.

„Geții noștri“... Dar cine sînt ei oare ?

Cine sînt daco-geții ?

Pentru a afla cine sînt daco-geții trebuie să mai așteptăm cîțiva ani, pînă ce vestitul Herodot își va scrie *Istoriile* sale. El va fi primul care, năzuind să dea o veritabilă istorie universală pentru vremea lui, va închina și geților mai mult decît cîteva cuvinte. Despre ce spune Herodot va mai fi vorba ; deocamdată ne putem mîrgini la un fragment dintr-o frază, care răspunde atît de bine întrebării puse, încît l-am așezat în fruntea întregului capitol. Spune anume Herodot că geții

sînt „cei mai viteji și mai drepți dintre traci“⁶, rezolvînd astfel pentru noi problema apartenenței etnice a daco-geților. „Părintele istoriei“ îi cunoaște pe geți ca pe o ramură nordică a marelui neam tracic, ramură distinctă, întrucît și numele lor generic e diferit, și obiceiurile se deosebesc în multe privințe⁷.

Oricît de importantă și de prețioasă, informația lui Herodot nu ne poate fi de ajuns. Geții sînt o ramură a tracilor : foarte bine. Dar dacii ? Sînt un popor diferit ? Și apoi dacă geții sînt de neam tracic, fiind totuși o ramură deosebită a acestui neam, cînd s-a petrecut separarea ? Ce limbă vorbeau ? De unde le vine numele ? De cîtă vreme locuiau ei pe teritoriul țării noastre, unde-i știe Herodot ? La nici una din aceste întrebări „părintele istoriei“ nu ne dă răspuns. Dar oamenii de știință nu-l au la îndemînă numai pe Herodot ; ei întreprind săpături arheologice, cercetează puținele vestigii ale limbii geto-dace, examinează și compară știrile păstrate și la alți autori antici și, pe temeiul tuturor datelor astfel obținute, încearcă să răspundă nedumeririlor.

Deși scrie în a doua jumătate a veacului al 5-lea î.e.n., Herodot se referă la evenimente de la sfîrșitul secolului precedent. Așadar, geții erau încă din secolul al 6-lea î.e.n. prezenți în ținuturile noastre ; informațiile lui Herodot se potrivesc de minune cu cele ale lui Hecateu milesianul. La rîndul lor, arheologii au izbutit să demonstreze existența, în secolele 7—5 î.e.n. a unor culturi materiale de tip hallstattian (deci specifice primei vîrste a fierului) care se prezintă unitar pe tot cuprinsul țării noastre⁸ și își au rădăcinile într-un trecut îndepărtat ce merge pînă la începuturile epocii bronzului (vezi fig. 1 și 2). Concluzia pe care specialiștii au tras-o, pe bună dreptate, a fost că geții nu locuiau numai în Dobrogea, unde-i plasează Herodot, ci și în restul României de astăzi și că ei nu se găseau aici numai din veacul al 6-lea î.e.n., ci de mult mai multă vreme. Nu se știe exact în ce măsură populațiile epocii pietrei șlefuite (neoliticul) au participat la formarea daco-geților ; e sigur însă că pe la 1700 î.e.n., la începuturile epocii bronzului, ținuturile carpato-dunărene erau locuite de o populație care nu era încă daco-getică, dar

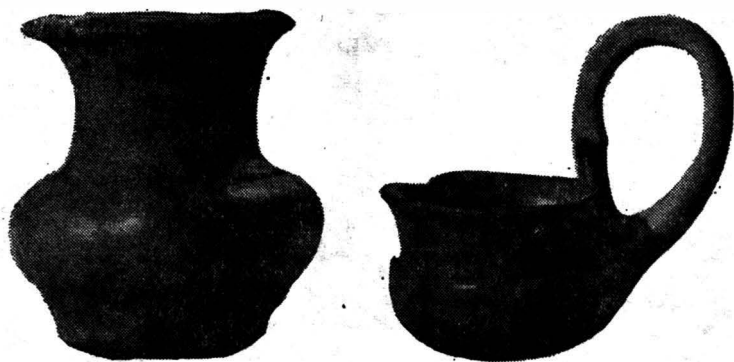

Fig. 1 : Ceramică Basarabi descoperită la Bernadea

din care se vor naște daco-geții. Împrejurarea aceasta ne dă dreptul să spunem că, în momentul apariției lor pe scena istoriei scrise, geții se prezentau grecilor ca străvechi autohtoni ai acestui pământ.

Cercetările istorico-lingvistice au dovedit că daco-geții sînt unul și același popor. Geograful antic Strabo, care a trăit la cumpăna dintre era veche și era noastră, ne spune răsplat că dacii și geții vorbeau aceeași limbă⁹, iar arheologia îi întărește indirect spusele prin dovedirea unității depline a culturii create de dînșii. Numele diferit pe care-l întîlnim în izvoarele antice se datorește faptului că înainte ca neamul daco-getic să se fi grupat și politiceste într-o unitate, el era împărțit în numeroase triburi, ca, de exemplu, mai sus pomeniții *crobyzi* și *trizi*. *Geții* și *dacii* vor fi fost două din aceste triburi, mai mari și mai puternice, care și-au impus numele și celorlalte. Numele de *geți* s-a extins asupra triburilor din regiunile extracarpătice ale Munteniei, Moldovei sudice și Dobrogei, iar cel de *daci* asupra triburilor din partea apuseană a țării noastre (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, poate și Oltenia). Grecii, care au ajuns pe meleagurile noastre dinspre sud și sud-est, i-au întîlnit mai întîi pe *geți* și în izvoarele elene *acesta* e numele mai des folosit¹⁰. Romanii, mai tîrziu, au venit în contact mai ales cu *dacii* dinspre apus

Fig. 2 : Ceramică din necropolele de la Ferigile și Birsești

și scriitorii latini folosesc cu predilecție *această* denumire ¹¹. Sînt și excepții, bineînțeles, care au cîteodată o semnificație istorică; în general însă, nu trebuie să acordăm prea multă importanță acestei deosebiri de nume. E clar, în orice caz, că după unificarea politică a geto-dacilor sub Burebista într-un stat puternic vechea distincție geografică (nu etnică !) între daci și geți își pierde orice însemnătate în ochii unui învățat ca Strabo ; îi vom urma exemplul și îi vom folosi îndeobște

fără discernămint denumirile de *daci*, *geți*, *daco-geți* și *geto-daci* ca însemnând unul și același lucru.

De unde vin însă aceste denumiri ? Iată un lucru pe care nimeni nu-l știe cu certitudine, deși explicații s-au dat multe. Poate că numele geților derivă dintr-o străveche rădăcină indo-europeană, **gʷet-*, însemnând „a grăi, a vorbi“, cum presupune istoricul și filologul I. I. Russu¹². Cel al dacilor ar putea, după afirmațiile aceluiași învățat, să provină dintr-o altă rădăcină indo-europeană, *dhē, cu sensul de „a pune, a așeza“¹³. Dar profesorul C. Daicoviciu crede mai degrabă că acest nume de popor derivă din cuvântul, presupus numai, dar neatestat în izvoare, *daca, însemnând „cuțit, pumnal“, în care caz am avea de-a face și la daci cu obiceiul, destul de răspândit în antichitate, de a denumi o populație după arma ei caracteristică¹⁴. Învățatul bulgar Vl. Gheorghiev e de altă părere ; el pune în legătură numele de *dac* cu cuvântul *daos*, însemnând „lup“ în graiul înrudit al frigienilor¹⁵ ; în sprijinul acestei ipoteze s-ar putea aduce împrejurarea că un balaur cu cap de lup apare în multe scene de pe Columna lui Traian ca stindard al dacilor.

Care e adevărul nu se știe. Fără a renunța să-l căutăm mai departe, trebuie să fim mulțumiți că numele daco-geților nu s-a pierdut în negura timpurilor.

Datele izvoarelor literare antice și vestigiile limbii daco-geților, despre care va fi vorba pe larg mai jos, ne dau puțința să precizăm că dacii făceau parte din marea familie a populațiilor indo-europene. Această familie cuprindea populații diverse, cu caractere fizice de multe ori diferite, însă vorbind limbi înrudite ; poate că unii cititori vor fi surprinși aflând că dacii se înrudeau în-deaproape, lingvistic vorbind, cu sciții, cu vechii indieni, și cu populațiile balto-slave, iar ceva mai pe departe cu grecii și latinii ; totuși, aceasta e realitatea.

În trecut, cercetările istorico-lingvistice porneau de la premisa că indo-europenii au fost cîndva un singur popor, vorbind o limbă comună și avînd o patrie comună. Cercetările mai noi, de pildă cele ale învățatului P. Bosch-Gimpera, tind să rupă cu acest punct de

vedere și să considere formarea populațiilor și a limbilor indo-europene ca un proces istoric complex, cu o durată de câteva mii de ani, în două-trei „centre” teritoriale distincte ¹⁶. De asemenea, se presupune că diversele populații indo-europene s-au putut forma (desprinde) în epoci diferite ¹⁷. Problema e încă departe de a fi rezolvată și, evident, nu e cazul să încerc s-o fac aici. Va fi de ajuns să amintesc că în epoca bronzului o vastă arie, cuprinzând și țara noastră, dar întinzându-se și la sud de Dunăre, era locuită de o populație indo-europeană care-i asimilase sau era pe cale să-i asimileze pe aborigenii neolitici. Cât era de diferențiată această populație carpato-danubiano-balcanică, din care se vor desprinde illirii, tracii și geto-dacii, nu se poate ști cu precizie. După unii, diferențierea între tracii și illiri are loc abia pe la sfârșitul epocii bronzului, iar desprinderea daco-geților din masa triburilor trace abia către mijlocul mileniului 1 î.e.n. ¹⁸ Anumite date privind unitatea culturii materiale în spațiul carpato-balcanic în epoca hallstattiană (prima vîrstă a fierului) par să pledeze pentru această interpretare ; pe de altă parte însă, cînd știm că la mijlocul mileniului al 2-lea î.e.n. exista o limbă *greacă* arhaică fixată în scris (așa-numita scriere liniară B descoperită în Pelopones și în Creta), ne vine greu să ne închipuim că au mai trecut aproape 1000 de ani pînă ce daco-geții să devină acea ramură distinctă a tracilor pe care o cunoaște Herodot.

Limba daco-geților

Pentru a cunoaște științific o limbă nu e destul s-o poți vorbi. Cîți dintre noi, care vorbim și scriem bine românește, ne putem lăuda cu cunoașterea tuturor subtilităților limbii noastre ? Cîți cunoaștem bine structura ei gramaticală, cîți știm ce este fondul principal lexical al limbii române, cîți putem arăta originea și structura diferitelor cuvinte pe care le folosim în mod curent ? Știința limbii, chiar a unei limbi bine cunoscute, vii, vorbite în zilele noastre, e o știință grea. Cu atît mai dificilă e cunoașterea unei limbi moarte și mai cu seamă

a unei limbi din care au rămas doar puține și, adesea, ne semnificative urme.

Să ne închipuim că din bogata și frumoasa noastră limbă cineva n-ar cunoaște decît cîteva cuvinte (numai substantive sau adjective) izolate, mai multe nume de locuri, de persoane și de colectivități umane. Cum ar putea acel om să ne reconstituie limba în toată complexitatea ei ? Cum ar putea să-și dea seama de firea ei, de legăturile ei de rudenie cu alte limbi, de gramatica ei ? Desigur, numai cu mare greutate și cu multă aproximație. Greșelile, mai multe sau mai puține, ar fi inevitabile.

Tocmai această reconstituire dificilă și migăloasă încearcă s-o facă cercetătorii dispărutei limbi a dacilor. Materialul de care dispun e atît de puțin și atît de inegal, încît ei nici nu-și propun măcar țelul ambițios de a reconstitui, în sensul propriu al cuvîntului, limba strămoșilor noștri geto-daci : un astfel de scop e irealizabil în condițiile cunoștințelor noastre de astăzi și va rămîne, probabil, o năzuință ideală, niciodată atinsă. Trebuie să ne mulțumim cu încercările de a preciza caracterul general al limbii daco-geților și locul ei în ansamblul celorlalte limbi indo-europene. Și nici măcar aceste încercări nu sînt întotdeauna sigure ; nu se întîmplă chiar atît de des ca doi cercetători ai limbii daco-geților să fie de acord asupra sensului și provenienței unui cuvînt, ca să nu mai vorbim despre problemele cardinale ale acestei limbi.

Principala problemă în care părerile învățaților sînt împărțite o constituie raporturile limbii vorbite de daco-geți cu limba vorbită de tracii de la sud de Balcani. E o singură limbă cu două dialecte ? Sau sînt două limbi înrudite îndeaproape, dar diferite totuși ? Pentru prima variantă înclină cercetătorul român I. I. Russu¹⁹, întemeîndu-se nu numai pe materialul lingvistic propriu-zis cu care operează, ci și pe un pasaj din Strabo²⁰ care afirmă că geții și tracii vorbesc aceeași limbă. După părerea lingvistului bulgar Vl. Gheorghiev, recent exprimată și într-o publicație românească de studii clasice, traca și daco-geta sînt limbi diferite ; această opinie e argumentată prin deosebiri reale între regiunea tracică

și cea daco-getică în ceea ce privește structura numelor de localități (multe din numele tracice de așezări se termină în *-para*, de exemplu : Bendipara, iar multe nume dacice în *-dava*, de exemplu : Sucidava) și prin considerații făcute de învățatul bulgar asupra sistemului fonetic, după el diferit, al celor două limbi ²¹.

Chestiunea e departe de a fi definitiv tranșată și trebuie să mărturisesc că e greu de adoptat o poziție fermă și îndeajuns de bine documentată în sprijinul uneia din cele două păreri. Deosebiri între cele două idiomuri există, fără îndoială, dar ele nu par destul de puternice pentru a infirma mărturia limpede a lui Strabo. Iată de ce este, poate, mai potrivit, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, să considerăm că avem de-a face cu o singură limbă traco-dacică și cu două dialecte ale ei : unul geto-dacic și unul tracic propriu-zis.

Existența unor deosebiri de vederi atât de radicale nu trebuie să mire pe nimeni. Lingviștii sînt nevoiți să opereze cu un material extrem de redus și, aș spune, unilateral. Lipsesc aproape cu desăvîrșire textele, oricît de scurte și de modeste, în limba traco-dacică. La Grădiștea Muncelului s-a găsit, e drept, un vas de lut ars, cu o inscripție în limba dacică stampilată pe pereții lui ; inscripția constă însă din numai trei cuvinte, dintre care două sînt nume proprii ! Un text mai lung, redat cu litere grecești, gravat pe un inel de aur, s-a găsit într-un tumul tracic de la Ezerovo (R. P. Bulgaria) ; cercetătorii l-au descifrat, l-au citit, dar nimeni pînă acum n-a izbutit să-l înțeleagă. Numai frigienii din Asia Mică, îndeaproape înrudiți cu tracii, dar totuși deosebiți de dînșii, ne-au lăsat cîteva inscripții religioase și funerare cu formule de afurisenie la adresa profanatorilor de morminte ; descifrate și înțelese cu o oarecare aproximație, ele sînt prețioase dar nu hotărîtoare pentru studiul și cunoașterea limbii traco-dacilor. În rest, din străvechea limbă a tracilor și a dacilor s-au păstrat numai neînsemnate elemente. La lexicografi (în special Hesychios și Photios) și la alți autori antici s-au păstrat cîteva glose traco-dacice, cuvinte izolate cărora li se dă echivalentul grecesc. Vreo 70—80 la număr, ele consti-

tuie un material important, deși valoarea le e mult redusă de faptul că nici măcar pentru 30 dintre ele nu se pot da etimologii șigure, cu alte cuvinte nu se poate ști exact din ce rădăcini sau cuvinte mai vechi indo-europene derivă.

Tratatele de botanică medicinală ale lui Dioscoride, medic grec care a trăit în secolul 1 e.n., și Pseudo-Apuleius cuprind câteva nume dace de plante medicinale : 27 la primul, 15 la cel de-al doilea. Valoarea lor lingvistică e însă, cum a arătat savantul bulgar D. Decev, redusă ; puține pot fi explicate etimologic, multe sînt corupte și câteva nici n-au putut fi reconstituite în forma lor originală. De altfel, ele n-au fost de la început cuprinse în operele amintite ; le-au introdus acolo copiști dintr-o epocă tîrzie, care s-au folosit de glosare botanice din veacul al 3-lea e.n. (în cazul scrierii lui Dioscoride) sau chiar al 4-lea e.n. (în cazul lui Pseudo-Apuleius) ²².

Partea cu mult cea mai bogată a vestigiilor limbii traco-dacice o constituie numele proprii de persoane, triburi, divinități, așezări omenești, ape și munți, păsrate la autorii antici, în inscripții grecești și latine sau pe monede. Numărul lor e mare : circa 2 050, dintre care vreo 1 150 sînt antroponime (nume legate de oameni sau de colectivități umane), iar cam 900 sînt toponime (nume de locuri, de ape, de munți etc.). În măsura în care semnificația diferitelor lor părți componente a putut fi înțeleasă, ele constituie un material lingvistic de prim rang. S-a putut stabili, de exemplu, că numele tribului dacic al *costobocilor* înseamnă „strălucitii” ²³, că elementul *bostes* din cuvîntul *tarabostes* (denumire care-i desemna pe nobilii daci) înseamnă „strălucit, luminos”, că elementul final *dava* din numeroase toponime dacice are înțelesul de „așezare, sat, tîrg”, că numele regelui dac *Oroles* s-ar putea traduce aproximativ prin „vulturul” etc. Etimologii s-au încercat pentru cele mai multe dintre numele proprii traco-dacice, dar adesea ele sînt nesigure și specialiștii nu sînt nicidecum unanimi în interpretarea și aprecierea lor.

Cercetările moderne, în special cele ale lui I. I. Russu, au demonstrat că limba geto-dacilor n-a dis-

părut fără a lăsa urme în limbile vorbite azi. În română și în albaneză există o seamă de cuvinte care nu pot fi explicate nici prin influențe străine, nici prin moștenirea latină și care reprezintă vestigiile ale graiului traco-dacic. I. I. Russu a determinat vreo 160 de asemenea cuvinte, multe dintre ele făcînd parte din fondul lexical principal al limbii noastre și referindu-se la corpul și la firea omenească, la casă, unelte, animale, plante ș.a.m.d. Cuvinte ca *balaur*, *barză*, *brad*, *brusture*, *butuc*, *buză*, *caier*, *cirlig*, *copac*, *dop*, *gard*, *grumaz*, *leagăn*, (a) *lepăda*, *lespede*, *mal*, *mazăre*, *mistreț*, *mînz*, *prunc*, (a) *răbda*, (a) *speria*, *strugure*, *strungă*, *urdă*, *vatră*, *viezure*, *zăr*, (a) *zburda*, *zestre*, *zgardă* sînt moștenite din limba traco-dacilor, în care aveau un înțeles identic sau asemănător cu cel de astăzi, dar o pronunțare întrucîtva deosebită, ce nu se poate reconstitui ²⁴.

Puținele și disparatele elemente de limbă traco-dacică au îngăduit totuși specialiștilor să-i determine caracterul și să-i precizeze locul în marea familie a limbilor indo-europene.

Aceste limbi se împart în două grupuri numite convențional *kentum* și *satem*. Una din deosebirile caracteristice dintre ele constă în faptul că palatalelor din limbile de tip *kentum* le corespund, în limbile *satem*, spirante; în bună limbă românească aceasta înseamnă că numeroase elemente lexicale care conțin consoanele *k* și *g(h)* în limbile din primul grup cuprind consoanele *s* și *z* în limbile din grupul al doilea. Drept exemplu s-a adoptat cuvîntul care înseamnă 100 : *kentum* în latină (romanii scriau *centum*, dar pronunțau *kentum*) și *satem* în persana veche. De aici denumirile date de cercetători celor două grupuri lingvistice.

Din grupul *kentum* făceau parte limbi ca : latina, greaca, celta, vechea germană etc., iar din grupul *satem*, sanscrita, scita, persana, idiomurile balto-slave și altele. S-a putut stabili că limba traco-dacică face parte din grupul *satem*, fiind înrudită cu sanscrita, cu limbile iranice, cu cele balto-slave, dar mai ales cu illira vorbită în partea de apus a Peninsulei Balcanice și în ținuturile Calabriei și Apuliei din Italia sud-estică.

Iată-i, aşadar, pe daco-geţi ieşind treptat din negura trecutului. Ştim din ce neam mai mare făceau parte, bănuim cel puţin când s-au desprins ca o ramură distinctă a tracilor şi cunoaştem, în linii mari, particularităţile limbii pe care o vorbeau. Mai rămîne să ne întrebăm : cum arătau ei înşişi ?

Înfăţişarea şi portul geto-dacilor

Anticii nu născociseră antropometria, măsurătorile ştiinţifice făcute pe corpul omenesc. De aceea, la descrieri precise, ştiinţifice, ale înfăţişării daco-geţilor în izvoarele vechi literare nu ne putem aştepta ; numai cîteva menţiuni fugare, controlabile prin imaginile de pe Golumna lui Traian, de pe monumentul triumfal de la Adamclisi şi prin cele cîteva statui de daci — produse ale artei romane —, ne îngăduie să reconstituim aspectul fizic al geto-dacilor, dar nu cu amănuntele şi exactitatea de dorit.

Din păcate, ştiinţa modernă a antropologiei nu ne e de folos. Cum se va vedea în altă parte a lucrării, dacii aveau obiceiul să-şi ardă morţii, nu să-i îngroape, şi nici cel mai iscusit antropolog nu poate face nimic cînd resturile unui corp omenesc se reduc la cîteva fragmente mărunte de oase calcinate care încap numai bine într-o ulcică. Mormintele de înhumaţie sînt rare, ceea ce reduce considerabil valoarea documentară a determinărilor antropologice. Aşadar, nu ne putem bizui deocamdată decît pe descrierile şi reprezentările din vechime.

Mărturiile literare antice îi aseamănă pe geto-daci, ba chiar şi pe traci, cu popoarele locuind în ţinuturile de miazănoapte ale Europei : sciţi, celţi, germani. Înalţi şi robuşti, bărbaţii daci aveau, în general, pielea de culoare deschisă, ochii albaştri şi părul blond-roşcat. Oamenii de rînd purtau părul retezat pe frunte şi lăsat în plete destul de lungi pe umeri, ceea ce le-a şi atras numele de *comati* — „pletoşii“ (fig. 3) ; la dacii

nobili (*tarabostes, pileati*) e mai greu de stabilit portul părului din pricina căciuliței de lână (*pileum*) pe care o purtau ca semn distinctiv al rangului lor (fig. 4). În orice caz, și unii și alții purtau mustăți și barbă bogată, potrivite cu foarfecele. Unii autori antici afirmă că geto-dacii s-ar fi tatuat; după alții, tatuajul era specific numai sclavilor lor, dar știrile în această privință nu sînt destul de precise pentru a putea încerca vreo încheiere sigură²⁵.

Femeile dace par să fi fost frumoase, de o frumusețe severă, aspră chiar, dar expresivă. Columna Traiană le înfățișează, poate idealizîndu-le întrucîtva, zvelte, înalte, aparent puternice, purtînd părul pieptănat pe tîmple, cu cărare la mijloc și strîns la spate într-un coc (fig. 5).

Îmbrăcămintea geto-dacilor, destul de simplă, se mănă întrucîtva cu portul popular românesc. Bărbații purtau pantaloni (cioareci) de două feluri: mai largi sau mai strîmți pe picior, în genul ițarilor. Cămașa, despicată în părți, o purtau pe deasupra cioarecilor, încingîndu-se cu un brîu lat, probabil de piele sau, eventual, din pînză groasă. O haină cu mîneci și cu crețuri, o mantie scurtă, fără mîneci, avînd uneori franjuri, sau o șubă cu blana pe dinăuntru, nu prea lungă, constituiau veșmintele de deasupra. Mantia, prinsă cu o fibulă (agrafă), avea, pare-se, o glugă cu care dacii își acopereau capul pe vreme rea. Femeile purtau o cămașă încrețită, cu mîneci scurte, și o fustă. Columna Traiană ni le înfățișează purtînd uneori și o manta lungă, bogat drapată. O basma, probabil colorată, le acoperea părul.

Și nobilii, și oamenii de rînd, bărbați și femei, purtau în picioare călțuni de pîslă sau opinci de piele, dar nu încapă îndoială că vara cei de la țară umblau adesea desculți. În săpături s-au găsit „mîțe“ (crampoane) de fier care se prindeau de talpa încălțăminte pentru a ușura mersul pe gheață și zăpadă. Natural, atunci cînd mergeau călare, dacii aveau la încălțăminte pinteni de fier (fig. 6).

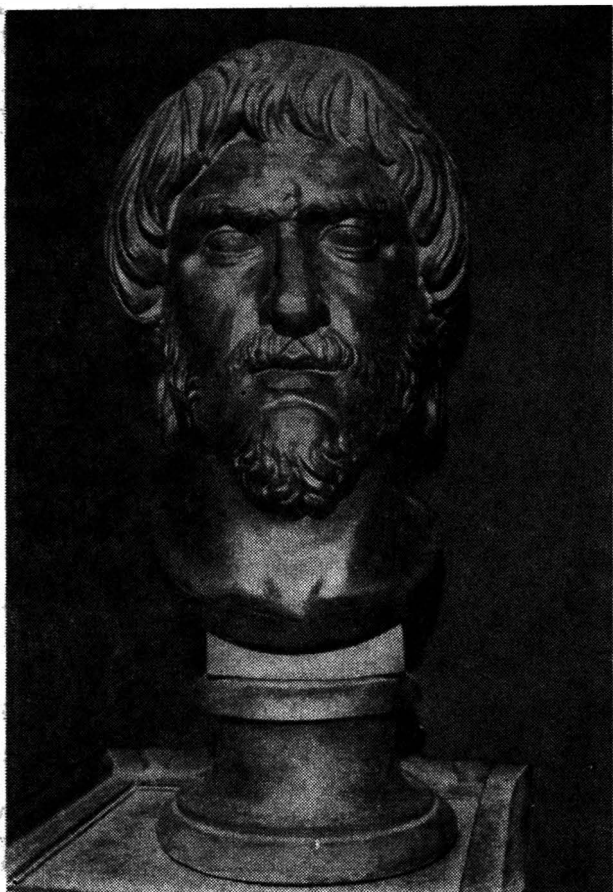

Fig. 3 : Cap de dac (*comatus*)

Triburi geto-dace

Numele de *geți* și *daci*, la origine nume de triburi mai mari și mai puternice, s-au impus treptat ca denumiri colective, generice, pentru întregul neam al tracilor nordici. Ele n-au înlăturat însă cu totul vechile denumiri tribale, regionale, care apar destul de des în iz-

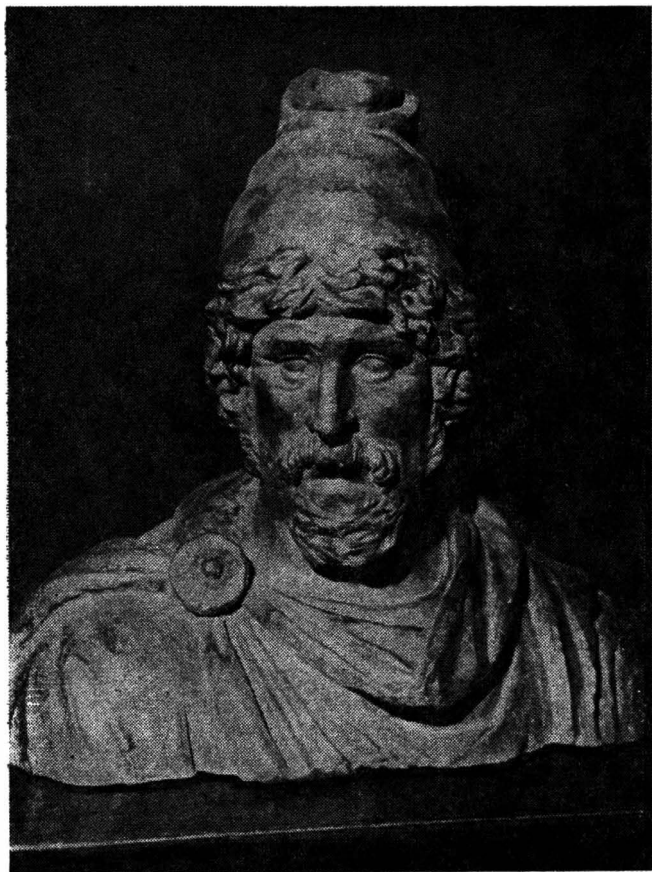

Fig. 4 : Nobil dac (*tarabostes, pileatus*)

voarele antice, tot așa cum numele de *român* n-a înlăturat pe cele de *bănățean, ardelean, moldovean, oltean* etc. Chiar și după unirea tuturor, sau măcar a majorității geto-dacilor într-un stat, sub o singură stăpânire, denumirile tribale continuă să figureze uneori în izvoare alături de numele generic.

Se cunosc, de exemplu, pe lângă vechii *crobyzi* și *trizi* amintiți de Hecateu : tribul *appulilor* („cei puternici”)

Fig. 5 : Femei dace reprezentate pe Columna Traiană

nici, cei voinici⁴), locuind în ținutul așezării Apulum (probabil cetatea de pe Piatra Craivii, în apropierea orașului Alba Iulia de astăzi), *sucii* de la gura Oltului, *burii* de prin zona deluroasă a Munteniei și Olteniei, *ordessenses* (ὄρδουσοι în grecește) de pe malurile Argeșului, *biephii* din vestul Daciei, *dacii mari* (μεγάλοι Δάκαι) de prin Maramureș și nordul Crișanei, *costobocii* în Car-

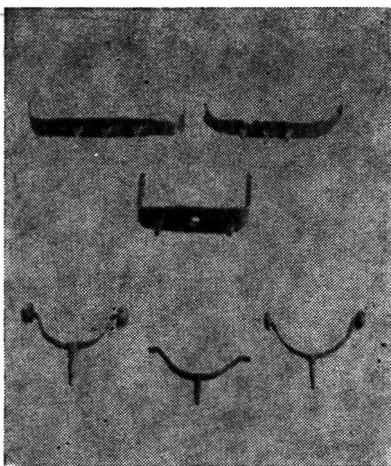

Fig. 6 : „Mîțe“ și pinteni de fier
(Munții Orăștiei)

pații nord-estici, pe ambele lor versante, *carpii* (dacă sînt într-adevăr de neam dac, ceea ce nu e încă absolut sigur) în regiunile pontice și, mai tirziu, în Moldova. Unele dintre aceste triburi sînt menționate numai în fugă de autorii antici cu vreun prilej oarecare ; altele însă, ca de exemplu *carpii*, care dau mult de furcă prin secolul al 3-lea e.n. Imperiului roman, apar deseori în izvoare ²⁶.

E timpul să încheiem acest capitol. Știm acum cu cine avem de-a face. Îi putem urmări pe daco-geții cei aspri, cum îi numesc, nu o dată, poeții latini, vorbind o limbă nemlădicioasă după părerea lui Ovidiu, dar în care poetul exilat a putut compune versuri de slavă împăratului, în multiseculara lor istorie. Ne preocupă, firește, în primul rînd, vremurile de glorie ale lui Burebista și Decebal, dar pentru a le înțelege trebuie să știm ce a fost înainte. Să încercăm, așadar, să vedem cum a trăit și cum s-a dezvoltat, din veacul al 6-lea î.e.n. pînă în secolul 1 î.e.n., poporul pe care Herodot îl socotea a fi cel mai viteaz și cel mai drept dintre toți tracii.

Note

1 Cu privire la resursele, dar și la limitele arheologiei în opera de investigare și de reconstituire a trecutului, vezi S. J. de Laet, *L'archéologie et ses problèmes* (Coll. Latomus XVI), Berchem-Bruxelles, 1954; M. Pallottino, *Che cos'è l'archeologia*, Firenze, 1963.

2 Vezi K. Horedt, *Siebenbürgen und Mykenä*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 31—44.

3 În legătură cu data întemeierii Histriei nu există încă o deplină siguranță. O informație târzie, transmisă de Eusebios (*Chronicon*, p. 95 a-b Helm), plasează evenimentul în anul 657/656 î.e.n., dar unii autori contemporani consideră că orașul a fost fondat mai târziu, spre sfârșitul veacului al 7-lea î.e.n. sau chiar spre mijlocul secolului al 6-lea î.e.n. (v. Em. Condurachi, în *Histria*, vol. I, București, 1954, p. 16—17). P. Alexandrescu, în *StCls*, IV, 1962, p. 49—69, și D. M. Pippidi, în *DID*, I, p. 150—152, adoptă data eusebiană.

4 *FGrHist*, I, p. 28, fragm. 170—171.

5 A. Nack, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Lipsiae 1856, p. 210, fragm. 543.

6 Herodot, IV, 93.

7 Idem, V, 3.

8 E vorba despre așa-numita cultură Basarabi, răspândită atât în zonele extracarpatiche, cât și în cele intracarpatiche (vezi *IstRom*, I, p. 152; VI. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 177—260) și despre complexul cultural Ferigile-Bârsești, documentat deocamdată în zona subcarpatică a Olteniei și Munteniei (v. Al. Vulpe, *Necropola hallstättiană de la Ferigile*, București, 1967).

9 Strabo, VII, 3, 13.

10 Numele *geților* se întâlnește mai întâi la Sofocle și Herodot (vezi notele 5 și 6).

11 Numele *dacilor* e atestat pentru prima oară către mijlocul secolului 1 î.e.n. la C. Iulius Caesar (*De bello Gallico*, VI, 25).

12 I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 108.

13 Idem, *op. cit.*, p. 100.

14 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 258.

15 Vl. Gheorghiev, *Raporturile dintre limbile dacă, tracă și frigiană*, în *StCls*, II, 1960, p. 39—58.

16 P. Bosch-Gimpera, *Les Indo-Européens*, Paris, 1961, p. 175—177, 185—186. Cu privire la daci, acest autor spune: „Cristalizarea definitivă a ...dacilor s-a înfăptuit după liniștirea

mișcărilor epocii de trecere de la Bronz la Fier" (p. 211) și mai departe (p. 212) : „Dacii și popoarele în legătură cu ei, din Transilvania și din teritoriile de la Dunărea de jos (Moesia), ar fi rezultatul amestecului celor mai vechi popoare ale culturii neoneolitice danubiene, al infiltrațiilor popoarelor civilizației asiatico-troiene contemporane și al elementelor care au luat parte în diverse rînduri la dezagregarea civilizațiilor danubiene *sensu stricto* la sfîrșitul eneoliticului („danordici“, popoarele vasului campaniform, popoarele din stepe), în cursul trecerii de la Bronz la Fier (Iusacieni) și chiar mai tîrziu (infiltrații cimmeriene și scitice, dominație celtică)“.

17 J. Deshayes, în *RevÉtAnc*, LXIV, 1—2, 1962, p. 146—148.

18 Vezi, de exemplu, D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 147.

19 I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 34.

20 Strabo, VII, 3, 10.

21 Vl. Gheorghiev, *op. cit.*, p. 44—52.

22 Cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 45.

23 După N. Gostar, *Numele și originea costobocilor*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1970, p. 109—114, costobocii ar fi un trib de origine celtică, dacizat mai tîrziu.

24 I. I. Russu, *op. cit.*, p. 199—216 ; idem, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970.

25 Despre știrile antice privind înfățișarea tracilor și a daco-geților, vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 22—25. „O descriere autentică și necontroversată a tipului daco-getic nu există însă“ (C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 267).

26 Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 3, dă o listă de 15 nume ale celor „care locuiesc“ în Dacia, dar nu e cîtuși de puțin sigur că toate aceste denumiri desemnează triburi daco-getice ; unele din ele pot fi mai degrabă diviziuni administrative rurale ale Daciei romane decît nume tribale din perioada anterioară cuceririi (vezi C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 266).

2

Pe calea către închegarea statului

Să ne întoarcem cu gândul la îndrăzneții navigatori greci care, de prin veacul al 8-lea î.e.n., începuseră să se avînte pe valurile Mării Negre și să poposească pe țărmurile ei. Pesemne că marea i-a primit cu dușmănie, că au avut de înfruntat furtuni și cețuri, că destule corăbii au fost înghițite; de aceea primii corăbieri greci, care au auzit de la băștinași numele iranic al mării — *akšaēna* — însemnînd „negru“, l-au prefăcut în grecescul (*áxeinos*) ἄξεινος — „neospitalier“. Pontul cel neospitalier — așa s-a numit mai întîi, pentru greci, Marea Neagră.

Cu vremea însă, lucrurile s-au schimbat. Grecii au construit corăbii mai bune, micșorînd astfel primejdia. Călătoriile lor s-au înmulțit și căpitaniii vaselor au învățat care e timpul cel mai potrivit pentru navigație pe Marea Neagră. Dar mai cu seamă legăturile cu populațiile băștinașe s-au dovedit pentru negustorii greci aducătoare de bun cîștig. Vasele elene au prins a trece tot mai des porțile Bosforului. Mai piereau și acum corăbii, dar numărul lor era mic față de al celor care încheiau fericit călătoria, aducînd în orașele Eladei

prețioase încărcături de grâne, piei, lemn de construcție. Și pentru ca și numele mării să le fie prielnic, grecii l-au schimbat. Din *áxeinos*, „neospitalier“, Pontul a devenit *eúxeinos* (εὐξεινος), „ospitalier“, primitor de străini, și pe țărmurile sale au început să se infiripe așezări grecești.

În ținuturile noastre, prima colonie întemeiată de greci a fost *Histria*. Cetățeni ai bogatului Milet au debarcat pe la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al 7-lea î.e.n. pe țărmurile golfului care astăzi se cheamă lacul Sinoe, la 50 km nord de Constanța, dându-și așezarea, la început modestă, pe un promontoriu stîncos. I-au urmat, către sfîrșitul veacului următor, coloniști veniți din Heracleea Pontică, ea însăși colonie întemeiată de megarieni de neam dorian pe coasta nordică a Turciei de astăzi; heracleenii s-au așezat în sudul Dobrogei, pe locul Mangaliei, într-o regiune cu pămînturi roditoare, fondînd orașul *Callatis*. Tot cam atunci milesienii au mai întemeiat, pe locul Constanței de astăzi, un tîrgușor modest, punct de schimb cu băștinașii, căruia i-au pus numele *Tomis* sau *Tomis*.

De ce s-au întemeiat aceste colonii? De ce au apărut ele pe țărmurile dobrogene?

Așezarea era bine aleasă, nimic de zis. Sinoe, pe țărmul căruia a răsărit Histria, era pe vremea aceea un golf prielnic adăpostirii corăbiilor și nu, ca astăzi, un lac închis de un prag nisipos ce nu lasă vasele să treacă. Callatis avea și port bun, și pămînturi fertile; cît despre Tomis, să ne aducem aminte că și astăzi Constanța e cel mai bun și mai important port al nostru.

Totuși, statornicirea grecilor pe meleagurile noastre nu poate fi explicată numai prin aceste împrejurări oferite cu dărnicie de natură. Pămînturi roditoare și porturi bune mai erau și în alte părți. Și apoi, oricît ar fi de prielnic portul, la ce bun să intre în el corăbiile dacă negustorii n-au cui să-și vîndă mărfurile și n-au de la cine cumpăra produsele trebuincioase celor rămași departe, în Grecia? Un port bun pe un țărm cu desăvîrșire pustiu nu i-a atras niciodată pe iscusiții neguțători eleni. Dar lucrurile se schimbau dacă ținu-

tul era locuit de o populație numeroasă, căreia nu-i plăcea vinul și untdelemnul grecesc, care era gata să-și schimbe roadele pământului și ale muncii sale pe unelte, armele, podoabele făurite de meșteșugarii Eladei.

Hotărîtoare pentru așezarea grecilor nu erau locurile, cu toate că și ele își aveau însemnătatea lor, ci condițiile economice și sociale ale mediului autohton. Numai dacă băștinașii ajunseseră la un stadiu destul de dezvoltat pentru a fi interesați în schimburile cu grecii, așezarea acestora din urmă într-un anumit ținut devenea economiceste rentabilă¹. Era tocmai cazul Dobrogei, locuită în vremea aceea, cam cu două sute de ani înainte ca Herodot să-și scrie opera, de o populație geto-dacică aflată în plină epocă a fierului, și anume în vîrsta cea dintîi a acestei epoci.

Dar iată-ne ajunși, cu aceasta, în fața unei probleme pe care se cuvine s-o lămurim înainte de a relua firul istorisirii. Ce este prima vîrstă a fierului ?

Cele două vîrste ale fierului

Arheologii au elaborat o periodizare a istoriei străvechi a omenirii alegînd drept criteriu materiile prime din care oamenii își făureau unelte și armele, precum și progresele pe care le realiza societatea în prelucrarea acestor materii prime. Vremea cînd oamenii se foloseau de unelte de piatră s-a numit epoca pietrei, avînd ea însăși trei subdiviziuni : epoca *paleolitică* (a pietrei vechi), cînd unelte erau cioplite, dar nu și șlefuite, epoca *mezolitică* (a pietrei de mijloc), cu unelte tot cioplite, dar marcînd unele progrese tehnice, și epoca *neolitică* (a pietrei noi), cînd unelte au început să fie șlefuite. După zeci și chiar sute de mii de ani de folosire exclusivă a uneltelor de piatră, de lemn și de os, oamenii au învățat să obțină și să prelucereze metalul, făurind din el unelte : mai întîi arama (*epoca cuprului* sau, cum i se mai zice în știință, *chalcolitică*), mai tîrziu bronzul, un aliaj de aramă și cositor (*epoca bronzului*)

și, în cele din urmă, fierul (*epoca fierului*). Natural, nu numai tehnica, ci și societatea însăși s-a transformat în cursul mileniilor datorită dezvoltării forțelor de producție; de la stadiul *hoardei* sau *cetei primitive*, caracteristic pentru începuturile paleoliticului, oamenii au trecut prin ginta maternă neolitică și au ajuns, în epoca bronzului, la o bine înjghebată organizare în *ginți patriarhale* și *triburi*. În decursul multimilenarei lor evoluții, oamenii învățaseră să practice agricultura, să crească vite, să confecționeze numeroase și variate unelte, arme și obiecte din piatră și metal, să modeleze vase de lut pe care apoi să le ardă în cuptoare. Oamenii epocii bronzului din Europa aveau, în genere, o agricultură dezvoltată, se ocupau intens cu creșterea animalelor, deveniseră meșteșugari pricepuți. În producție bărbatul avea acum rolul principal, ceea ce-i dădea înțietate și în viața socială (*patriarhat*). În cadrul ginților se formaseră familiile patriarhale, mari familii cuprinzând câteva generații în linie directă, precum și numeroase rude apropiate colaterale, șeful lor fiind bărbatul cel mai în vîrstă. Aceste familii aveau în stăpînirea lor uneltele de muncă, vitele, casele de locuit, acareturile și roadele muncii. Numai pămîntul arabil, pășunile, pădurile și cursurile de apă continuau să fie proprietatea comună a întregului trib.

Aceasta era, în linii mari, înfățișarea stadiului la care ajunseseră diferite populații din Europa pe la mijlocul mileniului al 2-lea î.e.n. În vremea aceasta, pe podișul Asiei Mici, hitiții născociseră metode de obținere a fierului din minereu și de prelucrare a lui și creaseră astfel metalurgia fierului. Mai repede sau mai încet, în funcție de împrejurările istorice concrete, fierul s-a răspîndit de la hitiți la popoarele Orientului Apropiat și la triburile Europei. Datorită condițiilor particulare în care se dezvoltaseră, popoarele Orientului (vechii egipteni, locuitorii Mesopotamiei, ai Indiei și ai Chinei antice etc.) trecuseră încă din epoca bronzului la orînduirea împărțită în clase antagoniste și la organizarea de stat; aici descoperirea fierului n-a făcut decît să întărească progresele economice și sociale pre-

cedente, fără a schimba însă caracterul societății. În rîndurile triburilor europene însă, fierul a produs o veritabilă revoluție și epoca lui, după cum arată F. Engels, e „mai bogată în progrese în domeniul producției decît toate cele anterioare la un loc“². Într-adevăr, înlocuirea bronzului prin fier a avut urmări decisive pentru toate ramurile mai importante ale economiei.

Pentru agricultură în primul rînd. În lucrarea sa *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Engels arată că numai datorită toporului și sapei de fier au fost posibile defrișarea unor întinderi mari de pădure și transformarea lor în ogoare și pășuni. Vastele suprafețe arabile astfel obținute n-ar fi putut fi însă lucrate dacă oamenii n-ar fi născocit brăzdarul de fier pentru plugul tras de vite, mult mai productiv decît vechile brăzdare de piatră sau de corn născocite încă în neolitic și folosite pe scară largă în epoca bronzului. Dezvoltarea agriculturii a făcut cu puțință, cum arată tot Engels, înmulțirea practic nelimitată a mijloacelor de trai în condițiile acelor vremuri. Stimulată de folosirea fierului, agricultura înregistrează și alte progrese: se face deosebirea între ogoare, pășuni și lunci, se face selecția celor mai bune parcele care se lucrează permanent, se dezvoltă și se generalizează sistemul alternării culturilor. Societatea intră într-o perioadă de creștere a productivității muncii și a producției în agricultură.

Urmări la fel de însemnate a avut descoperirea fierului și pentru meșteșuguri. „Fierul a dat meseriașului unelte tăioase, cărora nu le-a putut rezista nici o piatră și nici unul din celelalte metale cunoscute“³. Nu e de mirare că în aceste condiții iau avînt metalurgia, mine-ritul, dulgheritul, prelucrarea pietrei de construcție și multe alte ramuri meșteșugărești. Treptat-treptat, fierul se generalizează și înlocuiește definitiv uneltele de bronz și de piatră în principalele ramuri de producție, aducînd nu numai o sporire a productivității muncii, ci și economii însemnate, căci bronzul era mai rar și mai scump.

În condițiile de avînt tehnic create de apariția și utilizarea fierului se dezvoltă și ramuri productive care

nu aveau o legătură directă cu noul metal : creșterea vitelor, albinăritul, olăritul, țesutul și alte meserii. Totodată se creează arme mai puternice și mai eficace pentru apărare și atac : coifuri, scuturi, armuri, săbii, sule, lănci, săgeți de fier.

Ca întotdeauna, progresele realizate în domeniul producției, al economiei au determinat transformări pe plan social. De data aceasta, în cazul majorității triburilor europene, ele au fost deosebit de însemnate.

Avîntul pe care l-au luat meșteșugurile, cererea din ce în ce mai mare de produse meșteșugărești nu mai îngăduiau ca unii și aceiași membri ai tribului să se îndeletnicească și cu agricultura, și cu meseriile. Dacă unele meșteșuguri continuau să rămînă casnice (de exemplu țesutul), altele, și în primul rînd metalurgia, mineritul sau prelucrarea pietrei, impuneau acum o veritabilă specializare. Consecința a fost că în sînul fiecărui trib au apărut acum meșteșugari specializați, care nu se mai ocupau de alte ramuri de producție afară de meseria lor. Fenomenul se cheamă în istorie „separarea meșteșugurilor de agricultură” și constituie cea de-a doua mare diviziune socială a muncii (prima, despărțirea triburilor de agricultori de triburile de păstori, avușese loc în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului).

E ușor de înțeles ce consecințe a avut a doua mare diviziune socială a muncii. Meșteșugarii dispuneau de produsele muncii lor (arme, unelte, diferite obiecte), iar agricultorii — de grîne și produse animale. În sînul fiecărui trib apăruseră deci două categorii de oameni dispunînd de produse diferite și avînd nevoie fiecare de produsele celeilalte. Cum era și firesc, produsele meșteșugărești au început să fie schimbate pe produse agricole și, treptat, meseriașii n-au mai produs decît în vederea schimbului ; a apărut, cu alte cuvinte, producția de mărfuri într-o formă rudimentară, în cadrul tribului. Cu vremea, schimburile dintre triburi și din interiorul fiecărui trib intensificîndu-se, a devenit incomod vechiul sistem al *trocului* (schimbul în natură) și oamenii au început să adopte anumite etaloane : vitele,

bucăți de metal, anumite obiecte și, în cele din urmă, moneda.

Apariția și folosirea fierului s-au răsfrînt și asupra regimului proprietății. Cu ajutorul toporului și al sapei de fier, defrișarea anumitor suprafețe împădurite se putea face și de către colective omenеști mai mici, nu numai de către întregul trib sau întreaga gintă. Alături de fondul funciar al tribului au început să existe parcele cultivate a căror apariție se datora muncii și eforturilor unor grupuri mai mici de oameni. Cu timpul, aceste parcele au început a fi socotite proprietate privată a celor care le defrișaseră și le deșteleniseră ; proprietatea privată, care în epoca bronzului exista numai asupra uneltelor, vitelor și roadelor muncii familiei patriarhale, se extinde acum și asupra unei părți a pămîntului arabil.

Cine erau însă proprietarii ? În epoca bronzului, proprietatea era a familiei patriarhale (respectiv a șefului ei), deoarece acesta era principalul colectiv de muncă, celula economică a societății. Productivitatea muncii sporită în urma folosirii uneltelor de fier permitea ca activitatea de toate zilele pentru agonisirea hranei și a altor bunuri de consum necesare să fie desfășurată de către un colectiv și mai restrîns : familia mică, formată dintr-o pereche și urmașii ei imediați. Această familie mică tindea să treacă în proprietatea ei bunurile care pînă atunci aparținuseră familiei patriarhale ; pe această bază se nasc contradicții, rezolvate pînă la urmă în favoarea familiei mici. Ca rezultat al acestui lung proces, familia mică devine celula economică a societății, proprietara privată a uneltelor, vitelor, casei de locuit, a roadelor muncii și a unei părți din pămîntul arabil. Ce-i drept, datorită existenței proprietății obștești, tribale, asupra celei mai mari părți a pămîntului arabil și nearabil, dezvoltarea proprietății private e considerabil frînată ; totuși, simpla ei existență în forma nouă amintită (proprietatea familiei mici) duce la destrămarea familiei patriarhale. Drept urmare, dispare cu încetul și obștea bazată pe legăturile de rude-nie ; obștea devine acum un colectiv format din totalitatea familiilor care locuiesc pe un anumit teritoriu,

într-o anumită așezare, indiferent dacă ele sînt înrudite sau nu. Este obștea *sătească* sau de *vecinătate*.

Sporirea productivității muncii datorită unor unelte mai perfecționate dusese încă de mult la apariția plus-produsului. Cu alte cuvinte, uneltele mai perfecționate îngăduiau ca un om să producă mai mult decît consuma el însuși, ceea ce deschidea posibilitatea ca unii oameni să muncească pentru alții, posibilitatea exploatării omului de către om. Încă la sfîrșitul neoliticului sau, cel mai tîrziu, în epoca bronzului, prizonierii făcuți în ciocnirile intertribale încetaseră de a mai fi uciși sau primiți în tribul biruitor ca membri cu drepturi depline, cum se întîmpla înainte ; ei începură a fi transformați în sclavi și puși să muncească. Fenomenul acesta se dezvoltă și mai mult în epoca fierului ; sclavia rămîne, totuși, patriarhală, căci sclavii erau puțin numeroși și nu aveau un rol prea însemnat în producție, ei fiind folosiți mai ales pe lîngă casă.

Existența producției destinate schimbului, a sclaviei patriarhale și, mai ales, a proprietății private în continuă dezvoltare generează diferențe de avere, uneori profunde, între familii. Pe nesimțite, aceste diferențe de avere se prefac în deosebiri sociale : cei bogați și puternici, în primul rînd șefii militari, ajung să acapareze, prin șiretlicuri sau chiar cu forța, o parte tot mai însemnată a avutului obștesc și să-i silească pe membrii de rînd ai tribului să muncească pentru dînșii. Se naște astfel o aristocrație tribală, în frunte cu „regi“, șefi ai triburilor și ai uniunilor de triburi, care acaparează treptat conducerea treburilor obștești. Adunarea poporului înarmat, formată exclusiv din bărbați, continuă deocamdată să existe, avînd dreptul să hotărască, la propunerea șefilor, în chestiunile care privesc întreaga obște : pacea sau războiul, trimiterea de soli la alte triburi, condamnări la moarte etc. E epoca *democrației militare*, așa cum ne-o descrie Homer în *Iliada* și *Odi-seea*. E epoca formării premiselor societății împărțite în clase antagoniste și ale statului.

Însemnătatea epocii fierului în istoria omenirii reiese, cred, limpede din cele expuse. Ea reprezintă pentru anumite regiuni ale lumii, printre care și țara

noastră, o perioadă de trecere *necesară* de la societatea primitivă la societatea împărțită în clase antagoniste, o fază *obligatorie* premergătoare apariției acestei societăți și a statului. La baza tuturor transformărilor radicale petrecute în această epocă a stat, după cum s-a văzut, dezvoltarea forțelor de producție, determinată, la rândul ei, de folosirea generalizată a fierului. Câtă dreptate avea deci Engels să afirme că fierul a fost „...ultima și cea mai însemnată din toate materiile prime care au jucat un rol revoluționar în istorie“⁴... !

Pentru a descrie, fie și sumar, procesul de dezvoltare social-economică în epoca fierului ne-au fost de ajuns câteva pagini. Pentru a se petrece, acest proces a avut nevoie de câteva secole. El n-a început peste tot la aceeași dată și nici nu s-a desfășurat peste tot la fel de repede și în aceleași forme. Dacă grecii cunosc și *produc* fierul pe la 1200 î.e.n., în regiunile noastre primele obiecte de fier confecționate *pe loc* își fac apariția abia pe la 800 — 700 î.e.n.; dezvoltarea e mai rapidă sau mai lentă, mai ușoară sau mai anevoioasă, în funcție de împrejurările concrete.

Nu toate fenomenele descrise în paginile precedente au avut loc în același timp. Toporul de fier apare încă la începutul epocii fierului, brăzdarul de fier pentru plug abia la sfârșitul ei. În primele secole ale epocii fierului, vasele de lut ars continuă să fie făcute cu mâna; mai târziu se trece la folosirea roții olarului. Așisderea, diversele fenomene sociale au loc numai treptat, cu o intensitate mereu sporită.

Pe temeiul acestei dezvoltări, specialiștii au împărțit epoca fierului în două perioade, două vârste: prima vârstă a fierului, numită și *Hallstatt* (după numele unei localități din Austria unde s-a descoperit o mare necropolă birituală: de incinerare și de înhumare, datînd din această vreme), și a doua vârstă a fierului, numită *Latène* sau *La Tène* (după numele unei plaje de pe malul lacului Neuchâtel din Elveția, unde s-a găsit o așezare celtică). În diverse regiuni ale Europei, durata acestor vârste a fost deosebită, după cum deosebit a fost chipul în care s-a trecut de la una la cealaltă. Totuși,

principalele caracteristici ale perioadelor Hallstatt și Latène au fost cam aceleași.

În prima vîrstă a fierului, noul metal e încă rar și scump. E drept că el se găsește din belșug în scoarța pămîntului — în orice caz în cantități mult mai mari decît arama sau cositorul necesare obținerii bronzului — dar a-l extrage din minereu nu e lucru ușor ; să ne aducem aminte numai că fierul nu se topește decît la peste $1\ 500^{\circ}$ și că pentru a obține un fier de bună calitate, cu numai 0,5—1% carbon, se cer avansate cunoștințe tehnologice pe care oamenii nu și le puteau însuși dintr-o dată, ci numai după lungi căutări. De aceea uneltele de fier sînt încă rare (așa cum s-a arătat mai sus, toporul există, dar brăzdarul nu) ; ceva mai numeroase, poate, sînt armele. Agricultura n-a făcut încă progrese prea mari : plugul e tras de vite, dar brăzdarul lui e tot de piatră, corn sau chiar lemn. Densitatea încă redusă a populației nu cere o cantitate prea mare de produse agricole ; creșterea vitelor are o pondere însemnată (în unele regiuni mai mare decît a agriculturii) în ansamblul economiei. Olăria se confecționează numai cu mîna. Oamenii trăiesc mai ales în bordeie. Viața economică și socială se deosebește încă destul de puțin de cea din epoca bronzului.

Cu totul altul e tabloul celei de-a doua vîrste a fierului. Așezările omenești se îndesesc și devin mai bogate. Metalurgia fierului se generalizează : se deschid mine noi, se înmulțesc în așezări cuptoarele de redus minereul și făurăriile, apar noi unelte de fier specializate, printre care brăzdarul de plug deține un loc de frunte. Obiectele de bronz devin mai ales obiecte de lux, fără utilitate prea mare în procesul de producție ; dimpotrivă, fierul devine o materie primă cvasiuniversală, fiind folosit peste tot, de la unelte grele și arme pînă la cuie sau pîteni. Casele sînt tot mai puțin de tipul bordeielor ; locul acestora îl iau locuințele de lemn, din pari și bîrne cioplite cu ajutorul toporului de fier, cu pereții lipiți și tencuiți cu lut, așezate uneori pe temelii de piatră. Faurii lucrează cu iscusință podoabe din metal prețios, olarii creează tipuri noi de vase pe care le confecționează la roată dintr-o pastă mai bună și pe

care le ard mai bine. Agricultorii lucrează pământul cu rezultate mai bune : recoltele se fac tot mai bogate și așezările sînt pline de gropi pentru păstrarea proviziilor. Se intensifică schimbul atît cu regiuni mai mult sau mai puțin îndepărtate, cît și în interiorul triburilor ; apare moneda imitată după aceea a statelor sclavagiste mediteraneene. Se adîncesc tot mai mult diferențele dintre bogați și săraci, dintre oamenii liberi și sclavi ; aristocrația devine tot mai puternică, evoluînd treptat spre situația de clasă dominantă. Cu munca sclavilor și a sărăcimii exploatate ea construiește cetăți puternice, elemente de apărare împotriva dușmanului din afară, dar și de asuprire și ținare sub jug a maselor din țara proprie. Pofta de cîștig a nobililor crește și sub conducerea lor se organizează numeroase expediții de jaf împotriva teritoriilor învecinate. Revoluționată de folosirea generalizată a fierului, societatea tribală se îndreaptă cu pași grăbiți spre apariția claselor antagoniste și spre închegarea statului.

În lumea multora dintre triburile europene, trecerea de la prima la cea de-a doua vîrstă a fierului s-a petrecut sub influența civilizației sclavagiste elene. Grecii au împînzit cu colonii țărmurile Mării Mediterane, ale Propontidei (Marea Marmara) și ale Pontului Euxin. Prin coloniile sale, Grecia făcea cunoscute populațiilor băștinașe — celți, traci, geto-daci, sciți — produsele civilizației sclavagiste : unelte, arme, obiecte de po-doabă, ceramică de bună calitate și chiar de o superioară execuție artistică, stofe etc. Deprinzîndu-se cu aceste produse, triburile învață treptat și tehnica de confecționare a lor. În felul acesta, pe baza fondului hallstatioan local și sub influența fecundă a Greciei, se naște civilizația de tip Latène.

Prima vîrstă a fierului în Dacia

Epoca fierului pe teritoriul României ridică, înainte de toate, o problemă cronologică care continuă să fie dezbătută în literatura de specialitate. E vorba de a fixa

începuturile acestei epoci noi și, după cum s-a văzut, atât de însemnate în evoluția societății autohtone.

Potrivit unui punct de vedere care identifică total noțiunile de „Hallstatt” (respectiv, „cultură hallstattiană”) și de „primă vîrstă a fierului”, perioada caracterizată prin folosirea noului metal ar începe la noi pe la mijlocul secolului al 12-lea î.e.n.⁵, căci în depozitele de bronzuri din grupa Uioara-Șpălnaca-Gușterița se găsesc obiecte specifice primei faze a culturii hallstattiene (Hallstatt A).

În ce mă privește, nu pot împărtăși această opinie deoarece ea duce la concluzia că epoca fierului ar fi început cu trei secole mai devreme decît apariția unei producții locale de fier. Descoperirea la Lăpuș, în nord-vestul Transilvaniei, a unui celt (topor) de fier într-un tumul datat la sfîrșitul fazei Hallstatt A nu mi se pare de natură a îndreptăți cronologia „lungă”, căci acest obiect izolat nu reprezintă un produs local, ci unul de import. În mod analog cred că trebuie privite alte două obiecte databile anterior anului 800 î.e.n. : o sabie de fier, de tipul celor făurite de obicei din bronz, descoperită în Banat, și un cuțit cu lama de fier și mînerul de bronz aflat în depozitul de la Hida (jud. Sălaj).

Mi se pare logic ca începuturile primei vîrste a fierului să fie plasate în momentul în care se poate vorbi despre o producție locală de unelte și arme de fier, adică în jurul anului 800, eventual chiar numai 700 î.e.n.⁶ Aceasta înseamnă că din cele patru faze (A—D) ale culturii hallstattiene, primele două (A și B) aparțin, în Dacia, încă epocii bronzului, numai fazele C și D înscriindu-se, prin conținutul lor cultural, în prima vîrstă a fierului.

Pe teritoriul României fierul pătrunde, în primul rînd, pe calea balcano-illirică. E posibil să fi existat și o cale „cimmeriană”, nord-pontică, de difuzare a metalurgiei fierului : pentru ea ar pleda două topoare descoperite la Bîrlad, care datează din jurul anului 800 î.e.n. Dacă o asemenea cale a existat într-adevăr, ea pare să fie, în orice caz, mai puțin importantă decît cea meridională.

Faza Hallstatt C cuprinde, pe teritoriul României și într-o serie de ținuturi învecinate, intervalul 800—550 î.e.n. În prima parte a acestei faze, o vastă suprafață a României de astăzi este caracterizată printr-o cultură denumită, în mod convențional, *Basarabi*, după localitatea cu același nume din Oltenia, pe Dunăre. Numele este, după cât se pare, impropriu, căci în timp ce purtătorii culturilor primei vârste a fierului pe cea mai mare parte a teritoriului românesc sînt triburile traco-dacice, necropola de la *Basarabi* aparține, potrivit cercetărilor celor mai recente ⁷, unei enclave illirice la nord de Dunăre. Cultura „*Basarabi*“, considerată în lumina elementelor sale autohtone și nu imigrate, e răspîndită însă pe o vastă arie geografică, fiind documentată prin descoperirile de la *Popești*, pe Argeș, *Ciurelu* (București), *Poiana* pe Siretul inferior, *Aiud*, *Tărtăria* și *Rapoltu Mare* (toate pe Mureș), *Bernadea* pe Tîrnava Mică etc.

Nu s-au întreprins încă cercetări pe scară largă în așezările aparținînd acestei culturi. Se cunosc mai bine necropolele : unele dintre acestea, atribuite populației autohtone traco-dacice, se caracterizează prin ritul incinerăției ; altele (printre care se numără și necropola de la *Basarabi*) au morminte de înhumație tumulare (tumuli sînt mari movile de pămînt ridicate deasupra mormintelor).

Repertoriul ceramicii „*Basarabi*“ cuprinde cupe cu picior, cești, străchini, căni cu una sau două torți, vase cu corpul bombat și gîtul strîmt, urne bitronconice. Decorul, realizat de preferință prin incizie, excizie și incrustație cu pastă albă, are un caracter geometric, spirala constituind unul din motivele ornamentale dominante. În așezarea de la *Bernadea* au fost descoperite, după cum m-a informat Nicolae Vlăssă, și vetre de cult portative din lut ars, împodobite, pare-se, cu coarne de bou. Multe obiecte (arme, podoabe etc.) de fier și de bronz sînt de factură illirică, mai ales în preajma Dunării oltene, dar în așezări au fost descoperite și topoare de fier plate, cu brațe laterale, de tip, indiscutabil tracic.

Din a doua parte (circa 650—550 î.e.n.) a fazei Hallstatt C se cunoaște necropola de la *Stoicani* (jud. Galați), cu morminte plane de înhumație, în care scheletele apar în poziție ghemuită. Materialul ceramic, de certă tradiție „Basarabi“, dar mai evoluat, predomină în inventarul acestei necropole, în timp ce armele lipsesc aproape cu totul. Poziția geografică a cimitirului, precum și ceramica descoperită în el, îngăduie să fie atribuit triburilor autohtone traco-dacice⁸. Ritul înhumației nu constituie o piedică pentru această interpretare, căci ezitarea între înhumație și incinerație este un fenomen bine cunoscut în prima vîrstă a fierului⁹.

Sensibil deosebită de cimitirul de la Stoicani este necropola de la *Balta Verde*¹⁰, în sud-vestul Olteniei. Ritul funerar este, ce-i drept, tot înhumația, dar scheletele sînt așezate în poziție întinsă, iar mormintele sînt tumulare. Inventarul este și el, în bună măsură, diferit: dacă vase de tradiție „Basarabi“ sînt prezente și aici, abundența armelor (30% dintre morminte aparțin unor războinici) conferă necropolei de la Balta Verde o nuanță particulară. Au fost descoperite aici numeroase vîrfuri de lănci de fier, precum și pumnale-săbii din același metal; extrem de interesante sînt resturile de la un car de luptă și zăbalele de bronz de caracter traco-cimmerian, găsite într-unul din tumuli. Multiplele deosebiri dintre cimitirele de la Stoicani și Balta Verde i-au îndemnat pe specialiști s-o atribuie pe aceasta din urmă unui grup illiric stabilit la nord de Dunăre, într-o zonă tracică sau traco-dacică.

Tabloul etnic în prima vîrstă a fierului pe teritoriul țării noastre este destul de complex. În jurul anului 800 î.e.n. pătrund în acest spațiu, venind din stepele nord-pontice, grupuri *cimmeriene*; ele vor lăsa urme ale trecerii lor în Transilvania (vasul de aur de la *Bia*, unele obiecte de podoabă de la *Boarta*), Banat și Oltenia. În faza Hallstatt C se stabilesc, după cum s-a văzut, în diferite puncte ale Olteniei, enclave illirice. După anul 600 î.e.n., în Moldova și Transilvania vor pătrunde *sciții* (vezi mai jos). Populația autohtonă, de bază, în întregul ținut carpato-dunărean rămîne însă cea de neam tracic și, cu toate că știința istorică n-a ajuns încă

să stabilească precis data tuturor fenomenelor etnice petrecute acum aici, putem începe să vorbim despre daco-geți. Faptul că Herodot îi cunoaște, pentru anul expediției lui Darius împotriva sciților (514 î.e.n.), pe geții dobrogeni ca pe o ramură distinctă a numerosului neam tracic îndreptățește concluzia că, pe la mijlocul primei vârste a fierului, desprinderea daco-geților din masa triburilor tracice era un fapt împlinit.

Între aproximativ 550—300 î.e.n. (pe alocuri 350) se plasează faza Hallstatt D. Prima ei etapă se caracterizează prin descoperirile de la *Ferigile* (Oltenia de nord)¹¹ și *Bîrsești* (depresiunea Vrancei)¹². În ambele puncte au fost săpate necropole tumulare de incineratie, avînd un caracter neîndoielnic tracic. Repertoriul ceramic cuprinde străchini, cești cu toarta supraînălțată (unele cu butoni), căni, vase pîntecoase, vase-borcan etc. (vezi fig. 2). În ambele cimitire au fost descoperite *akinaikai* (un fel de pumnale), precum și topoare de luptă scitice (topoare-ciocan), alături de topoarele tracice cu două tăişuri paralele. Grupul Ferigile-Bîrsești cuprinde, între 550—450 î.e.n., regiunea subcarpatică a Olteniei și a Munteniei.

Poate că tot de pe la sfîrșitul secolului al 6-lea î.e.n., în orice caz din secolul al 5-lea î.e.n., datează începuturile întinsei cetăți de la *Stîncești*, în nordul Moldovei, apărată de un puternic val de pămînt. Existența acestei cetăți se prelungește pînă în secolul al 3-lea î.e.n., adică pînă la începutul celei de a doua vârste a fierului. Parțial contemporană cu cetatea de la Stîncești este și fortificația de la *Cotnari* (sec. 4—3 î.e.n.), lîngă Iași¹³, unde valul de pămînt este ridicat peste un zid de piatră. După părerea lui A. Florescu, descoperitorul cetății, zidul acesta constituie „miezul“ valului de pămînt, menit să-i sporească trăinicia; în ce mă privește, am impresia că zidul reprezintă, mai degrabă, o fază de construcție anterioară valului.

Este foarte plauzibilă ipoteza cercetătorului A. Florescu, potrivit căreia cetățile de la Stîncești și Cotnari, împreună cu altele a căror cercetare abia a început, constituiau o linie de apărare a traco-geților din Moldova împotriva pericolului scitic; această ipoteză e confir-

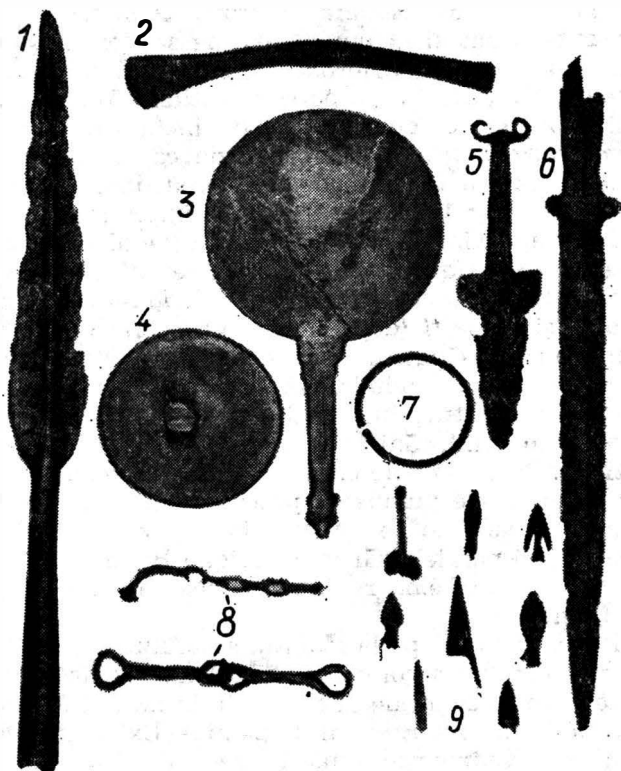

Fig. 7 : Obiecte scitice :

1. Vîrf de lance de fier ; 2. Topor de fier ; 3—4. Oglinzi de bronz ; 5—6. Pumnale (*akinakai*) de fier ; 7. Brățară de bronz ; 8. Zăbale de fier ; 9. Vîrfuri de săgeți de bronz și os

mată de descoperirea, în partea centrală a R.S.S. Moldovenești, a numeroase fortificații getice datînd și ele din secolele 4—3 î.e.n. ¹⁴.

Mai puțin cunoscut este, deocamdată, materialul autohton din Transilvania, unde au fost descoperite, sporadic, cîteva morminte de incinerare datînd din Hallstatt D. Alături de ele se cunosc, dintr-o vreme ceva mai tîrzie (secolul al 4-lea î.e.n.), cîteva așezări, de

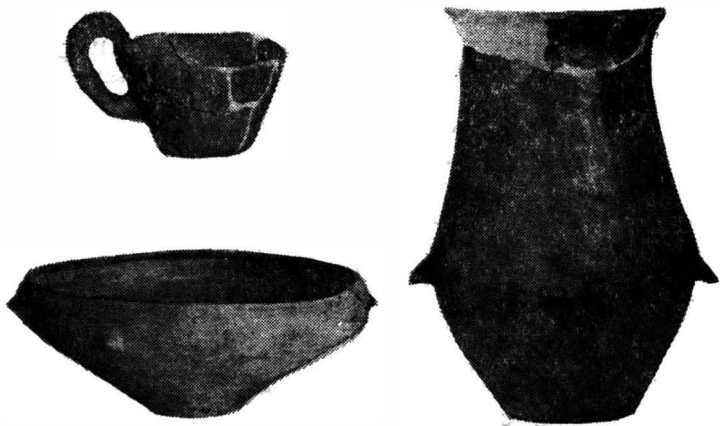

Fig. 8 : Ceramică din mormintele scitice

exemplu la Cluj-Mănăştur și la Sf. Gheorghe-Bedehaza.

Obiecte de metal (bronz și fier) au mai fost găsite și în anumite depozite cum sînt acelea de la *Vințul de Jos* (Transilvania) și *Bîlvănești* (Oltenia).

O amplă discuție s-a desfășurat, în ultimii ani, în legătură cu antichitățile scitice din Transilvania. Considerate scitice de marea majoritate a cercetătorilor ¹⁵, tracice de cîțiva ¹⁶, aceste antichități sînt necropole de înhumatie cu morminte plane, mai rar tumulare, și cu schelete în poziție întinsă. Inventarul, mai ales cel metalic, e de factură tipic scitică : *akinakai*, topoare de luptă, vîrfuri de lănci și de săgeți, zăbale, oglinzi de bronz, inele de tîmplă de aur etc. (vezi fig. 7) ; dar și ceramica (vase mari, bitronconice, decorate cu proeminente-apucători, străchini cu buza arcuită spre interior și cești cu toarta supraînălțată ; vezi fig. 8) din aceste necropole transilvănene se regăsește în regiunile nord-pontice. Caracteristic sciților, dar cu totul absent în necropolele tracice, este și obiceiul de a așeza în morminte bucăți din trupul unui cal.

E vrednic de notat că grupul acestor descoperiri (cele mai importante sînt cimitirele de la *Ciumbrud*, *Aiud*, *Teluș*, *Cîpău*, *Blaj*), ale căror analogii duc mai ales spre

zona Kiev-Poltava din Ucraina, e foarte exact circumscris, în Transilvania, în bazinul superior al Mureșului și în bazinul Tîrnavelor. Însăși această delimitare geografică netă sugerează interpretarea necropolelor plane de înhumare din Hallstatt D ca o enclavă străină în mediul tracic, iar teza scitică e întărită de mărturia lui Herodot ¹⁷, care-i localizează pe riul *Maris* (Mureșul de astăzi) pe *agatârși*, frați cu sciții.

Cercetările mai vechi și mai recente nu mai lasă, cred, nici o îndoială cu privire la prezența efectivă a sciților pe teritoriul Transilvaniei în secolele 6—5 î.e.n. Grupul scitic de aici dispăre însă în cursul secolului al 4-lea î.e.n., fie pentru că se înapoiază în stepele nord-pontice (ipoteză puțin probabilă), fie în urma asimilării lui de către autohtoni. Cam în aceeași vreme se semnalează primele tentative scitice de stabilire trainică pe teritoriul Dobrogei (raiduri avuseseră loc și mai înainte ¹⁸). Întâmpinând rezistența autohtonilor, respinse la 339 î.e.n. de Filip al II-lea al Macedoniei, aceste încercări scitice vor fi încununate de succes în secolul al 3-lea î.e.n.

Dacă cercetările mai noi au confirmat prezența scitică pe teritoriul Transilvaniei (ca și pe al Moldovei, de altfel), ele au redus în schimb la importanța sa reală rolul sciților pe aceste meleaguri. Ideea că sciții au adus cu ei metalurgia fierului nu mai este astăzi împărtășită de nimeni ; se admite însă că ei au contribuit la dezvoltarea prelucrării noului metal, că au introdus anumite tipuri de arme de fier și că au vehiculat pînă în inima Transilvaniei elemente ale culturii materiale grecești.

Aceste elemente vor avea însă și o cale mai directă de penetrație în societatea geto-dacică : tocmai în cursul primei vîrste a fierului, pe litoralul românesc al Mării Negre sînt întemeiate primele colonii elene.

Geto-daci și greci în prima vîrstă a fierului

La venirea celor dintîi coloniști pe țărmurile Dobrogei, geto-dacii intraseră cam de un secol în prima vîrstă a fierului. Dezvoltarea caracteristică epocii fie-

rului era abia la început : grecii îi găesc pe autohtoni trăind în aşezări nu prea mari, locuind în bordeie, folosind o ceramică grosolană, împodobită cu brîuri alveolare şi cu proeminenţe.

Că în momentul stabilirii coloniştilor greci în Dobrogea fondul etnic al acestei regiuni îl constituia populaţia getică ne-o dovedesc din plin descoperirile arheologice din ultima vreme. La Histria, în săpăturile efectuate după 1948, alături de vase greceşti arhaice, s-au găsit numeroase fragmente de ceramică indigenă de tradiţie hallstattiană care demonstrează prezenţa geţilor chiar în interiorul aşezării sclavagiste milesiene¹⁹. Şi mai numeroase sînt aşezările autohtone în jurul Histriei. La Tariverde, pe malul stîng al pîrîului Iunandere, a fost săpată, timp de mai mulţi ani, o aşezare getică. În 1952 s-au descoperit aici cinci bordeie al căror inventar consta mai ales din ceramică ; s-au găsit în ele fragmente ceramice greceşti de tip arhaic, dar şi cioburi de vase primitive, lucrate cu mîna, aparţinînd neîndoieinic autohtonilor. Unul din aceste vase, care a putut fi reconstituit, era de culoare negricioasă, cu luciu, avea fundul plat, formă semiovală şi era decorat sub buză cu cinci pastile de lut, iar sub mijloc cu tot atîtea proeminenţe. Alte fragmente proveneau din vase cu buza dreaptă, ornamentate chiar sub buză cu un brîu în relief întrerupt de proeminenţe. Databilă în secolul al 6-lea î.e.n. sau, cel mai tîrziu, la începutul veacului următor, această ceramică dovedeşte nu numai prezenţa geto-dacilor la Tariverde, ci şi strînsele şi intensele lor legături de schimb cu grecii²⁰.

Aşezarea de pe malul pîrîului Iunandere e departe de a fi singura de acest fel în Dobrogea. La Sinoe, pe malul abrupt al lacului Zmeica, şi la Vadul s-a repetat descoperirea de ceramică grecească arhaică asociată cu fragmente ceramice din prima epocă a fierului aparţinînd triburilor băştinaşe. Situaţia se repetă întrucîtva în necropola tumulară de lângă cetatea Histriei ; şi aici în mormintele cele mai vechi (al treilea sfert al secolului al 6-lea î.e.n.) s-au găsit urme de cultură materială getică alături de obiecte greceşti. Dimpreună cu anumite particularităţi de rit şi ritual, aceste urme i-au

făcut pe doi cercetători bucureșteni să atribuie geților primele morminte din cimitirul histrian²¹. Această atribuire rămîne, deocamdată, o ipoteză, dar ea are șanse să se dovedească adevărată.

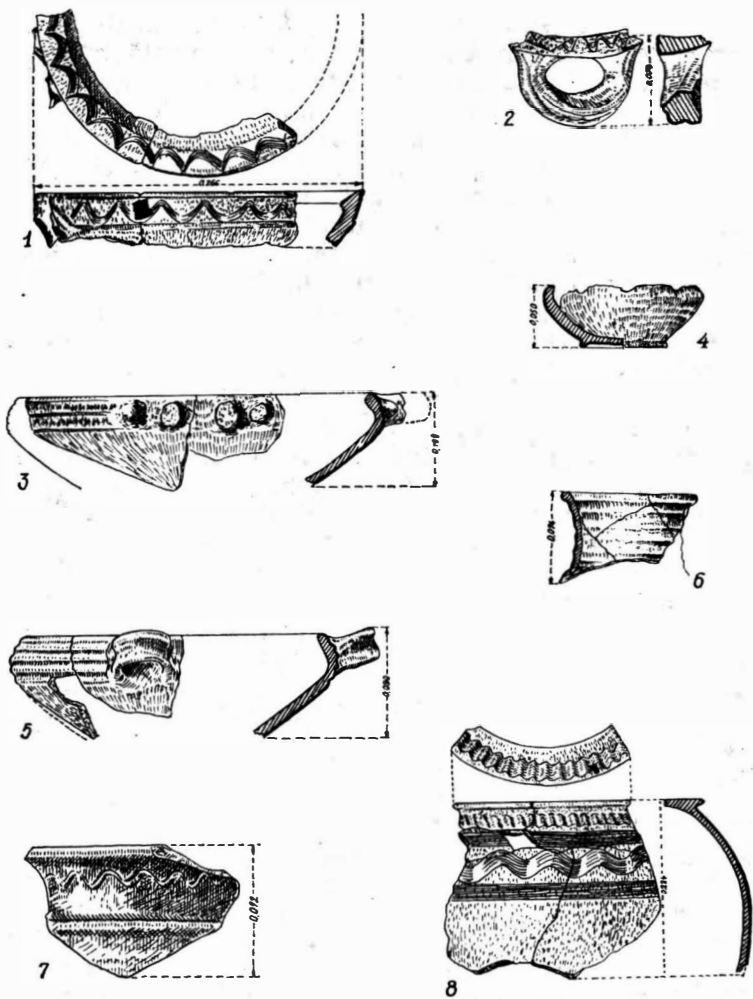
Numeroasele obiecte grecești aflate în așezările geților dobrogeni atestă legăturile de schimb dintre băștinași și coloniști. Aceasta înseamnă că în momentul fondării coloniilor Histria, Callatis și Tomis populația geto-dacică era aptă pentru schimburi comerciale intense cu noii veniți. În schimbul produselor meșteșugărești fine, al mobilelor și bijuteriilor, al stofelor, armelor și podoabelor, al vinurilor și untdelemnului aduse în amfore, al vaselor de calitate superioară, toate produse ale centrelor grecești Milet, Rhodos, Chios, Samos, Naucratis și Corint, iar mai târziu Atena, băștinașii dădeau cantități mari de cereale, pește, piei, vite, lemn de construcție, miere și ceară, sclavi. Natural, în acest negoț erau interesați, pe lângă greci, mai ales membrii aristocrației tribale băștinașe. Lor le aparținea, doar, partea cea mai însemnată din surplusul de produse care putea forma obiectul unui schimb; ei erau principalii consumatori de produse grecești de lux. Pofta lor de câștig, dorința de a avea în cantități din ce în ce mai mari superioarele mărfuri grecești i-au făcut să înăsprească exploatarea membrilor de rînd ai triburilor; această împrejurare va grăbi procesul de diferențiere social-economică și de întărire a aristocrației tribale.

Ar fi greșit să se creadă că orașele grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre făceau numai comerț de tranzit, aducînd din sudul egeic toate produsele destinate băștinașilor. Desigur, pînă pe la mijlocul veacului al 5-lea î.e.n., cînd Histria devine și un important centru de producție meșteșugărească, multe din obiectele de schimb erau importate din mai sus amintitele centre grecești. Dar chiar și în veacul al 6-lea î.e.n. se pare că meseriașii histrieni produceau anumite mărfuri destinate schimbului cu băștinașii. În stratul arhaic (secolul al 6-lea î.e.n.) și într-o bună parte a stratului din veacul al 5-lea î.e.n., apare din abundență la Histria o ceramică cenușie, lucrată la roată, constînd din mici ulcioare (*oinochoiai*) și din străchini de dimensiuni,

forme și ornamentări diferite (fig. 9/1—6), constituind vesela de uz comun ²². Fără a avea, deocamdată, o dovadă directă în această privință, se poate admite cu destulă probabilitate că această ceramică cenușie era, în parte măcar, produsă chiar la Histria. Și pentru comerțul geto-histrian e semnificativ faptul că astfel de ceramică se află nu numai la Tariverde, ci și în așezarea băștinașă de la Alexandria, în cîmpia munteană (fig. 9/7—8), unde, e drept, ar fi putut ajunge tot atît de bine din alte centre grecești sud-dunărene.

Intr-adevăr, așezările geto-dacice dobrogene nu sînt singurele cunoscute din această epocă. O mare așezare a fost constatată la Zimnicea, materialul găsit aici dezvăluind o strînsă legătură între acest centru getic și centrele tracice și grecești din Tracia, dar lipsindu-ne deocamdată de dovezile sigure ale relațiilor geților zimniceni cu coloniile de pe țărmul dobrogean al Pontului Euxin ²³. Descoperiri similare celei de la Alexandria (ceramică cenușie grecească, lucrată la roată, în asociere cu ceramică băștinașă, lucrată cu mîna, de tradiție hallstattiană) s-au făcut la Epurești, pe Neajlov, spre interiorul Munteniei, la Gheorghe Doja (jud. Ialomița), la aproximativ 100 km distanță de Dunăre, la Chirnogi (jud. Ilfov), la Salcia în Oltenia (jud. Mehedinți) și în alte cîteva puncte de la sud de Carpați ²⁴. E o dovadă limpede a relațiilor tot mai intense care se statornesc între greci și geto-daci în veacurile 6—3 î.e.n., a influenței elene tot mai puternice asupra mediului autohton.

Nici în Moldova nu lipsesc asemenea descoperiri. Se cunoaște aici marea așezare de la Poiana, pe Siret (antica *Piroboridava*), în care straturile de cultură se succed din veacul al 7-lea î.e.n. pînă la începutul secolului al 2-lea e.n. Urmele anterioare secolului al 4-lea î.e.n. sînt mai sporadice și mai greu de sesizat, însă în stratul datînd din acest secol s-au descoperit locuințe de suprafață, durate din lemn și lut, de formă rectangulară, înghesuite, lăsînd între ele spații înguste, de formă neregulată. Pe lîngă produsele băștinașe (mai ales ceramică lucrată cu mîna) s-au găsit aici și obiecte de import : fibule de bronz de tip trac, vîrfuri de săgeți de bronz de tip „scitic“ cu trei muchii, fragmente de

**Fig. 9 : Ceramică grecească cenușie de uz comun (sec. 6—5 î.e.n.):
1—6. Histria ; 7—8. Alexandria**

amfore și de ceramică grecească de lux. Numărul acestor obiecte de import sporește în straturile mai noi de la Poiana ²⁵.

Nu numai așezările, ci și necropolele autohtonilor ilustrează dezvoltarea societății daco-getice și raporturile ei strânse cu grecii. Am amintit mai sus că în cei mai vechi tumuli de lângă Histria s-au aflat și obiecte de factură autohtonă (ceramică primitivă lucrată cu mâna) împreună cu produse elene. La Bîrsești (jud. Vrancea), în necropola tumulară de incinerare, s-au găsit unele obiecte grecești alături de cele băștinașe, hallstattiene, și scitice. La Cernavodă, pe malul Dunării, s-au descoperit patru morminte de incinerare, acoperite cu plăci de piatră. Oasele arse erau depuse în urne de factură tipic hallstattiană, două dintre ele fiind ornamentate cu obișnuitul briu alveolar; într-una din acestea s-au găsit, împreună cu oasele calcinate, un cuțitaș de fier și o oglindă grecească de bronz, permițând datarea mormintelor în a doua jumătate a secolului al 5-lea î.e.n. ²⁶

La Satu Nou, tot în Dobrogea, au fost descoperite, în 1958, două morminte getice de incinerare. Dacă primul e format din două urne lucrate cu mâna, de tradiție hallstattiană (vezi fig. 10) în cel de-al doilea oasele calcinate au fost depuse într-o amforă elenă, căreia îi lipseau încă din antichitate torțile și o bucată de fund ²⁷. Bogat reprezentată, mai ales prin amfore thasiene și heracleene și prin vase cenușii lucrate la roată, e ceramica grecească și în necropolele geto-dacice de incinerare de la Murighiol, în nord-estul Dobrogei, databile la sfârșitul secolului al 4-lea î.e.n. și, cu precădere, în veacul următor. La Murighiol s-a găsit o mare cantitate de vase locale, lucrate cu mâna (fig. 11), a căror varietate de forme se datorează nu atât fanteziei olarului, cât faptului că nu erau lucrate de meșteri olari specializați, ci de gospodari, pe lângă casă. Au mai fost aflate, în unele morminte, cuțite de fier cu un singur tăiș și lama ușor curbată, avînd miner de lemn sau, mai rar, de os; dintr-unul din cimitire provine o sabie de fier scurtă (55 cm) cu două tăișuri, în timp ce săgețile de bronz cu trei muchii s-au dovedit destul de frecvente ²⁸. O necropolă, în multe

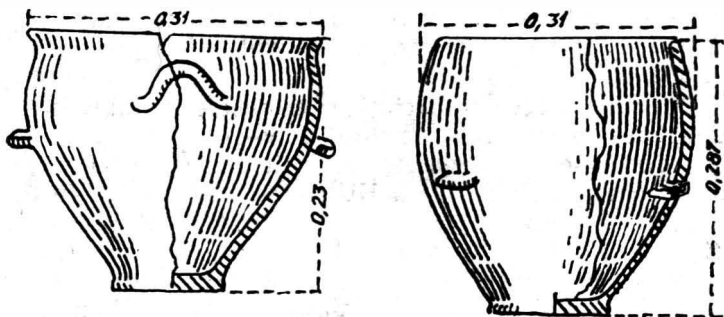

Fig. 10 : Urne din necropola de la Satu Nou

privește asemănătoare ca dată și material, a fost descoperită tot în Dobrogea, în zona Histriei, la Nuntași, în timp ce Muntenia e reprezentată prin mormintele de la Zimnicea, tumulare, iar Moldova prin cele de la Birsești și de la Poiana. Se va vedea mai jos că vasele și alte obiecte grecești au ajuns și în Transilvania.

Mai trebuie să ne întrebăm cum se făcea, în chip mai concret, comerțul daco-geților cu grecii? Cît de intens era el și cît de extins?

Nu încape îndoială că primele schimburi s-au făcut în natură: pentru o amforă de vin dulce grecesc, nobilul get dădea o cantitate oarecare, mare în orice caz, de grîne sau de alte produse locale. Treptat însă, pe măsură ce schimburile se intensificau și deveneau tot mai regulate, trocul s-a dovedit incomod. Geții nu cunoșteau încă moneda (aveau să-i învețe însă destul de repede rostul și avantajele), astfel încît s-a trecut mai întîi la un schimb pe bază de obiecte-monedă: în stratul arhaic de la Tariverde s-au găsit vîrfuri de săgeți de bronz, neretușate, neascuțite, fără urme de utilizare practică, ce au servit drept mijloc de schimb²⁹. La Turnu Măgurele a fost descoperit încă în veacul trecut un tezaur conținînd 433 de inele de aur și cîteva obiecte, tot de aur, în formă de cilindru, toate tăiate după norma ponderală a orașului Cyzic de pe țărmul Propontidei³⁰.

De altfel, cel mai tîrziu în secolul al 5-lea î.e.n., își face apariția pe „piața” geto-dacică și moneda propriu-

Fig. 11 : Vas din necropola
de la Murighiol

zisă. Cele mai vechi monede care circulă în Dobrogea sînt cele din Cyzic și Olbia, după cum dovedește descoperirea unui *aes grave* (monedă mare, rudimentară, de aramă) olbian de la Salsovia, în apropierea Histriei, și a unor *stateri* de *electrum* (aliaj natural de aur și argint) cyzicieni la Cuzgun. De pe la mijlocul veacului al 5-lea î.e.n., Histria, în care începuse să se dezvolte o producție proprie de mărfuri, bate o monedă de argint (*drahmă*) și, pare-se, și una de bronz, exemplul ei fiind urmat, în secolul al 4-lea î.e.n., de Callatis. Monedele histriene, bătute anume în vederea comerțului cu autohtonii, circulă intens în Dobrogea, fiind adesea tezaurizate de geto-daci ; astfel de tezaure s-au găsit la Dăeni (jud. Tulcea) și lângă Constanța. *Stateri* cyzicieni de *electrum* s-au găsit și la Galați.

Către sfîrșitul secolului al 4-lea î.e.n., circulația monetară se intensifică. La triburile geto-dacice pătrund acum în mare cantitate tetradrahmele și alte monede macedonene ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, precum și monedele bătute de regele macedonean al Traciei — Lisimah. Localitățile în care s-au găsit aceste

monede se numără cu zecile pe teritoriul țării noastre : Albești, Slava Rusă, Dăeni (toate în Dobrogea), Andolina (lingă Călărași), în cîmpia munteană, Ațel (jud. Sibiu) în Transilvania, Becicherecul Mic (în Banat), Iaslovăț (jud. Suceava) în Moldova, sînt numai cîteva exemple din nenumăratele descoperiri de acest fel. Unele dintre ele (ca la Slava Rusă sau Dăeni) constau din adevărate tezaure îngropate de posesorii lor în pămînt și rămase acolo pînă în zilele noastre.

Negoțul greco-autohton trebuie să fi fost foarte intens dacă ne gîndim că descoperirile arheologice n-au putut aduce la lumină decît o mică, neînsemnată parte din marile cantități de produse grecești și de monedă grecească sau macedoneană care au circulat în veacurile 5—4 î.e.n. în mijlocul triburilor geto-dace. Avea dreptate Vasile Pârvan cînd scria că pe la anul 500 î.e.n. „Dunărea, pînă la confluența cu Siretul, era o apă grecească, iar pescarii și negustorii din Histria cunoșteau foarte bine țara geto-scitică pe care o străbăteau neconținut în susul și în josul acestei părți a fluviului”³¹, în timp ce așezările din cîmpia munteană și Oltenia par să fi fost orientate, comercial vorbind, mai ales către orașele grecești și centrele tracice din Bulgaria de astăzi.

Pînă unde vor fi ajuns negustorii greci e greu de spus. O hartă întocmită de Victoria Eftimie privind răs-pîndirea amforelor grecești stampilate, din perioada de care ne ocupăm și dintr-o perioadă mai tîrzie, arată că cele mai multe puncte (26) cu descoperiri de acest fel se găsesc în Dobrogea, destul de multe (12) în Muntenia, pe cînd în Moldova avem numai patru, iar în Oltenia — trei³². Nu putem ști însă dacă negustorii greci înșiși au călcat prin toate aceste locuri ; Dobrogea, sudul Moldovei și regiunea munteană a Dunării le cutreierau și ei, fără doar și poate, dar mai departe probabil că produsele grecești circulau pe calea schimbului intertribal. Nu avem nici o dovadă că vreun negustor grec ar fi trecut munții, în Transilvania, și lucrul e puțin probabil ; produse grecești (de exemplu ceramică lucrată la roată) și monede macedonene au pătruns însă și aici.

Am insistat atît de mult asupra relațiilor dintre geto-daci și greci nu pentru că influența grecească ar fi fost hotărîtoare, determinantă în dezvoltarea societății autohtone, ci pentru că aceste relații pot demonstra treapta relativ înaltă la care ajunseseră daco-geții. În plus, descoperirile de obiecte și de monede grecești sau macedonene ne permit să datăm mai precis așezările geto-dacice cunoscute.

Deși nu sînt întotdeauna atît de grăitoare ca izvoarele literare, descoperirile arheologice ne permit să reconstituim tabloul vieții geto-dacilor în perioada primelor lor contacte cu grecii. Iată-l pe plugarul get ieșind din bordei în zorii zilei, pregătindu-se să se ducă la muncă. Își înjugă boii la plugul cu brăzdar de corn și începe să are sau retează spicele bogate cu coasa, sau pornește în pădure, cu toporul de fier la brîu, să abată vreun copac falnic trebuitor grecilor pentru un catarg de corabie. Iată-i pe copii mîinînd vitele la pășune sau punînd la cale jocuri „de-a războiul“, mînuind săbii de lemn imitate după cele de fier ale părinților sau trăgînd cu săgeți, tot de lemn, din arcuri miniaturale. În timpul acesta femeia a rămas acasă, a aprins focul pe vatra din mijlocul bordeiului și fumul se înalță acum, ieșind prin deschizătura rotundă lăsată în acoperișul de paie, stof sau șindrilă. Din groapa cu provizii gospodina scoate cîțiva pumni de boabe de grîu pe care le macină pe o lespede mare de piatră, zdrobindu-le cu o piatră mai mică, sau pe care le pune pur și simplu la fiert într-o oală grosolană de lut, făcută tot de ea. Poate că astăzi mîncarea va fi mai bogată ; unul dintre bărbații casei a plecat la vînătoare sau la pescuit (numeroasele urme de așezări de pe malurile lacului Greaca, de exemplu, uneltele de pescuit și oasele de pește găsite la Poiana atestă însemnătatea acestei din urmă îndeletniciri în viața de toate zilele a dacilor) și se va întoarce curînd cu tolba sau năvodul pline. La aceasta se gîndește gospodina în timp ce fiica mai mare își privește chipul într-o oglindă de bronz cumpărată la ultimul tîrg de la un negustor din Histria ; își admiră măргеcele de pastă sticloasă cu ornament „în ochi“, inelele de tîmplă din bronz cu unul din capete terminat într-un cap schema-

tic de șarpe, care-i stau aninați de șuvițe, cerceii de bronz cu capete conice (astfel de podoabe s-au găsit în necropolele de la Murighiol).

Dar iată și un fruntaș al comunității, un nobil. A ieșit dintr-o locuință mai mare și mai arătoasă decât celelalte. Nu pleacă la lucru, căci alții muncesc pentru el; împreună cu soața-i se îndreaptă către locul unde un neguțător grec și-a desfăcut marfa. Bărbatul poartă o manta din stofă scumpă, grecească, prinsă pe umeri cu o fibulă de fier lucitor; o spadă scurtă de fier îi atârnă la cingătoare în partea stîngă, în timp ce pe umăr poartă arcul și tolba cu săgețile de bronz în trei muchii. Nevasta-i poartă podoabe scumpe: inele de tîmplă de argint, cu capetele conice, cerceii de argint, iar pe braț o brățară de bronz ornamentată cu trei grupe de câte trei bobite din același metal. Îi însoțește un sclav care va trebui să poarte marfa cumpărată. Ei tîrguiesc de la neguțător o amforă de vin aromat de Chios, alta plină cu untdelemn de măslină, câteva minunate vase împodobite cu figuri roșii pictate; în schimb îi vor da negustorului blănuri și grîne. Valoarea lor o întrece pe aceea a cumpărăturilor? Nu-i nimic; negustorul scoate punga și numără nobilului nostru douăzeci de drahme histriene cu vulturul de mare pe o parte și două capete de tineri pe cealaltă.

Literatură! vor exclama cititorii. Într-un fel, da. Nici un scriitor antic nu ne-a lăsat descrierea unor astfel de scene, nici un artist nu le-a dăltuit în piatră și nu le-a pictat pe vreun vas. Acestea nu sînt fapte istorice, documentate, dar nimic din ele nu e neverosimil. Un amănunt sau altul poate fi greșit, lucrurile s-au putut petrece întrucîtva altfel, poate că niciodată aceste scene nu s-au întîmplat chiar în chipul și ordinea în care am încercat să le reconstituim. Dar tabloul general pe care ni-l sugerează descoperirile arheologice rămîne valabil, real.

Real, dar incomplet. Arheologia ne-a spus multe despre cultura materială a dacilor, despre felul lor de trai, despre raporturile lor cu grecii și cu sciții. Oare n-am putea-o sili să ne vorbească și despre cultura lor spirituală, despre credințele și cunoștințele lor?

Elemente de cultură spirituală

Din păcate, reconstituirea culturii spirituale a unui popor pe baza datelor arheologice e un lucru mult mai anevoios. Există, e adevărat, și câteva informații despre religia geto-dacilor păstrate la scriitorii antici, dar ele sînt atît de puține și de răzlețe, încît nu-mi pot îngădui să le discut în două capitole deosebite ale cărții ; le las, așadar, pentru mai tîrziu, cînd vor putea fi confruntate și cu unele date arheologice. Trebuie să mă mulțumesc deocamdată cu elementele pe care săpăturile în așezările și necropolele, de atîtea ori pomenite pînă acum, au fost capabile să le pună în lumină.

Cele mai bogate informații ni le furnizează arheologia cu privire la riturile de înmormîntare (înhumăție sau incinerație) și la ceremoniile care le însoțesc. Din cercetarea atentă a acestor urme se pot trage concluzii interesante despre anumite credințe ale geto-dacilor.

S-a observat de către mulți cercetători că la începutul epocii hallstattiene ritul predominant era acela al înhumăției. Mortul era depus într-o groapă peste care se ridica, de obicei, o movilă înaltă de pămînt, un tumul. Rareori mortul era îngropat fără a avea alături de el diferite obiecte ; de obicei i se puneau în mormînt unelte, arme și podoabe de care se slujise în timpul vieții, precum și vase cu mîncare și băutură. Acest obicei se lega, firește, de credința într-o viață după moarte și de teama, superstițioasă și absurdă, că, dacă i-ar lipsi ceva, mortul ar fi în stare să se întoarcă pe pămînt pentru a-i neliniști pe cei rămași în viață și a se răzbuna împotriva lor.

Către mijlocul și sfîrșitul primei vîrste a fierului, situația se schimbă. Încă din secolul al 6-lea î.e.n., la Bîrsești, în Moldova de sud, și la Ferigile, în Oltenia, geto-dacii trec la incinerație ; dacă tumulii cei mai vechi de la Histria sînt într-adevăr getici, am avea de-a face și în Dobrogea cu același proces ; în orice caz, mormintele plane cu urnă de la Cernavodă (a doua jumătate a secolului al 5-lea î.e.n.) dovedesc, în cele din urmă, adoptarea noului rit de către geții dobrogeni. Incinerația

e aproape generală la Murighiol și Satu Nou : numai câteva morminte din prima localitate sînt de înhumație. La fel, la Zimnicea, mormintele de înhumație din secolele 6—5 î.e.n. sînt înlocuite în veacul al 4-lea î.e.n. cu morminte de incinerare³³. Numai la Piroboridava, printre resturile de locuințe aparținînd secolelor 4—3 î.e.n., s-au găsit schelete de adulți și de copii aruncate fără nici o grijă în gropi, în timp ce alții fuseseră înhumați potrivit unui ritual precis, în poziție ghemuită (morții erau legați cu genunchii la gură, poate tocmai pentru a nu putea reveni pe pămînt), purtînd podoabe și fiind înconjurați de vase. Prof. Radu Vulpe, autorul descoperirilor de la Poiana, e de părere că scheletele din primul grup pot fi ale victimelor unor războaie, prinse sub ruinele locuințelor lor, dar că ele evocă și ideea unor sacrificii umane³⁴.

Oricum ar fi, cele câteva excepții nu contrazic procesul de trecere de la înhumație la incinerare. Și evident, schimbarea ritului corespunde unei transformări în credințele religioase ale daco-geților.

Care vor fi fost aceste transformări nu se poate spune cu certitudine. Poate că incinerarea corespunde unei noi concepții despre nemurire ; dacă înainte se credea că în viața de dincolo de mormînt omul trece cu trup cu tot, și de aceea i se păstra corpul, înhumîndu-se, acum se înfiripase, poate, convingerea că numai sufletul imaterial e nemuritor și că e bine să fie eliberat, prin ardere, din închisoarea-i trupească. S-ar mai putea însă ca vechile credințe să fi afirmat că omul, după moarte, merge la un zeu subpămîntean, în timp ce credința nouă socotea că el se ridică la cer, spre aștri ; în primul caz înhumația apare firească, pe cînd în cel de-al doilea e firească transformarea cadavrului în fum și cenușă. Mai e oare nevoie să spun că credințele despre nemurire, oricare ar fi fost, erau deopotrivă de greșite ? Ele ne apar însă firești într-o vreme în care omul era încă ignorant și nu-și putea explica multe din fenomenele naturii, fizice, biologice etc., din rîndul cărora făceau parte și viața, și moartea.

Inexplicată rămîne apoi diferența în modul de ardere al morților. Uneori, ca la Murighiol de exemplu, ei erau arși într-un loc, pe un rug, iar cenușa lor, depusă într-o urnă, era îngropată în alt loc. La Zimnicea însă și la Poienești, în Moldova, s-au găsit două complexe funerare pe care descoperitorii le numesc, probabil greșit, cuptoare de ars morții³⁵. Deși nu cred în existența unor cuptoare, poate că în aceste două cazuri avem de-a face cu lăsarea rămășițelor omenești chiar pe locul unde a fost incinerat corpul. Același este cazul, de astădată cu certitudine, al celor trei tumuli (XVII, XIX și XII) de la Histria, socotiți getici³⁶.

Doi dintre cei trei tumuli histrieni prezintă o particularitate extrem de interesantă. În tumulul XVII, pe lângă resturile rugului din centrul platformei funerare, s-au mai găsit, pe marginea platformei, în șanțul care o înconjură și pe marginea exterioară a șanțului, trei schelete umane și patru schelete de cal, înhumate fără material arheologic. Poziția schelelelor omenești era de-a dreptul stranie : două dintre ele aparțineau unor oameni care au fost uciși pe marginea șanțului, stînd în genunchi, cu mîinile legate la spate, iar al treilea pare a fi al unui individ ingenuncheat și cu mîinile legate la piept. Și în șanțul circular al tumulului XIX s-au găsit două schelete umane, unul peste altul, a căror poziție nefirească sugerează că trupurile au fost pur și simplu aruncate în șanț. Mai neașteptată a fost însă descoperirea făcută în partea de nord a acestui tumul ; aici s-au găsit două morminte colective distincte, absolut neobișnuite, conținînd în total 35 de schelete umane, 50 de picioare și fragmente de picioare de cai, 11 cranii și 6 torace de cai. Scheletele omenești erau absolut nearanjate și nefînsoțite de obiecte (cu excepția a patru cercei de bronz), sugerînd clar că trupurile au fost aruncate în groapă de-a valma.

Dacă tumulii sînt într-adevăr getici, avem de-a face cu un interesant exemplu de sacrificii umane (poate de prizonieri de război) care însoțeau înmormîntările șefilor geto-daci.

Daco-geții trec la a doua vîrstă a fierului

Viața pe care am surprins-o în așezările hallstattiene daco-getice în vremea primelor contacte cu grecii n-a stat pe loc ; ea s-a dezvoltat, a devenit mai complexă și mai bogată. Pe baza realizărilor lor anterioare, dacii și-au dezvoltat economia, au început să producă mai multe grîne, mai multe unelte și arme. De grîne aveau nevoie și pentru hrănirea unei populații care creștea neconținut, și pentru comerțul cu grecii, uneltele le trebuia pentru a produce mai mult și mai repede, iar armele pentru a purta războaie cu triburile de același neam sau pentru a lupta împotriva năvălitorilor sciți, celți sau bastarni. Bogăția pămîntului și a subsolului geto-dacic făcea această dezvoltare economică posibilă, iar produsele superioare grecești ofereau modele vrednice de urmat în metalurgie, orfevrerie, ceramică. Spre sfîrșitul veacului al 4-lea î.e.n. și în veacul următor, așezările de la Zimnicea, Poiana și Tariverde ne apar mai întinse și mai bogate în produse de tot felul, grecești sau autohtone, precum și în monedă elenă și macedoneană. Către sfîrșitul veacului al 3-lea î.e.n., apar în cîmpia munteană noi așezări, la Piscul Crăsanilor pe Ialomița, la Tinosu pe Prahova, iar în secolul următor la Popești pe Argeș, în timp ce în Moldova ia ființă și înflorește așezarea de la Lunca Ciurei.

Determinată în ultimă instanță de dezvoltarea internă a societății geto-dacice, trecerea de la prima la a doua epocă a fierului s-a petrecut sub o puternică influență grecească, exercitată atît direct, cît și indirect. Direct, ea venea de pe țărmul Pontului Euxin, din coloniile grecești ai căror negustori desfăceau în mediul autohton marfa grecească adusă din sud sau confecționată pe loc și ai căror meșteșugari începuseră, tot mai mult, de pe la mijlocul secolului al 5-lea î.e.n., să ofere geto-dacilor produse proprii. Indirect, influența grecească se exercita asupra geto-dacilor prin intermediul tracilor sud-dunăreni. Aceștia se aflau de multă vreme într-o apropiată vecinătate și într-un contact strîns cu grecii și erau puternic influențați de ei sub aspectul culturii materiale. Deoarece această populație înrudită

cu dacii adaptase la condițiile și la firea ei multe din elementele civilizației elene, geților le era cu atît mai lesne să le preia, la rîndul lor ³⁷.

În felul acesta se petrece trecerea la epoca Latène în regiunile extracarpatică, progres constat limpede în săpăturile arheologice. În straturile din secolele 3—2 î.e.n. de la Poiana se înmulțesc uneltele de fier și gropile de provizii, vîrfurile de săgeți de bronz sînt înlocuite cu săgeți de fier. La Murighiol, în mormintele din secolul al 3-lea î.e.n. încep să apară, tot mai numeroase, fragmente de ceramică cenușie, lucrată la roată, dintre care multe sînt grecești, dar unele par a fi lucrate de autohtoni. Către sfîrșitul aceluiași secol și geții de la Poiana par să adopte roata olarului ³⁸, a cărei folosire se va generaliza în așezările geto-dacice din Moldova, cîmpia munteană și Dobrogea în secolul al 2-lea î.e.n. În a doua jumătate a veacului al 2-lea î.e.n., descoperirile de la Cetățeni, pe Dîmbovița, și de la Moșneni, lângă Mangalia, ne atestă apariția brăzdarului de plug de fier, de o formă specifică ³⁹, preluat, după cît se pare, de la tracii care-l foloseau încă din secolul al 4-lea î.e.n. ⁴⁰

Dacă specialiștii sînt de acord asupra modului și a împrejurărilor în care societatea daco-getică trece pragul dintre cele două vîrste ale fierului, există mari deosebiri între ei în ceea ce privește fixarea datei cînd se petrece acest fenomen.

Potrivit unei opinii destul de răspîndite, în procesul de formare a culturii Latène geto-dacice există un decalaj considerabil între zona istro-pontică și zona carpatică, cea dintîi trecînd la faza Latène pe la anul 450 sau chiar 500 î.e.n., în timp ce a doua abia pe la 300 î.e.n. ⁴¹ E drept că un alt punct de vedere, adoptat și el de către diverși specialiști, consideră data de 500 î.e.n. sau 450 î.e.n. prea timpurie și plasează începuturile culturii Latène pe cea mai mare parte a teritoriului României între anii 350 î.e.n. — 300 î.e.n. sau chiar mai tîrziu ⁴².

Datarea înaltă a începuturilor culturii Latène în anumite zone extracarpatică se întemeiază pe cîteva descoperiri și argumente de valoare inegală: abundența produselor grecești de import în unele așezări autohtone, imitarea în tehnica modelării cu mîna a unor vase gre-

cești, ușoare modificări de formă la anumite vase de factură hallstattiană, descoperirea unei abundente ceramici cenușii și portocalii, lucrate la roată, în bordeiele de la Alexandria (mijlocul sau a doua jumătate a secolului al 5-lea î.e.n.) și, în sfârșit, diverse produse ale toreuticii datînd din sec. 5—4 î.e.n. și atribuite unei arte traco-getice, unui stil traco-getic ⁴⁹.

Natural, rezolvarea problemei depinde de înțelesul care se dă termenului *Latène*. Dacă acestui termen i se atribuie o valoare pur cronologică, el poate fi aplicat cu ușurință la întreaga protoistorie a Daciei, fără a se mai face o distincție între zona istro-pontică și cea carpatică. Adoptarea fără modificări a cronologiei europene a epocii Latène oferă avantajul de a lega protoistoria României de aceea a Europei occidentale și centrale. În acest caz însă, e necesar să se precizeze de fiecare dată conținutul concret, pentru diversele zone ale Daciei, al fazelor culturii (epocii) Latène, căci acest conținut e departe de a fi identic în întreaga Europă.

Cultura Latène mai poate fi înțeleasă și în sens etnic, ca o cultură aparținînd celților. Atunci trebuie să se renunțe pur și simplu la termenul Latène pentru desemnarea unei anumite etape în evoluția civilizației daco-getice și să se vorbească despre o cultură Latène numai în acele zone ale Daciei în care celții au pătruns efectiv.

În sfârșit, dacă epoca Latène e considerată ca o etapă într-adevăr nouă, superioară, în evoluția societății daco-getice (în acest caz denumirea este, firește, convențională), atunci din discuție trebuie eliminate criteriile pur exterioare și formale ca, de exemplu, importurile din lumea grecească, imitarea formelor ceramice elene cu ajutorul tehnicii tradiționale a modelajului manual, modificările de formă (dar nu și de tehnică !) la vasele de factură tipic hallstattiană etc. Căci înțeleasă în acest mod, epoca Latène reprezintă un stadiu determinat în viața societăților antice de la periferia lumii greco-romane, un stadiu caracterizat prin asimilarea formelor și a *tehnicilor* superioare. Printre elementele specifice acestui stadiu se numără generalizarea și dezvoltarea

metalurgiei fierului, adoptarea roții olarului, folosirea pe scară largă a monedei și chiar apariția emisiunilor monetare proprii. Acestea sînt fenomene importante și cu vaste consecințe, fenomene aparținînd sferei economiei (producție, schimburi); bineînțeles, ele pot fi și sînt însoțite de fenomene politico-militare (formarea unor puternice uniuni de triburi) sau culturale (apariția unor forme noi, a unui stil nou în artă etc.).

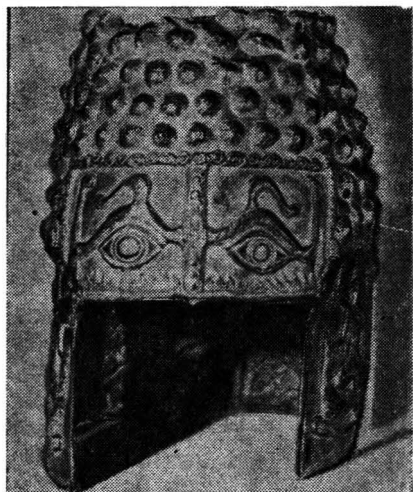
Sub acest aspect mai larg și mai complex, datarea timpurie a începuturilor culturii Latène în zona istro-pontică a Daciei pare a fi sprijinită de numai două argumente: ceramica lucrată la roată de la Alexandria, Sarinasuf și din alte puncte situate în afara Carpaților și produsele torenticii „traco-getice“. Iată de ce mi se pare util să zăbovesc puțin asupra acestor elemente.

E destul de dificil ca ceramica în chestiune să fie considerată drept getică: predominarea sa cantitativă, la Alexandria, în raport cu ceramica lucrată cu mîna face de neînțeles fenomenul contrar (predominarea vaselor lucrate cu mîna) observat în toate marile așezări geto-dacice chiar din zona extracarpatică pînă în secolul 1 î.e.n. E mai logic ca în ceramica superioară din secolele 5—4 î.e.n. (dar mai ales din secolul al 5-lea) să vedem un produs grecesc și tracic, cu atît mai mult cu cît fibulele de tip Glasinac descoperite la Alexandria permit datarea așezării chiar la sfîrșitul secolului al 6-lea î.e.n. și cu cît ceramica de culoare portocalie nu e cîtuși de puțin specifică geto-dacilor, în orice caz nu mai devreme de sfîrșitul secolului al 2-lea î.e.n. Așa stînd lucrurile, ceramica lucrată la roată din cele două bordeie săpate la Alexandria ar putea reprezenta un import; dacă o socotim însă, fie și chiar parțial, confecționată pe loc (lucrurile nu e exclus, căci vasele descoperite sînt numeroase), atunci avem de-a face, probabil, cu o enclavă tracică în teritoriul getic nord-dunărean⁴⁴. N-ar fi nimic uimitor sau neverosimil în aceasta: se știe de la Tucidide că „regii“ odrysi stăpîneau, în secolul al 5-lea î.e.n., pînă la gurile Dunării⁴⁵, iar tumulul de la Agighiol (Dobrogea) aparținea, foarte probabil, unui prinț trac, al cărui nume, Cotys, era scris pe unul din vasele de argint care-i însoțise trupul

**Fig. 12 : Coiful de argint din
mormântul princiar de la Agighiol**

**Fig. 13 : Coiful de aur de la
Coțofenești**

în mormînt. De altminteri, după cum regiunea dintre Istru și Haemus (Balcani) era populată atît de traci (de exemplu triballii), cît și de geți (de pildă cei din Dobrogea), și zona din nordul imediat al fluviului ar fi putut avea, în secolul al 5-lea î.e.n., o populație amestecată.

Trec acum la chestiunea torenticiei „traco-getice“. Stanța de la Pîrjoaia (Dobrogea) pare să fie, pînă acum, mărturia cea mai veche pe teritoriul Daciei, căci ea datează de la sfîrșitul secolului al 6-lea î.e.n. Pentru secolele următoare descoperirile se înmulțesc considerabil; cele mai importante sînt sabia-emblemă de bronz de la Medgidia (secolul 5 î.e.n.), obiectele de paradă și de podoabă (coif, două cnemide, vase, aplici, perle, toate de argint) din mormîntul princiar de la Agighiol (din jurul anului 400 î.e.n.), coiful de aur de la Coțofenești (începutul secolului al 4-lea î.e.n.), „tezaurul“ (în realitate inventarul, constînd din aplici de argint, al unui mormînt) de la Craiova (circa 350 î.e.n.), rhytonul de argint aurit de la Poroina (în jurul anului 300 î.e.n.)⁴⁶. Decorul tuturor acestor obiecte e cu precădere zoomorf, deși nici figura umană (călăreții reprezentați pe coiful de la Agighiol, sacrificatorii de pe coiful de la Coțofenești, personajele, probabil feminine, de pe rhytonul de la Poroina), nici ornamentele vegetale sau geometrice (palmete, volute, caneluri) nu lipsesc (fig. 12—15).

Privite în ansamblu, aceste piese prezintă însă o anumită dualitate de stil care nu poate să nu ridice probleme. Dacă cerbii, caprele, păsările sau caii reprezentați pe unele piese din mormîntul de la Agighiol, sacrificatorii de pe coiful de la Coțofenești sau personajele de pe rhytonul de la Poroina constituie, în ciuda anumitor elemente stilizante, manifestări ale unei arte realiste (sau, în orice caz, figurative), o parte a aplicilor de la Craiova duc stilizarea foarte departe, transformînd uneori animalele înfățișate într-un decor geometric. În acest caz devine legitimă întrebarea dacă avem de-a face cu două curente care se manifestă paralel în arta „traco-getică“ sau dacă există două stiluri distincte — tracic și getic — care, bineînțeles, pot să

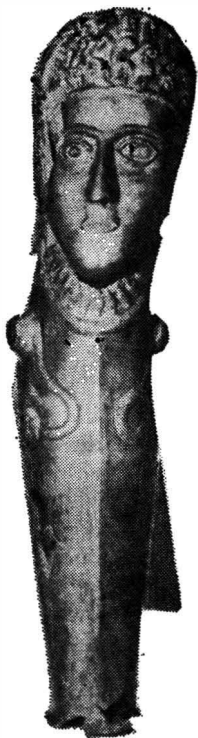

Fig. 14 : Cnemidă de argint din mormintul princiar de la Agighiol

Fig. 15 : Rhytonul de la Poroina

se fi influențat reciproc într-o anumită măsură. Nu poate fi exclusă nici ipoteza că multe din aceste piese ar fi produse ale unor ateliere străine : pontice, micro-asiatice sau chiar persane (elemente ale artei ahe-nide se pot bine observa în decorul obiectelor în chestiune) ; m-aș încumeta chiar să afirm că, pentru piese cum sînt coifurile de la Agighiol și Coțofenești, dar și altele, *aceasta* e ipoteza cea mai verosimilă.

Oricum ar fi, alte domenii ale artei geto-dacice prezintă, atît în vremea obiectelor pomenite cît și mai tîrziu, fie un decor pur geometric, fie o tendință spre

stilizare care merge pînă la descompunerea formelor organice. E vorba, în primul rînd, de ceramică, unde va trebui să așteptăm secolul I al erei noastre pentru ca în zona Munților Orăștiei, centrul statului dac, să-și facă apariția elemente zoomorfe pictate într-un stil mai mult sau mai puțin realist. Dar poate că și mai semnificativă pentru problema discutată aici este evoluția iconografică a monedelor daco-getice. Primele emisiuni (databile pe la mijlocul secolului al 3-lea î.e.n.) imită fidel, deși cu inevitabilă stîngăcie, monedele macedonene. Foarte curînd însă se va face simțită din plin tendința spre stilizare și geometrism, proprie artei daco-getice: imaginea lui Zeus și cea a călărețului se descompun treptat într-o împletitură, uneori aparent haotică, de linii ⁴⁷.

Mi se pare că nu există suficiente temeiuri pentru a vorbi despre un stil traco-getic în toreutică. Poate că ar fi mai potrivit să vorbim despre un stil tracic și despre unul geto-dacic; amîndouă primesc influențe elene, persane sau scitice, dar le adoptă și le adaptează într-o manieră proprie. Studii viitoare vor putea preciza aceste noțiuni și pune în lumină eventualele contaminări între cele două stiluri.

Repet însă că multe din aceste obiecte, care nu sînt getice, nu sînt nici tracice, ci vin din lumea greco-persană. Răspîndirea lor în mediul traco-getic sau scitic dovedește existența unui anumit gust, a unei anumite mode, dar nu și formarea unui stil propriu, nou, a unei arte care să poată fi caracterizată drept specifică epocii Latene. Aceste produse ale toreuticii nu pot, în consecință, dovedi începuturile foarte timpurii ale culturii Latene în zona istro-pontică.

Concluzia la toate cele de mai sus este că data de 450 î.e.n. trebuie coborîtă.

Adoptarea criteriilor din sfera tehnicii și a economiei în definirea etapei Latene a civilizației daco-getice nu face să dispară decalajul între diferitele zone ale teritoriului locuit de daco-geți, dar îl reduce într-o proporție care urmează a fi stabilită prin cercetări. Ne-am putea gîndi, de exemplu, la anul 350 î.e.n. ca dată

convențională pentru începuturile culturii Latène în anumite ținuturi extracarpătice și la anul 300 î.e.n. pentru interiorul arcului carpatic și unele zone ale Moldovei. Oricum, întrucît nu toate fenomenele amintite mai sus se produc în același timp (de exemplu, brăzdarul de fier pentru plug apare abia în a doua jumătate a secolului al 2-lea î.e.n.), sîntem obligați să admitem o perioadă destul de îndelungată de formare a culturii Latène geto-dacice.

Această perioadă ocupă aproximativ intervalul 350 (300) — 200 î.e.n. În zonele extracarpătice, influența elenă, transmisă direct sau prin intermediul tracilor de sud, se accentuează : mărfurile grecești (în special amfore) se răspîndesc în Dobrogea, în întreaga cîmpie munteană, ajung pînă în Oltenia și în Moldova centrală, pătrund sporadic și în Transilvania. Moneda macedoneană este și ea larg difuzată în toate ținuturile locuite de daco-geți.

Ar putea părea curios că geto-dacii din regiunile extra-carpătice, care fac cunoștință încă din veacurile 7—6 î.e.n. cu produsele grecești (obiecte de metal de calitate superioară, ceramică lucrată la roată etc.), așteaptă cam trei-patru sute de ani pînă să adopte tehnica înaintată proprie sclavagismului elen. Aceasta cu atît mai mult cu cît dintru început geții se dovediseră mari amatori și mari consumatori de produse grecești și cu cît s-a ajuns la concluzia că ceramica cenușie grecească, de uz comun, a avut o influență deosebită asupra olăriei autohtone. Cercetătoarea bucureșteană Maria Coja explică tocmai prin influența acestei ceramici faptul că formele ei tipice — strachina și cana — au fost adoptate de populația băștinașă, în momentul în care ea și-a însușit tehnica lucrului la roată. Geto-dacii au dezvoltat aceste forme, au creat altele noi, dar au rămas multă vreme credincioși tehnicii arderii inoxidante care dă ceramicii o culoare cenușie ⁴⁸.

În ciuda aparențelor, preluarea tîrzie de către geto-daci a tehnicii înaintate grecești e un fenomen explicabil și chiar firesc. O societate omenească nu-și schimbă tehnica și economia tradițională numai pentru că a făcut cunoștință cu o tehnică mai avansată, străină. Transfor-

mărire, saltul calitativ se produc abia atunci cînd societatea autohtonă *simte nevoia* economică a noii tehnici și cînd e perfect pregătită să și-o însușească. Pregătirea, în domeniul metalurgiei de exemplu, cerea o ucenicie destul de îndelungată, ca să nu mai vorbim de faptul că geții din regiunile extracarpatiche (mai ales din Dobrogea, Muntenia și Moldova) dispuneau de prea puține resurse metalifere, iar dacii transilvăneni făcuseră prea puțin cunoștință cu produsele făurarilor greci. Tehnica modelării vaselor de lut cu ajutorul roții olarului nu era, poate, prea greu de deprins ; ea presupunea însă existența unor meșteri și a unor ateliere specializate, imposibile economicește atîta vreme cît piața de desfacere era restrînsă încă (ceramica fină era cerută mai ales de aristocrație) și cît concurența produselor similare grecești, destul de ieftine, era de nebiruit. Abia cînd populația crește, cînd nevoile de hrană devin mai mari și nu pot fi satisfăcute numai pe calea extinderii suprafețelor cultivate, cînd necesitățile în unelte, arme, vase, podoabe nu mai pot fi acoperite de schimbul cu grecii, abia atunci adoptarea noii tehnici în diverse domenii devine economică rentabilă și necesară. Și atunci getodacii o adoptă și și-o însușesc cu o uimitoare repeziciune.

Nu trebuie să se creadă că insuficiența produselor grecești se datorește unei slăbiri a schimburilor cu autohtonii. Dimpotrivă, în epoca elenistică negoțul se intensifică. Grecii fundează un oraș nou : Axiopolis (Cernavodă) și factorii comerciale la Carsium (Hîrșova) și Barboși. Vinul și untdelemnul se aduc tot din sud, în cantități atît de mari, încît proprietarul unei case sărace de la periferia Histriei își putea permite să-și podească locuința cu cîteva mii de gîturi de amfore grecești (fig. 16), iar în satul Ciurea, tocmai lîngă Iași, s-au găsit numeroase torți stampilate de amfore rhodiene. Și totuși, puterea de cumpărare a populației autohtone depășea adeseori volumul mărfurilor aduse de negustorii pontici, ceea ce face nu numai ca meșteșugarii getodaci să-și confecționeze propriile lor mărfuri în tehnica grecească, ci chiar să imite vasele și stampilele grecești care se bucurau de un bun renume. Așa se explică cele cîteva puncte din Muntenia în care s-au descoperit amfore de

Fig. 16 : Podeaua unei case histriene pavate cu gîturi de
amfore

fabricație locală, cu stampile anepigrafe stîngaci imitate după originalele elene.

Același fenomen se petrece și cu moneda. Oricît de mare era cantitatea adusă pe piața geto-dacică de negustorii greci, ea nu era suficientă. Ea nu ajungea mai cu seamă pentru comerțul intern getic și astfel diverși șefi de trib și de uniuni tribale încep să bată, în secolul al 3-lea î.e.n., o monedă proprie. Aceasta nu e originală nici ca tip, nici ca greutate și compoziție ; ea nu e garantată de vreo autoritate statală pentru simplul motiv că o asemenea autoritate încă nu exista în lumea dacogetică. Moneda dacică, bătută aproape exclusiv din argint, e imitată sau, mai adesea, inspirată după cele macedonene (tetradrahmele lui Filip al II-lea și ale lui Alexandru cel Mare), tracice (tetradrahmele lui Lisimah) și grecești (monedele din Amphipolis și, mai tîrziu, din

Fig. 17 : Monede macedonene și grecești (fiecare monedă are, dedesubt, imaginea reversului)

insula Thasos ; vezi fig. 17). Descoperiri de astfel de imitații se numără cu zecile pe teritoriul țării noastre.

În unele cazuri, monedele dacice (fig. 18) au o formă discoidală ; alteori, ele sînt albiate (monede *scyphate*). Imitația e deseori stîngace și tipurile monetare degenează (imaginile de pe monedele străine originale se reduc la cîteva linii schematice) și se hibridizează (elemente a două monede străine deosebite se regăsesc pe una și aceeași monedă daco-getă). Dar e interesant faptul că aceste monede locale, tribale, sînt, de obicei, adevărate imitații și nu falsificări. Oricît de prost ar fi bătute, ele au, la început, o greutate și o compoziție aproximativ egale cu ale originalelor sudice. Aceasta e cea mai bună dovadă că nu avem de-a face cu o necinstită operație financiară, ci cu satisfacerea, prin mijloace proprii, a unei nevoi reale resimțite de societatea geto-dacică : nevoia de numerar.

Ce se întîmplă însă în vremea aceasta în Transilvania ? Mai depărtată de centrele elene de producție și comerț, această regiune n-a cunoscut în secolele 6—4 î.e.n. belșugul de produse grecești atestat în zonele extracarpatică. Obiecte grecești au pătruns și pe teritoriul Transilvaniei ; unele din ele, de exemplu amforele, au și fost imitate mai tîrziu de băștinași, dar numărul lor a rămas mic. E drept că, așa cum constată numismații Iudita Winkler și Constantin Preda, numărul descoperirilor de monede de la Filip al II-lea e mai mare în Ardeal (adică în Transilvania propriu-zisă și Banat) decît în regiunile extracarpatică ⁴⁹, dar această împrejurare nu indică un schimb direct cu grecii. Lipsa sau slăbiciunea influenței elene a făcut ca dacii transilvăneni să se dezvolte ceva mai încet în veacurile 6—4 î.e.n. ; în a doua jumătate a secolului al 4-lea î.e.n. Transilvania se găsea mai departe de stadiul Latène decît Dobrogea, cîmpia munteană sau Moldova centrală și de miazăzi.

La sfîrșitul secolului al 4-lea î.e.n. însă, intervine și în Transilvania un factor extern care grăbește, asemenea influenței elene din regiunile extracarpatică, dezvoltarea firească a societății autohtone. Acest factor îl constituie celții ⁵⁰.

Fig. 18 : Monede daco-getice (fiecare monedă are, dedesubt, imaginea reversului)

Celții erau o populație indo-europeană din grupul *kentum*, constituind ramura cea mai apuseană a neamurilor indo-europene. În patria lor din Franța, Elveția și Germania de sud, ei ajunseseră către mijlocul mileniului 1 î.e.n. la o mare dezvoltare, erefind, sub influența elementelor de civilizație elenă, cultura Latène propriuzisă. Ei erau buni agricultori, crescători de vite, aveau meșteșugari pricepuți (mai ales în metalurgia fierului, a bronzului și în olărit, pe care-l practicau cu ajutorul roții olarului) și arhitecți iscușiți care știau să construiască cetăți puternice. În mișcarea lor de expansiune spre est (a doua jumătate a mileniului 1 î.e.n.), ei pătrund, pe la sfârșitul secolului al 4-lea î.e.n., și în Transilvania.

De la celți ne-au rămas mai ales morminte de incinerare cu resturile arderii depuse direct pe pământ, lângă urnă, dar uneori și în interiorul acesteia. Cele mai însemnate descoperiri de cimitire celtice s-au făcut la Ciumești, lângă Carei, la Apahida și Dezmir lângă Cluj, la Mediaș, dar numărul lor e mult mai mare. În morminte s-au găsit felurite obiecte celtice caracteristice: unelte (foarfece, cuțite), arme (săbii lungi de fier, virfuri de lănci de fier, cuțite masive de lovit, coifuri, fragmente de scuturi și de care de luptă), podoabe (brățări și coliere de bronz, brățări de bronz formate din mai multe piese semisferice numite *semiove*, fibule de bronz și de fier, brățări din pastă sticloasă de culoare albastră) și ceramică lucrată la roată din pastă bună de culoare neagră-cenușie sau castanie, bine arsă. Formele caracteristice sînt străchinile, castroanele și oalele, ornamentate cu linii oblice formate din mici puncte stampilate, cu motive lustruite (grafitare) sau pictate.

Deocamdată se cunoaște o singură așezare celtică: cea de la Ciumești, unde s-a săpat și un cimitir în care s-a găsit, printre altele, un splendid coif de paradă împodobit cu un vultur de bronz ⁵¹.

Probabil că celții n-au pătruns în Transilvania fără lupte și poate că tocmai rezistența îndârjită a dacilor i-a împiedicat să ocupe întreaga regiune. În orice caz, ei au ajuns repede să conviețuiască cu populația autohtonă, așa cum atestă clar descoperirile de la Ciumești

și din necropola de la Dezmir⁵². Dacii transilvăneni au luat de la celți ceea ce frații lor de dincolo de Carpați împrumutaseră de la greci și de la tracii sudici : o mai avansată tehnologie a fierului și roata olarului. Contactul cu celții a grăbit dezvoltarea dacilor din Transilvania pe calea formării culturii de tip Latène. Putem socoti că, în ciuda unor anumite deosebiri de ritm și de formă între regiunile extra- și intracarpatică, procesul dezvoltării a fost analog și că veacul al 3-lea î.e.n. a fost perioada de formare a culturii Latène. Cel mai târziu pe la anul 150 î.e.n. întreaga societate daco-getică ajunsese cam la același nivel de dezvoltare și se pregătea să treacă hotarul dintre comuna primitivă și orînduirea bazată pe clase antagoniste.

Progresele dacilor transilvăneni sînt ilustrate de recente descoperiri arheologice. Nemaivorbind de așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza, care continuă să existe și să se dezvolte, semnalez că la Someșul Rece, nu departe de Cluj, peste cele trei niveluri de locuire hallstattiană se suprapune un nivel Latène timpuriu. La Doboșeni, în județul Covasna, s-au descoperit în 1957 două cuptoare dacice pentru minereu de fier din aceeași vreme, probă că resursele metalice ale Transilvaniei începeau a fi tot mai intens folosite. La Morești, pe platoul „Podei“ locuit în diverse epoci, prof. Kurt Horedt a descoperit și urmele unei așezări dacice ; e vorba de șase bordeie cu plan neregulat, asimetric, la care se adaugă, probabil, și unele locuințe de suprafață ce n-au putut fi sesizate decît parțial în cursul săpăturilor. Bordeiele sînt puțin adîncite în pămîntul galben al așezării și n-au vatră de foc (focul se făcea, probabil, afară). Fragmente ceramice grosolane, decorate cu brfuri și proeminențe, și vase lustruite, toate lucrate cu mîna în spiritul tradițiilor hallstattiene, se asociază cu ceramică lucrată la roată, de tip celtic. Descoperirea unei fibule de argint de tip Latène II (după o cronologie adoptată pentru apusul și centrul Europei) și a unor fragmente de brățări de sticlă albastră asigură încadrarea așezării dacice în secolele 3—2 î.e.n.⁵³ Vesti-

giile unor aşezări din aceeaşi perioadă s-au mai descoperit la Lechinţa de Mureş, Mediaş, Noşlac lângă Aiud şi la Sebeş.

Dezvoltarea regiunilor transilvănene e atestată şi pe plan politic, după cum se va vedea îndată.

File din istoria triburilor daco-gete

Cînd am aşternut pe hîrtie acest titlu m-am gîndit, natural, la istoria *politică* a daco-getilor în secolele 6—2 î.e.n., căci dezvoltarea lor social-economică am urmărit-o amănunţit în paginile precedente. Iar cînd în loc de „istoria daco-getilor” am scris „file din istoria triburilor daco-gete”, n-am făcut-o la întîmplare, ci obligat de vitregia împrejurărilor. În adevăr, sîntem, din păcate, foarte departe de cunoaşterea *întregii* istorii politice a *tuturor* daco-getilor din secolele 6—2 î.e.n. Din cartea cea mare a istoriei vechi a acestui popor ni s-au păstrat doar cîteva file ; zeci de pagini, fără îndoială dintre cele mai interesante, s-au pierdut pentru totdeauna, iar multe, şi mai interesante poate, n-au fost niciodată scrise de autorii antici.

Pînă la evenimentele descrise de Herodot nu avem nici o ştire precisă despre geţi dacă nu punem la socoteală menţiunea lui Hecateu în legătură cu crobyzii şi tirizii ; nu sîntem însă de loc siguri că această pomenire e mai veche de 514 î.e.n.

În acest an, o veste cumplită străbate ca fulgerul ţinuturile pontice : Darius, marele rege, regele regilor, stăpînul imensului Imperiu persan, şi-a pus în mişcare oastea îndreptîndu-se împotriva sciţilor ca să răzbune, zicea el, ofensele trecute ; în fapt însă pentru a-şi întinde stăpînirea şi asupra bazinului Mării Negre după ce ajunsese să domine Marea Egee sau, mai degrabă, cum crede C. Daicoviciu, pentru a-şi apăra anumite interese pe care le avea efectiv în această regiune şi care erau periclitate de atacurile sciţilor⁵⁴. Încet, după ce trecuse Hellespontul, uriaşa armată persană se îndrepta, pe ţărmul tracic, către miazănoapte ; paralel cu dînsa plutea pe valurile Pontului Euxin flota formată

mai cu seamă din corăbii feniciene și din vase ale grecilor ionieni. Însămintate de puterea persană, popoarele Traciei se închinau unul după altul fără luptă, așa încît Darius sosi, neîntîlnind vreo împotrivire, pînă pe meleagurile Dobrogei noastre. Dar să-i dăm cuvîntul lui Herodot :

„Înainte de a sosi la Istru, primul popor pe care-l supuse Darius au fost geții, care cred că sînt nemuritori. Căci tracii care stăpînesc părțile Salmydessului și care locuiesc mai sus de cetățile Apollonia și Mesembria, și care se numesc scyrmiazi și nipsei, se predară lui Darius fără luptă ; iar geții, hotărîndu-se la o împotrivire îndărătnică, fură supuși îndată cu toate că sînt cei mai viteji și mai drepți dintre traci... Acest popor..., după ce a fost învins de perși, a urmat armata lui Darius“⁵⁵.

Înfrîngerea vitejilor geți punea într-o gravă dilemă cetatea Histriei. Ce atitudine trebuia să adopte față de expediția persană ? Evident că nu putea fi vorba despre vreo simpatie față de perși, dar putea oare cetatea să încerce măcar o împotrivire fără a risca să fie distrusă din temelii ? Și apoi, puteau uita histrienii că cea mai mare parte a comerțului lor depindea de metropolă, de Milet, și că milesienii cu corăbiile lor îl însoțeau pe Darius ? Dar, pe de altă parte, geții hotărîseră să i se împotrivescă regelui persan și fuseseră înfrînți ; de dînsii depindea în aceeași măsură ca și de Milet prosperitatea Histriei. Sciții, la rîndul lor, reprezentau o necunoscută amenințătoare : dacă histrienii îl ajutau pe Darius și sciții aveau să fie învinși, totul era bine ; dar dacă expediția nu reușea ? Nu se vor răzbuna oare sciții împotriva cetății ?

Oricum, primejdia cea mai apropiată o reprezenta armata persană. După dezbateri care trebuie să fi fost furtunoase, histrienii au hotărît să nu-i pună piedici lui Darius. Dar, după cum se știe, expediția n-a reușit ; regele persan n-a izbutit să-i silească pe sciți la o ciocnire hotărîtoare și, în cele din urmă, marea-i oaste, hărțuită și înfometată, a trebuit să se retragă. Din toate cuceririle făcute, Darius a păstrat, pare-se, numai țărmlul sud-estic

al Traciei ⁵⁶. Geții s-au văzut din nou stăpîni la ei acasă și poate că împreună cu sciții i-au pedepsit pe necredincioșii histrieni; în orice caz, spre sfîrșitul secolului al 6-lea î.e.n. a fost distrus un cartier de locuințe din partea de nord-vest a cetății ⁵⁷.

Pentru cunoașterea istoriei politice a geto-dacilor din secolele 6—5 î.e.n., relatarea lui Herodot e ca o singuratică rază de lumină într-o beznă adîncă. Pentru mai bine de un secol și jumătate izvoarele tac cu desăvîrșire. De la Tucidide aflăm, totuși, că, în secolul al 5-lea î.e.n., teritoriul Dobrogei intră în componența uniunii de triburi trace cunoscute sub numele de „regatul“ odrysilor. Despre „regele“ acestora Sitalces, izvorul ne spune că stăpînea și peste geții de la miazănoapte de Haemus, care-i furnizau călăreți, iar în alt loc precizează că stăpînirea odrysilor se întindea de la Abdera, în sudul Traciei, pînă la vărsarea Istrului în Pontul Euxin și că, sub „regele“ Seuthes, urmașul lui Sitalces, tributul plătit odrysilor de „barbari“ și de greci se ridica la suma considerabilă de 400 de talanți de argint ⁵⁸. Informațiile lui Tucidide sînt confirmate de mormîntul „princiar“ tragic găsit la Agighiol, în nordul Dobrogei.

E evident că, în ciuda tributului, stăpînirea odrysă asigură în Dobrogea echilibrul politic și liniștea necesară dezvoltării economiei. Nu e deci surprinzătoare înflorirea pe care o cunosc cetățile grecești în veacul al 5-lea î.e.n. (să ne aducem aminte că tocmai în acest veac la Histria se dezvoltă producția proprie de mărfuri și că începe să se bată monedă) și nici dezvoltarea așezărilor autohtone ca, de exemplu, aceea de la Tari-verde.

Vălul tăcerii, care acoperă poate o îndelungată perioadă de liniște, nu e rupt decît în a doua jumătate a secolului al 4-lea î.e.n., mai precis în anul 339. În această vreme are loc încercarea de migrațiune spre sud, în Dobrogea, și, eventual, în cîmpia munteană, a „regelui“ Ateas, șeful unei puternice uniuni de triburi scite. El întîmpină rezistența îndîrjită a unui anonim „*rex Histrianorum*“ (rege al histrienilor) care, evident, nu poate fi un rege al orașului Histria (aceasta era republică sclavagistă!), ci numai un șef de uniune tri-

bală a geților dunăreni (de la Istru) sau din jurul Histriei. O vreme războiul se desfășoară în chip favorabil pentru geți și Ateas e obligat să ceară ajutor de la vestitul Filip al II-lea al Macedoniei, promițându-i, în schimb, că-l va lăsa moștenitor peste Sciția. Monarhul macedonean trimite ajutorul, dar, regele histrienilor murind în vremea aceasta, Ateas îi concediază pe soldații lui Filip fără a le plăti, bineînțeles, nici un ban și-l înștiințează pe stăpînul lor că, avînd un fecior sănătos, nici nu se gîndește să-l adopte. Filip al II-lea nu era omul care să lase lucrurile așa ; nu era vorba numai de bani și de jignire, ci mai ales de faptul că Ateas, după moartea adversarului său get, pătrunsese în Dobrogea și înainta spre Balcani, într-o regiune pe care Filip o anexase regatului său, desființînd vechea stăpînire odryșă. Regele macedonean pornește în persoană împotriva lui Ateas, dar, zice izvorul ⁵⁹, „cum sciții erau mai viteji, au fost învinși numai printr-o șiretenie a lui Filip“, care a luat 20 000 de prizonieri (femei și copii), multe vite și 20 000 de iepe scitice pentru a îmbunătăți rasa cailor macedoneni. Încercarea lui Ateas se termina, așadar, printr-un eșec deplin, iar în Dobrogea stăpînirea odryșă și efemera stăpînire scitică erau înlocuite de jugul macedonean.

Nu trec nici patru ani și geto-dacii apar din nou pe scena politică de la Dunărea de jos. Filip al II-lea murise asasinat la 336 î.e.n., în toiul pregătirii expediției antipersane, iar pe tronul macedonean, ca stăpîn al întregii jumătăți răsăritene a Peninsulei Balcanice și ca hegemon al Greciei învinse cu doi ani în urmă, urcase Alexandru, un tînăr de 20 de ani. Mulți dintre supușii Macedoniei, „barbari“ și greci, văzuseră în această schimbare de domnie un bun prilej de a scutura jugul impus de Filip. Începutul îl făcuseră triballii, seminție tracă de la sud de Dunăre, locuind pe malul drept al fluviului cam în fața Oltului ; pe aceștia nici Filip al II-lea nu-i putuse, de fapt, supune și neatîrnarea lor reprezenta pentru neamurile supuse de la Dunăre un exemplu și un stimulent de natură a primejdui, prin tulburări în spatele frontului, expediția împotriva Persiei, pe care Alexandru era hotărît să o realizeze. Iată

de ce tînărul rege, amînînd pentru o vreme expediția, întreprinde o campanie spre Dunăre, pentru a-i aduce la ascultare pe triballi. Îi învinge, fără a-i zdrobi însă, într-o luptă ; triballii, în frunte cu „regele“ lor Syrmos și împreună cu alți traci, se refugiaseră într-o insulă de pe Dunăre. Zadarnice fură încercările lui Alexandru de a debarca pe ostrov, căci „barbarii se puneau împotriva ori de cîte ori corăbiile voiau să se apropie de mal. Și numărul corăbiilor era mic, și echipajul puțin, iar ostrovul în cele mai multe locuri rîpos și nepotrivit pentru debarcare și nici cursul repede al apei, albia fiind îngustă, nu lăsa vreo apropiere de ostrov“⁶⁰. Mai grav era, fără îndoială, faptul că Syrmos era ajutat de geții de pe malul stîng al Dunării, care-i furnizau provizii ; în felul acesta, rezistența triballilor se putea prelungi multă vreme. Cu talentul său de mare strateg, Alexandru hotărăște pe loc să pornească împotriva geților.

Descrierea acestor evenimente, cuprinzînd și lupta cu geții, ne-o dă Arrian, un scriitor grec care a ocupat diferite demnități în Imperiul roman în prima jumătate a secolului al 2-lea e.n. Deși e, după cum se vede, un istoric tîrziu, cartea sa *Anabasis*, o relatare a expedițiilor lui Alexandru Macedon, reprezintă un izvor de prim rang, deoarece se bazează pe descrierile lui Ptolemeu, fiul lui Lagos, general macedonean ajuns mai tîrziu rege al Egiptului, care a luat parte la unele din aceste campanii, iar pe altele le-a cunoscut îndeaproape.

Să-l ascultăm deci pe Arrian, în traducerea acad. C. Daicoviciu⁶¹ :

„...Alexandru, retrăgînd corăbiile, hotări să treacă Istrul împotriva geților care locuiau dincolo de rîu, fiindcă văzu că o mulțime din ei se adunau pe mal cu intenția, pare-se, de a-l opri să treacă, căci erau vreo patru mii de călăreți și mai bine de zece mii de pedestrași. În același timp, îl mîna și dorința de a pătrunde și dincolo de Istru. El însuși se îmbarcă pe o corabie și porunci să se umple cu fîn pieile de cort și să se adune de prin ținut cît mai multe bărci (monoxyle — bărci scobite dintr-un singur trunchi de copac — N.A.), ce se găsesc pe aici din belșug, deoarece

locuitorii de-a lungul Istrului se foloseau de ele la pescuit ori pentru a trece unii la alții și chiar pentru a face obișnuit piraterie.

Astfel adună el cât mai multe bărci și trecu cu ele atîta oștire cât îi fu numai cu puțință. Iar cei care trecuseră cu Alexandru au fost vreo mie și cinci sute de călăreți și vreo patru mii de pedestrași“.

Hotărîrea lui Alexandru nu era, după cum se vede, lipsită de riscuri. Oștirea getă era de peste două ori mai numeroasă decît corpul expediționar macedonean. Cum Alexandru nu era de prea multă vreme pe acele meleaguri și deci știrea prezenței lui nu avusese vreme să se răspîndească prea departe, înseamnă că geții înarmați se adunaseră de pe un teritoriu relativ restrîns, însă dens locuit ; în adevăr, se socotește, de obicei, că la un luptător revin patru necombatanți (femei, copii, bătrîni), ceea ce ne dă, față de 14 000—15 000 de oșteni geți, o populație totală de 70 000—75 000 de oameni.

Interesantă este și menționarea numeroaselor bărci servind nu numai la îndeletnicirile pașnice ale pescuitului și ale negoțului (locuitorii de pe țărmurile fluviului se foloseau de bărci pentru a trece unii la alții, desigur nu numai în vizite de politețe !), ci și pentru piraterie ; călătoriile neguțătorilor greci pe Dunăre nu par să fi fost lipsite de primejdie în această vreme de înflorire a democrației militare.

Dar să reluăm firul istorisirii :

„Trecerea s-a întîmplat noaptea în fața unui cîmp acoperit cu grîne dese, puțin, în acest chip, să ascundă mai ușor ieșirea la mal. Iar cînd se crăpa de ziuă, Alexandru porni prin grîne, poruncind pedestrașilor să culce cu sulitele piezișe grîul și, astfel, să înainteze spre locurile necultivate. Călărimea se ținea în urma pedestrimii atîta timp cât aceasta înainta prin lanuri, dar o dată ce ieșiră pedestrașii din ogoarele lucrate, Alexandru în persoană conduse călărimea la aripa dreaptă, iar lui Nicanor îi ordonă să înainteze cu pedestrima în formație de careu. Geții nu putură ține piept nici primului atac al călărimei ; le părea anume de neînchipuit îndrăzneala lui Alexandru, care a trecut atît de ușor într-o noapte, peste cel mai mare rîu.

peste Istru, fără să arunce pod ; înfricoșată le părea și înclăștarea falangei ; puternică năvala călărimii. Înții de toate se refugiară în oraș, care nu era mai departe de o parasangă (cam 5,5 km — N.A.) de la Istru. Cît ce văzură însă că Alexandru înaintează spre ei, fără odihnă, cu falanga sprijinită pe Istru, ca nu cumva pedestrima să fie înconjurată, prin vicleșug, pe la spate, de geți, și cu călărimea în fruntea oștirii, părăsiră și orașul slab întărit, luînd pe cai dintre copii și femei atîția cîți puteau duce caii. Și o porniră spre locuri cît mai departe de rîu, în pustii. Alexandru luă orașul și tot avutul pe care-l lăsaseră geții în urma lor. Cu transportarea prăzii însărcină pe Meleagru și pe Filip, iar el dărimă orașul și aduse jertfă, pe malul Istrului, lui Zeus Mîntuitorul, lui Heracles și Istrului însuși, deoarece nu i-a fost potrivit la trecere. Și în aceeași zi își conduse îndărăt în lagăr întreaga oștire fără nici o pierdere“.

Lăsînd la o parte atestarea limpede a dezvoltării agriculturii getice și aluzia la pășunile întinse pentru vite (căci pășuni sînt acele „pustii“ de care vorbește Arrian), să încercăm să-l urmărim pe Alexandru în înaintarea sa. După ieșirea din lanurile de grîu, armata macedoneană înaintează cu călărimea la aripa dreaptă și cu pedestrima la flancul stîng, sprijinită pe Dunăre ; deci, spre vest sau nord-vest. Are loc, pare-se, o scurtă încăierare de cavalerie, cîștigată ușor de macedoneni ; geții se retrag spre „orașul“ lor slab întărit, desigur o *dava* fortificată numai cu un val de pămînt cu palisadă și neavînd ziduri de piatră, sperînd că macedonienii nu vor cuteza să riște un asalt. Dar înaintarea hotărîtă a lui Alexandru îi înspăimîntă, și ei predau „orașul“ fără luptă, evacuînd însă toată populația. Aceasta pare să fi fost de cîteva mii de oameni cel puțin ; probabil însă că e vorba nu numai de populația constantă a așezării, care trebuie să fi fost mult mai mică, ci și de numeroșii locuitori de pîmprejur care se adăpostiseră în interiorul fortificației. Deși „orașul“ era slab întărit, Alexandru găsește într-însul o pradă destul de bogată (probabil grîne, vite, obiecte de metal prețios, piese de îmbrăcă-

mente etc.) pentru a merita s-o transporte dincolo de fluviu.

E posibil ca mențiunea lui Arrian despre numeroasa călărime getică să oglindească nu numai un fapt strict militar (geții din cîmpia munteană erau bine cunoscuți ca arcași călări), ci și o stare de lucruri de ordin social. Călare luptau de obicei frunțașii comunităților, cei înstăriți, care dispuneau de un cal și-și puteau îngădui să-l primejduiască într-un război. Diferențierea dintre frunțași (nobili) și oameni de rînd, dintre bogați și săraci, exista în societatea geto-dacică; ea nu putea fi, totuși, prea avansată, deoarece numărul călăreților era destul de mare (numai de două ori și jumătate mai mic decît numărul pedestrașilor).

Unde au avut loc aceste evenimente? Acad. C. Daicoviciu, bizuindu-se pe itinerarul urmat de Alexandru, le localizează în răsăritul Olteniei, dar nu exclude ipoteza, susținută și de alții, ca debarcarea macedoneană să fi avut loc în stînga Oltului și ca „orașul“ slab întărit de care vorbește Arrian să fie tocmai așezarea getică de la Zimnicea, bine cunoscută datorită cercetărilor arheologice⁶². Oricum ar fi, povestirea pe care Arrian ne-o dă după Ptolemeu al lui Lagos reprezintă o știre extrem de prețioasă privind traiul și istoria politică a geto-dacilor de pe malul nordic al Istrului.

Rezultatele dobîndite au justificat pe deplin îndrăzneala plină de riscuri a lui Alexandru Macedon. Văzîndu-se lipsit de ajutorul getic, Syrmos, șeful triballilor s-a închinat regelui macedonean. Exemplul său a fost urmat și de alte populații de la Dunăre⁶³ și astfel Alexandru a putut trece la organizarea și declanșarea expediției sale antipersane, care avea să-l facă stăpînul celui mai mare imperiu cunoscut pînă atunci în istorie.

Mai puțin clare decît întîmplările relatate mai sus sînt evenimentele anului 326 î.e.n. În acel an⁶⁴, unul dintre generalii lui Alexandru, Zopyrion, lăsat de rege în fruntea armatelor din Tracia, s-a aventurat în stepele de la nordul Mării Negre, atacînd orașul grecesc Olbia, de la gurile Bugului. Inițiativa nu pare să fi fost însă a generalului macedonean; Arrian ne spune că în mintea lui Alexandru, care cu puțin timp înainte desăvîrșise

supunerea populațiilor din jurul Mării Aral, încolțise ideea de a stabili, prin nordul Mării Caspice, comunicații directe între Bactria și bazinul Mării Negre⁶⁵. În expediția lui Zopyrion trebuie să vedem, după toate probabilitățile, o încercare de a începe realizarea acestui plan grandios.

Expediția nu și-a atins însă scopul. Olbiopolitanii s-au apărat cu îndârjire și succes. Epuizată, armata de 30 000 de oameni a lui Zopyrion a trebuit să facă drum înapoi spre baza sa din Dobrogea. La nord de gurile Dunării însă, într-o regiune pe care anticii o numeau „pustiul“ sau, mai bine zis, „stepa getică“ (în sudul R.S.S. Moldovenești de astăzi), oastea macedoneană a fost surprinsă de o cumplită furtună. Ea n-a putut trece peste Dunărea revărsată și a pierit în frunte cu comandantul ei într-o bătălie cu „barbarii“. Fără îndoială că geții, ajutați probabil de sciți, au jucat un rol însemnat în această usturătoare înfrângere macedoneană, căci istoricul roman Quintus Curtius Rufus definește campania lui Zopyrion ca o „expediție împotriva geților“⁶⁶.

În ciuda acestei victorii, bilanțul politico-militar al istoriei geto-dacilor în secolele 6—4 î.e.n. apare mai degrabă negativ. Ei încearcă să se împotrivescă lui Darius, dar sînt înfrinți și obligați, de voie de nevoie, să-i urmeze armata în nenorocita campanie antiscitică. Abia scăpați de perși, geții dobrogeni ajung pentru mai bine de un secol sub stăpînirea odrysilor. E drept, la 339 î.e.n. ei îl pun pe Ateas într-o situație dificilă, dar moartea conducătorului lor, anonimul *rex Histriarum*, reduce la zero succesele obținute pînă atunci. În continuare, daco-geții dobrogeni sînt nevoiți să recunoască stăpînirea lui Filip al II-lea și a lui Alexandru, iar o uniune de triburi getică dîin stînga Dunării e învinsă cu ușurință de acesta din urmă. Urmează, e adevărat, biruința asupra lui Zopyrion, dar să nu uităm că armata macedoneană era istovită de lungul și inutilul asediu al Olbiei și că geții i-au avut de partea lor nu numai pe sciți, ci și elementele dezlănțuite ale naturii.

Tabloul se schimbă brusc pe la anul 300 î.e.n. Izvoarele ni-i arată acum pe geto-dacii din Muntenia

organizați într-o puternică uniune de triburi, capabilă nu numai să țină piept dar să și învingă de două ori pe un comandant de talia macedoneanului (devenit rege al Traciei după moartea lui Alexandru) Lisimah. Tocmai acesta e motivul care mă face să afirm că data de 300 î.e.n. ca moment, mai mult sau mai puțin convențional, firește, al trecerii la perioada Latène corespunde și din punct de vedere politic.

Către sfârșitul veacului al 4-lea î.e.n. în cîmpia munteană (unde anume, vom vedea mai jos) se încheagă o mare uniune de triburi geto-dacice, condusă de „regele“ Dromichaites, care stăpînea, probabil, și pe malul drept, dobrogean, al Dunării. Lisimah, ajuns rege al Traciei la 306 î.e.n., ocupă teritoriile dacice de pe malul drept al fluviului, fapt care provoacă un conflict cu Dromichaites.

Izvoarele antice nu sînt tocmai limpezi în ceea ce privește desfășurarea și cronologia acestui conflict. Diodorus Siculus⁶⁷ vorbește despre o primă expediție tracică, în care Agatocle, fiul lui Lisimah, ar fi fost prins de geți, și apoi de a doua, în care regele Lisimah însuși a căzut prizonier. Pausanias⁶⁸ pare să aibă cunoștință despre o singură expediție, dar nu știe dacă Agatocle sau Lisimah a fost capturat de geți.

Astăzi se admite îndeobște că pe la anul 300 î.e.n. a avut loc prima expediție împotriva lui Dromichaites, condusă de Agatocle. Sfârșitul ei a fost nefericit; fiul regelui Traciei a fost prins de geți și ținut în captivitate multă vreme. Abia pe la 292 î.e.n., Dromichaites îi dă drumul și-l trimise, încărcat de daruri, la tatăl său, sperînd, zice Diodor, că va redobîndi gratuit teritoriul ocupat de Lisimah. Speranța s-a dovedit zadarnică; Lisimah, văzîndu-și mîinile dezlegate prin eliberarea feciorului său, a organizat îndată o nouă expediție, trecînd în persoană Dunărea. Geții s-au retras pustiind totul, astfel că, în curînd, armata macedoneană a ajuns să sufere de foame și de sete. Istovită, ea a fost capturată împreună cu regele Lisimah de geții lui Dromichaites și dusă la Helis, cetatea de scaun a „regelui“ geto-dac.

După victorie, Dromichaites s-a dovedit a fi nu numai un bun comandant de oaste, ci și un abil politician. Cu toate că, după relatarea lui Diodorus, geții „începuseră să strige și să ceară ca regele prins în luptă să fie adus înaintea lor și pedepsit cu moartea (fiindcă este drept ca poporul ce s-a primejduit în luptă să hotărască după voia sa asupra dușmanilor prinși), Dromichaites, împotrivindu-se la pedepsirea regelui, le-a spus că este în interesul lor ca omul să rămână neatinș. Căci dacă el ar fi ucis, numaidecât alți regi vor ocupa domnia lui Lisimah și vor fi pentru ei o primejdie și mai mare decât Lisimah. Dimpotrivă, dacă ar scăpa, el va purta recunoștință tracilor (adică geților — N.A.), iar cetățile, cîte mai înainte fuseseră în stăpînirea tracilor, le vor cîștiga din nou fără nici un pericol“.

Scena relatată de Diodorus este tipică pentru rînduielele democrației militare. Adunarea poporului înarmat revendică dreptul de a hotărî soarta dușmanului făcut prizonier ; „regele“ Dromichaites nu poate să hotărască singur sau să nesocotească pur și simplu dorința adunării ; el își pune în joc toată elocvența și *convince* pe luptătorii săi că e mai bine ca Lisimah să fie iertat.

Diodorus ne istorisește în continuare că Dromichaites i-a invitat pe Lisimah și pe sfetnicii săi la un ospăț, pregătindu-le masa cu fastul obișnuit la curțile elenistice. El însuși, împreună cu alți fruntași geți, mîncau din vase simple mîncăruri sărăcicioase, iar vinul îl beau din cupe de lemn și de corn. Lăsîndu-l pe Lisimah să se pătrundă de deosebirea dintre cele două mese, Dromichaites l-a muștrat apoi prietenește pentru că și-a părăsit traiul strălucit și regatul măreț pentru a-și duce armata împotriva unor oameni săraci. Lisimah recunoscîndu-și greșala, Dromichaites l-a eliberat, primind în schimb cetățile pierdute înainte ; Pausanias adăugă că, de nevoie, Lisimah și-a căsătorit fiica după șeful get.

Scena banchetului poate că e numai o fabulă cu circulație în rîndurile istoricilor antici, renumiți prin tendința lor moralizatoare de a-i opune pe „barbarii morali“ lumii „imorale“ greco-romane și, în general, civilizate ; în orice caz, scena se regăsește aproape aidoma

la Herodot, ca petrecută, în veacul al 5-lea î.e.n., între perși și spartani. Dar lucrul acesta e secundar. Important și sigur e faptul că Dromichaites, victorios dar neîncrezător în trăinicia izbînzii, reușește să smulgă adversarului, printr-un abil amestec de forță și generozitate, o pace favorabilă, întărită printr-o căsătorie dinastică ⁶⁹.

Astăzi sîntem în măsură să știm exact unde era centrul, nucleul uniunii de triburi daco-getice de sub conducerea lui Dromichaites. Dînd o nouă *lectio* (lectură) unui pasaj din Polibiu ⁷⁰, în care geții lui Dromichaites apăreau, în chip ciudat, sub denumirea de odrysi, acad. C. Daicoviciu a demonstrat că, de fapt, e vorba de greșeala unui copist și că istoricul grec îl cunoștea pe Dromichaites nu ca rege al odrysilor (ὄδρυσσι), ci al ordysilor sau ordessilor (ὄρδυσσι, ὄρδησσι), adică al locuitorilor de pe riul Ordessos (Argeș), al dacilor argeșeni ⁷¹.

E mai greu de spus cît de întinsă era stăpînirea lui Dromichaites. În privința aceasta, pe temeiul unui pasaj din Strabo ⁷², care pare să pună în legătură înfrîngerea lui Lisimah cu „pustiul getic“ sau „stepa getică“, s-a emis părerea că lupta a avut loc la nord de gurile Dunării, în Bugeac ⁷³. În acest caz, ar însemna că puterea căpeteniei gete se extindea din ținuturile argeșene pînă în sudul R. S. S. Moldovenesti de astăzi, lucru destul de greu de crezut. În definitiv, setea care a chinuit și istovit oastea macedoneană e explicabilă și în cazul unei înaintări prin Bărăgan, mai ales dacă, așa cum spune Polyenus ⁷⁴, un general al lui Dromichaites, pe nume Seuthes, prefăcîndu-se că trece de partea lui Lisimah și dobîndindu-i astfel încrederea, i-a condus anume pe macedoneni prin locuri neprielnice.

În cursul veacului al 3-lea î.e.n., în timp ce dacii transilvăneni luptau împotriva celților, iar cei din Moldova, spre sfîrșitul secolului, împotriva bastarnilor de neam germanic, care căutau să-i izgonească și, în orice caz, îi strîmtorau, geții din cîmpia munteană continuau să se întărească. Din secolul al 3-lea î.e.n. datează, după toate probabilitățile, o inscripție histriană care, citită,

tălmăcită și publicată de prof. D. M. Pippidi ⁷⁵, glăsuiește :

„Decret al Sfatului și al Poporului. Sub presidenția lui Theocritos, Pythoteles al lui Archelaos a propus :
Întrucît Diodoros al lui Thrasykles, Procritos al lui Pherecles și Clearchos al lui Aristomachos, trimiși soli la Zalmodegikos în privința ostatecilor, au călătorit prin țară dușmană și, înfruntînd primejdii de tot soiul și dînd dovadă de cea mai deplină rîvnă, au adus înapoi ostatecii (fiind aceștia la număr peste 60), convingîndu-l pe Zalmodegikos să restituie cetății veniturile : Sfatul și Poporul să găsească cu cale ca aceștia și urmașii lor să fie înscriși printre binefăcătorii obștii ; să fie încununăți, ei și urmașii lor, cu cunună de aur la toate spectacolele de teatru pentru bărbăția și rîvna lor față de popor, pentru ca și ceilalți cetățeni, cunoscînd că poporul cinstește pe bărbații vrednici, să se îndemne a sluji cetatea. Hegemonii să poarte de grijă ca prezentul decret să fie săpat pe două lespezi, din care una să se așeze în agora (piața publică — N. A.), în fața porticului, iar cealaltă în preajma altarului lui Zeus Polieus“.

Descoperitorul a presupus, pe bună dreptate, în Zalmodegikos o căpetenie getică de pe malul stîng al Dunării sau, mai degrabă, din nord-vestul Dobrogei, iar în veniturile pe care acesta consimte să le restituie Histriei — exploatarea teritoriului rural al cetății (constituit în vremea stăpînirii lui Lisimah asupra Dobrogei) și pescuitul la gurile Istrului. Deși ne relatează prea puține evenimente concrete, inscripția atestă existența unui șef geto-dac de uniune tribală destul de puternic pentru a păstra peste șazeci de ostateci histrieni și pentru a bloca veniturile majore ale cetății milesiene.

Către sfîrșitul secolului al 3-lea î.e.n., în jurul anului 200 î.e.n., un alt decret histrian vine să arunce o rază de lumină asupra relațiilor politice dintre cetatea de pe malul lacului Sinoe și populațiile, în primul rînd getice, nord-dunărene. Îl redau aici în aceeași traducere a prof. D. M. Pippidi ⁷⁶ :

„Sfatul și Poporul au găsit cu cale : președinte al Adunării fiind Dionysos al lui Bianor, Apollonios al lui Cleombrotos a propus :

Întrucît Agathocles al lui Antiphilos, coborîtor dintr-un părinte binefăcător al obștii, se poartă față de cetate și de cetățeni ca un om vrednic și de seamă, dovădindu-și în chipul cel mai deplin, cu vorba și cu fapta, rîvna față de popor, în orice împrejurare grea pentru cetate, precum și în toate dregătoriile, însărcinările și slujbele ;

și mai întîi, într-o vreme în care cetatea era bîntuită de tulburări, iar traci în număr mare atacau orașul și teritoriul, cînd grînele stăteau să dea în pîrg, iar cetățenii se frămîntau amarnic, (Agathocles) fiind ales căpetenie a arcașilor și strîngînd oșteni cu simbrie, a știut să păzească țarinile, dînd puțință fieștecăruia să-și strîngă grînele fără vătămare ;

iar cînd tracii din jurul lui Zoltes au pătruns cu oaste mare în Sciția (Dobrogea — N. A.), către orașele grecești de sub oblăduirea regelui Rhemaxos, (tot el), ales sol, a pornit în țară străină, străbătînd pămînturile mai multor noroade și înfruntînd primejdii de tot felul, a convins pe barbari nu numai să cruțe cetatea, dar și să... adunate înainte de tîlhari... ce se aflau la ordinul lui Zoltes, ...să mîntuiască toate... și împreună cu ei s-a grăbit... cetatea să plătească cinci (talanți ?) pentru ca să cadă la înțelegere cu cetatea în privința hranei...

Cînd, după acestea, aceiași (barbari) au năpădit ținutul și au prins să asedieze Bizone și să pustiască teritoriul, grînele noastre fiind (și de data aceasta) gata să dea în pîrg, (Agathocles), ales sol și pornind spre locul unde se afla oastea, rînduit de cetățeni să răscumpere după puțință teritoriul și recolta, i-a convins pe Zoltes și pe traci, cu preț de 600 de galbeni, să nu pătrundă în teritoriu, nici să se apropie de oraș, ceea ce a îngăduit cetățenilor să rămînă stăpîni pe toate grînele de pe ogoare.

Și iarăși, ales sol în Tracia și la căpetenia acestora Zoltes, a reinnoit învoielile și înțelegerile încheiate cu ei ; și simțînd (tot atunci) că se strîng laolaltă tîlhari mulți, a adus faptul la cunoștința lui Zoltes, dînd de

știre și cetățenilor după întoarcerea acasă : din care pricină uelntirea a rămas fără urmări.

Iar mai târziu, călcînd tracii jurămîntul și învoiala și tot dînd năvală (pe pămînturile cetății), ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului și strîngînd oșteni voluntari dintre cetățeni și barbarii adăpostiți în cetate, a păzit ogoarele și turmele și grînele pînă la trecerea (spre noi) a regelui Rhemaxos. Iar după ce regele a trecut pe malul din față, nelăsînd în urmă-i străji, de teamă, și trimițînd numai vestitori ca să ceară tributul, întrucît ținutul era cuprins de război, (Agathocles), ales sol și pornind la drum pe apă ⁷⁷, l-a convins pe regele Rhemaxos să dea spre paza cetății călăreți o sută ; iar cînd tracii au căzut în număr mare asupra străjerilor, iar aceștia, de frică, au fugit pe celălalt mal, lăsînd teritoriul cetății fără pază, trimis sol la feciorul regelui, Phra[dmon (?)], l-a convins pe acesta să dea strajă cetății călăreți șase sute, care, întrecînd oastea vrăjmașilor, au înfrînt pe căpetenia acestora Zoltes și...“.

În ciuda lacunelor sale și a faptului că-i lipsește sfîrșitul, documentul e destul de clar în ceea ce privește desfășurarea evenimentelor, dispensîndu-mă de comentarii și parafrazări. Rămîn totuși deschise două întrebări majore : unde se afla uniunea de triburi a lui Rhemaxos ? Și de ce neam era această căpetenie ?

Cele două întrebări sînt legate între ele, după cum se va vedea îndată.

Termenii vagi ai epigrafei histriene nepermițînd încheieri certe, pozițiile în această problemă au rămas divergente și în ultimele studii publicate. În timp ce D. M. Pippidi îl consideră pe Rhemaxos get și-i plasează „regatul“ în cîmpia munteană ⁷⁸, I. I. Russu se declară incredințat de caracterul scitic al uniunii tribale conduse de Rhemaxos și o localizează la nord de gurile Dunării ⁷⁹. Argumentele ambilor autori sînt indirecte, lucru firesc de vreme ce inscripția nu vorbește lămurit nici despre neamul lui Rhemaxos, nici despre ținutul peste care stăpînea. I. I. Russu pune accentul pe aspectul filologic al chestiunii, subliniînd, pe bună dreptate, că dacă antroponimul Rhemaxos e greu de

încadrat în onomastica traco-getică sau scitică, numele fiului căpeteniei, din care s-au păstrat numai primele patru litere (ΦΡΑΔ), are o netă rezonanță iraniană⁸⁰. Raționamentul e judicios, dar nu decisiv : prof. C. Davcoviciu a arătat că numele iranic nu presupune neapărat, în cazul unor dinaști ca Rhemaxos și fiul său, caracterul scitic al populației peste care stăpînesc⁸¹. Și e evident că nu obirșia „regelui“ reprezintă pentru noi adevărata problemă istorică, ci caracterul etnic al triburilor care-l aveau în fruntea lor.

De prea puțin ajutor ne poate fi integrarea situației istorice din Dobrogea începutului secolului al 2-lea î.e.n. și din ținuturile vecine. Informațiile noastre despre această perioadă sînt încă prea vagi pentru a putea afirma cu certitudine, ori măcar cu probabilitate, că numai un „rege“ get sau numai o căpetenie scită era în stare să exercite un protectorat cît de cît eficace asupra cetăților din Pontul stîng.

Rămîne argumentul geografic. Localizarea stăpînirii lui Rhemaxos în cîmpia munteană ar implica, desigur, caracterul getic al dinastului și al supușilor săi, în timp ce plasarea „regatului“ prin sudul Basarabiei ar pleda mai degrabă pentru teza „scitică“. Inscripția, cum s-a putut vedea, e neclară și în această privință : ea vorbește despre „trecerea“ (spre Histria) a lui Rhemaxos, apoi despre trecerea „regelui“ pe „malul din față“, unde-l va găsi Agathocles, „ales sol și pornind la drum pe apă“. Solul histrian va primi de la protectorul cetății o sută de călăreți, care însă fug „pe celălalt mal“ îndată ce tracia lui Zoltes cad asupra lor.

D. M. Pippidi a crezut că găsește tocmai în relatarea acestor fapte cheia sigură pentru rezolvarea problemei localizării „regatului“ lui Rhemaxos. În adevăr, el traduce rîndurile 48—50 ale epigrafei prin : „[Agathocles], ales sol și pornind la drum pe apă, întrucît ținutul era cuprins de război“ și argumentează, mai departe, textual : „Așa fiind, pentru cine ține seamă de faptul că pentru a trece în Basarabia sau pe țărmul de nord al Mării Negre calea firească la dispoziția lui Agathocles era calea de apă, ca și pentru cine nu uită că din Histria spre Muntenia drumul cel mai scurt tăia

transversal Dobrogea în direcția unuia din vadurile de la Hirșova sau Măcin, va fi greu să se sustragă impresiei că, îngrijindu-se să indice itinerarul urmat de sol, redactorul decretului își propunea să arate că acest itinerar *nu era normal*... Concluzia ar fi că ținta călătoriei întreprinse de Agathocles era Muntenia, nu Basarabia...⁸².

Argumentul pare puternic, dar acceptarea lui fără rezerve e împiedicată de însuși textul inscripției. În el, cuvintele „întrucît ținutul era cuprins de război“ sînt plasate *nu după* cuvintele „ales sol și pornind la drum pe apă“, ci *înaintea* lor⁸³. Așadar, expresia „întrucît ținutul era cuprins de război“ nu se leagă direct și exclusiv de expresia „pornind la drum pe apă“, ci e plasată *între* relatarea acțiunilor lui Rhemaxos (plecarea „regelui“ fără a lăsa străji, trimiterea de vestitori pentru a cere tributul) și cea a acțiunilor lui Agathocles (alegerea lui ca sol, plecarea lui pe apă și tratativele cu „regele“). Aceasta ne permite să considerăm, eventual, expresia „întrucît ținutul era cuprins de război“ ca o explicație a atitudinii lui Rhemaxos, a fricii sale de a lăsa străjeri; în orice caz, poziția în text a expresiei discutate ne obligă măcar s-o legăm de tot ce urmează după ea (adică de alegerea lui Agathocles ca sol, de plecarea lui pe calea apei și de stăruințele sale pe lîngă Rhemaxos de a primi străjeri pentru cetatea Histriei) și nu numai de călătoria pe apă a solului histrian.

În felul acesta, dispăre caracterul *anormal* al itinerarului lui Agathocles. Trimisul Histriei a putut lua calea anormală a apei pentru a merge în Muntenia, fiind silit de împrejurări, dar a putut tot atît de bine să facă drumul normal pe mare pentru a ajunge la nordul gurilor Dunării. Ultima ipoteză mi se pare oarecum mai probabilă, dar și ea este o ipoteză; adevărul e că stăpînirea lui Rhemaxos nu poate fi precis localizată în stînga Istrului.

Dar, la urma urmei, este nevoie ca „regatul“ lui Rhemaxos să fie *numai* în stînga Dunării? E drept că inscripția vorbește de trecerea regelui spre Histria, despre călătoria pe apă a lui Agathocles, despre fuga

pe celălalt mal a călăreților trimiși de „rege“ pentru paza cetății, dar când ambasadorul histrian se adresează fiului lui Rhemaxos, atunci nici o mențiune, nici o aluzie nu ne arată că el ar fi plutit pe mare sau că ar fi trecut un fluviu. Așa stînd lucrurile, e posibil ca stăpînirea lui Rhemaxos să se fi extins și asupra unei părți a Dobrogei ⁶⁴, ceea ce ar explica și mai bine protectoratul său asupra cetăților grecești de aici. Bineînțeles, reședința „regelui“ putea fi în stînga Dunării.

Cele expuse mai sus nu ne apropie de o soluționare a problemei. În împrejurări istorice pe care nu le cunoaștem suficient, în condițiile în care nici argumentele lingvistice, nici cele geografice nu se dovedesc decisive ⁶⁵, nu ne rămîne decît să sperăm într-o viitoare descoperire de documente mai circumstanțiate în legătură cu Rhemaxos. Pînă atunci, căpetenia poate fi plasată oriunde în stînga Dunării (adică în Basarabia, Moldova sudică sau Muntenia), lba chiar și în dreapta fluviului, iar triburile peste care stăpînea pot fi scitice, getice sau, mai probabil, eterogene din punct de vedere etnic.

Secolul al 2-lea î.e.n. e mai sărac în știri despre geții din Muntenia și Moldova. Se pare însă că la școala bastarnilor, cum zicea V. Pârvan, și băștinașii au devenit repede temuți năvălitori în regiunile sud-dunărene ⁶⁶. O inscripție histriană fragmentară datînd, probabil, din prima jumătate a veacului al 2-lea î.e.n., vorbește despre un cetățean care a dat dovadă de rîvnă deosebită într-o vreme de primejdie ; între altele, el e lăudat pentru o solie dusă la bun sfîrșit undeva în părțile Dunării sau, poate, chiar dincolo de fluviu ⁶⁷. Pe de altă parte, e probabil ca geții să fi luat parte, alături de bastarni și celți, la lupta antiromană pe care, tot în prima jumătate a secolului al 2-lea î.e.n., a dus-o, fără succes, Macedonia ⁶⁸.

Dar dacii transilvăneni ? Despre dinșii izvoarele tac multă vreme și această tăcere nu ne îngăduie să afirmăm nimic cu certitudine. Rezistența lor împotriva celților e o ipoteză : foarte probabilă, foarte verosimilă, dar numai o ipoteză. Din secolul al 6-lea î.e.n., vreme în care geții de la Dunăre sînt pentru prima dată men-

ționați de Hecateu și în legătură cu expediția lui Darius, va trebui să așteptăm pînă prin anul 200 î.e.n. pentru a avea o știre istorică limpede despre dacii din interiorul arcului carpatic.

Știrea o datorăm lui Pompeius Trogus, un istoric din veacul 1 e.n., a cărui operă — *Historiae Philippicae* — ni s-a păstrat, din păcate, numai sub forma unui rezumat făcut, un secol mai tîrziu, de Iustin. Referindu-se la evenimente din jurul anului 200 î.e.n., el spune printre altele⁸⁹ :

„Și dacii sînt din neamul geților. Ei, în timpul regelui Oroles, fiindcă nu s-au luptat bine împotriva bastarnilor, ca pedeapsă pentru lașitatea lor au fost siliți, din ordinul regelui, ca atunci cînd se culcau să-și pună capetele în locul picioarelor și să facă nevestelor serviciile care obișnuiau înainte să li se facă lor înșiși. Și nici nu s-a schimbat această rînduială pînă cînd nu și-au spălat prin curaj rușinea suferită în război“.

Aparent, pasajul nu ne spune prea multe. El ne dă încă un nume de căpetenie daco-getică, Oroles, și ne informează că oastea sa a purtat lupte cu bastarnii. Într-o primă ciocnire, autohtonii au fost învinși și „regele“ lor, mînios, i-a pus într-o situație atît de puțîn onorabilă pentru niște luptători, încît ei s-au grăbit să-și redobîndească cinstea, probabil învingîndu-i pe aceiași bastarni.

Și totuși, în scurta relatare a lui Pompeius Trogus există două elemente extrem de importante. Faptul că el îi numește pe autohtoni daci, subliniind însă că ei sînt de un neam cu geții, demonstrează că istoricul are în vedere deosebirea *geografică* între daci și geți. Cu alte cuvinte, această împrejurare ne îngăduie să plasmăm undeva în estul Transilvaniei (poate extinzîndu-se și dincolo de munți, în Moldova) uniunea de triburi a lui Oroles. Așa stînd lucrurile, luptele cu bastarnii trebuie interpretate drept stăvilirea, de către daci, a încercărilor acelora de a pătrunde în Transilvania.

În al doilea rînd, pedeapsa rușinoasă, și, poate, nu tocmai meritată, la care sînt supuși luptătorii daci de șeful lor sugerează că procesul desprinderii aristocrației tribale de masa membrilor triburilor era destul de

înaintat și că Oroles avea asupra uniunii de triburi transilvănene o autoritate mai mare decît, să zicem, Dromichaites asupra oștenilor săi cu un secol mai înainte.

O ultimă, laconică, dar extrem de prețioasă, informație ne-a fost păstrată tot la Pompeius Trogus⁹⁰. Istoricul roman amintește, cam la începutul secolului al 2-lea î.e.n., un fenomen pe care-l numește „*incrementa Dacorum per Rubobosten regem*“: creșterea (puterii) dacilor prin (sau sub) regele Rubobostes. Numele de *daci* ne arată că e vorba tot de Transilvania; va fi fost Rubobostes un urmaș al lui Oroles sau un contemporan al său din alt ținut transilvănean⁹¹? Nu putem ști și, în fond, n-are prea mare însemnătate. Important e faptul că în această „creștere a dacilor prin regele Rubobostes“ trebuie să vedem începutul procesului de strămutare a centrului de greutate al puterii daco-geților din cîmpia munteană în Transilvania. Începutul numai. Punctul culminant al acestui proces va fi marcat de apariția statului dac cu centrul în Munții Orăștiei.

Note

1 Em. Condurachi, în *Histria*, vol. I, București, 1954, p. 11.

2 Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese*, în două volume, ed. a II-a, vol. II, 1955, p. 202.

3 Idem, *op. cit.*, p. 337—338.

4 Idem, *op. cit.*, p. 337.

5 Vezi D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 137; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 222—223.

6 Vezi K. Horedt, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 126—132.

7 Vl. Dumitrescu, *La nécropole du premier âge du fer de Basarabi (Dép. de Dolj, Olténie)*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 177—260.

8 Vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 157—204.

9 În marea necropolă de la Hallstatt (Austria), mormintele de înhumăție și cele de incinerăție sînt în număr aproape egal.

10 D. Berciu și E. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 320—399 și 476—482.

11 Vezi Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967.

12 Vezi S. Morintz, în *Materiale*, III, 1957, p. 219—226 ; V, 1959, p. 355—361 ; VI, 1959, p. 231—236 ; VII, p. 201—207.

13 Despre aceste două cetăți — Stînțești și Cotnari — vezi A. Florescu, *Problema cetăților hallstattiene din Moldova în lumina săpăturilor de la Stînțești-Botoșani*. Comunicare prezentată la a doua Sesiune științifică a muzeelor, București, decembrie 1965.

14 T. D. Zlatkovskaia — L. L. Polevoi, *Gorodișcea Prutsko-Dnestrovskovo mejdureciia IV—III vv. do n.e. i voprosi politiceskoi istorii ghetov*, în *Drevnie frakcii v Severnom Pricernomorie*, Moscova, 1969, p. 35—60.

15 Vezi, de exemplu, V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 3—40 ; C. Daicovlcu, *TransAnt*, p. 36—41 ; I. H. Crișan, în *Dacia*, N. S., LX, 1965, p. 133—145 ; Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 77—105 ; III, 1966, p. 49—73 ; IV, 1967, p. 19—45 ; VI, 1969, p. 47—65 ; V. Vasiliev, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 41—63.

16 Vezi A. I. Meliukova, în *SA*, XXII, 1955, p. 231—253 ; D. Popescu, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 9—38 ; idem, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 443—455 ; D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 155—160.

17 Herodot, IV, 49.

18 Vezi C. Daicovlcu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 129—130.

19 Em. Condurachi, în *Histria*, vol. I, București, 1954, p. 12.

20 Vezi Em. Condurachi și colaboratorii, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 131—132.

21 P. Alexandrescu și V. Eftimie, *Tombes thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 143—164.

22 Vezi M. Coja, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 28—29.

23 I. Nestor și colaboratorii, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 96.

24 Vezi D. Berciu, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 264—265 și 279, nota 1.

25 Vezi R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 147, 149—150, 154, 156.

26 S. Morintz și colaboratorii, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 158—159.

27 B. Mitrea, în *OmD*, p. 409—413.

28 E. Bujor, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 125—141.

29 R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 345.

30 Cf. V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 19—20.

31 V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, ed. a III-a, București, 1958, p. 95—96.

- 32 V. Eftimie, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 195—215 și fig. 1.
- 33 Vezi I. Nestor și colaboratorii, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 96—98.
- 34 R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 147.
- 35 I. Nestor și colaboratorii, în *SCIV*, p. 98 ; R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1953, p. 312—315.
- 36 Vezi P. Alexandrescu și V. Eftimie, *op. cit.*, *passim*.
- 37 Vezi R. Vulpe, în *IstRom*, I, p. 218—219.
- 38 Idem, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 156.
- 39 I. H. Crișan, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 292—299.
- 40 M. Cicikova, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 117—122.
- 41 C. Preda, *New Aspect of Early Latène Epoch in Dacia Discovered at Alexandria*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 179—194 ; D. Berciu, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 261—283 ; R. Vulpe, în *IstRom*, I, p. 218—225.
- 42 Em. Condurachi, *Problema apariției ceramicii Latène în regiunea Dunării de jos*, în *SCIV*, XVI, 1, 1965, p. 43—49 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 50—57 ; I. H. Crișan, *Contribuții la problema unității culturii materiale daco-gețice*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 21—31.
- 43 Despre aceste produse ale torenticii și despre interpretarea lor în sensul arătat, vezi D. Berciu, *Arta traco-gețică*, București, 1969, *passim* și în special p. 161—201.
- 44 Cf. Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 48.
- 45 Tucidide, *Istoria războiului peloponesiac*, II, 96—97.
- 46 Datarea acestor piese, propusă de D. Berciu, nu e în toate cazurile sigură.
- 47 Vezi I. Winkler, *Stanțele și stilul monedelor daco-gețice*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 209—226.
- 48 M. Coja, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 30.
- 49 I. Winkler, în *SCȘ Cluj*, VI, 1—2, 1955, p. 64—67 ; C. Preda, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 276.
- 50 Vezi D. Popescu, în *IstRom*, I, p. 232—237.
- 51 Vezi M. Rusu — O. Bandula, *Mormintul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970.
- 52 În legătură cu conviețuirea daco-celtică, vezi I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966.
- 53 K. Horedt și colaboratorii, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 297.
- 54 C. Daicoviciu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 129.
- 55 Herodot, IV, 93, 96.
- 56 Herodot, IV, 118, spune însă că Darius are în puterea sa pe traci și pe geți.

57 Vezi Em. Condurachi, în *IstRom*, I, p. 170. Sciții și-au continuat și în anii următori expedițiile de pradă spre sud, căci iată ce notează Herodot (VI, 40) pentru anul 495 î.e.n. : „[Miltiade] trebuie să fugă din fața sciților. Căci sciții nomazi, mîniați de Darius, își adunaseră toate puterile și ajunseră pînă în Chersonesul din preajma noastră. Miltiade nu le-a ținut piept celor care năvăleau, ci a părăsit Chersonesul pînă la retragerea sciților“.

58 Tucidide, *Istoria războiului peloponesiac*, II, 96—97. Diodorus Siculus, *Biblioteca istorică*, XII, 50, 1—3, vorbește și el despre stăpînirea odrysă din ținutul abderiților pînă la Istru, cale de 13 zile pentru un „călător destoinic“, dar afirmă că veniturile lui Sitalces întreceau suma de 1 000 de talanți și că regele, purtînd un război, „izbuti să adune din Tracia o armată mai mare de 120 000 de pedestrași și de 50 000 de călăreți“.

59 Pompeius Trogus, IX, 2.

60 Arrian, *Anabasis*, I, 3.

61 Idem, *op. cit.*, 3—4.

62 C. Daicoviciu, în *Steaua*, an. VIII, 1957, nr. 7, p. 99.

63 Strabo, VII, 3, 8, spune, după Ptolemeu, că „în cursul acestei expediții au sosit la Alexandru celții de lângă Marea Adriatică pentru a stabili cu el legături de prietenie și ospitalitate“.

64 După Vl. Iliescu, aceste evenimente au avut loc în anul 332 sau 331 î.e.n. (*Expediția strategului Zopyrion la Dunărea de jos*. Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie Constanța, octombrie 1970).

65 Arrian, *Anabasis*, IV, 15.

66 Q. Curtius Rufus, *Hist. Alexandri*, X, 1, 43, care adaugă că vestea înfrîngerii lui Zopyrion a provocat o răscoală a odrysilor conduși de Seuthes împotriva stăpînirii macedonene în Tracia.

67 *Biblioteca istorică*, XXI, 11—12.

68 *Descrierea Greciei*, I, 9, 5.

69 După Memnon, *Despre Heracleea*, în *FGH Hist*, III B, p. 341, se pare că Dromichaites ar fi păstrat și ostateci. Printre aceștia se număra Clearhos heracleeanul, care căzuse prizonier împreună cu Lisimah și care a scăpat din captivitate mai tîrziu, prin grija monarhului macedonean.

70 *Fragm.* 102, ed. Büttner-Wobst.

71 C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichaites*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 179—182.

72 Strabo, VII, 3, 14.

73 T. D. Zlatkovskaia — L. L. Polevoi, *Gorodișcea Prutsko-Dnestrovskovo mejdureciia IV—III v.v. do n.e. i voprosi politiceskoj istorii ghetov*, în *Drevnie frakiiși v Severnom Pricernomorie*, Moscova, 1969, p. 57—59.

74 *Strategemata*, VII, 25.

75 D. M. Pippidi, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 43.

76 Idem, în *StCls*, V, 1963, p. 140.

77 În acest punct traducerea dată de mine se deosebește intrucftva de aceea a prof. D. M. Pippidi; deosebirea are anumite consecințe asupra interpretării istorice (vezi mai jos, p. 97—98; cf. H. Daicoviciu, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 445—446).

78 D. M. Pippidi, în *StCls*, p. 137—161.

79 I. I. Russu, în *Apulum*, VI, 1967, p. 123—143 și, în special, 136 și fig. 2 de la p. 135.

80 Idem, *op. cit.*, p. 137—138. E vorba de nume iranice ca *Phradmon* sau *Phraates*.

81 C. Daicoviciu, în *RRSI*, I, 1966, p. 145, nota 12.

82 D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 155—156.

83 Vezi traducerea propusă mai sus pentru acest pasaj și nota 77.

84 C. Daicoviciu, *loc. cit.*, afirmă, de altfel, că „prin analogie cu antecedentele, teritoriul peste care domnea [Rhemaxos] va fi fost mai curînd în Muntenia și Dobrogea decît în altă parte“.

85 Nici chiar plasarea sigură a „regatului“ lui Rhemaxos la nord de gurile Dunării n-ar putea fi considerată drept o dovadă concludentă a caracterului său scitic. În adevăr, A. I. Meliukova, *K voprosu o granițe mejdu skifami i ghetami*, în *Drevnie frakiifși v Severnom Pricernomorie*, Moscova, 1969, p. 79, arată că în sec. 4—3 î.e.n. hotarul dintre triburile scitice și cele getice era pe Nistru. Situația putea să fie aceeași la începutul secolului al 2-lea î.e.n.

86 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 69.

87 D. M. Pippidi, în *Histria*, vol. I, București, 1954, p. 523—524.

88 Appian, *Macedonica*, 18, 1—3; vezi și A. Bodor, în *Studia*, fasc. 1, 1961, p. 19—33.

89 Pompeius Trogus, XXXII, 3, 16.

90 Idem, *Proleg.*, 32.

91 Incercarea lui Vl. Iliescu, în *StCls*, X, 1968, p. 115—122, de a-l identifica pe Rubobostes cu Burebista a fost respinsă cu deplin temei de C. Daicoviciu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 459—463. I. Glodariu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 501—505, a încercat situarea mai precisă în timp a lui Rubobostes, ajungînd la concluzia că evenimentele relatate de Pompeius Trogus sînt cuprinse între 180 și 160 î.e.n.

3

Burebista

Nimeni nu prețuiește mai mult arheologia decât arheologii înșiși. Dar, totodată, nimeni nu-i cunoaște mai bine limitele.

Arheologia a adus servicii imense studiului și cunoașterii trecutului îndepărtat. În privința aceasta, țara noastră nu face excepție ; fără a mai vorbi de epocile paleolitică, neolitică sau a bronzului, pentru care izvoarele arheologice constituie singura noastră sursă de informație, să ne gândim numai cât de incompletă și de searbădă ar fi cunoașterea traiului dacilor fără descoperirile făcute în săpături ! Dar nici arheologia nu poate răspunde tuturor întrebărilor puse de istoria dacogetică.

Ar fi minunat dacă, dezvelind diferite așezări geto-dace, arheologii ar putea stabili : această așezare reprezintă o etapă de organizare prestatală mai veche, cealaltă oglindește apropierea cu încă un pas de apariția claselor sociale și a statului, a treia documentează o și mai mare apropiere de acest stadiu etc. Din păcate, acest lucru nu e posibil : numeroasele așezări cercetate, datînd din

secolele 2—1 î.e.n., reflectă în mod cert dezvoltarea societății daco-getice, tendințele acestei societăți spre o organizare social-economică și politică de tip statal începător, dar nimeni nu poate spune sigur dacă cutare sau cutare așezare este un simplu centru tribal sau devenise centrul unei mici formațiuni statale. Orînduirea gentilico-tribală în descompunere e reflectată în așezările din secolele 4—3 î.e.n. ca Poiana (nivelurile mai vechi), Zimnicea, Morești ; statul dac ne apare în toată puterea lui în vremea regelui Burebista ; verigile intermediare, pe plan social-politic vorbind, ne lipsesc, în ciuda faptului că se cunosc destule așezări din veacul al 2-lea î.e.n.

Îndoială asupra realității acestor etape intermediare nu poate exista, după cum nu ne putem îndoii de realitatea statului lui Burebista. Ceea ce nu știm însă e momentul saltului calitativ, momentul în care s-a născut statul.

Va putea fi acest moment precis cunoscut vreodată ? Nu cred, căci fenomenele sociale nu pot fi comparate cu fierberea apei sau cu o reacție chimică. Vremile anterioare lui Burebista trebuie să ni le închipuim ca pe o epocă de frământări lăuntrice ale societății geto-dace, de lupte între elementele vechii orînduiri, primitive, și cele ale orînduirii bazate pe clase antagoniste, între organizarea tribală de tipul democrației militare și tendințele spre formarea statului. Acest conflict nu s-a rezolvat nici într-o clipă, nici într-un an ; evenimentele au putut lua întorsături neașteptate ; progresele realizate au putut fi anulate de o bruscă răsturnare ; forțele în luptă s-au putut echilibra ani îndelungați, fără ca vreuna să iasă repede învingătoare. Iată de ce cercetătorii trecutului nu pot constata decît, pe de o parte, fenomenele care împing spre apariția societății împărțite în clase antagoniste și a statului, iar pe de altă parte existența însăși a acestei societăți și a statului ce-i corespunde.

Societatea daco-getică în preajma apariției statului

Este evident că apariția statului în Dacia e de neconceput într-o perioadă istorică anterioară celei de a doua vîrste a fierului. În acest sens se poate afirma, rămînînd însă pe un plan cu totul general, că trecerea societății daco-getice la perioada Latène reprezintă premisa fundamentală a formării claselor sociale antagoniste și, implicit, a statului.

De la apariția acestei premise fundamentale și pînă la apariția statului va trece însă o vreme destul de lungă. Indiferent de amploarea decalajului dintre diversele regiuni locuite de daco-geți în ceea ce privește începuturile culturii Latène, vor curge cel puțin două secole după ce *toată* Dacia trece de la Hallstatt la perioada Latène pînă cînd va lua naștere statul. Se pune, de aceea, problema de a căuta premisele *concrete, imediate* ale acestui fenomen și de a le situa în timp.

Secolul al 2-lea î.e.n. și primele două decenii ale veacului următor constituie ceea ce am putea numi perioada de cristalizare și de generalizare a culturii Latène daco-getice. Pe întreg teritoriul Daciei, în secolul al 2-lea î.e.n. și, mai cu seamă, în a doua lui jumătate, se petrec o serie de schimbări care, după cum cred, condiționează nemijlocit apariția societății împărțite în clase și a statului. E vorba de fenomene legate de considerabile progrese în domeniul producției, de o indiscutabilă sporire a populației și de importante mutații de ordin social-politic, pe care, din păcate, le cunoaștem numai într-o anumită măsură, datorită descoperirilor arheologice și izvoarelor literare.

Așezările existente în secolul precedent sau chiar mai înainte (Zimnicea, Poiana, Piscul Crăsanilor, Tinosu, Lunca Ciurei, Sf. Gheorghe-Bedehaza) se extind și se fac mai bogate. Alături de ele, daco-geții ridică așezări noi : *Popești* pe Argeș, cu platoul său fortificat prin mai multe valuri de apărare ¹, *Cetățeni* ², pe valea superioară a Dimboviței, *Sebeș* în Transilvania, *Pecica* ³, pe malul drept al Mureșului, nu departe de Arad,

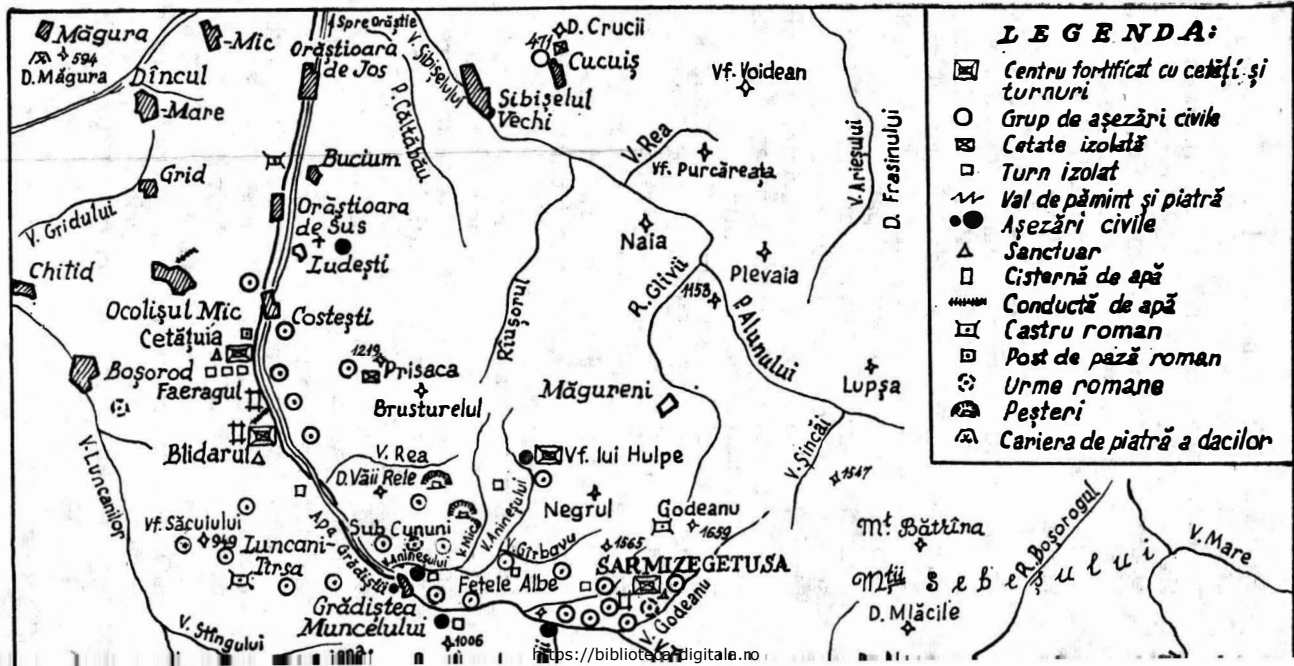
Piatra Craivii ⁴ lângă Alba Iulia, *Căpîlna*, pe valea Sebeşului, *Tilişca*, în apropierea Sibiului, *Costeşti*, în ţinutul Hunedoarei, *Bucovăţ* ⁵ (Oltenia), cu valul său defensiv asemănător celui de la Popeşti, *Cozla* şi *Bitca Doamnei*, lângă Piatra Neamţ (Moldova) ⁶. Aceste aşezări vor continua să se dezvolte în primele decenii ale secolului 1 î.e.n., când, de altminteri, li se vor adăuga şi altele.

În legătură cu aşezările amintite sînt de reţinut două fapte. Primul — că, eventual cu excepţia staţiunilor de la Sebeş şi Pecica, toate sînt întărite şi reprezintă, aşadar, adevărate cetăţi, desigur cu funcţia de centre tribale. Al doilea — că patru dintre ele (*Piatra Craivii*, *Căpîlna*, *Tilişca* şi *Costeşti*) apar în ţinuturile deluroase-muntoase din sudul Transilvaniei, adică în zona în care se va situa, ceva mai tîrziu, centrul statului lui Burebista. Se formează, cu alte cuvinte, cele dintîi centre care-l vor îndreptăţi pe scriitorul antic Florus să afirme că „dicii stau aninaţi de munţi“ ⁷.

Schimbări de seamă încep să se manifeste în secolul al 2-lea î.e.n. şi în înfăţişarea aşezărilor dacice. Nu este vorba numai de faptul că apar aşezări pe platourile şi pe terasele dealurilor, ci şi de împrejurarea că piatra începe să fie folosită ca material de construcţie. Un zid primitiv de piatră, mai vechi chiar decît perioada de care mă ocup aici, a fost parţial dezvelit în cetăţuia de la Cotnari ⁸; această descoperire face verosimilă ipoteza (ce-i drept, cu neputinţă de demonstrat *deocamdată*, dar sprijinită şi de alte considerente despre care va fi vorba mai încolo) că şi zidul cetăţii de la Costeşti datează de la sfîrşitul veacului al 2-lea î.e.n. Iar dacă nivelul mijlociu de pe terasa a II-a a aşezării de la *Fetele Albe* (punctul „Şesul cu brînză“), în Munţii Orăştiei, va putea fi datat, aşa cum par s-o indice unele resturi ceramice, în aceeaşi vreme, ar însemna că există dovada folosirii încă de pe atunci a pietrei (în speţă mici blocuri de calcar) la construcţii cu caracter civil.

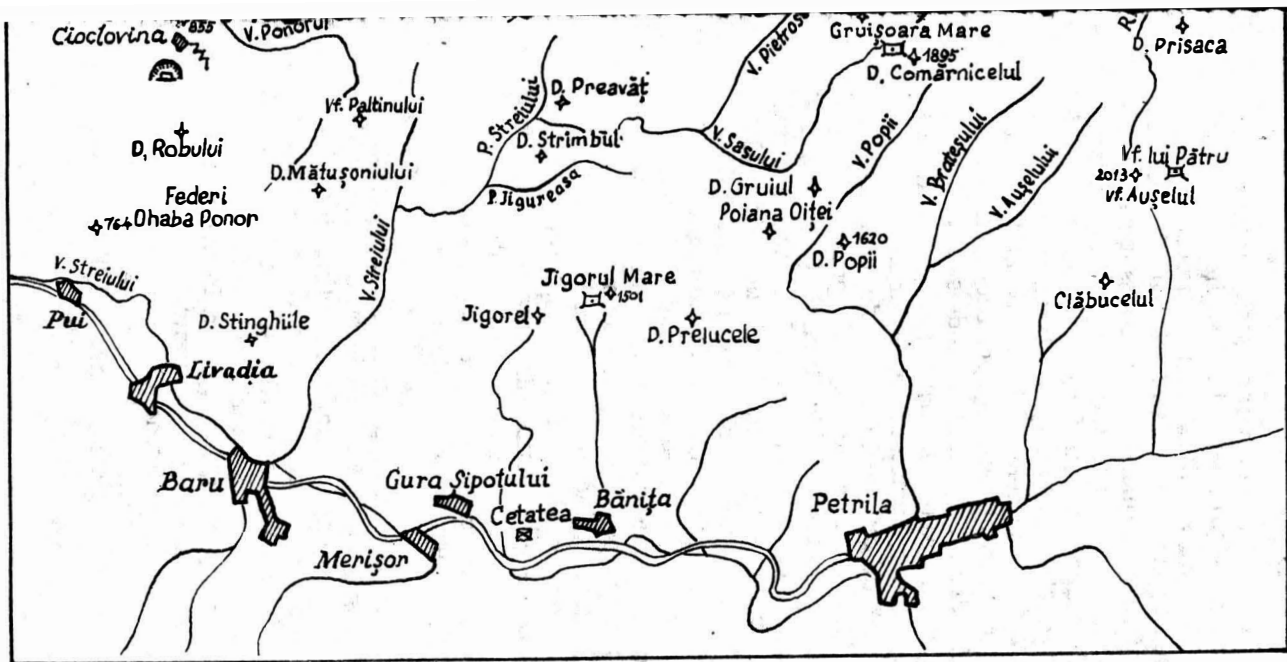
Aşezările daco-getice din secolul al 2-lea î.e.n. şi de la începutul secolului 1 î.e.n. constituie cadrul în care oamenii trăiau şi lucrau, pricinuind, fără să-şi dea seama, transformări adînci în structura socială. Cerce-

LEGENDA:

- Centru fortificat cu cetăți și turnuri
- Grup de așezări civile
- Cetate izolată
- Turn izolat
- Val de pământ și piatră
- Așezări civile
- Sanctuar
- Cisternă de apă
- Conductă de apă
- Castru roman
- Post de pază roman
- Urme romane
- Peșteri
- Cariera de piatră a dacilor

Pl. II : Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei

tarea acestor aşezări atestă o rapidă și complexă dezvoltare a forțelor de producție. Fără să fie întotdeauna posibilă o delimitare stratigrafică mai precisă, săpăturile din marea aşezare de la *Piroboridava* (Poiana, jud. Galați) au arătat că numai în straturile superioare lucrarea metalelor apare ca o îndeletnicire importantă⁹. Cuptoarele de redus minereul feros descoperite la *Bezid* (jud. Mureș) și *Casinu Nou* (jud. Harghita) n-au fost încă precis datate, dar cele de la *Doboșeni* (jud. Harghita)¹⁰ par să aparțină acestei perioade. Locuințele, uneori bordeie, dar tot mai mult case de suprafață, conțin unelte mai numeroase și variate : crește numărul și varietatea topoarelor, apar tot mai des unelte de fierari (clești, nicovale), de dulgheri (dălți, tesle, cuțitoaie), iar brăzdarul de plug de fier începe să fie prezent în aşezări, atestând dezvoltarea agriculturii¹¹. Ceramica lucrată cu mâna mai dăinuiește, modelată și arsă, ca și mai înainte, în gospodărie, așa cum țăraniii noștri fac cărămizi ; alături de ea se descoperă în cantități tot mai mari și fragmente de vase bine arse, lucrate la roată de meșteri olari specializați, dintr-o pastă mai fină, mai bine frământată, de obicei de culoare neagră sau cenușie. Cu hîrlețele și tîrnăcoapele lor de fier oamenii sapă, pe lângă locuințe, gropi adînci pe care le ard și în care depozitează grînele ; zeci de asemenea gropi s-au găsit în mai toate aşezările daco-getice din această vreme. Într-un cuvînt, descoperirile zugrăvesc un tablou de înflorire economică, de creștere a producției agricole, de specializare a meșteșugarilor și de sporire a produselor lor.

Agricultorii aveau nevoie de unelte, meșteșugarii de materii prime ; și unora, și altora le erau necesare diverse produse pe care nu puteau să le obțină singuri, de la unelte de producție pînă la bunuri de consum. Era natural ca schimbul să se intensifice și faptul că o serie de mari aşezări apar pe drumurile cele mai comode și mai frecventate nu poate fi întîmplător. Pecica se naște pe Mureș, dintotdeauna cale de comunicație importantă, aşezarea de la Popești se formează pe Argeș, rîu care, străbătînd cîmpia munteană de la nord-vest la sud-est, înlesnea legătura dintre valea Dunării și Transilvania.

Dar poate cea mai semnificativă dintre aceste așezări e cea de la Cetățeni (jud. Argeș), pe care descoperitorul său, arheologul bucureștean D. V. Rosetti, o consideră un important centru de schimburi intertribale, iar descoperirile par să-i dea dreptate ¹².

Intr-adevăr, aici s-a găsit, de exemplu, pe o terasă de sub colțul de munte numit „Cetățuia“, un depozit de unelte de fier din care s-au păstrat un brăzdar de plug, un cuțit de plug, o nicovală cu piron pentru fixarea într-un butuc și un clește care a servit drept foarfece pentru tăiat tabla. Aceste unelte au putut foarte bine aparține unui lot destinat să ia calea schimbului sau venit la Cetățeni pe această cale. Dar tot aici s-au mai găsit numeroase amfore (majoritatea din insula Rhodos), vase pline cu grâu și cu mei, cupe deliene și multe alte feluri de ceramică din epoca elenistică.

Una dintre cele mai interesante descoperiri de la Cetățeni este aceea a torților cu stampile anepigrafe (cu semne geometrice, imitând vag literele grecești, dar care n-au nici un sens) provenind de la amfore getice ce mai păstrează încă forma celor rhodiene. Ele vin, fără doar și poate, din centre meșteșugărești și comerciale situate într-o zonă oarecare din Muntenia, prielnică viticulturii ; ipoteza e sprijinită de faptul că stampilele anepigrafe nu sînt cunoscute în dreapta Dunării, pe cînd în cîmpia munteană ele au mai fost găsite în alte cîteva așezări, printre care Popești, Zimnicea și Piscul Crăsanilor. Probabil că amforele cu stampile anepigrafe provin din mai multe centre, fiecare avînd stampila sa distinctă, sau, în orice caz, din ateliere diferite de olărie. Meșterii le aplicau pe vase pentru că amforele erau destinate unei largi întrebuițări, dar unei populații care nu cunoștea scrierea. A imita perfect literele grecești de pe amforele rhodiene n-ar fi avut nici un rost în asemenea condiții ; motivele geometrice de pe stampilele băștinașe erau mai sugestive și îngăduiau cumpărătorilor, băștinași și ei, să distingă ușor o marfă de alta.

Insemnătatea comercială a așezării de la Cetățeni în secolele 2—1 î.e.n. nu poate surprinde. Drumul ce trecea pe aici lega valea superioară a Dîmboviței de lunca acestui rîu, de lunca Argeșului și de Dunăre ; spre nord,

el ducea către Țara Bîrsei și către munții bogați în metale. Dinspre cîmpie veneau grînele și vinul, iar dinspre munți și Transilvania minereurile de fier, cuprul și unelte finisate. Caracterul de centru de schimb al așezării de la Cetățeni e și mai puternic subliniat de aflarea aici a unui tezaur de denari romani de argint bătuți în timpul Republicii.

Dezvoltarea internă a societății daco-getice, perfecționarea și diversificarea uneltelor, creșterea cantitativă și calitativă a producției n-au însemnat cîtuși de puțin o reducere a schimburilor comerciale cu lumea de afară. Dimpotrivă, vasele ceramice grecești de import sînt sensibil mai numeroase în secolul al 2-lea — începutul secolului 1 decît în veacul al 3-lea î.e.n. ; același lucru se poate spune despre oglinzile de metal și, într-o măsură mai mică, despre vasele și despre celelalte obiecte de bronz din lumea elenă ¹³.

O constatare analogă face, pentru zona istro-pontică, acad. Em. Condurachi, care arată că în secolele 2—1 î.e.n., comerțul orașelor Histria, Tomis și Callatis cu produse de import din sud se intensifică. Acest fenomen se explică prin creșterea puterii de cumpărare a populației autohtone din Dobrogea și din ținuturile nord-dunărene. Intensificarea importurilor de vin și untdelemn e dovedită de faptul că o locuință săracă de la marginea Histriei a fost pavată cu cîteva mii de gîturi de amforă. Tocmai acestei perioade, care coincide cu avîntul societății geto-dacice în epoca Latène, îi aparțin factoriile comerciale de la *Carstium* (Hîrșova) și *Barboși* ; o dovadă limpede a lărgirii comerțului o constituie descoperirea la *Lunca Ciurei*, în Moldova centrală, a numeroase torți stampilate de amfore rhodiene. Și totuși, uneori puterea de cumpărare a populației autohtone depășea volumul mărfurilor aduse de negustorii pontici, ceea ce face, după cum s-a văzut ceva mai sus, ca meșteri geto-daci să imite vasele și stampilele grecești, care se bucurau de o mare trecere ¹⁴.

Intensificarea circulației monetare constituie o altă dovadă a dezvoltării schimburilor. În centrele tribale geto-dacice nu numai făurăriile sau atelierile de olărie lucrau din plin, ci și stanțele de bătut monede. Circulau

acum în Dacia, pe lângă monedele mai vechi de la Filip al II-lea, Alexandru Macedon și Lisimah, și tetradrahmele emise de republica autonomă Macedonia Prima, creată de romani în anul 168 î.e.n., tetradrahmele insulei Thasos, denarii republicani romani și diverse monede ale orașelor grecești de pe țărmurile Pontului (Histria, Callatis, Odessos) și ale Mării Adriatice (Apollonia și Dyrrhachium).

Este interesant de remarcat că descoperirile de monede ale Macedoniei Prima și ale insulei Thasos gravitează spre Transilvania, numărul localităților cu descoperiri și, mai ales, al monedelor aflate aici întrecând simțitor pe cel din zona extracarpatică¹⁵. Faptul acesta contrastează cu situația obiectelor importate din lumea meridională, mult mai numeroase în Dobrogea, Muntenia și Moldova decât în interiorul arcului carpatic. Lipsesc datele care mi-ar permite să dau o explicație atotcuprinzătoare acestui fenomen, dar cred că ne putem gândi la o pondere mai mare a trocului în comerțul geto-grec decât în schimbul daco-grec (aici iau, în mod excepțional, termenii de „getic“ și „dacic“ în sensul geografic pe care-l întâlnim la unii autori antici). Cum se explică însă această diferență însăși? Răspunsul e mai greu de dat. Probabil că se fac simțiți factori ca: deprinderea mai veche a geto-dacilor din afara arcului carpatic cu produsele grecești (deci existența aici a unei cereri tradiționale pentru asemenea produse), dificultatea mai mare a transportării mărfurilor decât a transportării banilor peste munți, existența, în Transilvania, a ceramicii superioare celtice, care o putea suplini pe cea elenă etc.

Deși cantitatea de monedă străină intrată în Dacia este net superioară în secolul al 2-lea față de secolul al 3-lea î.e.n., ea se dovedește insuficientă și șefii triburilor dago-getice bat propriile lor monede într-o cantitate considerabilă. În intervalul cuprins între circa 200—80 î.e.n. se situează două din cele trei faze ale monetăriei daco-getice, stabilite de Iudita Winkler¹⁶. Atrage în mod deosebit atenția faptul că o activitate monetară intensă, al cărei rezultat sînt monedele scyphate din Transilvania și monedele de tip Virteju-București și Inotești în Muntenia și Oltenia, se situează cu aproxi-

mație în a doua jumătate a secolului al 2-lea î.e.n. și primele două decenii ale secolului 1 î.e.n.

Monede daco-getice se cunosc de pe tot cuprinsul țării noastre ; ele s-au găsit la Bălteni și Călimănești (jud. Vâlcea), Berceni (jud. Ilfov), Bugiulești și Celei (în Oltenia), Chișineu-Criș (jud. Arad), Corbu Nou (jud. Brăila), Peștera Bolii (municipiul Petroșani) și în multe alte localități. Schimbul intens pregătește pe încetul cea de a treia mare diviziune socială a muncii : apariția negustorilor, oameni care nu se ocupă de loc cu producția, ci numai cu comerțul.

Toate constatările expuse în paginile precedente converg spre aceeași concluzie : începînd mai ales cu mijlocul secolului al 2-lea î.e.n., întreaga Dacie prezintă tabloul unei ample și rapide dezvoltări economice.

Să nu uităm însă urmările sociale ale acestei dezvoltări. Pămîntul defrișat cu topoarele de fier și desțelenit de plugul cu brăzdar de fier devine proprietatea familiilor care-l lucrează. În cadrul obștii sătești, pămîntul comunității se împarte periodic între diferitele familii, dar cu timpul această grijă pentru egalitatea formală a membrilor tribului dispăre și tot pămîntul arabil se transformă în proprietate privată, obștii rămî-nîndu-i numai izlazurile, pădurile și apele. Meșteșugarul e proprietarul obiectelor pe care le făurește anume în vederea schimbului ; vînzarea lor îi aduce banii necesari cumpărării bunurilor de consum.

Generalizarea proprietății private nu s-a petrecut însă în condițiile unei egalități depline. Cu multe sute de ani în urmă apăruseră între diferitele familii (patriarhale la început, mici pe urmă) deosebiri de avere. Acestea nu fac acum decît să se adîncească. Fruntașii comunităților tribale își sporesc avuțiile prin război, căci lor le revine partea cea mai mare din pradă, și prin deposedarea membrilor de rînd ai obștilor. Dezvoltarea schimbului și a economiei monetare le slujește de minune scopurile ; săracii au nevoie de bani, pe care-i împrumută de la nobili, chezășuind plata cu pămîntul lor, ba chiar cu propria lor persoană. O recoltă slabă e de ajuns pentru a-l împiedica pe datornic să-și plă

tească datoria ; el își pierde pământul și câteodată devine chiar robul creditorului său, pe viață sau pe timp limitat. În felul acesta, nobilii își rotunjesc domeniile tăiate din pământul comunității, concentrează în mâinile lor importante averi materiale mobile și imobile, în timp ce masa membrilor triburilor sărăcește. Simpla deosebire de avere se transformă acum într-o diferențiere socială : sărăcimea e aservită într-un fel sau altul aristocrației îmbogățite, e obligată să lucreze pentru ea, s-o întrețină. Alături de mai vechea exploatare patriarhală a sclavilor a apărut acum și exploatarea sărăcimii libere de către bogătași. Nobilii — *torabostes*, *pileati* ¹⁷ — au evoluat, dintr-o categorie de fruntași între egali, într-o veritabilă clasă exploatatoare, pe care contradicții de neîmpăcat o opun oamenilor săraci — *comati* ¹⁸ — și sclavilor din ce în ce mai exploatați. Existența acestor contradicții antagoniste face cu neputință menținerea vechii organizări politice tribale ; nobilimea nu și-ar putea păstra pozițiile economice și sociale dominante dacă adunarea poporului ar continua să aibă dreptul de a hotărî în cele mai însemnate probleme ale întregii comunități. De aceea, nobilii pun capăt democrației militare : adunarea poporului devine un simplu organ consultativ, dacă nu cumva e desființată cu totul, sfatul bătrînilor, organ prin excelență aristocratic, ajunge să dețină întreaga putere și-și alege din rîndurile sale un șef, un rege. Clasa dominantă își creează un aparat de reprimare : armată permanentă, închisori, judecători ; ea pune să i se construiască cetăți puternice pentru a fi la adăpost de nemulțumirea și revoltele maselor. Consolidîndu-și treptat poziția, regele, ales din rîndurile aristocrației și care-i reprezintă interesele, începe să aibă pretenția de a-și transmite puterea urmașilor : stăpînirea devine ereditară. S-au născut deci clasele antagoniste și statul ca instrument al clasei dominante pentru exploatarea și oprimarea celor mulți.

Așa s-au petrecut lucrurile în Dacia ? În linii mari, da. Ne lipsesc, din nefericire, știri amănunțite ale autorilor antici care să ne descrie procesul nașterii statului. La drept vorbind, ne lipsesc orice fel de știri. Dar nu avem nici un motiv să ne închipuim că Dacia și socie-

tatea geto-dacică ar fi făcut excepție de la un proces general ; iar arheologia ne vine încă o dată în ajutor, ilustrînd măcar unele aspecte ale acestui proces.

Bineînțeles, pămîntul n-a putut păstra totul. Nimeni nu poate să spună cît de întinse erau domeniile unui nobil dac, cît de mari erau turmele lui de vite, cîți sclavi sau cîți țărani, juridicește liberi, lucrau pentru dînsul. Dar ni s-au păstrat vestigii concrete ale deosebirelor de rang și de avere din societatea geto-dacică ajunsă în preajma apariției statului sau trecută peste acest prag. Cunoaștem locuințele și mormintele bogate ale nobililor, cunoaștem bordeiele și mormintele sărăcicioase ale oamenilor de rînd ; s-au descoperit locuri în care bogătașii, înspăimîntați de vreo revoltă populară sau de vreun atac al dușmanilor, și-au ascuns o parte din avut : obiecte prețioase și bani. Sub ochii noștri își înalță zidurile, dezgropate de arheologi din țărîna ce le acoperise o dată cu scurgerea secolelor, puternicele cetăți dacice din Munții Orăștiei. Nu sînt oare toate acestea dovezi palpabile ale profundelor prefaceri prin care trece societatea geto-dacică în a doua jumătate a veacului al 2-lea î.e.n. și la începutul celui următor ?

În vechile așezări de tip Piscul Crăsanilor, Popești, eventual Sighișoara-Dealul Turcului, întreaga așezare (sau măcar cea mai mare parte a ei) e întărită cu val de pămînt, palisadă, șanț de apărare. Elementele defensive îi protejează deopotrivă pe toți sau aproape pe toți locuitorii. În cazul cetăților de la Costești, Căpîlna sau Piatra Craivii, lucrurile nu mai stau așa : acestea sînt fortificații puternice, dar cu o suprafață relativ mică și nu sînt locuite în mod permanent de o populație numeroasă. Așezările civile propriu-zise se află în afara zidurilor cetății (sau în afara valului de pămînt cu palisadă). Cetatea este o *acropolă* care, în vreme de invazie a dușmanilor exteriori, poate adăposti, pentru puține zile, o mare parte a populației din așezarea înconjurătoare ori vecină, dar ea servește, în mod obișnuit, numai ca reședință a șefului comunității și a nobililor din jurul său. Această „desprindere” topografică a unei minorități nu poate să nu reflecte un proces social :

detașarea aristocrației gentilico-tribale din masa membrilor de rînd ai triburilor daco-getice.

În cunoscuta așezare de la Popești, prof. Radu Vulpe a descoperit anii trecuți un complex de locuințe care formau „curtea” șefului de trib local. Construcțiile erau din lemn și lut (piatra lipsește în regiune) și aveau un aspect rustic, dar în comparație cu alte locuințe dezvoltate în această așezare ele formau un adevărat palat, al cărui inventar (arheologii numesc inventar totalitatea obiectelor găsite într-o locuință, într-un mormînt sau chiar într-o întregă așezare) nu face decît să confirme rangul înalt și bogăția proprietarului ¹⁹.

La Cetățeni, în necropola geto-dacică de pe terasa dreaptă a Dîmboviței, s-a dat în 1962 peste urmele unui veritabil monument funerar. Vatra rugului pe care fusese ars mortul a fost mărginită cu ziduri din lespezi de piatră păstrate încă pe o înălțime de 70—85 cm și pe o lungime de 15 m. Oasele calcinate au fost cu grijă strînse de pe vatră și depuse cu pietate într-un vas de pămînt. Laolaltă cu cenușa mortului s-au găsit fragmente dintr-o cămașă de zale, dintr-un scut și din două doabe de aur și argint. Vatra și materialele descoperite arată că nu e vorba de un mormînt oarecare, ci de lăcașul de veci al unei căpetenii care a trăit în secolul al 2-lea î.e.n. ²⁰

Foarte numeroase sînt tezaurele datînd din vremea de care ne ocupăm acum. Dacă unele, cum e cel de la Agîrbiciu (jud. Sibiu), compus din cîteva fibule de argint și cîteva monede republicane romane, sau cel de la Stăncuța (jud. Brăila), au aparținut, după toate semnele, unor oameni *relativ* înstăriți sau unor meșteri argintari, altele au fost, fără îndoială, proprietatea unor nobili bogați.

Cum ar putea fi socotit altfel tezaurul de la Sîn-crăieni, în estul Transilvaniei, cu cele 15 vase, cele două brățări masive, fibula și cele două monede ale lui, toate din argint? Dar cel de la Someșul Cald (jud. Cluj), compus din lăntișoare, pandantive și peste 400 de monede de argint? Lista lor s-ar putea lungi aproape la nesfîrșit: iată tezaurul de argint de la Remetea-Pogonici, în ținutul Lugoșului, cu fibule, brățări, un lănti-

șor și aproape 200 de monede, cel de la Epureni (jud. Vaslui) cuprinzând fibule, brățări și 76 de imitații locale după tetradrahmele lui Filip al II-lea, cel de la Cerbăl în Hunedoara, alcătuit din brățări, spirale, inele, pandantive și vreo 500 de monede de argint, cel de la Șeica Mică (jud. Sibiu) cuprinzând 356 de denari republicani romani, trei *torques* (colane), cinci brățări, un lanț ornamental și două fibule. Unele comori cuprind numai, sau aproape numai, monede strînse cu grijă timp de mai mulți ani și îngropate în vremuri tulburi; așa sînt, de exemplu, marele tezaur de la Viișoara (jud. Bacău) cu peste 800 de bani de argint, cel de la Teliu (oraș Brașov), din păcate risipit, cel de la Dieci, în Crișana, cuprinzînd peste 350 de piese de argint. Le fac pereche comorile de la Stupini (jud. Bistrița-Năsăud) cu 400 de monede romane și un inel semisferic de argint, de la Locusteni, în Oltenia, cu 130 de denari romani republicani, de la Grozești (nu departe de Tg. Ocna) cu cel puțin 180 de drahme de argint din *Dyrrhachium*, de la Crevedia (jud. Ilfov) și Călimănești (jud. Vîlcea), avînd peste 200 de monede dacice fiecare.

Aceste comori au fost adunate de cei bogați și, desigur, nu din sudoarea frunții lor. Ele sînt cea mai bună dovadă a adîncirii inegalității în sînul triburilor geto-dacice.

Chestiunea dezvoltării sclaviei la daci poate fi amintită numai pe plan teoretic. Nu mă îndoiesc de existența unei sclavii patriarhale și e normal să credem că aceasta e mai dezvoltată în secolul al 2-lea decît în secolul al 3-lea f.e.n., că numărul sclavilor și rolul lor au crescut întrucîtva²¹. Aceste afirmații, justificate teoretic și prin analogie cu evoluția rînduielilor sociale la alte popoare din antichitate, nu au însă deocamdată un suport documentar. Trebuie să admitem, totuși, că o oarecare dezvoltare a sclaviei și, mai ales, o tot mai accentuată diferențiere în rîndurile oamenilor liberi reprezintă premise sociale necesare ale apariției statului la daci.

E greu de precizat cînd s-au ascutit contradicțiile interne ale societății daco-getice în așa măsură încît să facă necesară apariția statului. Statul dac *există* în prima jumătate a secolului 1 f.e.n., dar avem motive să

credem că nașterea lui, determinată în ultimă instanță de dezvoltarea socială internă, a fost întrucîtva grăbită de primejdiile din afară, dintre care două apăreau mai apropiate și mai grave : pericolul celtic și pericolul roman.

Celții din semințiile boilor și tauriscilor ocupaseră ținuturi locuite din vechime de daco-geți pe teritoriul Slovaciei actuale și se pregăteau, poate, să coboare pe valea Tisei și să pătrundă, aidoma înaintașilor lor de la sfîrșitul secolului al 4-lea î.e.n., în Dacia propriu-zisă. Cît despre pericolul roman, deși părea mai depărtat de hotarele Daciei, era, în perspectivă, cu atît mai amenințător ²².

În adevăr, aristocratica republică romană își începuse, de pe la sfîrșitul secolului al 3-lea î.e.n., expansiunea în Orientul elenistic. După o serie de lupte îndrîjite, regatul macedonean fusese desființat, iar țara — împărțită în patru republici autonome (168 î.e.n.). Douăzeci de ani mai tîrziu, înfrîngerea răscoalei anti-romane a populației Macedoniei a dus la transformarea acestei țări într-o provincie a Romei. La 146 î.e.n. e lichidată și independența Greciei, iar la 132 î.e.n., primind de la Attalos al III-lea regatul Pergamului drept moștenire, romanii pun ferm piciorul în Asia Mică. Mediterana și Marea Egee sînt brăzdate de corăbiile romane de război și negoț ; comercianții și cămătarii romani pun treptat stăpînire pe pozițiile economice cele mai importante în bazinul oriental al Mării Mediterane, legiunile Romei stau gata să intervină în orice loc unde interesele romane ar fi amenințate.

Triburilor geto-dacice nu le putea scăpa din vedere expansiunea Romei către Dunăre. Mai ales căderea regatului macedonean, care, în cursul luptelor cu romanii, făcuse apel și la triburile dunărene, trebuie să fi arătat cît de mare devenise primejdia. Politica Romei, de dezbinare a eventualilor adversari, era prea bine cunoscută pentru ca apropierea stăpînirii romane de Dunăre să nu fi reprezentat un îndemn la unire. Devenea clar că numai o puternică și încheată organizare de tip statal ar fi putut conduce cu succes lupta antiromană.

Nu este însă ciuși de puțin exclus ca această concluzie, care astăzi, prin prisma a două milenii de istorie și a două secole de cercetări istorice cu privire la Dacia, ni se pare evidentă, să nu fi fost atât de limpede resimțită în societatea daco-getică. Mi-e greu să înlătur posibilitatea ca interesul general, de perspectivă, care comanda unitatea, să fi fost adesea covârșit de interesele particulare ale diverselor triburi daco-getice și ale păturii lor aristocratice. Dimpotrivă, exemplul gallilor, mai grav amenințați încă decât Dacia de pericolul roman²³, ca și unele evenimente de la moartea lui Burebista și din timpul războaielor lui Decebal cu Traian mă obligă să cred că particularismul politic regional și tribal va fi fost foarte puternic pe meleagurile de la nord de Dunărea de jos.

Realitatea este că noi nu cunoaștem mecanismul unificării triburilor geto-dacice într-o organizație de tip statal, iar spusele lui Strabo despre ridicarea neamului dacic de către Burebista „prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci“²⁴ sînt prea vagi pentru a demonstra caracterul în întregime pașnic și voluntar al unificării politice a dacilor. Mai mult, geograful antic afirmă în același loc că Burebista ajunsese în fruntea neamului său atunci cînd acesta „era istovit de războaie dese“, desigur nu numai externe. Iar descoperirile arheologice, capabile să furnizeze anumite indicații asupra acestei probleme, nu pot pretinde s-o rezolve pe deplin. Toate acestea mă fac să conchid că amenințările externe nu erau privite de *întreaga* societate daco-getică drept un imperios îndemn la unitate politică și că procesul unificării, pornit dintr-un centru statal încheiat, s-a desfășurat în parte pe cale pașnică, dar în parte și pe cale militară.

Apariția, în Dacia, a unui nucleu statal sau a mai multor nuclee statale (ori evoluînd către acest stadiu) n-a putut fi decât rezultatul unui proces destul de îndelungat și de complex, în care s-au înfruntat trei factori social-politici principali: masa membrilor de rînd ai triburilor („demosul“), aristocrația gentilico-tribală și monarhia. Aceasta din urmă era, bineînțeles, o exponentă a aristocrației, dar tendința ei de a deveni eredi-

tară și de a concentra tot mai mult puterea în mîinile sale putea s-o ducă, măcar vremelnic, la alianță cu poporul și la conflicte cu nobilii. Aristocrația, devenită veritabilă clasă exploatatoare, avea nevoie de o organizare de stat, dar nu trebuia să fie neapărat interesată în existența unui rege ca exponent al autorității ei. Antichitatea oferă destule exemple, de la cel clasic al republicilor elene și pînă la vergobreții gallici, în care aristocrația a răsturnat regimurile monarhice și a luat nemijlocit puterea politică în mîinile sale, exercitînd-o prin magistrați aleși pe timp limitat. În sfîrșit, poporul putea, în funcție de împrejurările concrete, să devină sau nu aliatul unei monarhii mai mult sau mai puțin absolutiste; cert este că majoritatea membrilor triburilor daco-getice vedeau în orice formă de organizare statală o lichidare a vechii democrații și a egalității tribale.

Interacțiunea factorilor amintiți nu putea să nu dea naștere, în condițiile fărîmițării tribale, la situații despre care nu știm absolut nimic. Cred însă că n-ar fi cîtuși de puțin potrivit să ne imaginăm simplist și linear procesul formării statului la daci. Mi se pare infinit mai verosimilă ipoteza că apariția statului a fost rezultatul unor frămîntări îndelungate, în care cînd o forță socială, cînd alta dobîndea superioritatea, în care progresele spre stadiul statal erau întrerupte de perioade de stagnare sau chiar de recul.

Munții Orăștiei — nucleul statului dac

Spuneam mai sus că momentul exact al închegării primului stat dacic nu poate fi surprins prin săpături. Existența statului poate fi însă dovedită arheologic și descoperirile din Munții Orăștiei o dovedesc. Situată la sud de larga și mănoasa vale a Mureșului mijlociu, această zonă de vreo 200 km² adăpostește cel mai bogat complex de cetăți și așezări dacice din cîte se cunosc pe teritoriul țării noastre. Vom vizita pe-ndelete, în alt capitol al cărții, aceste urme ale trecutului poporului nostru, așa încît, pentru moment, mă mulțumesc să

schitez trăsăturile lor generale și să insist asupra semnificației lor.

Ceea ce atrage în primul rînd atenția la cetățile din Munții Orăștiei e caracterul lor de *sistem* și unitatea lor de construcție. O simplă privire pe hartă arată că fortificațiile de la *Costești*, *Blidaru*, *Virful lui Hulpe*, *Piatra Roșie*, *Bănița*, ca și numeroasele elemente defensive de mai mică însemnătate, au fost concepute în vederea unui scop limpede : protejarea marelui centru economic, politic și religios-cultural de la *Sarmizegetusa* (Dealul Grădiștii). Cetățile menționate nu sînt simple centre tribale întărite ; ele sînt construite în astfel de locuri, încît se vād și se sprijină reciproc. Ele nu reprezintă un număr oarecare de fortificații, ci un *sistem* bine chibzuit de cetăți, care nu putea fi nici conceput, nici construit de un trib sau o uniune de triburi, ci numai de o puternică autoritate centrală, de stat.

Unitatea de concepție a cetăților dacice din Munții Orăștiei e dublată de o unitate de construcție. Planul lor e diferit, adaptîndu-se la caracteristicile terenului, dar modul de a le construi este același — după cum se va arăta mai amănunțit în capitolul „Călătorie prin inima Daciei“. Se-nțelege că și această unitate de construcție pledează pentru existența unei trainice puteri centrale.

Spre aceeași concluzie ne îndrumează și studiul materialului aflat în cetățile și așezările din această zonă. Edificiile militare și civile, publice și private, dezvelite mai cu seamă în ultimii ani, tehnica de construcție, atelierele, impresionanta bogăție a obiectelor de metal (în special de fier), mulțimea, varietatea și frumusețea ceramicii nu-și au egal în restul Daciei. Ele au permis acad. C. Daicoviciu să caracterizeze cultura materială a acestei epoci ca o civilizație „ce depășise stadiul rural al triburilor patriarhale. Ea întrunește condițiile unei civilizații oppidane (cu alte cuvinte cvasiorășenești — N. A.) cu tendințe vādite spre formele civilizației agraro-orășenești, cu centre economice locuite de pătura dominantă, agricultori, meșteșugari, plebe și sclavi“²⁵. Crearea unei astfel de culturi, în care geto-dacii au topit, adaptîndu-le specificului lor, numeroase și va-

riate influențe externe, nu putea fi realizată în cadrul orînduirii gentilico-tribale ; mărturie stau numeroasele așezări, de la noi și din alte locuri, care n-au depășit niciodată acest stadiu.

Pe măsura realizărilor din domeniul civilizației materiale sînt și progresele făcute de daco-geți în variatele aspecte ale culturii spirituale. Preocupările științifice (astronomice, medicale) ale preoțimii geto-dace, cunoașterea scrisului, arta plastică etc. constituie mărturii suplimentare ale stadiului înalt atins de daci în ultimele două secole dinaintea cuceririi romane.

Despre existența unui stat dac vorbesc și puținele cunoștințe pe care le avem despre organizarea curții lui Burebista. Inscripția ridicată la Dionysopolis, cetate greacă de pe țărmul Pontului Euxin (Balcicul de azi), în cinstea unui cetățean al orașului, Acornion, ni-l arată pe acesta ca fiind „în cea dintii și cea mai mare prietenie“ pe lângă Burebista. Expresia folosită în inscripție are o izbitoare și de loc întîmplătoare asemănare cu titlul de „cel dintii prieten“ (πρῶτος φίλος), denumire oficială pentru o anumită categorie de sfinici de la curțile monarhilor elenistici ; ea ne îngăduie să afirmăm că și regatul lui Burebista era organizat după modelul statelor răsărite pe ruinele imperiului lui Alexandru cel Mare. Dar Acornion nu era numai purtătorul unui astfel de înalt titlu ; el era folosit de rege și ca ambasador pentru misiuni diplomatice delicate. Dacă adăugăm la acestea și atribuțiile de veritabil vicerege cu care era investit marele preot Deceneu, colaboratorul cel mai apropiat al lui Burebista, și anumite amănunte din organizarea puterii dacice sub Decebal (despre ele va fi vorba în altă parte), ajungem la concluzia bine întemeiată că formațiunea condusă de Burebista era un stat în toată puterea cuvîntului.

Nici politica externă promovată de acest mare rege al daco-geților nu contrazice concluzia la care am ajuns. Îndemnul la unire în fața pericolului roman nu găsisese răsunset peste tot, la toate triburile geto-dace ; aristocrația unora dintre ele nu era dispusă să renunțe, în folosul puterii centrale de stat, la neatîrnarea sa și la

anumite privilegii. Aceste triburi au fost înglobate cu forța de Burebista în statul condus de dînsul ; pe urmă, el a cucerit noi ținuturi, multe dincolo de vatra seculară a geto-dacilor, care coincide în linii mari cu teritoriul României de azi. Campaniile lui Burebista n-au fost simple expediții de jaf caracteristice perioadei democrației militare, ci adevărate cuceriri de teritorii și populații străine.

Hotărît, marele complex arheologic din Munții Orăștiei documentează în chip evident existența statului dac. Dar reprezenta el oare întregul stat ?

La această întrebare cred că trebuie să răspundem negativ. Cetățile și așezările din Munții Orăștiei constituie expresia superioară a dezvoltării societății dacogetice și, cum s-a arătat mai sus, nu-și au egal în Dacia. Dar cetăți asemănătoare, fără a fi atât de puternice și fără a avea acest caracter de sistem, s-au mai descoperit în destule locuri : la Cîmpuri-Surduc, tot în ținutul Hunedoarei, la Piatra Craivii, nu departe de Alba Iulia, la Căpîlna pe valea Sebeșului, la Tilișca lângă Sibiu, în Oltenia la Ocnița și în Moldova pe înălțimea Bîtea Doamnei din apropierea orașului Piatra Neamț. Particularități ale poziției lor strategice și ale construcției lor le leagă în chip firesc de complexul din jurul Sarmizegetusei, împrejurare care dovedește că acest complex trebuie considerat nu ca identic cu *statul* lui Burebista și Decebal, ci numai ca *centru*, *nucleu* al acestuia.

Nucleu în sensul unei superioare dezvoltări economice, în înțelesul de reședință a puterii centrale, de reședință permanentă a regelui, de centru cultural și religios. Nucleu, dacă vreți, și în sens teritorial. Dar oare a fost complexul din Munții Orăștiei nucleul statului dac și în sens cronologic ? Aici să fi apărut, într-adevăr, statul ? Iar dacă da, de ce ? Care e explicația ? Cum de n-a apărut statul în regiunile cu îndelungată și strălucită dezvoltare ca Dobrogea, Muntenia sau Moldova de miazăzi ? La toate aceste întrebări se va putea răspunde abia după ce vom parcurge și istoria politică a statului dac sub Burebista.

„Cel dintii și cel mai mare dintre regii Traciei“

Știați că unele din știrile cele mai importante privind-i pe dacii lui Burebista se datorează unei greșeli? Scriitorul got Iordanes din veacul al 6-lea e.n., lăsându-se înșelat de asemănarea dintre numele geților și cel al goților, i-a considerat pe primii ca strămoși ai celor din urmă. Convins de aceasta și vrînd să scrie o istorie a goților, a început să caute și să strîngă felurite știri despre daco-geți, ba pînă și lucrarea și-a intitulat-o *Getica*. În opera lui ni s-au păstrat informații valoroase de la diverși scriitori mai vechi și în special de la Dio Chrysostomus, un bun cunoscător al Daciei și al poporului ei (a stat cîtăva vreme și la curtea lui Decebal), care a trăit în a doua jumătate a secolului 1 e.n. și la începutul secolului următor. Lucrările lui Dio Chrysostomus (porecla de *Chrysostomus*, „gură de aur“, o căpătase pentru talentul său retoric) s-au pierdut aproape în întregime; Iordanes însă le-a mai apucat și le-a consultat cu grijă, încredințat că se ocupă de vechea istorie a goților: și greșelile sînt cîteodată bune la ceva!

Tocmai la Iordanes găsim o informație despre începutul domniei lui Burebista, pe care el îl plasează pe vremea cînd, la Roma, Sulla devenise dictator²⁶, adică prin anul 82 î.e.n. Mulți istorici au privit și privesc această știre cu neîncredere, căci ea pare a fi contrazisă de mai sus pomenitul decret dionysopolitan în cinstea lui Acornion.

Ce reprezintă acest decret? Orașele grecești aveau obiceiul să-i cinstească în diferite chipuri pe cetățenii care se dovediseră folositori comunității (să ne aducem aminte de decretul în cinstea lui Agathocles reproduș în capitolul precedent); hotărîrea prin care sfatul orășenesc și adunarea poporului îl onorau pe un cetățean era săpată în piatră și așezată într-un loc umblat, de obicei în piața publică. În ea se înșirau mai mult sau mai puțin amănunțit toată cariera publică a celui onorat și toate meritele pe care le dobîndise în fața cetății.

Inscripția în cinstea lui Acornion (se găsește azi la Muzeul Național din Sofia) ²⁷ e, din nefericire, mutilată. Totuși, în primele rînduri păstrate se vorbește despre călătoria pe care Acornion a făcut-o la Argedabon (transcrierea grecească a numelui neoaș getic *Argedava*) pentru a întîlni un personaj important, probabil un „rege“ daco-get; numele acestuia nu s-a păstrat în inscripție, dar ni se spune despre el că era tatăl cuiva. Al cui? Aproape în unanimitate specialiștii au crezut că al lui Burebista, despre care inscripția vorbește mai jos.

Sînt ușor de văzut consecințele eventualei confirmări a acestei ipoteze. Dacă Acornion călătorește la tatăl lui Burebista, atunci și acesta domnise peste daco-geți; caracterul ereditar al stăpînirii ar pleda pentru apariția statului dac încă în vremea tatălui lui Burebista, dar felurite considerente de ordin cronologic fac imposibilă această misiune a demnitarului dionysopolitan înainte de anul 82 î.e.n. Concluzia pare a se impune de la sine: la 82 î.e.n., peste daco-geți stăpînea nu Burebista, ci tatăl său. Iordanes greșește plasînd în acest an începutul domniei lui Burebista sau, mai bine zis, îl confundă pe tată cu fiul. Deci Burebista ocupă tronul Daciei mai tîrziu, la o dată neprecizată, situată între anii 70 și 60 î.e.n.

Da, așa s-ar părea... Dar e tot atît de ușor de văzut că întreg raționamentul de mai sus se întemeiază pe credința că inscripția lui Acornion vorbește tocmai despre tatăl lui Burebista și nu despre altcineva. Așa să fie oare?

Nu cred. În adevăr, în decretul în care comunitatea dionysopolitană îl cinstește pe Acornion, cuvintele folosite în pasajul discutat sînt *πρὸς τὸν πατέρα α[ὐτοῦ]*, adică „la tatăl lui“ sau „la tatăl acestuia“. E clară deci referirea la un personaj (fiul) pomenit înainte, în rîndurile azi mutilate ale inscripției. Acest personaj putea fi Burebista? Nu e absolut exclus, dar e puțin probabil, căci decretul relatează cariera lui Acornion în ordine cronologică și numele lui Burebista apare cu multe rînduri mai jos decît episodul călătoriei la Argedava. Nimic nu ne îndeamnă să credem că numele lui Burebista apărea undeva în fruntea inscripției pentru ca apoi

să nu mai fie pomenit și să reapară abia în ultima parte a ei.

La drept vorbind, însăși inscripția lui Acornion, citită cu atenție, sugerează că prezența lui Burebista în Dobrogea e tîrzie și că deci marele rege nu are nimic comun cu stăpînul Argedavei. Să ascultăm ce spun rîndurile 22—25 ale epigrafei dionysopolitane :

„...Și în vremea din urmă, devenind regele Burebista cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei și stăpîn peste tot ținutul de dincolo și de dincoace de fluviu...”

Cred că e limpede. Decretul dionysopolitan, votat de sfatul și de poporul cetății *pe la mijlocul anului 48 î.e.n.*, spune lămurit că Burebista devenise *în ultima vreme* cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei, stăpîn pe ambele maluri ale fluviului. Cuvîntul grecesc *νεωστεί* („în vremea din urmă“), folosit în inscripție, se referă deopotrivă la situația de cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia și la stăpînirea lui Burebista pe ambele maluri ale Dunării. Tocmai această stăpînire îl face pe suveranul dac să iasă în evidență dintre regii (mai vechi sau contemporani) care domniseră sau domneau peste Tracia și dintre care nici unul nu stăpînise și la nord de Dunăre, după cum nici căpeteniile nord-dunărene nu stăpîneau sudul fluviului. Posesiunea întregului ținut de pe ambele maluri ale Istrului e un fapt excepțional și recent ; el nu poate fi transpus la începutul domniei lui Burebista și, cu atît mai vîrtos, în timpul tatălui său.

Fie-mi deci îngăduit să spun că, după convingerea mea, Burebista nu avea nimic comun cu Dobrogea la data misiunii argedavense a lui Acornion²⁸. În zonele extracarpatică trebuie să fi existat diferite uniuni tribale ca acelea, mai vechi, ale lui Dromichaites, Zalmodegikos sau Rhemaxos, unele exercitînd un protectorat, probabil scump plătit, asupra cetăților pontice. Primele acțiuni diplomatice ale lui Acornion nu au nimic de-a face cu Burebista sau cu tatăl acestuia, ci cu vreo căpetenie din Dobrogea. Cît despre data călătoriei lui Acornion la Argedava, cred că ea trebuie plasată între 70 și 62 î.e.n., mai degrabă spre sfîrșitul acestui interval. Pentru o asemenea datare pledează, pe de o parte, inscripția însăși, care nu lasă să se bănuiească trecerea unui timp prea în-

delungat între misiunea argedavensă a fruntaşului di-nysopolitan şi expediţia lui Hybrida²⁹, iar pe de altă parte împrejurarea că tocmai acum înfrîngerea lui Mithridates crease un vid politic (Roma era încă departe), pe care oligarhia cetăţilor pontice simţea nevoia să-l umple cu protectori locali.

Decretul în cinstea lui Acornion nu poate sluji, aşadar, drept indicaţie pentru stabilirea începutului domniei lui Burebista. Singura informaţie precisă rămîne aceea a lui Iordanes şi nu văd de ce ar trebui s-o punem la îndoială. Nimic nu se opune concluziei că Burebista ocupă tronul în jurul anului 82 î.e.n. Dimpotrivă, trebuie să presupunem un răstimp destul de îndelungat între urcarea lui Burebista pe tron şi declanşarea marilor sale campanii de cuceriri despre care vorbeşte Strabo³⁰, răstimp necesar atît pentru acţiunea de unificare a triburilor daco-getice, cît şi pentru activitatea reformatoare pe care regele o desfăşoară cu sprijinul lui Deceneu şi despre care Strabo ne informează în acelaşi pasaj al cărţii sale.

Ocupă Burebista tronul unui stat sau şefia unei uniuni de triburi? Acad. C. Daicoviciu subliniază că dezvoltarea forţelor de producţie în Munţii Orăştiei, precum şi complexul cetăţilor construite aici de Burebista presupun existenţa, în societatea dacică din sud-vestul Transilvaniei, a unei faze premergătoare spre înjghebarea unui stat, *anterioară* lui Burebista. Caramica neagră lustruită, lucrată cu mîna, precum şi alte vase de factură veche dacică găsite în cetatea de la Costeşti ar pleda pentru existenţa acestui centru fortificat încă la sfîrşitul secolului al 2-lea î.e.n. sau în primii ani ai celui următor, iar un medalion de lut descoperit într-unul din sanctuarele Sarmizegetusei e imitat după un denar roman emis în anul 80 î.e.n. Aceste împrejurări l-au făcut pe acad. C. Daicoviciu să conchidă că „începuturile statului dac... trebuie căutate încă pe la începutul secolului 1 î.e.n., sub primii ani de domnie ai lui Burebista, ba chiar în cursul domniei tatălui acestuia“³¹.

Bineînţeles, se poate presupune, pe baza materialului de la Costeşti, de pildă, că tatăl lui Burebista (deşi

nu el e personajul pomenit în inscripția lui Acornion) a fost o căpetenie de uniune tribală sau chiar de stat începător. În acest caz, probabil că el făcuse primii pași spre unificarea triburilor daco-getice sub o singură stăpânire. Fiul său i-a continuat opera și a ajuns să domnească peste o bună parte a teritoriului țării noastre.

Aceasta este numai o ipoteză, în care am crezut și eu ³², dar în care nu mai cred acum. E drept, nu există *dovezi* împotriva ideii că Burebista a urmat la domnie tatălui său, dar felul în care Strabo vorbește despre politica internă a marelui rege îmi creează impresia că cetățile de la Costești, Căpîlna, Tilișca, Piatra Craivii nu erau inițial decît centre tribale (mari și puternice, e drept) și că tocmai Burebista le înmănușează într-o organizație de tip statal începător. Pînă la ivirea unor noi fapte și dovezi, Burebista rămîne pentru mine adevăratul întemeietor al statului dac.

„Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, Burebista, bărbat get, l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît, în cîțiva ani, a făurit un stat puternic... Spre a ține în ascultare poporul, el și-a luat ajutor pe Deceneu, un șarlatan care rătăcise multă vreme prin Egipt, învățînd acolo unele semne de pro-cire, mulțumită cărora susținea că tălmăcește voința zeilor. Ba încă de la un timp fusese socotit și zeu, așa cum am arătat cînd am vorbit despre Zamolxis. Ca o dovadă pentru ascultarea ce i-o dădeau [geții], este și faptul că ei s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin...” ³³.

Aceste cîteva rînduri reprezintă toate informațiile pe care ni le dă Strabo despre ceea ce am putea numi „poli-tica internă” a celui dintîi rege al statului dac. La ele Iordanes ³⁴ nu adaugă mare lucru dacă facem abstracție de importanta precizare cronologică privind începutu-rile domniei lui Burebista, chestiune discutată mai sus.

Deși laconice, informațiile lui Strabo sînt prețioase, căci ele ne lasă să întrevădem latura esențială a activi-

tății lui Burebista pe plan intern : făurirea unui stat puternic și ridicarea neamului daco-geț, dezbinat pînă atunci, prin „exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci“. Această „ascultare“ trebuie, evident, înțeleasă ca supunere față de rege, iar fărîmițarea puterii care, tot după geograful grec³⁵, a urmat morții lui Burebista arată destul de limpede că supunerea exista în cadrul unui stat centralizat, cuprinzînd întregul sau aproape întregul neam al geto-dacilor.

Dacă principalul nostru izvor literar vorbește despre un proces de unificare a daco-geților și de extindere a autorității regale, proces asupra căruia nu mai revin, arheologia ilustrează altă latură a activității lui Burebista : construirea sistemului de fortificații din Munții Orăștiei, precum și a *altor* cetăți, situate în *alte* ținuturi ale Daciei.

Cetatea de la Costești exista, măcar ca o incintă de lemn sau de pămînt cu palisadă, încă înaintea venirii lui Burebista pe tronul uniunii tribale din sudul sau sud-vestul Transilvaniei. Pe atunci, această cetate nu era încadrată în vreun sistem, după cum nu erau încadrate într-un sistem nici fortificațiile de la Căpîlna (probabil tot o simplă palisadă), de la Tilișca (val de pămînt cu palisadă) sau de la Piatra Craivii. Cel care înmănunchează aceste fortificații, precum și altele pe care le construiește, într-un sistem complex și puternic este Burebista.

În adevăr, la Piatra Roșie, cetatea are două faze mari, dintre care prima aparține epocii lui Burebista³⁶. Nu s-au găsit aici obiecte databile înainte de anul 100 ; în schimb, obiectele aparținînd secolului I î.e.n. abundă, ele fiind însoțite și de monede caracteristice pentru același veac : denari romani republicani, o monedă histriană, o imitație după o tetradrahmă din Thasos.

La Blidaru nu s-a găsit nimic databil înainte de Burebista, iar la Căpîlna și Tilișca avem toate motivele să credem că zidurile din piatră de talie (zid de incintă în primul caz, turnuri-locuință în cel de-al doilea) au fost construite sub domnia marelui rege.

O situație întrucîtva deosebită se constată la Sarmizegetusa (Dealul Grădiștii). Aici, cetatea de piatră nu

pare să fi fost construită de Burebista, dar pe locul porții ei apusene s-au constatat urme de locuire ce pot data foarte bine din secolul 1 î.e.n. Nu ne putem îndoi nici de împrejurarea că sanctuarele cele mai vechi de la Sarmizegetusa existau pe vremea lui Burebista.

Concluzia la care ne duc toate aceste constatări arheologice (și altele !) este că într-o zonă în care exista o locuire dacică anterioară urcării sale pe tron ³⁷, în care există cel puțin o fortificație (cetatea de lemn sau de pământ de la Costești), în care existau și sanctuare, Burebista construiește un sistem complex de întărituri.

Nu avem nici o posibilitate de a stabili raportul cronologic între crearea sistemului fortificat din Munții Orăștiei și acțiunea unificatoare a lui Burebista ; după toate probabilitățile, aceste două activități principale ale lui Burebista pe tărîm intern s-au desfășurat paralel.

Construirea de cetăți nu se limitează la zona Munților Orăștiei și nici la partea de sud a Transilvaniei. Pe înălțimea Bîtca Doamnei de lângă Piatra Neamț, într-o primă fază, databilă în secolul al 2-lea î.e.n., incinta cetății consta dintr-o palisadă lată de peste 6 m. În faza a doua, palisada a fost desființată și înlocuită cu un zid de piatră lat de 3,50 m. După părerea lui N. Gostar, faza a doua, care înseamnă perioada de înflorire a cetății de pe Bîtca Doamnei, se plasează în secolele 1 î.e.n.—1 e.n. ³⁸.

Secolului al 2-lea î.e.n. îi aparțin și primele urme din cetățuia de pe dealul Cozla, tot în apropiere de Piatra Neamț ³⁹. În schimb, așezarea și fortificația de pe înălțimea Titelca (lângă Tg. Ocna) n-au cunoscut decît o singură fază de locuire, databilă în secolul 1 î.e.n.—1 e.n., corespunzînd celei de a doua faze de la Bîtca Doamnei și de la Cozla ⁴⁰.

Este greu de spus cum s-a petrecut unificarea triburilor geto-dace, căci izvoarele literare sînt mute în această privință. Din relatarea lui Strabo, coroborată cu aceea a lui Iordanes, reiese că Burebista a știut să-și asigure sprijinul puterii sacerdotale, dar faptul acesta nu exclude cîtuși de puțin constrîngerea în toate cazurile. Nu neg, firește, că o parte a triburilor autonome

daco-getice s-au unit de bună voie sub sceptrul mare-lui rege, îndemnate la aceasta și de pericolele externe despre care a fost vorba ceva mai sus, dar însuși sfârșitul lui Burebista și evenimentele care i-au urmat mă îndeamnă să cred că și sabia a jucat un rol în făurirea statului centralizat al dacilor. Și mi se pare că o confirmare în această privință s-ar putea găsi în analiza tezaurilor monetare îngropate în regiunile extracarpătice.

Intr-un studiu relativ recent, Iudita Winkler publică un tabel cu descoperirile de tezaure cuprinzând monede romane. Luînd în considerare numai acele comori (19 la număr) în care cea mai recentă monedă se datează între 75 și 60 î.e.n., observăm că 12 dintre ele (adică 63,15%) au fost descoperite în afara arcului carpatic (e vorba de tezaurele de la Alexandria, Căpreni, Sfîntești, Sadina, Bălănești, Fundeni, Mierea, Mihai Bravul, Amărăști, Curtea de Argeș, Nicolae Bălcescu și Grădiștea)⁴¹. La descoperirile menționate de numismata clujeană cred că s-ar putea adăuga, ca încadrîndu-se, mai mult sau mai puțin, între aceleași limite, și alte tezaure, cum sînt, de exemplu, cel de la Călărași⁴² sau cel de la Călinești (jud. Teleorman)⁴³. Nu poate fi lipsit de semnificație faptul că majoritatea tezaurilor de acest gen au fost descoperite în cîmpia munteană și că îngroparea lor se datează către sfîrșitul primei jumătăți a secolului I î.e.n. Situația înfățișată e de natură a sugera că extinderea stăpînirii lui Burebista asupra unei părți a teritoriilor extracarpătice (în speță asupra Munteniei) s-a produs pe cale violentă.

Vorbînd despre politica internă a lui Burebista, Strabo pomenește în două rînduri obligația pe care regele a impus-o poporului său de a se abține de la vin, măsurile luate mergînd pînă la distrugerea viței de vie. Știrea pare ciudată, neverosimilă, și, la un moment dat, m-a făcut să mă gîndesc la instaurarea unui monopol de stat (asemenea monopolurilor binecunoscute în monarhiile elenistice) asupra vinului⁴⁴. Dar nu e exclus să avem de-a face cu un eveniment real, căci în antichitate voința sau capriciile monarhilor puteau înfăptui adesea lucruri care astăzi ni se par de neconceput.

Cu toate că dă anumite indicații interesante asupra ~~politicii interne a lui Burebista, relatarea lui Strabo~~ pune, în chip vădit, ridicarea dacilor pe seama însănoșirii ~~moravurilor lor~~ de către rege și marele preot Deceneu. Străbătută, poate chiar inconștient, de tendința de a-i contrapune pe barbarii „morali“ lumii „imorale“ greco-romane, această explicație naivă nu ne poate satisface. Fără a ~~contesta energia sau clarviziunea~~ lui Burebista, astăzi, când săpăturile arheologice au demonstrat rapida înflorire economică a societății dacogetice în secolul al 2-lea î.e.n., când au putut fi materializate dovedite temeliile puterii dacilor, ne dăm seama că premisele și originile statului dac centralizat sînt de căutat în dezvoltarea social-economică internă. Natural, în procesul de unificare a triburilor dacogetice nu poate fi neglijat nici factorul extern.

Acest factor extern consta dintr-un dublu pericol: celtic și roman ⁴⁵. Mai puțin gravă în perspectivă, primejdia celtică, reprezentată de triburile boilor și ale tauriscilor, era mai apropiată de leagănul transilvănean al statului dac. Burebista nu putea tolera ca înaintarea celtică să amenințe pămîntul Daciei, ca evenimentele din secolul al 3-lea î.e.n. să se repete. Oricît de acut ar fi fost pericolul roman (și vom vedea că el era departe de a fi neglijabil), împotriva lui nu se putea începe o luptă care avea să ceară mult timp și multe jertfe atîta vreme cît celții amenințau dinspre apus. O campanie rapidă și victorioasă împotriva boilor și tauriscilor, aliații lor, era imperios necesară.

E tocmai ceea ce face Burebista. În jurul anului 60 î.e.n., el se năpustește asupra triburilor celtice de la Tisa și Dunărea de mijloc, zdrobindu-le. Strabo spune, exagerînd, că „pe boii de sub conducerea lui Critosiros și pe taurisci i-a șters de pe fața pămîntului“ ⁴⁶. De fapt n-a fost chiar așa. Burebista a nimicit o mare parte dintre ei și pe mulți i-a obligat să-și părăsească vetrele. Tauriscii se stabilesc în Noricum, unde se mențin, în timp ce boii migrează pînă în Gallia, unde, bătuiți de Caesar la 58 î.e.n., dispar definitiv din istorie. Dar în teritoriile pe care Burebista le cucerește, întinzînd hotarele statului său pînă la Dunărea mijlocie și Morava,

au continuat să locuiască și celți ; o dovedesc limpede descoperirile de materiale celtice și dacice asociate făcute la Budapesta și în Slovacia. O situație asemănătoare pare a se contura la Mülendorf, lângă Eisenstadt, în Austria.

Inexorabila înaintare a lui Burebista provocase panică printre populațiile celtice dintre Tisa și Dunăre. Năvala cetelor ~~dace~~ e indicată de ~~tezaur~~ezaurile monetare pe care celții le îngroapă pentru a le salva, dar pe care nu mai apucă să le dezgroape vreodată ; ele se întind de la cotul fluviului până la Viena, fiind descoperite la Tótfalu, Deutsch Jahrendorf, Réca, Stupova, Bratislava și Simmering. Ceea ce nu s-a putut ascunde a încăput în minile ~~dacilor~~ dacilor lui Burebista ca pradă de război : așa au ajuns, probabil, în Dacia cele trei monede celtice găsite la Nouă (jud. Sibiu), monedele de la Tămădăul Măre (în apropierea Bucureștilor) și tot pradă trebuie să fie, după părerea lui I. H. Crișan, vasul celtic din care s-a descoperit un fragment în cetatea de la Costești ⁴⁷.

Așa cum a demonstrat prof. Mihail Macrea ⁴⁸, în anul 59 î.e.n. totul se sfârșise : boii și tauriscii fuseseră în bună parte nimiciți sau alungați din ținuturile peste care stăpîniseră înainte și peste care se întindea acum regatul dac al lui Burebista. Domnia dacilor se apropiase de aceea a germanilor lui Ariovist și la Roma unii așteptau cu speranță ciocnirea între cele două căpetenii, alții, cu teamă, alianța lor. Nici una, nici alta nu s-a produs : Ariovist s-a îndreptat spre Gallia, iar Burebista și-a întors privirile către litoralul pontic și către Tracia. În 59 î.e.n., lucrul acesta nu se putea ști și însuși Caesar, care se apropia de sfârșitul consulatului său, făcuse să-i fie atribuite provinciile Galliei Cisalpine și Iliriei de unde putea urmări și zădărnici mai ușor eventualele acțiuni ale lui Burebista împotriva Romei ⁴⁹. Aceste acțiuni n-au avut loc în Europa centrală ; în schimb, pătrunderea lui Ariovist în Gallia și migrația helveților i-au oferit generalului roman prilejul și pretextul faimoaselor campanii care i-au adus gloria de cuceritor al Galliilor.

Ce face însă Burebista? Trebuie să ni-l închipuim timp de câțiva ani ocupat cu treburile interne ale statului dac. Poate că acum sînt înfrînte ultimele rezistențe ale triburilor getice autonome din cîmpia munteană și din Moldova.

Mai mult decît orice însă, atenția lui Burebista era reținută în regiunile extracarpătice de pericolul roman. Încă în anul 74 î.e.n. generalul roman Gaius Scribonius Curio ajunsese pînă la Dunăre, undeva în părțile muntoase ale Banatului, dar se temuse s-o treacă din pricina codrilor întunecoși⁵⁰. Doi ani mai tîrziu, litoralul dobrogean, fără a fi cucerit, ajungea totuși sub influența romană după peripeții legate de îndelungata luptă pe care o dusese împotriva Romei regele Mithridates al Pontului.

În adevăr, puținele știri de care dispunem pledează pentru o subordonare a coloniilor grecești din Pontul Stîng față de Mithridates după anul 80 î.e.n. S a arătat, pe bună dreptate, că ajutorul acordat de regele Pontului orașului Olbia, precum și prezența trupelor sale la Apollonia, ca urmare a unei alianțe, nu pot reprezenta fenomene singulare și că asemenea acorduri fuseseră, probabil, încheiate și cu alte cetăți. Reprezentarea chipului lui Mithridates pe stateri de aur emiși la Histria, Callatis și Tomis vorbește despre raporturi politice strînse între cetățile dobrogene și regatul microasiatic al Pontului. Alianța, care însemna includerea cetăților grecești într-o vastă uniune politică dirijată de Mithridates, presupunea, fără îndoială, asistența regelui în luptele pe care grecii le purtau cu triburile vecine sau mai îndepărtate, iar pe de altă parte — alinierea coloniilor pontice la politica antiromană a lui Mithridates⁵¹.

În felul acesta au fost atrase coloniile grecești din Dobrogea în vîltoarea celui de-al treilea război mithridatic (74—68 î.e.n.). În anii 73—72 î.e.n., M. Terentius Varro Lucullus întreprinde o expediție în ținuturile dintre Dunăre și Mare; tratatele încheiate de generalul roman cu cetățile de aici, din care s-a păstrat numai cel cu Callatis⁵², permit să se considere ca sigură înglobarea orașelor grecești dobrogene în sistemul de alianțe

al Romei⁵³ fapt care statornicea, la drept vorbind, un veritabil control roman asupra lor.

Cît de apăsător era acest control ne-o dovedește, peste zece ani, răscoala antiromană a cetăților grecești din Dobrogea, exasperate de abuzurile lui C. Antonius Hybrida, guvernatorul Macedoniei. Prost comandant, dar îngîmfat, Antonius Hybrida vine, în 62 î.e.n., cu trupe în Dobrogea, încercînd s-o ocupe ; iernează aici, dar în anul următor (61 î.e.n.) suferă o înfrîngere atît de usturătoare din partea grecilor, sciților și bastarnilor⁵⁴ (la luptă vor fi luat parte, probabil, și geții, căci steagurile capturate de la romani ajung în cetatea Genucla⁵⁵), încît e aspru condamnat după întoarcerea sa la Roma.

Este semnificativ faptul că nici un izvor nu menționează numele lui Burebista în legătură cu aceste evenimente. Ar fi fost imposibil ca interesele regelui dac să nu se fi ciocnit cu ale lui Mithridates și cu cele ale Romei reprezentate de Lucullus, ar fi fost imposibil ca Burebista să nu fi participat la lupta împotriva lui Hybrida⁵⁶ dacă el ar fi fost fiul și urmașul stăpînului de la Argedava și dacă ar fi exercitat un protectorat și un control asupra cetăților pontice. Absența lui Burebista din izvoarele care relatează evenimentele din Dobrogea în anii 80—60 î.e.n. constituie încă o dovadă că prezența marelui rege în acest ținut e tîrzie.

Primejdia romană nu dispăruse o dată cu înfrîngerea lui Hybrida ; experiența ultimelor decenii îi arăta lui Burebista, pe la sfîrșitul primei jumătăți a secolului 1 î.e.n., că romanii, în neputința lor de a ataca frontal regiunile de la nordul Dunării, încercau să învăluiască Dacia prin ocuparea Dobrogei. În ciuda evenimentelor legate de guvernarea lui Antonius Hybrida, ei puteau conta aici pe sprijinul oligarhiei cetăților grecești, gata să pactizeze cu stăpînirea străină de dragul menținerii propriilor privilegii sociale. Pentru Burebista soluția se impunea de la sine : ocuparea orașelor grecești. Ea era cu atît mai satisfăcătoare cu cît, pe lîngă avantajele pur militare, ar fi dat statului dac și mari avantaje economice corespunzătoare intereselor sale⁵⁷.

După pregătiri pe care trebuie să ni le închipuim minuțioase, Burebista se năpustește pe la 55 î.e.n.⁵⁸ asupra orașelor pontice. Prima cetate atacată e Olbia, așezată la gurile Bugului. Cu ajutorul altor triburi (probabil bastarne), poate și cu al elementelor nemulțumite (sclavi, sărăcime exploatată) din interior, Burebista cucerește și pustiește cetatea ce îndrăznise să i se împotrivească. Tyras suferă aceeași soartă. Histria a fost asediată, după cum mărturisește decretul în cinstea lui Aristagoras⁵⁹, zidurile i-au fost distruse, teritoriul rural ocupat timp de trei ani și mulți dintre cetățeni au fost făcuți prizonieri, trebuind să fie răscumpărați cu mari sume de bani. Decretul în cinstea lui Aristagoras vorbește cu amărăciune despre „nenorocirea care s-a abătut asupra orașului“. Numai după tratative îndelungate asediul a fost ridicat și geții s-au retras de pe teritoriul rural al Histriei, încetînd pustiirea ogoarelor ; dar cetatea a plătit, fără îndoială, această liniște cu recunoașterea autorității lui Burebista.

Despre Tomis se știe că a suferit un greu asediu și că mulți cetățeni au părăsit orașul, fugind de primejdie. La Callatis n-ar fi exclus, după părerea acad. Em. Condurachi, ca tot de pe urma distrugerilor provocate de atacul lui Burebista să fi fost necesară refacerea unor edificii ruinate despre care vorbește o inscripție. Cetatea Odessos cunoaște o pribegie în masă ; o inscripție din Mesembria îi cinstește pe cîțiva dintre strategii orașului care s-au distins în luptele împotriva lui Burebista, vorbind și de gărzile de zi și de noapte înființate pentru a feri cetatea de vreun atac prin surprindere. Cum s-a sfîrșit asediul nu se știe ; dacă nu cetatea însăși, măcar teritoriul ei rural va fi fost cucerit de daci. Mesembria a trebuit, desigur, să recunoască în cele din urmă autoritatea regelui dac, și același lucru s-a întîmplat și cu Apollonia. De la Olbia pînă la Apollonia, litoralul pontic se afla în mîinile lui Burebista, care pînă în anul 48 î.e.n. își completează cuceririle, ducîndu-și cetele victorioase la poalele Balcanilor și în Illiria. Numai orașul Dionysopolis a fost cruțat datorită relațiilor de prietenie pe care de multă vreme le întreținea cu daco-geții, dar, evident, și el se supunea lui Burebista.

În câțiva ani, de la 60 la 48 î.e.n., Burebista făurise cu sabia în mână un mare stat ce se întindea către apus și nord-vest pînă la Dunărea de mijloc și Morava, spre nord pînă la Carpații păduroși, care ajungea la răsărit pînă la Olbia, cuprindea Dobrogea în întregime și ajungea, spre miazăzi, pînă la Haemus (Balcani)⁶⁰. Nu e de mirare că de mai multă vreme ajunsese „temut și de romani, deoarece trecea Istrul fără teamă și jefuia Tracia pînă în Macedonia și Illiria“⁶¹. Oastea lui e apreciată de Strabo la 200 000 de oameni în caz de mobilizare generală⁶². Cifra e, poate, exagerată, dar chiar și admitînd aceasta regatul lui Burebista apare deosebit de puternic ; îi înțelegem pe cetățenii din Dionysopolis, care în decretul votat pentru Acornion vorbeau despre monarhul dac ca despre „cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei“.

Ajuns în culmea puterii sale, Burebista nu uita însă că principalul său dușman, singurul în stare să dărîme tot ce el clădise, nu fusese învins. Acest dușman era Roma. În 58 î.e.n. războiul fusese evitat pentru că Burebista nu insistase în campania sa către vest, iar Caesar pornise să cucerească Gallia. Între 55 și 48 î.e.n., cucerirea țărmului Mării Negre și a regiunii dintre Dunăre și Balcani fusese posibilă pentru că republica romană era frămîntată de grave tulburări interne : în anul 49 î.e.n., odată cu trecerea Rubiconului, începuse războiul civil dintre Caesar și Pompeius. Pînă acum totul îi reușise lui Burebista în ambițioasa lui politică externă. Dar ce va fi mai departe ?

Era necesar să se profite de situația internă dificilă a Romei. La începutul anului 48 î.e.n. cei doi mari adversari, Caesar și Pompeius, stăteau față în față și armatele lor se înfruntau pe coasta apuseană a Greciei. Era limpede că lupta dintre ei nu va dura o veșnicie : unul trebuia să învingă, iar celălalt să cadă, căci de împăcare nu putea fi vorba. Pe care să-l ajute ? Pentru moment Pompeius părea mai puternic și, afară de aceasta, Orientul elenistic, de care dacii erau atît de legați prin întreaga lor dezvoltare din ultimele secole, îl sprijinea. Caesar putea și el, totuși, să iasă biruitor, dar planurile sale de cucerire, atît de strălucit realizate în

Gallia, făceau ca victoria lui să fie temută chiar de eventualii aliați. Cumpănind situația, Burebista se hotărăște în cele din urmă să îmbrățișeze cauza lui Pompeius. Face apel la prietenul și sfetnicul său Acornion, iscusitul grec din Dionysopolis, și-i cere să ducă tratativele. Acornion pleacă la Heracleea Lyncestis, unde-l întâlnește pe Pompeius ; îi promite generalului, nu știm în ce condiții, ajutorul dacic și nu uită să ceară și să obțină anumite favoruri pentru propriul său oraș. După o ipoteză ingenioasă, ajutorul dacic îi fusese făgăduit lui Pompeius în schimbul recunoașterii de către acesta a cuceririlor lui Burebista ⁶³.

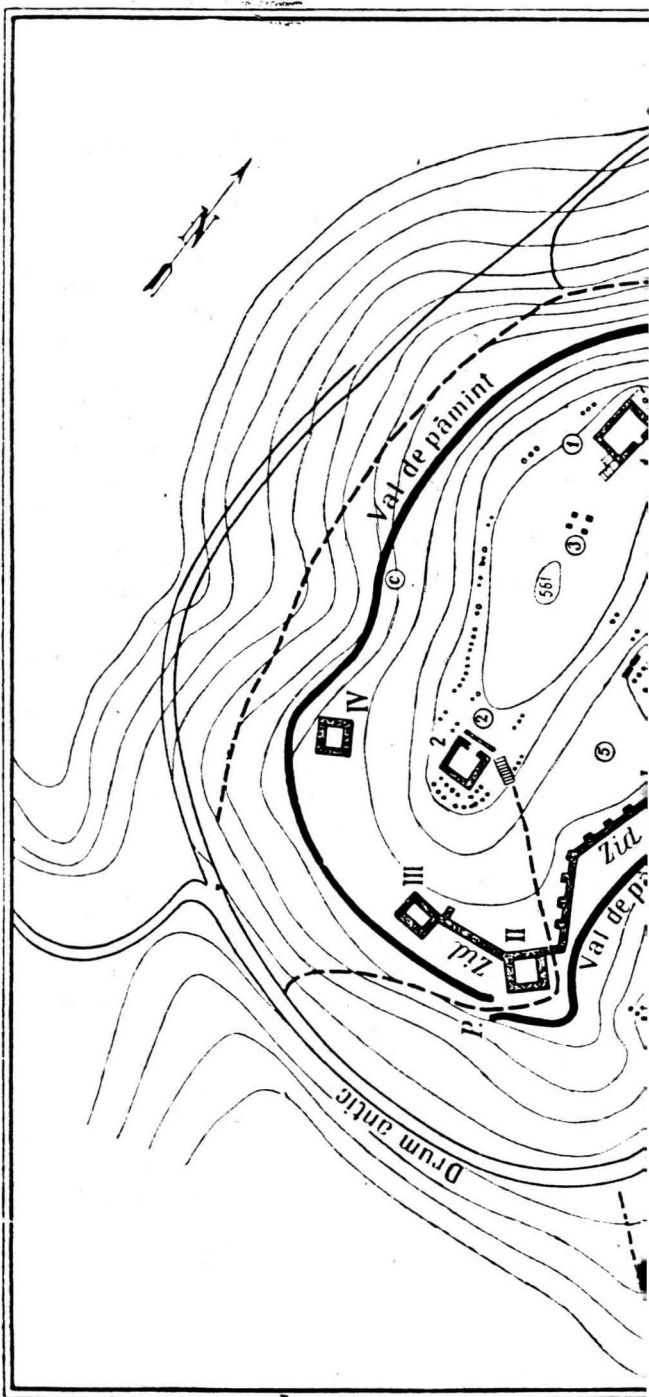
Mai înainte ca ajutorul lui Burebista să apuce să-i sosească, Pompeius e învins de Caesar la Pharsalus în vara anului 48 î.e.n. Se refugiază în Egipt, căutând ospitalitate și sprijin ; găsește însă moartea, fiind asasinat din ordinul lui Ptolemeu al XIV-lea. Caesar devine stăpînul Romei și mînia lui avea, fără îndoială, să se abată asupra celor ce-i ajutaseră dușmanul.

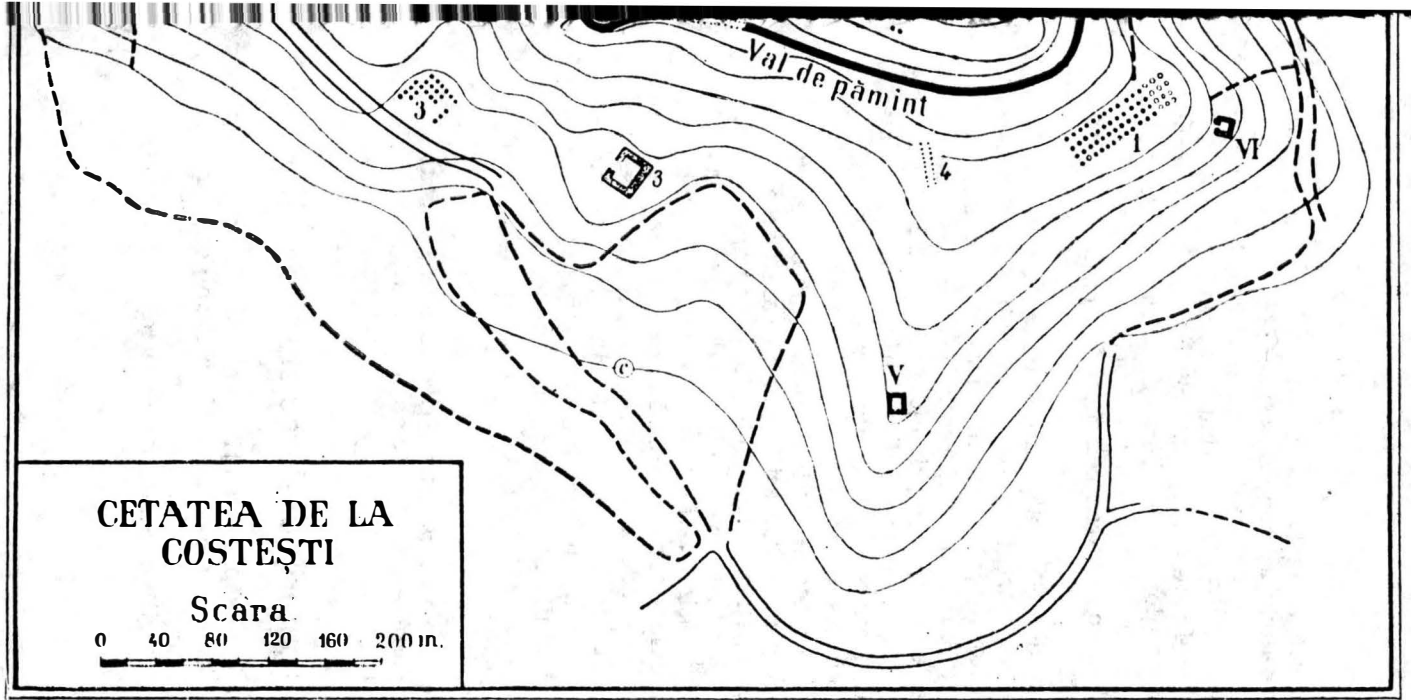
Burebista știa că, la nevoie, neinspirata alianță cu Pompeius putea să-i fie iertată de învingător. Dar ceea ce era sigur era că niciodată Caesar nu avea să îngăduie stăpînirea dacică asupra orașelor pontice grecești și prezența unui puternic stat daco-getic la hotarele statului roman. Suetonius și Plutarh spun fără ocol că, pe lângă expediția împotriva parților, Caesar plănuia și un război cu dacii ⁶⁴.

Primejdia nu era, ce-i drept, imediată. Caesar se războia în Egipt, în timp ce în Africa se regrupa și se întărea iarăși partida pompeienilor. Dar ea exista și mai curînd sau mai tîrziu avea să se abată asupra Daciei. Nu era timp de pierdut, nu se putea merge mai departe pe drumul cuceririlor și al expedițiilor de pradă în Macedonia și Illiria. Și Burebista, plecîndu-se în fața împrejurărilor potrivnice, renunță la politica externă activă de pînă atunci, concentrîndu-și toate eforturile pentru organizarea apărării și consolidarea situației sale interne. Din cetățile sale din Munții Orăștiei, el urmărea evenimentele de la Roma și vedea cu îngrijorare cum Caesar învinge în Egipt și zdrobește ultimele rezistențe pompeiene la Thapsus în Africa (46 î.e.n.) și

Pl. III : Planul cetății de la Costești

**CETATEA DE LA
COSTEȘTI**

Scara

0 40 80 120 160 200 in.

Munda în Hispania (45 î.e.n.). Iscoadele îi aduc vești despre pregătirile romane de război : numeroase trupe sînt concentrate pe coasta Adriaticei, la Apollonia, și însuși nepotul lui Caesar, tînărul Octavius, se află în mijlocul lor. Poate că prima lovitură va fi îndreptată împotriva parților de la Tigru și Eufrat, dar și rîndul Daciei avea să vină în curînd. Lucid și hotărît, Burebista grăbea construirea cetăților, făurea arme, își instruia oastea.

Dușmanul nu-l pîndea însă numai la hotare. Unificarea Daciei întregi sub o singură stăpînire nu era pe placul multora dintre nobilii daco-geți, nevoiți să se închine lui Burebista și să renunțe la vechea lor autonomie. Ce le păsa lor de primejdia romană ? Principalul era să devină iarăși ei cei dintii în regiunile ce numai mai tîrziu și numai cu de-a sila intraseră în cadrul statului lui Burebista.

Această aristocrație tribală nemulțumită urzește un complot. Și cam în aceeași vreme în care Caesar cădea în plin senat, străpuns de loviturile de pumnal ale conjuraților, Burebista era și el ucis de o revoltă a unor nobili, împărtășind astfel tragica soartă a rivalului său roman. Marele stat pe care-l făurise cu sabia, dar care era lipsit de o adevărată unitate economică, se destramă. Regiunile străine cucerite sînt pierdute, iar Dacia însăși se împarte mai întii în patru, apoi în cinci părți. Nucleul din Munții Orăștiei rămîne, dar vor trece peste o sută de ani pînă ce Dacia va fi din nou unită.

*

Să revenim însă la întrebările puse la sfîrșitul subcapitolului precedent, încercînd, de data aceasta, să le găsim un răspuns.

Originile puterii lui Burebista

Astăzi, cînd săpăturile arheologice au demonstrat rapida înflorire economică a societății daco-getice în secolele 3—2 î.e.n., cînd au putut fi materialicește dovedite temelile puterii dacilor sub Burebista, nu încapе îndo-

ială că originile marelui său stat au fost găsite în dezvoltarea social-economică internă. Dar dacă în privința aceasta specialiștii sînt unanimi, nu există aceeași unanimitate în plasarea în spațiu a nucleului statului dac. Se discută încă în legătură cu locul de unde a pornit unificarea triburilor daco-getice. Cele două puncte de vedere în această problemă susțin : primul că leagănul puterii lui Burebista a fost cîmpia munteană, al doilea că acest nucleu centralizator a luat naștere în Transilvania, mai precis în zona Munților Orăștiei și a văii mijlocii a Mușului.

Care sînt argumentele invocate și sintetizate recent în diverse studii ale prof. R. Vulpe, în sprijinul primei teze ? ⁶⁵

Principalul argument de ordin istoric îl constituie însăși politica lui Burebista la Dunărea de jos. Cucerirea litoralului pontic și a zonei sud-dunărene pînă la Haemus, relațiile strînse, anterioare cuceririi, dintre cetatea greacă Dionysopolis și statul lui Burebista, ba chiar al tatălui acestuia (prof. R. Vulpe e de părere că în inscripția pusă în cinstea lui Acornion e vorba de tatăl lui Burebista), tratativele purtate cu Pompeius dovedesc marile interese politice ale lui Burebista la Dunărea inferioară. Pe scurt, se afirmă că întreaga politică a lui Burebista e orientată spre sud-est și sud, orientare stranie dacă ar fi vorba de un dinast transilvănean, dar perfect inteligibilă în cazul unui rege din cîmpia munteană.

Se mai folosește ca argument în sprijinul acestei teze împrejurarea că Strabo, vorbind despre Burebista, îl numește „bărbat get“ (ἀνὴρ Γέτης), deși el folosește în alte pasaje cuvîntul „daci“ (Δάκοι). Cum Strabo arată în altă parte ⁶⁶ că, potrivit unei împărțiri mai vechi a țării, geți se numesc cei de la răsărit, de la mare, iar daci cei de la apus, s-a tras concluzia că acest autor îl cunoștea pe Burebista ca pe un rege de la Dunărea de jos.

În sfîrșit, s-a invocat și localitatea Argedava, menționată ca reședință a ipoteticului tată al lui Burebista în inscripția lui Acornion, făcîndu-se o serie de considerații istorice pe marginea identității Ordessos — Argesis, postulate de V. Pârvan. Ordessos e numele dat de Herodot ⁶⁷ unui rîu din cîmpia munteană, identificat cu Ar-

geșul de astăzi. Pârvan respinge însă forma Ordessos, considerînd-o creată de Herodot sub obsesia toponimicelor cariene terminate în -ssos (de pildă chiar Halicarnassos, orașul de baștină al „părintelui istoriei“) și o înlocuiește cu forma reconstituită de el, dar neatestată de vreun izvor antic : **Argesis*⁶⁸. Nimic mai firesc atunci decît ca Argedava să fie plasată pe Argeș ; prof. R. Vulpe o și identifică cu marea așezare de la Popești. Dar dacă Argedava era capitala tatălui lui Burebista, ea trebuie să fi fost și capitala lui Burebista însuși, măcar la începutul domniei sale, și astfel „cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei“ devine la origine o căpetenie din cîmpia munteană, ba chiar mai precis, de la Popești. Abia după cucerirea Transilvaniei el își mută reședința în Munții Orăștiei și, bineînțeles, cei care se revoltă împotriva lui sînt nobilii daci transilvăneni.

Toate aceste argumente trebuie examinate în contextul istoric al epocii, în legătură și cu împrejurările vremii lui Burebista, dar și cu întreaga dezvoltare precedentă și ulterioară a societății daco-getice.

Să începem cu Strabo. E perfect adevărat că el face o distincție geografică, nu etnică, între geți și daci. Dar în același timp el precizează că această împărțire e mai veche, dîndu-ne să înțelegem că nu se consideră obligat s-o respecte și s-o utilizeze. Faptul că-l numește pe Burebista „bărbat get“ nu înseamnă nimic în cazul unui scriitor care știe că geții și dacii vorbeau aceeași limbă⁶⁹. Mai mult, Strabo, vorbind despre fluviul Istru, arată⁷⁰ că acesta lasă în stînga întreaga Germanie, începînd de la Rin, și toate meleagurile geților. Geograful mai precizează⁷¹ că „unii din suebi locuiesc... în Pădurea [Hercinică], alții în afara ei, învecinîndu-se cu geții“. Întemeindu-se pe aceste pasaje straboniene, acad. C. Daicoviciu a arătat că geograful antic folosea numele de „geți“ și pentru „dacii“ din apus (deci nu făcea consecvent o distincție geografică între ei) și că includerea dacilor în denumirea de „geți“ nu reprezintă dorința lui Strabo de a sugera anexarea dacilor de către „getul“ Burebista, ci un procedeu curent al tuturor scriitorilor eleni⁷².

Persuasivă în aparență, ideea că Argedava trebuie să fie o localitate pe Argeș (în antichitate Argesis) e, în fond, puțin convingătoare. Numai numele Argedavei e atestat într-un izvor antic ; denumirea *Argesis e pe de-a-ntregul o reconstituire modernă, iar explicația lui Pârvan că Herodot l-a modificat pe Argesis în Ordessos sub influența terminației toponimicelor cariene e greu de acceptat : de ce Herodot a modificat nu numai terminația, ci și radicalul ?

Herodot n-are nici o vină : a arătat-o limpede lectura propusă de acad. C. Daicoviciu pentru pasajul polibian pomenit în capitolul precedent, referitor la țara stăpînită de Dromichaites. Acest „rege“ domnea peste daco-geții ordesseni, ceea ce înseamnă că atît pe vremea lui Herodot, cît și pe la mijlocul secolului al 2-lea î.e.n., cînd scrie Polibiu, riul se numea tot Ordessos. Nu avem nici un motiv să credem că de la Polibiu la Burebista numele riului s-a schimbat în Argesis. Dintr-odată, legătura „necesară“ dintre Argesis și Argedava dispare. Argedava, cetatea în care s-a dus Acornion, poate fi căutată deci oriunde pe teritoriul dacic ⁷⁹. Dar chiar admitînd că ea se afla pe Argeș, n-o putem considera ca reședință a lui Burebista, căci nu despre tatăl acestui rege e vorba în inscripție. Nu există deci motive serioase pentru a plasa în cîmpia munteană leagănul puterii lui Burebista. Lucrurile se schimbă însă în ceea ce privește Transilvania.

Într-adevăr, înainte ca Burebista să-și îndrepte privirile spre regiunile Dunării de jos, înainte ca să cucerească țărmul pontic și să semene groaza în Moesia și Tracia, el dusesse lupte grele și încununată de succes împotriva celților de la Dunărea mijlocie și din Slovacia. E de neînțeles cum un șef get din cîmpia munteană ar fi putut acorda prioritate unui război dificil în îndepărtatul nord-vest, neglijînd mai bine de un deceniu Dobrogea și linia Dunării. Lăsînd la o parte superioritatea poziției strategice a Transilvaniei față de cîmpia munteană, care făcea mai dificilă o stăpînire getică (iau acest

termen în sensul lui strict geografic) asupra regiunilor intracarpatică, voi observa că istoricește e mult mai plauzibilă ideea că numai după zdrobirea celților, după consolidarea puterii lui Burebista în vest și înglobarea cîmpiei muntene în regatul său transilvănean, au apărut marile interese politice ale regelui dac la Dunărea de jos.

Cu originea „getică“, extracarpatică, a formațiunii politice conduse de Burebista nu se împacă nici împrejurarea că, după asasinarea acestui promotor al principiului puterii centrale, în Transilvania se menține statul unitar, la tronul căruia se succed o serie de dinastii, începînd cu colaboratorul său cel mai apropiat, Deceneu, și terminînd cu Decebal, în timp ce stăpînirea asupra Munteniei și Dobrogei se împarte între mai mulți „regișori“. Nu e mai firesc să credem că tocmai aceste regiuni extracarpatică s-au rupt de regatul transilvănean al lui Burebista, redobîndindu-și vechea autonomie tribală ?

După cum se vede, izvoarele istorice cuprind indicații suficient de puternice pentru a plasa originea puterii lui Burebista în Transilvania. Totuși cred că cel mai hotărîtor e argumentul arheologic. Densitatea populației în zona Munților Orăștiei, caracterul de sistem încheșat și chibzuit al fortificațiilor de aici, construcțiile civile-gospodărești și religioase, materialul arheologic descoperit în aceste așezări demonstrează clar superioritatea lor față de toate celelalte din Dacia. În timp ce fortificațiile din Munții Orăștiei prezintă într-adevăr tabloul centrului unui stat puternic, așezările întărite de la Popești, Piscul Crăsanilor, Tinosu au aspectul unor simple centre tribale, înglobate la un moment dat într-o putere superioară. Grandoarea complexului din Munții Orăștiei este echivalentul pe plan material (tehnic-economic) și spiritual al grandorii politice a statului lui Burebista și Decebal.

Superioritatea complexului din Munții Orăștiei este recunoscută și de prof. R. Vulpe, care spune că la moartea lui Burebista reședința regelui se afla la Sarmizegetusa (Grădiștea Muncelului) și că Burebista a fost cel

care a determinat transferarea centrului de greutate al statului geto-dac în aria geografică a triburilor dace. Pentru ca acest „transfer“ să poată fi acceptat, e nevoie ca cetățile dacice din Munții Orăștiei să nu poată fi date înainte nu numai de Burebista, dar chiar de „anexarea“ Daciei la statul „get“. În realitate, lucrurile nu stau așa.

O privire chiar fugară asupra rezultatelor cercetărilor de pînă acum duce la o constatare interesantă și semnificativă : dintre toate cetățile dezvelite în Munții Orăștiei (cetățile de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Dealul Grădiștii), una singură, *cetatea de la Costești*, e apărată de un val de pămînt cu palisadă și nu are zid de piatră de jur împrejur. La toate celelalte, incinta din blocuri de calcar e închisă, iar valul de pămînt lipsește. Cu alte cuvinte, cetatea Costeștilor e singura care mai păstrează un tip de fortificație moștenit din epoca halstattiană și care nu utilizează decît parțial, acolo unde accesul dușmanului era mai lesnicios, tehnica nouă a zidului masiv de piatră, inspirată din arhitectura militară elenistică. Mai mult, săpăturile din vara anului 1969 au pus în evidență elemente de fortificație (val de pămînt cu palisadă sau numai palisadă) *anterioare* valului de pămînt vizibil astăzi și, desigur, și zidului de blocuri de calcar. Această situație singulară nu poate fi interpretată decît ca o mărturie a vechimii mai mari a cetății de la Costești față de celelalte fortificații din Munții Orăștiei săpate pînă în prezent.

Materialul arheologic descoperit la Costești confirmă o asemenea interpretare. Nu este vorba numai de faptul că ceramica de aici pare, în genere, mai arhaică decît cea de la Sarmizegetusa sau de la Blidaru, că la Costești numărul vaselor lucrate cu mîna e proporțional mult mai mare decît în alte puncte din Munții Orăștiei, că în această cetate nu s-au descoperit vasele pictate atît de caracteristice ultimului nivel de la Sarmizegetusa sau Fețele Albe. Există însă la Costești vase sau fragmente ceramice, de exemplu, un vas cu butoni

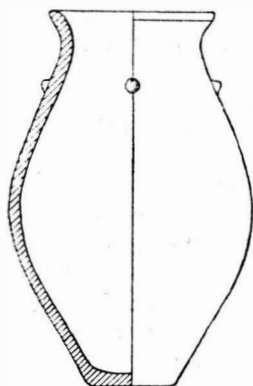
(fig. 19), care nu pot fi aduse în nici un caz dincoace de pragul secolului al 2-lea î.e.n.⁷⁴.

Situații analoge ne întâmpină și la alte cetăți dacice din sudul Transilvaniei: Căpîlna (fig. 20), Piatra Craivii, Tilișca. Aceasta nu e cîtuși de puțin o surpriză, căci tocmai în ținutul Hunedoarei se plasează între circa 150 și 100 î.e.n. un important centru de monetărie daco-getică.

Descoperirile arheologice dovedesc deci locuirea dacică în aceste regiuni, inclusiv în zona Munților Orăștiei, cel mai târziu în a doua jumătate a secolului al 2-lea î.e.n. și în primii ani ai veacului următor, deci înainte de Burebista. Se înțelege însă că această situație nu face decît să pună în evidență *posibilitatea* ca statul condus de marele rege să fi apărut aici. Vom vedea îndată că tot arheologia exclude posibilitatea unui „transfer” al reședinței lui Burebista din cîmpia munteană în Transilvania.

S-a subliniat, în repetate rînduri, că daco-geții prezintă, mai cu seamă în faza clasică de dezvoltare a societății lor (secolele 1 î.e.n. — 1 e.n.), o cultură materială unitară. Această remarcabilă unitate nu exclude însă, ci, dimpotrivă, presupune existența unor particularități regionale. Așa, de exemplu, cetățile cu ziduri din blocuri de calcar regulat tăiate, prevăzute cu jghebururi pentru bîrnele transversale, se găsesc numai în ținuturile sud-transilvănene; dacă trec cumva Carpații, ele se mențin în zona muntoasă sau deluroasă. Mi se pare ciudat ca un rege din zona istro-pontică, conducătorul unei formațiuni politice aflate de multă vreme în contact cu grecii și cu civilizația lor, să fi așteptat momentul „transferării” sale în Transilvania pentru a-și clădi cetățile în tehnica elenă. Absența pietrei de construcție nu este chiar atît de absolută în Muntenia (iar în Dobrogea nici nu poate fi vorba de o asemenea lipsă) încît să explice inexistența unor cetăți de piatră chiar și în zona de cîmpie.

Surprinde apoi faptul că locuințele dacice de tip bordei, destul de frecvente în cîmpia munteană, sînt absolut inexistente în Munții Orăștiei nu numai pe

Fig. 19 : Vas cu butoni (sec. 2 î.e.n.) descoperit în cetatea de la Costești

Fig. 20 : Vase din sec. 2 î.e.n. descoperite în cetatea de la Căpîlna

înălțimile stîncoase (unde ele ar fi fost, în adevăr, greu de săpat), ci și în vale, de pildă pe teritoriul actualului sat Costești, unde stratul de pămînt are o grosime considerabilă.

În fine, materialul arheologic nu este absolut identic în așezările extra- și intracarpatică. Nu mă refer numai la importurile grecești (a căror prezență mai masivă în zona istro-pontică e firească), ci și la anumite produse *autohtone*. În cetățile dacice din Munții Orăștiei nu s-a descoperit nici un exemplar din imitațiile de cupe deliene sau din capacele cu mînerul terminat în cap de vultur, tipuri frecvente la Popești și foarte caracteristice pentru această așezare getică.

Cred că e imposibil de admis un „transfer“ din cîmpia munteană în Munții Orăștiei atunci cînd o serie de elemente arheologice specifice primei regiuni nu se regăsesc în cea de a doua. Aceasta înseamnă că nu poate fi vorba despre vreo strămutare de populație din afara arcului carpatic în interiorul acestuia ; complexul din Munții Orăștiei este creația societății dacice din zona intracarpatică. A presupune că pentru crearea lui, pentru declanșarea energiilor creatoare ale acestei societăți, a fost nevoie ca un om — Burebista — să-și mute reședința din cîmpia munteană în Transilvania înseamnă a avea o concepție foarte „personalistă“ asupra istoriei dacilor.

Așadar, izvoarele literare, epigrafice, arheologice, întreaga situație istorică de la sfîrșitul secolului al 2-lea și începutul secolului 1 î.e.n. converg spre concluzia că statul dac a apărut în Transilvania, nucleul său fiind în Munții Orăștiei. De altfel, nimic mai firesc, căci dacii din Transilvania, odată angajați pe drumul dezvoltării de tip Latène, îi întrec pe frații lor de dincolo de Carpați. Cauza e ușor de găsit ; în Transilvania, în imediată apropiere a zonei Munților Orăștiei, s-au exploatat încă din vechime mari resurse materiale : minereul de fier la Ghelar și Teliuc, aurul și argintul în Munții Apuseni, piatra de construcție, lemnul. În același timp, agricultura, avînd la dispoziție bogata vale a Mureșului și chiar valea inferioară a Apei Grădiștii, și creșterea vitelor, pe pășunile din munți, s-au bucurat și ele de

cele mai prielnice condiții. Bogați în grâne, vite, ceară, miere, pește, geto-dacii din ținuturile extracarpatiche de cîmpie puteau să schimbe aceste bunuri pe produsele meșteșugărești ale grecilor, dar le era mult mai greu să dezvolte o metalurgie proprie sau o arhitectură în piatră, în timp ce dacii transilvăneni aveau din plin această posibilitate.

Burebista apare pe scena istoriei antice europene ca un dinast din interiorul arcului carpatic, a cărui putere își are originea, pe plan economic-social, în marile resurse ale regiunii și în dezvoltarea ei din secolele anterioare, iar pe plan politic în acea „creștere a puterii dacilor sub regele Rubobostes“, de care atât de laconic vorbește Pompeius Trogus.

Mai dificilă decît stabilirea locului și a datei aproximative de formare a statului dac e încercarea de a schița procesul însuși de constituire a statului. Afară de considerațiile teoretice despre care a fost vorba mai sus ⁷⁶, prea multe nu se pot spune. Totuși există cîteva fapte capabile să ofere măcar indicații cu privire la acest proces.

Pe plan arheologic se poate vorbi despre o anterioritate a cetății de la Costești față de *cetatea* și de *așezarea civilă* de pe Dealul Grădiștii; în schimb, *sanctuarele* cele mai vechi de acolo sînt relativ contemporane cu cetățuia Costeștilor și, în orice caz, ele existau pe vremea lui Burebista.

Izvoarele literare ne lasă să întrevădem foarte puțin din procesul de formare a statului, mai ales că multe dintre ele s-au pierdut. Dar chiar luînd în considerare dispariția majorității izvoarelor de primă mînă, rămîne ciudată împrejurarea că Strabo, care vorbește destul de amănunțit despre domnia lui Burebista, nu pomenește nici un cuvînt despre Sarmizegetusa. În schimb, el vorbește despre un munte sfînt, Kogaionon ⁷⁶, centru al religiei dacice, pe care cu greu l-am putea situa altundeva decît pe Dealul Grădiștii cu numeroasele sale sanctuare. Despre Sarmizegetusa vorbește însă, mai tîrziu, Ptolemeu, care-i dă și epitetul τὸ βασιλείον, adică regeasca,

desemnînd-o astfel drept capitală, cetate de scaun a regilor daci ⁷⁷.

Contrastul dintre faptul arheologic și faptul literar sugerează concluzia că, inițial, adică în a doua parte a secolului al 2-lea și la începutul secolului 1 î.e.n., Dealul Grădiștii era numai „muntele sfînt” al dacilor, nu și cetatea de reședință a regilor daci. Statul dac nu exista încă pe atunci și cetățile de la Costești, Tilișca, Piatra Craivii, Căpîlna erau simple centre tribale.

Din motive pe care, cel puțin deocamdată, nu le cunoaștem, uniunea de triburi care-și avea centrul politic la Costești s-a ridicat deasupra celorlalte. Tocmai în spațiul geografic dintre cetățuia Costeștilor și muntele sfînt Kogaionon (centru religios nu numai al unui trib) se creează sub Burebista sistemul de fortificații din Munții Orăștiei. Această regiune devine centrul unui stat, iar cetatea de la Costești, reședința lui Burebista, se transformă într-un fel de capitală politică, cea religioasă rămînînd mai departe la Grădiștea Muncelului. Celelalte uniuni de triburi se supun autorității lui Burebista, iar centrele tribale mai apropiate (Căpîlna, Piatra Craivii, Tilișca, eventual cetățile care se cercețează acum în Oltenia, la Polovragi și Ocnița) sînt incluse, ca elemente auxiliare, în sistemul de fortificații din inima statului dac.

Caracterul statului dac

Istoria cunoaște diferite tipuri de orînduiri social-economice și politice, de la comuna primitivă pînă la societatea socialistă. Chiar și în antichitate, epocă ce ne interesează în această carte, popoarele au cunoscut regimuri diverse: statele orientale, cu puternice rămășițe patriarhale, se deosebesc mult de statele sclavagiste clasice. Iar din punct de vedere politic, istoria veche a omenirii cunoaște despotiile orientale, tirania timpurie greacă, republici aristocratice sau democratice, monarhiile elenistice, dictatura cezariană romană, Imperiul roman etc. În care din aceste categorii își găsește locul statul daco-get al lui Burebista ?

Din punct de vedere politic, răspunsul e foarte ușor. Burebista era rege ; regimul politic al statului său era monarhia. Dar cărei etape de dezvoltare social-economică îi corespunde ea ? Autorii antici îl numesc rege și pe Dromichaite, și pe Burebista, și pe, să zicem, Ptolemeu al Egiptului. Și totuși, monarhiile lor erau foarte deosebite : Dromichaite era o căpetenie de uniune tribală. Ptolemeu era stăpînul unui regat elenistic în care domnea un ciudat amestec de elemente orientale și clasice grecești, iar Burebista...

Tocmai aici e dificultatea. Pentru a cunoaște particularitățile social-economice ale statului geto-dac din secolul 1 î.e.n. ne-ar trebui date precise pe care autorii antici nu ni le oferă. Desigur, un autor ca Artemidoros vorbește despre tatuarea sclavilor la geți⁷⁸, ceea ce ne spune limpede că geții aveau sclavi. Sclavie și sclavi existau încă din epoca bronzului ; importantă nu e atât existența lor și nici măcar numărul lor, ci funcția lor economică și socială.

Acum douăzeci de ani, în istoriografie se vorbea încă mult despre „uniunea de triburi“ a lui Burebista, căreia destui specialiști, străini și români, îi negau caracterul statal. Lucrul de căpetenie era, pe atunci, tocmai afirmarea acestui caracter. Dar acum două decenii stadiul atins de dezvoltarea istoriografiei noastre marxiste nu îngăduia despărțirea noțiunilor de „stat antic“ și de „stat sclavagist“. Așa s-a născut formula „stat sclavagist începător“, aplicată formațiunii politice conduse de Burebista⁷⁹.

În această formulă, termenul „începător“ trebuia să oglindească faptul că societatea geto-dacică se afla abia la începutul dezvoltării sclavagiste, că sclavii, destul de puțini numeroși, erau departe de a fi devenit temelia producției sociale, erau departe de a fi principalii producători de bunuri. Termenul „sclavagist“ care, dată fiind situația din societatea dacică, putea să pară inadecvat, trebuia să reflecte oarecum dinamica procesului istoric ; el sugera că, în timp ce elementele moștenite din comuna primitivă slăbesc și dau înapoi, elementele sclavagiste se întăresc și progresează treptat. Relațiile sclavagiste, deși nu predominau în societatea

daco-getică, erau considerate ca reprezentind elementul nou, capabil de dezvoltare și aflat în dezvoltare, elementul care-și croia, încet dar sigur, drum și care trebuia să învingă în cele din urmă în virtutea implacabilei legități a proceselor istorice⁸⁰.

Evident, ideea inevitabilității victoriei relațiilor sclavagiste în tînărul stat dac se baza pe identitatea, considerată obligatorie, dintre noțiunile de „stat antic” și de „stat sclavagist”, precum și pe anumite analogii istorice. Societăți și state care nu erau nicidecum sclavagiste în adevăratul înțeles al cuvîntului — Atena lui Solon sau Roma celor XII table — se transformaseră cu vremea în state sclavagiste clasice. În lumina acestor împrejurări, definirea statului dac ca stat sclavagist începător era pe deplin firească; ea constituia o etapă naturală în evoluția concepțiilor noastre despre societatea daco-getică. În orice caz, formularea unei atare concluzii a reprezentat un incontestabil pas înainte față de ideea unei simple uniuni de triburi care-l avea pe Burebista drept conducător vremelnice. Cred însă că această etapă e astăzi depășită.

Problema caracterului statului dac e deosebit de dificilă pentru că nici izvoarele literare, nici arheologia nu furnizează date suficiente despre ea; autorii antici se ocupă, în general, foarte puțin de chestiunile social-economice, iar descoperirile arheologice, care pot pune pregnant în lumină existența unor deosebiri de avere și chiar sociale (palate și bordeie, morminte bogate și sărăcăcioase, inventare cuprinzînd obiecte de lux și inventare reduse la strictul necesar traiului), nu sînt în stare să vorbească despre forma concretă de exploatare dominantă într-o țară sau în alta. Pentru acest aspect al chestiunii, cele mai prețioase sînt izvoarele epigrafice, dar pentru Dacia preromană ele lipsesc, practic vorbind, cu desăvîrșire.

La drept vorbind, cunoștințele noastre despre structura societății dacice în epoca lui Burebista-Decebal sînt foarte sumare. Din izvoarele literare avem cunoștință de existența sclavilor și a libertților, dar nu știm nimic nici despre numărul lor, nici despre rolul pe care-l vor fi jucat în producție. Tot izvoarele literare

ne mai informează că oamenii liberi erau împărțiți în două categorii (sau în două categorii principale) : aristocrația (*tarabostes, pileati*) și poporul de rînd (*comati*) ; nici în acest caz nu cunoaștem însă raportul numeric între cele două clase și nici formele în care *comati* erau exploatați de către *tarabostes*.

Cassius Dio ⁸¹ ne informează că Traian, cucerind „munții cei întăriți cu ziduri“ ai dacilor (evident, e vorba de Munții Orăștiei) a găsit într-înșii, printre altele, pe prizonierii luați de Decebal în războiul cu Domițian. Acest pasaj sugerează că nu exista în statul dac o veritabilă piață pentru sclavi, că prizonierii nu fuseseră împrăștiați care-ncotro prin vînzare, ci rămăseseră împreună într-una din cetățile din Munții Orăștiei. Ne putem gîndi că ei fuseseră transformați într-un fel de sclavi ai statului (ai regelui) și obligați să lucreze la construcțiile Sarmizegetusei. În adevăr, pe Dealul Grădiștii ultima fază de construcție se poate data în ultimul deceniu al secolului 1 e.n. și în primii ani ai veacului următor : unele din sanctuarele de andezit care o caracterizează nici n-au apucat să fie terminate pînă la cucerirea Sarmizegetusei de către Traian. Dacă raționamentul de mai sus privind inexistența unei piețe de sclavi în Dacia e just, înseamnă că nici măcar pe vremea lui Decebal (120—130 de ani după moartea lui Burebista) sclavajul nu era prea dezvoltat.

Oricum, specialiștii sînt unanimi în a atribui sclavilor un rol foarte limitat în producție. Statul dac a fost caracterizat o dată ca „semisclavagist“ ⁸², iar într-o altă lucrare mai recentă ⁸³ savantul C. Daicoviciu spunea că „sclavajul dac păstrează încă un caracter patriarhal și brațele acestor «instrumente grăitoare» se foloseau la lucrări de construcții publice (cum sînt cetățile dacice), în minele regelui și la muncile de pe ogoarele unor nobili ca și la serviciile domestice (păstori, argați etc.). Nu se poate vorbi de o generalizare a producției sclavagiste, ci de un început al ei cu tendințe spre sclavagism“. La rîndul său, prof D. M. Pippidi ⁸⁴ refuză să atribuie muncii servile o pondere cît de cît semnificativă în producția socială la daci.

Ideea „tendințelor spre sclavagism“, exprimată de C. Daicoviciu, ne readuce la analogiile istorice ca principal temei al caracterizării făcute pînă acum statului dac. În definitiv, nici Atena epocii lui Solon nu era un stat sclavagist în adevăratul înțeles al cuvîntului: unele domenii ale eupatrizilor (nobilii) erau lucrate cu un fel de clăcași (*hectémoroi*, care plăteau stăpînului cinci șesimi din recoltă), exista încă o numeroasă țărănime liberă, iar datornicii insolvăbili care-și pierdeau libertatea nu erau puși să lucreze ca sclavi pe pămînturile creditorilor, ci erau vînduți ca robi, în general *dincolo* de hotarele Atticii⁸⁵. Această situație n-a împiedicat Atena să devină, peste un secol și jumătate, un *stat sclavagist clasic*.

Cazul Romei este asemănător. Legea celor XII table, redactată în anii 451—450 î.e.n., prevedea și ea vînzarea *dincolo* de Tibru, în Etruria, a celor care nu-și puteau plăti datoriile. Există chiar și prevederea de o surprinzătoare cruzime (niciodată însă aplicată, după cîte știm) a uciderii datornicului insolvăbil și a împărțirii cadavrului său între creditori⁸⁶, dar nu se prevedea o folosire a lui, ca *sclav*, în producție. În secolele 3—2 î.e.n. însă, statul roman se transformă într-un veritabil stat sclavagist, munca servilă devenind dominantă (sau măcar foarte importantă) în agricultura și meșteșugurile italiice.

Mă întreb, totuși, dacă aceste analogii trebuie să ne călăuzească în aprecierea caracterului statului dac. Istoria ne oferă, la urma urmei, și alte exemple, care sugerează concluzii diferite.

O bună parte a istoriografiei marxist-leniniste manifestă astăzi tendința de a grupa statele vechi orientale (Egiptul, Babilonul, Asiria etc.) într-o altă categorie decît aceea a formațiunii sclavagiste. Marx însuși, ocupîndu-se de aceste state, vorbea despre un „mod de producție asiatic“, termen, firește, convențional⁸⁷; astăzi, orînduirea proprie unor asemenea state începe să fie tot mai des numită „mod de producție tributar“⁸⁸. E poate prea devreme pentru a prevedea sfîrșitul discuțiilor pe această temă și concluziile la care se va ajunge; sigur este însă de pe acum că statele Orientu-

lui antic prezintă deosebiri esențiale față de Atena sau de Roma. Trebuie subliniat faptul că aceste state, cu existență uneori milenară, nu ajung niciodată la un sclavagism avansat ; în Egipt, unde statul apare încă la sfârșitul mileniului al 4-lea î.e.n., relațiile sclavagiste au, pe vremea Ptolemeilor, o pondere mai mică în economie decât în Atena lui Pericles sau în Roma fraților Gracchi. S-ar putea spune că, într-o vreme în care statul egiptean nu mai putea fi în nici un caz definit ca începător (avea o vechime de trei milenii și o organizare extrem de complexă !), sclavagismul egiptean rămăsese incipient, nedezvoltat în comparație cu cel greco-roman. O asemenea situație ridică problema raporturilor dintre bază și suprastructură și e greu de crezut că o bază etern începătoare poate genera o suprastructură politică bine încheată și puternic centralizată, cum a fost statul egiptean antic.

Așa stînd lucrurile, nu pare să mai existe obligativitatea dezvoltării social-economice a unui stat antic exclusiv pe linia generalizării și a consolidării relațiilor sclavagiste, căci antichitatea cunoaște și alte forme de exploatare (cea orientală, cea spartană, situată undeva între exploatarea sclavagistă și cea iobăgească etc.). În acest caz, nimic nu ne dă deocamdată dreptul să punem o limită numerică rigidă formelor de exploatare și să încadrăm orice stat al antichității într-una din cele două-trei categorii amintite. Cu alte cuvinte, nimic nu ne obligă, dacă ajungem la concluzia caracterului non-sclavagist al statului dac, să afirmăm îndată că statul lui Burebista semăna cu cele ale vechiului Orient sau cu Sparta. Puteau să existe foarte bine și alte forme de exploatare.

În cazul statului dac, am fost totdeauna sigur că sclavii nu puteau forma principala pătură productivă a țării. Uriașul complex de cetăți din zona Sarmizegetusei, care mărturisește despre existența unei organizări de tip statal, nu reprezintă o dovadă peremptorie a utilizării muncii servile ; în antichitate nu lipsesc exemplele de monumente grandioase ridicate prin munca forțată a oamenilor liberi din punct de vedere juridic.

După cît ne putem da seama pînă acum, în statul dac principala categorie productivă o constituiau oamenii nenobili (*comati*), plugari și meșteșugari. În ce forme vor fi fost ei exploatați de *tarabostes* e greu de spus. Poate că aristocrația ajunsese să profite de anumite rînduiri moștenite din comuna primitivă (prestații pe pămîntul obștesc, pentru rege, pentru temple etc.) ; e posibil să fi existat un sistem apăsător de arendare a pămîntului sau un sistem de clientelă⁸⁹. Deși nu dispunem de dovezi *directe* privind existența obștii sătești în perioada statului dac, logica și analogiile istorice mă îndeamnă să cred că dacii cunoșteau această formă de organizare socială și că ea reprezenta, în perioada Burebista-Decebal, cadrul pentru exploatarea țărănimii libere de către aristocrație.

N-ar fi exclus ca o mai atentă cercetare a situației social-economice în Grecia arhaică și în Roma primelor secole, în Macedonia, în societatea scitică, celtică, tracică etc., să ne îngăduie anumite progrese în definirea mai precisă a societății daco-getice din secolele 2 î.e.n.—1 e.n. Dar sarcina de a delimita statul întemeiat de Burebista atît în raport cu statele sclavagiste clasice, cît și cu formațiunile statale ale Orientului antic, aparține încă viitorului.

Cum spuneam mai sus, pe plan politic caracterul statului dac e mai ușor de sesizat : el este o monarhie, desigur cu un pronunțat caracter militar, cum ne sugerează și tinerețea acestui stat, abia desprins de faza democrației militare, și activitatea războinică a lui Burebista, și analogiile de organizare cu monarhiile elenistice (calitatea de „cel dintîi și cel mai mare prieten“ a lui Acornion la curtea lui Burebista). Un rol de seamă juca în conducerea statului dac, pe vremea lui Burebista ca și mai tîrziu, preoțimea. Ne-o spune Strabo atunci cînd ni-l arată pe marele preot Deceneu drept principal sfetnic al lui Burebista, ne-o spune mai ales Iordanes, după care Deceneu fusese investit aproape cu puterea supremă, îndeplinind deci funcția de vicerege. Semnificativă în această privință e, desigur, și împrejurarea că, după moartea lui Burebista, tocmai Deceneu îi urmează la tronul statului dac.

Desăvârșind caracterizarea formațiunii politice conduse de Burebista, subliniez că nu e cazul să se exagereze centralizarea acestui stat. Burebista reprezenta, desigur, tendința centralizatoare, dar pornind de la nucleul din sud-vestul Transilvaniei, el nu avea practic posibilitatea să centralizeze *administrativ* vastul teritoriu pe care-l înglobase, parte de bună voie, parte cu sabia, stăpînirii sale. Apartenența la statul lui Burebista a unor triburi periferice sau a cetăților de pe litoralul pontic trebuie să ne-o închipuim constînd din plata unui tribut, din renunțarea la o politică externă diferită de aceea a regelui dac și, în sfîrșit, din obligația de a-i furniza regelui oșteni în vreme de război. În nici un caz nu cred că șefii locali de triburi sau magistrații greci au fost înlocuiți cu „funcționari“ ai lui Burebista. Folosirea de către rege a grecului Acornion ca ambasador pe lîngă Pompeius (fapt care-i oferă dionysopolitului prilejul să obțină anumite avantaje pentru propriul său oraș) arată destul de limpede că statul dac nu dispunea încă de un aparat ramificat și bine încheșat.

Note

1 Unele din elementele defensive ale așezării de la Popești datează din perioada hallstattiană, dar au fost refoșosite în sec. 2—1 î.e.n. Despre această așezare, vezi R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27—38.

2 D. V. Rosetti, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 391—403.

3 I. H. Crișan, în *Apulum*, V, 1965, p. 127—135.

4 I. Berciu, Al. Popa și H. Daicoviciu, în *Celticum*, XII, 1965, p. 115—146.

5 *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 356.

6 N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9—26.

7 Florus, II, 28 [IV, 12], 18 : „Daci montibus inhaerent“.

8 Mulțumesc călduros colegului Adrian Florescu de la Iași pentru informațiile date în legătură cu această cetățuie.

9 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 203.

10 Z. Székely, în *Materiale*, V, 1959, p. 231 și 233, precum și pl. I, 8.

11 D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 394.

12 Idem, *op. cit.*, *passim*.

13 Datorez această informație colegului Ioan Glodariu de la Cluj, căruia îi mulțumesc călduros.

14 Em. Condurachi, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 217—234.

15 E. Chirilă și I. Pop, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 166—167 ; I. Glodariu, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 71—90.

16 I. Winkler, în *AAC*, X, 1—2, 1968, p. 115.

17 Termenul de *tarabostes* apare la Iordanes (*Getica*, 40), care-l ia de la Dio Chrysostomus (cf. I. I. Russu, *Limba tracodacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 124); istoricul got pare să atribuie acestei categorii sociale o vechime considerabilă. Tot el vorbește și despre *pileati* (*ibid.*), ca despre un sinonim, mai tardiv însă, al termenului de *tarabostes*.

18 Cuvîntul *comati* e latinizarea termenului $\kappa\omicron\mu\eta\tau\alpha$ de la Cassius Dio (LXVIII, 9); Iordanes le spune acestora *capillati* (*Getica*, 72) și vorbește despre ei pentru epoca lui Burebista și a lui Deceneu, în timp ce relatarea lui Cassius Dio se referă la vremea lui Decebal.

19 R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 31—33.

20 *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 456.

21 Sclavii patriarhali nu puteau avea un rol prea însemnat în producția bunurilor materiale; în acest domeniu va fi predominant munca unor oameni liberi, mai mult sau mai puțin dependenți de nobili, un fel de „clienți“ (vezi D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967, p. 519—523).

22 Vezi C. Dalcoviciu, în *IstRom*, I, p. 256—257.

23 Vezi, în această privință, C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, vol. II, Paris, 1921, p. 37—43.

24 Strabo, VII, 3, 11.

25 C. Dalcoviciu, în *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, București, 1963, p. 36.

26 Iordanes, *Getica*, 67.

27 Decretul a fost reeditat mai recent de G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, vol. I, Serdicae, MCMLVI, nr. 13.

28 În același sens vorbesc anumite împrejurări legate de istoria Dobrogei în prima jumătate a secolului I î.e.n., asupra cărora voi stărui mai jos.

29 Aceasta are loc în anii 62—61 î.e.n. (vezi mai jos, p. 136).

30 Strabo, VII, 3, 11.

31 C. Dalcoviciu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 55.

32 *Dacii*, București, 1965, p. 90—92.

33 Strabo, *loc. cit.*

- 34 Iordanes, *Getica*, 67.
- 35 Strabo, *loc. cit.* Vezi capitolul al IV-lea al acestei cărți.
- 36 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 146—147.
- 37 Vezi, pentru această problemă, și Oct. Floca, în *OmD*, p. 211.
- 38 N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 12—14.
- 39 Idem, *op. cit.*, p. 25.
- 40 Idem, *op. cit.*, p. 29.
- 41 I. Winkler, în *JNG*, 17, 1967, p. 133.
- 42 *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 154.
- 43 *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 219.
- 44 *Dacii*, București, 1965, p. 100.
- 45 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 255—257.
- 46 Strabo, VII, 3, 11.
- 47 I. H. Crișan, *CDGTr*, p. 203.
- 48 M. Macrea, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 124—132, după care m-am călăuzit în descrierea campaniei lui Burebista împotriva celților.
- 49 J. Carcopino, *César* (vol. IIe din *Histoire Romaine*, în colecția *Histoire Générale*, publicată sub conducerea lui G. Glotz), Paris, 1936, p. 698—700.
- 50 Florus, *Epit.*, I, 39.
- 51 D. M. Pippidi, în *DID*, I, p. 272.
- 52 *CIL* I^o 2676.
- 53 D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 280.
- 54 Cassius Dio, XXXVIII, 10; Titus Livius, *Epit*, CIII.
- 55 Cassius Dio, LI, 26.
- 56 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 78, presupune, ce-i drept, că Burebista ar fi condus oștile care l-au înfrânt pe Hybrida, dar această presupunere nu se sprijină pe nimic.
- 57 Despre cauzele, desfășurarea și urmările campaniei pontice a lui Burebista, vezi Em. Condurachi, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 515—523; D. M. Pippidi, în *DID*, I, p. 283—289; C. Daicoviciu, în *RRSI*, 1—2, 1967, p. 148—149.
- 58 Data aceasta rezultă dintr-un pasaj al lui Dio Chrysostomus, XXXVI, 4, dar ea nu trebuie luată în sens absolut. Campania lui Burebista pe litoralul pontic a putut avea loc și cu câțiva ani mai târziu, de exemplu pe la 50 sau 49 î.e.n.
- 59 Dittemberger, *Syll*³, 708. După părerea lui D. M. Pippidi (în *DID*, I, p. 284—285), pe care o urmează aici, acest decret se referă tocmai la ocuparea Histriei de către Burebista. Dar nu pot să nu menționez observația lui C. Daicoviciu, în *RRSI*,

1—2, 1967, p. 149, n. 22, că rămîne inexplicabilă omisiunea numelui regelui dac în inscripție.

60 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 263—265.

61 Strabo, VII, 3, 11.

62 Idem, VII, 3, 13.

63 A. Petre, *Cucerirea cetăților vest-pontice de către Burebista*. Comunicare prezentată la sesiunea Muzeului de arheologie Constanța, 16—18 octombrie 1970.

64 Suetonius, *Caesar*, 44, 6 ; Plutarh, *Caesar*, 58.

65 R. Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 309—322 și *Getul Burebista — conducător al întregului neam geto-dac*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1968, p. 33—54.

66 Strabo, VII, 3, 12.

67 Herodot, IV, 48.

68 V. Pârvan, în *ARMSI*, seria III, t. I, 1923, p. 12—16.

69 Strabo, VII, 3, 13.

70 II, 5, 30.

71 Strabo, VII, 1, 3.

72 C. Daicoviciu, în *Steaua*, Cluj, an. XX (1969), nr. 4 (231), p. 71.

73 Recent, N. Gostar, în *Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași* (seria nouă), secția a III-a, a. istorie, t. XVI, fasc. 1, 1970, p. 57—66, observă pe bună dreptate că Argedava nu putea fi situată pe Argeș, căci dacii nu formau niciodată numele unei localități situate pe un rîu prin adăugarea cuvîntului *dava* la hidronimul respectiv. Specialistul ieșean își însușește o ipoteză mai veche de-a mea, potrivit căreia numele localității pomenite în inscripția lui Acornion ar fi fost nu *Argedava*, ci *Sargedava*. Pornind de aici, N. Gostar presupune că numele localității ar fi putut fi și *Zargedava*, apropiat de numele *Zargidava*, plasat de geograful alexandrin Ptolemeu în sudul Moldovei.

74 I. H. Crișan, *CDGTr*, p. 111—113.

75 Vezi p. 116—117 și 122—123.

76 Strabo, VII, 3, 5.

77 Ptolemeu, III, 8, 4.

78 *Oneirokritikon*, I, 8.

79 C. Daicoviciu, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 147, care vorbește despre o „orînduire sclavagistă începătoare” pe vremea lui Burebista.

80 H. Daicoviciu, în *Studia*, fasc. 1, 1959, p. 15—16.

81 LXVIII, 9 (trad. T. A. Naum, în *IstRom*, I, p. 302, n. 4).

82 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 124.

83 C. Daicoviciu, în *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, 1960, p. 28.

84 D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967, p. 519—523.

85 Aristotel, *Statul atenian*, II, 2 ; XII, 4.

86 Aulus Gellius, *Noaptele attice*, XX, 1. 46.

87 K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956, p. 8—10, 31.

88 Vezi o expunere a recentelor discuții pe această temă la I. Banu, în *RevFil*, t. 13, 1966, nr. 2, p. 213—228.

89 D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 522.

4 Dacia de la Burebista la Decebal

Moartea lui Burebista a provocat o adîncă tulburare în ținuturile peste care stăpînise. Triburile de alt neam pe care le supusese în cursul campaniilor sale victorioase se grăbesc să-și redobîndească neatîrnarea ; cetățile grecești încetează să mai recunoască autoritatea statului dac. Stăpînirea făurită cu sabia se destramă de îndată ce sabia căzuse pentru totdeauna din mîna encergicului rege.

Frămîntările nu aveau să ocolească nici teritoriul Daciei propriu-zise. Nici chiar între hotarele ei statul lui Burebista nu se putuse bizui pe o trainică unitate economică, iar la sfîrșitul capitolului precedent s-a văzut că centralizarea politică nu fusese prea avansată. În diferite părți ale Daciei, nivelul dezvoltării economice și sociale era diferit. Marele complex de fortificații și așezări civile din Munții Orăștiei nu-și avea pereche în toată Dacia, unele regiuni (Moldova nordică, Maramureșul, centrul Dobrogei ¹) erau de-a dreptul rămase în urmă față de Transilvania sau de cîmpia Dunării. Dar chiar și în regiunile mai mult și mai uniform dezvoltate din punct de vedere social-economic (Transilvania, partea răsăriteană a Banatului, Oltenia, cîmpia mun-

teană cu valea Dunării, Moldova centrală și de miazăzi) nu exista o veritabilă și trainică unitate. Nu se formase încă o piață unică, pentru întreaga Dacie, iar legăturile de schimb între diferitele părți ale țării nu aveau neapărată nevoie de un stat unic, puternic centralizat. Nu trebuie uitate apoi interesele înguste ale unei părți din aristocrația tribală geto-dacică, tendințele ei centrifuge. Separatismul acestor *tarabostes* fusese învins pentru o vreme de puterea lui Burebista și de primejdia romană care impunea unirea. Dar acum Burebista fusese ucis, iar moartea lui Caesar, stîrnind la Roma noi și grave tulburări lăuntrice, îndepărta, cel puțin pentru moment, pericolul unei expediții împotriva geto-dacilor.

În aceste condiții nu e de mirare că însuși teritoriul Daciei se împarte în mai multe formațiuni politice: numărul lor, ne informează Strabo², era de patru îndată după moartea lui Burebista, dar ajunsese în curînd la cinci; în realitate erau probabil și mai multe.

Prof. R. Vulpe este de părere că Burebista a fost probabil asasinat de către asociații săi daci, nemulțumiți, poate, de tendințele sale centralizatoare și de orientarea politicii regelui spre coasta pontică, orientare ce contrazicea interesele economice ale triburilor intracarpate, legate mai cu seamă de negustorii romani și greco-adriatici. Drept argument, prof. R. Vulpe afirmă că *acum* (sublinierea noastră) piața transilvăneană e inundată de denarii romani și de drahmele din Dyrrhachium și Apollonia³. În cele patru părți în care se dezmembrează statul lui Burebista, profesorul R. Vulpe vede⁴ uniuni tribale regionale suficient de consolidate, pe care într-o lucrare mai recentă⁵ le precizează astfel: uniunea de triburi transilvăneană, uniunea de triburi din șesurile Dunării de Jos, uniunea tribală din Maramureș și Slovacia și, în sfîrșit, uniunea triburilor din Galiția și Moldova de nord.

Tabloul evenimentelor legate de moartea lui Burebista, așa cum îl înfățișează prof. R. Vulpe, mi se pare neconvingător. E puțin probabil ca dacii intracarpatici (în general!) să se fi făcut vinovați de moartea lui Burebista, căci *tocmai ei*, după cum se va vedea mai jos, păstrează principiul centralizator care călăuzise politica

regelui defunct. Argumentul numismatic invocat de profesorul R. Vulpe nu e exact, căci denarii romani republicani apar în Dacia încă în secolul al 2-lea și pătrund aici masiv după anul 100 î.e.n. ⁶. Cît despre cele patru uniuni tribale, ~~nu avem nici un motiv să le acceptăm~~ : Strabo spune foarte lămurit că împărțirile de felul aceleia petrecute după moartea lui Burebista erau vremelnice și foarte schimbătoare ⁷. Pe unele din aceste formațiuni le cunoaștem, pe altele nu. Soarta *uneia singure* poate fi consecvent urmărită, deși numai în linii generale, pînă la Decebal ; din fericire, e vorba de cea mai importantă dintre toate.

În adevăr, dezmembrarea statului dac n-a însemnat pieirea lui, revenirea la orînduirea primitivă și la democrația militară, căci măcar într-o parte a țării societatea daco-getică depășise pentru totdeauna acest stadiu. Nu știm exact ce vor fi fost numeroasele formațiuni politice, unele anonime, pomenite după 44 î.e.n. în cîmpia munteană, Oltenia, Banat și Dobrogea : mici state începătoare sau simple uniuni de triburi ? Mai probabil e că măcar unele dintre ele să fi prezentat trăsături de organizare statală. Dar principalul este că dănuirea statului dac transilvănean cu centrul în Munții Orăștiei poate fi afirmată cu toată certitudinea și demonstrată pe temeiul izvoarelor arheologice și literare.

Ce ne spune arheologia ? Săpăturile efectuate pe scară largă în principalele cetăți din Munții Orăștiei n-au constatat nici o întrerupere a activei și intensei vieți economice din acest complex. Nu există, după Burebista, o perioadă de stagnare, nu se constată distrugeri ; mai mult, nici măcar de o slăbire a acestui nucleu nu poate fi vorba. Dimpotrivă, totul arată că așezările de aici au continuat să se dezvolte, să înflorească : cetățile au fost întreținute și chiar mărite, așezările civile au crescut, inventarul lor a devenit mai bogat. Continuitatea a fost atît de deplină, încît în multe cazuri e greu de distins ce s-a făcut de către Burebista și ce s-a construit sub urmașii săi. Și, desigur, continuitatea dezvoltării economice e strîns legată de continuitatea vieții statale.

Ce ne spun izvoarele literare ? Majoritatea nimic sau aproape nimic. Dar întâmplarea a făcut ca Iordanes să consemneze, după opera lui Dio Chrysostomus, lista urmașilor lui Burebista, sau măcar a celor mai importanți dintre ei, la tronul statului dac transilvănean. După ce lasă să se înțeleagă că, la moartea regelui, marele preot Deceneu a fost acela care a ocupat tronul, concentrând astfel în mâinile sale și puterea laică, și puterea religioasă, autorul nostru continuă⁸ : „Iar după ce Deceneu a murit, l-au avut în aproape aceeași venerație pe Comosicus, deoarece acesta nu-i era mai prejos în iscusință. El era socotit, datorită priceperii sale, și rege pentru dinșii, și preot, și judeca poporul ca judecător suprem. Și după ce el a lăsat cele omenești, a venit la domnie Coryllus, regele goților (adică al geților ! — N.N.), și timp de patruzeci de ani a stăpînit peste neamurile lui în Dacia. Vorbesc despre Dacia cea veche... Această țară, așezată în fața Moesiei, peste Dunăre, e încinsă de cununa munților, avînd numai două intrări : una pe la Boutae, cealaltă pe la Tapae“. Iar ceva mai încolo, vorbind despre atacarea Moesiei de către geto-daci în timpul împăratului Domițian, Iordanes ne informează că în fruntea acestei provincii stătea Oppius Sabinus, iar domnia peste geți o avea Dorpaneus⁹. În sfîrșit, într-o altă operă a sa, istoricul got vorbește despre Decebal ca despre ultimul rege al dacilor¹⁰.

Multă vreme, informația atît de prețioasă a lui Iordanes nu a fost luată în seamă, poate tocmai din pricina preciziei sale, considerată suspectă la un scriitor atît de tîrziu. Este meritul lui C. Daicoviciu de a o fi pus în valoare, arătînd că ea e sprijinită și de alte mărturii¹¹.

Așadar, în intervalul dintre moartea lui Burebista și urcarea pe tron a lui Decebal (87 e.n.), opera tîrzie a lui Iordanes (să nu uităm însă că ea se inspiră dintr-un izvor de prim rang, Dio Chrysostomus) menționează patru regi : *Deceneu*, *Comosicus* (ambii cumulînd atribuțiile juridico-militare cu cele religioase), *Coryllus* și *Dorpaneus*. Cel dintîi dintre ei, Deceneu, apare la Strabo ca mare preot în vremea lui Burebista și principal colaborator al regelui¹², așa încît e firesc să-i fi urmat la tron. Comosicus ne este cunoscut exclusiv din opera lui

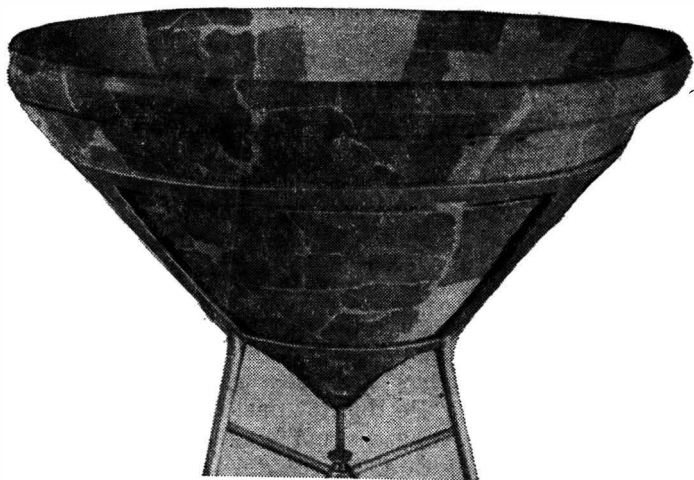
Iordanes, la fel ca și urmașul său, Coryllus, care domnește 40 de ani. Cît despre Dorpaneus, deși în această grafie apare numai la Iordanes, el e în mod cert identic cu *Diurpaneus* pomenit de Orosius¹³. Pentru aceasta pledează și similitudinea celor două nume și identitatea împrejurărilor de care ele sînt legate.

Afară de urmașii lui Burebista menționați de Iordanes, alte izvoare amintesc alte două nume de regi daci din secolul 1 e.n. : *Scorylo* și *Duras*.

Scorylo e menționat de Frontinus¹⁴ ca *dux Dacorum* într-o vreme cînd la Roma erau grave tulburări — *arma civilia*. Numele lui mai apare și în stampilele DECEBALVS și PER SCORILO, juxtapse pe pereții unui vas de cult descoperit în așezarea civilă de la Sarmizegetusa (fig. 21) și interpretate de C. Daicoviciu¹⁵ ca însemnînd „Decebal, fiul lui Scorilo“. Cît despre Duras, numele lui apare la Cassius Dio¹⁶ în împrejurări atît de asemănătoare cu cele legate de Diurpaneus, încît trebuie să considerăm că e vorba de una și aceeași persoană¹⁷.

În istoriografia românească se încetățenise oarecum părerea că regele Coryllus de la Iordanes este identic cu Scorylo menționat de Frontinus și cu Scorilo din inscripția de la Sarmizegetusa¹⁸. Pornind de aici, C. Daicoviciu afirmă că „avem, deci, o serie neînteruptă de regi domnind peste moștenirea micșorată a lui Burebista, în Transilvania : Deceneu — Comosicus — Coryllus — Dorpaneus — Decebal, pe un răstimp de 150 de ani (de la 44 î.e.n. pînă la 106 e.n.)“¹⁹. Și mai departe : „Ținînd seama de cei 40 de ani de domnie ai lui Coryllus — Scorilo și de durata de timp de la 44 î.e.n. pînă la 87 e.n. (moartea lui Burebista și urcarea pe tron a lui Decebal), rămîn 130—131 de ani pentru domnia a patru regi, dintre care Scorilo — Coryllus singur deține, după mărturia lui Iordanes, patru decenii. Calculul nu e de loc inadmisibil. S-ar putea însă ca Iordanes să nu fi înregistrat unul sau doi regi mai mărunți din seria urmașilor lui Burebista“²⁰.

La rîndul meu am încercat să precizez cronologia urmașilor lui Burebista, ajungînd la concluzia că Deceneu și Comosicus își împart intervalul dintre 44 î.e.n. și

Fig. 21 : Vasul cu stampila DECEBALVS PER SCORILO, descoperit la Sarmizegetusa

28/29 e.n., Coryllus — Scorilo domnind între 28/29 și 68/69 e.n., iar Duras-Diurpaneus între 68/69 și 87 e.n.²¹ Dificultatea majoră pe care o prezenta această cronologie era răstimpul îndelungat (72—73 de ani) ocupat de domniile lui Deceneu (care trebuie să fi fost bătrîn la moartea lui Burebista) și Comosicus ; de aceea nu excludem posibilitatea ca Iordanes să fi trecut cu vederea unul sau doi regi mai puțin însemnați, a căror stăpînire să se fi situat între Comosicus și Scorilo.

Așa cum a arătat recent J. Trynkowski, dificultățile cronologiei amintite sînt mai numeroase și mai grave decît pot părea la prima vedere²². În adevăr, și Comosicus trebuie să fi fost om matur la urcarea pe tron, căci, deși nu cunoaștem criteriile alegerii marilor preoți daci, e greu de presupus că aceștia puteau fi oameni tineri, fără experiență. Pe de altă parte, e greu de crezut că Scorilo-Coryllus moare după 40 de ani de domnie, deci la o vîrstă înaintată, lăsînd doi băieți minori : pe Decebal²³ și pe Diegis²⁴. Nici domnia de 18—19 ani a lui Duras-Diurpaneus nu e prea ușor de acceptat dacă el este fratele unui om care a domnit 40 de ani.

Pe de altă parte, Iordanes ni-l arată numai pe Coryllus ca avînd o domnie îndelungată ; el păstrează tăcere asupra numărului de ani ai stăpînirii celorlalți urmași ai lui Burebista. Această împrejurare sugerează că domnia de 40 de ani a lui Coryllus trebuie să fi fost ceva excepțional, ceva care-l deosebea de predecesorii săi, Deceneu și Comosicus.

Presupunerea, formulată tocmai pentru a rezolva asemenea dificultăți, că Iordanes îi trece cu vederea pe suveranii daci mai puțin importanți din seria urmașilor lui Burebista vine în contradicție cu creditul acordat informațiilor sale despre perioada în chestiune²⁵.

În continuare, J. Trynkowski observă că Iordanes nu intenționează cîtuși de puțin să ne facă să credem că lista urmașilor lui Burebista e completă. El spune, ce-i drept, că Deceneu, Comosicus și Coryllus au domnit unul după celălalt²⁶. În schimb, după terminarea capitoulului 73, narațiunea e întreruptă de digresiuni pe tema situației geografice a Daciei și a Dunării, iar capitoul 76, în care e menționat Dorpaneus (=Duras-Diurpaneus),

începe cu cuvintele : *Longum namque post intervallum Domitiano imperatore regnante...* (= „În adevăr, după un lung interval, pe cînd domnea împăratul Domițian...“). Iordanes ne lasă deci să înțelegem că lista lui e completă numai pentru perioada dintre Deceneu și Coryllus ; între domnia acestuia din urmă și domnia lui Dorpaneus, contemporan cu Domițian, s-a scurs un lung interval de timp, în care, evident, au stăpînit peste Dacia alți regi, pe care Iordanes nu-i menționează.

Intrucît Scorylo de la Frontinus (același cu Scorilo din inscripția de la Sarmizegetusa) este tatăl lui Decebal, pe care, murind, îl lasă nevîrstnic, și, foarte probabil, fratele lui Duras-Diurpaneus²⁷, el nu poate fi identic cu Coryllus cel menționat de Iordanes ca domnind 40 de ani în Dacia intracarpatică. Așa stînd lucrurile, lista regilor daci după Burebista se prezintă în felul următor : Deceneu, Comosicus, Coryllus, mai mulți regi rămași necunoscuți, Scorilo, Duras-Diurpaneus, Decebal²⁸. Această rezolvare a problemei înlătură dificultățile schemelor cronologice anterioare și, în același timp, îl absolvă pe Iordanes de bănuiala că ne prezintă drept completă o listă cu lacune a urmașilor lui Burebista. Acum știm că unul dintre regii omiși de el a fost Scorilo, tatăl lui Decebal.

Mai dificilă, iar în unele cazuri imposibilă, e stabilirea cronologiei absolute a regilor daci. Dacă Burebista domnește între circa 82 și 44 î.e.n., iar Decebal între 87—106 e.n., despre ceilalți dinastați se pot face numai presupuneri, iar uneori nici atît.

Despre Scorilo (să nu uităm că el nu e identic cu Coryllus) știm că domnea într-o vreme cînd Imperiul roman era dezbinat de un război civil. C. Daicoviciu, respingînd unele puncte de vedere mai vechi, potrivit cărora Scorilo ar fi fost contemporan cu Augustus²⁹, își exprima în 1955 părerea că *arma civilia* la care face aluzie Frontinus trebuie să fie tulburările izbucnite în 41—42 e.n., la moartea lui Caligula³⁰. Mai tîrziu, același autor a admis și posibilitatea ca să fie vorba de războiul civil care a preces și a urmat morții lui Nero, în anii 68—69 e.n.³¹. Atîta vreme cît se credea că Scorilo și Coryllus sînt una și aceeași persoană, chestiunea nu

avea prea mare importanță, căci ambele tulburări se puteau cuprinde în cei patruzeci de ani de domnie despre care vorbea Iordanes. Acum însă, Scorilo fiind tatăl lui Decebal și, în același timp, un personaj diferit de Coryllus, e clar că nu poate fi vorba decât de anii 68—69. De altfel, evenimentele acestor ani merită mai degrabă caracterizarea drept *arma civilia* decât întâmplările ce însoțiseră moartea lui Caligula.

Se pune întrebarea : în ce moment al domniei lui Scorilo se plasează războiul civil de la moartea lui Nero ? Credem că spre sfârșit. În adevăr, Frontinus ni-l arată pe rege oprindu-i pe daci să profite de războiul civil din Imperiu pentru a năvăli în provinciile romane, căci o asemenea acțiune i-ar fi putut îndemna pe romani să-și abandoneze certurile și să se unească împotriva dușmanului din afară. Deși Frontinus afirmă că dacii au ascultat povața lui Scorilo, știm de la Tacitus³² că în primele luni ale anului 69 e.n. dacii năvălesc în Moesia. Prudentul Scorilo trebuie să fi fost mort la această dată, iar conducerea o luase fratele său Duras-Diurpaneus ; acestuia nu-i displăceau, pare-se, atacurile asupra provinciilor romane, căci pe dacii săi îi vom vedea năvălind în Moesia în iarna 85/86 e.n. Dacă lucrurile stau așa, atunci domnia lui Duras-Diurpaneus se plasează între 68/69 și 87 e.n.

Despre limitele cronologice ale stăpînirii celorlalți urmași ai lui Burebista nu putem spune nimic precis, deși A. Stein³³ era de părere că regele și marele preot Comosicus a trăit în timpul lui Augustus și al lui Tiberius, iar J. Trynkowski crede că sfârșitul domniei de 40 de ani a lui Coryllus acoperă întrucîtva începutul domniei împăratului Tiberius³⁴.

S-ar mai putea ridica o chestiune : faptul că Frontinus nu-l numește pe Scorilo *rex Dacorum*, ci *dux Dacorum* ar putea însemna că acesta nu domnea peste statul dac centralizat, ci peste o uniune de triburi. Această presupunere l-ar lăsa pe Scorilo să domnească și după anul 69 e.n., căci nu dacii *lui*, ci alții ar fi atacat atunci Moesia, dar ea nu modifică în mod simțitor considerațiile noastre de mai sus. Ea ar confirma distincția făcută între Coryllus și Scorilo și ne-ar împiedica să

fixăm începutul domniei lui Duras-Diurpaneus. În același timp, ea l-ar face pe Decebal străin de familia (în sensul îngust al cuvîntului) regelui de la Sarmizegetusa, scoțînd și mai mult în relief actul de la 87 e.n., prin care Duras-Diurpaneus îi cedează tronul. Aceasta este însă, evident, o simplă presupunere.

Ce se întimplă în restul Daciei ?

Iordanes ne-a ajutat să cunoaștem mai bine soarta statului dac transilvănean cu centrul în Munții Orăștiei, dar pentru alte regiuni ale Daciei el nu ne e de nici un folos. Din păcate, celelalte izvoare ne spun și ele prea puțin.

Această împrejurare nu se datorește lipsei de interes a romanilor pentru daci. Chiar dacă Burebista dispăruse și vasta lui stăpînire se destrămase, dacii rămăseseră un adversar primejdios al statului roman. Nu răzbate oare teama de daci din atîtea versuri ale poemului *Pharsalia* al lui Lucanus³⁵, care descrie, e drept, războiul dintre Caesar și Pompeius, dar e compus pe la mijlocul secolului 1 e.n. ? Și nu ne spune oare Horațiu³⁶ că știrile despre luptele cu dacii erau un subiect frecvent de conversație în Roma lui Augustus ? Ce să mai spunem de versurile lui Ovidiu, în care amenințarea getică e de atîtea ori pomenită³⁷ ! Lor li se adaugă mărturia unui istoric de talia lui Tacitus care, în pasajul amintit mai sus³⁸, îi acuză pe daci că ar fi „un neam niciodată cu credință“ (față de Roma, firește !). Hotărît, dacii constituiau o problemă pentru romani în a doua jumătate a secolului 1 î.e.n. și în tot cursul veacului următor, și ei apar adesea în izvoare. De cele mai multe ori însă, această apariție e anonimă. Istoricii antici vorbesc despre „seminții“ dacice, despre „regi“ și „căpetenii“ de-ale lor, dar nu le pomenesc numele. Pentru primii ani de după moartea lui Burebista avem știri ceva mai precise, dar mai tîrziu, informațiile devin extrem de vagi.

Ca dușman al romanilor e pomenit, pe la începutul domniei lui Augustus, regele *Cotiso*, despre care isto-

ricul Florus vorbește într-un laconic, dar extrem de sugestiv pasaj ³⁹ : „Dacii stau aninați de munți“, zice dînsul. „De acolo, sub conducerea regelui Cotiso, de cîte ori Dunărea înghețată lega cele două maluri, obișnuiau să năvălească și să devasteze ținuturile vecine“. Indicațiile lui Florus referitoare la munții în care locuiesc dacii lui Cotiso au făcut ca „regatul“ acestuia să fie plasat undeva în Banat și Oltenia, de ambele părți ale munților ⁴⁰.

Numele lui Cotiso părea a fi legat și de o împrejurare din timpul războaielor civile de la Roma, care au urmat morții lui Caesar. E vorba de faptul că în biografia împăratului Augustus, Suetonius relatează o destul de bizară acuzație pe care M. Antonius i-o adusese cîndva colegului său de triumvirat. *M. Antonius scribit*, spune istoricul ⁴¹, *primum cum Antonio filio despondisse Iuliam, dein Cotisoni Getarum regi, quo tempore sibi quoque in vicem filiam regis in matrimonium petisset* („M. Antonius scrie că el [Octavianus] a făgăduit-o pe Iulia mai întîi fiului său, Antonius, apoi lui Cotiso, regele geților, și că tot atunci a cerut, în schimb, în căsătorie, chiar pentru el, pe fiica regelui“).

Lăsînd la o parte lipsa de verosimilitate a aserțiunii, în care trebuie să vedem o încercare a rivalului viitorului împărat de a-l discredita pe acesta în ochii romanilor ⁴² (poate pentru că el însuși se discreditase prin căsătoria cu Cleopatra), voi observa că o serie de manuscrise, ce vor fi trecute în revistă mai jos, poartă, în locul cuvintelor *Cotisoni Getarum regi*, cuvintele *Cosoni* (sau *Cosini*) *Getarum regi*. În general, editorii textului au preferat lectura *Cotisoni* ⁴³, dar nu e mai puțin adevărat că nepotrivirea manuscriselor ridică o problemă : Suetonius a vorbit despre regele *get* Cotiso sau despre regele *get* Coson ?

Cotiso mai apare în izvoarele latine. Poetul Horațiu, contemporan cu acest dinast geto-dac, îl sfătuiește pe Mecena să lase grijile obștești, căci armata dacului Cotiso a pierit ⁴⁴, iar un comentariu horațian se exprimă astfel : „*Occidit Daci Cotisonis agmen. Cotiso nomen regis Dacorum...*“ ⁴⁵. În sfîrșit, după cum s-a văzut mai sus, și Florus îl amintește pe Cotiso ca dușman al romanilor.

În ceea ce-l privește pe Coson, numele lui nu apare în nici un alt izvor literar sau epigrafic. S-ar părea că această situație e îndeajuns de grăitoare pentru a tranșa în favoarea lecturii *Cotisoni* problema ridicată de textul lui Suetonius. Așa ar fi dacă numeroase monede de aur descoperite pe teritoriul Daciei n-ar purta legenda ΚΟΣΩΝ⁴⁶, ceea ce face ca problema să rămână în picioare.

În general, numismații și arheologii care au studiat monedele Koson n-au făcut nici o legătură între ele și lectura *Cosoni* (*Cosini*) din amintitul pasaj al lui Suetonius. M. Bahrfeldt⁴⁷ îl identifica pe Koson de pe monede cu Cotiso și afirma că emisiunile monetare de acest tip îi aparțin. B. V. Head⁴⁸ îl considera pe Koson un dinast independent, fără a-l localiza în vreun fel și fără a-i preciza apartenența etnică. V. Pârvan⁴⁹ vede în Koson un rege trac, neidentificabil cu Cotiso, și crede că monedele marcate cu numele lui au ajuns în Dacia fie ca urmare a prădăciunilor făcute de daci în sudul Dunării, fie ca plată pentru mercenarii angajați de Brutus în lupta împotriva triumvirilor. În ceea ce-l privește pe B. Mitrea⁵⁰, el nu discută problema identității Cotiso-Koson, ci se mărginește să emită părerea că monedele de acest tip descoperite în Dacia au fost bătute de Brutus și reprezintă un act de propagandă sau, eventual, plata mercenarilor daci. C. Daicoviciu⁵¹ pune problema în termeni mai clari și-i dă o rezolvare justă, afirmând că existența regelui Coson e atestată de Suetonius și de monede. Faptul că istoricul roman vorbește despre acest dinast ca despre un rege al geților ne obligă să-l plasăm pe Coson la sudul Dunării sau în nordul apropiat al fluviului, prin cîmpia munteană. Același autor însă pare să ezite apoi între lecturile *Cotisoni* și *Cosoni*, deoarece vorbește despre „pretinsele planuri de încuscrire ale lui Augustus cu Cotiso”⁵². Oricum, lectura *Coson* nu e sprijinită de vreun argument.

Asemenea argumente există, totuși. Ele pot fi găsite în monedele de tip Koson, în manuscrisele lui Suetonius însuși, precum și în situația istorică de la Dunăre din anii 44—27 î.e.n.

Existența monedelor ΚΟΣΩΝ nu ne îngăduie să respingem pur și simplu grafia *Cosoni* (*Cosini*) din unele manuscrise ale lui Suetonius. Coincidența e prea curioasă ca să nu fie semnificativă. E drept însă că o coincidență, oricât de semnificativă, nu e absolut doveditoare în lipsa altor argumente. Am putea admite la rigoare, împreună cu Pârvan, că Suetonius vorbea despre Cotiso, iar Koson de pe monede era un rege trac.

Examinarea manuscriselor lui Suetonius vine însă dintr-un dublu punct de vedere în sprijinul lecturii *Cosoni* (*Cosini*). Mai întâi, pentru că aceasta e grafia manuscriselor celor mai vechi: Memmianus (secolul 9), Gudianus 268 (secolul 11), Vaticanus 1904 (secolele 11—12), Laurentianus 68,7 (secolele 11—12), Parisinus 5801 (secolul 12), Laurentianus, 66,39 (secolul 12), Montepessulanus 117 (secolul 12), în timp ce grafia *Cotisoni* se găsește numai în trei manuscrise din secolul al 12-lea (Parisinus 6116, Parisinus 5802 și Regius Londinensis 15. C. III) și în două din secolul următor (Suessionensis 19 și Regius Londinensis 15. C. IV)⁵³.

În al doilea rînd, atrage atenția faptul, semnalat de altfel de C. Daicoviciu⁵⁴, că pasajul discutat aici este singurul în care Suetonius vorbește de *geți* și nu de *daci*. Dacii sînt pomeniți de șase ori în opera lui; dintre aceste mențiuni, două sînt cuprinse chiar în biografia lui Augustus⁵⁵. Nu e ciudată excepția făcută de istoric tocmai în cazul lui Cotiso despre care toate celelalte izvoare⁵⁶ ne spun că era *dac* și nu *get*? În cazul acesta nu se poate vorbi despre vreo folosire indiferentă a celor doi termeni și nici despre utilizarea din obișnuință a termenului *get*, căci Suetonius vorbește aproape întotdeauna numai de *daci* și, el fiind roman, întrebuintarea cuvîntului *get* în loc de *dac* e neobișnuită.

În sfîrșit, ceea ce știm despre Cotiso din alte izvoare se deosebește de felul în care *l-ar prezenta* Suetonius *dacă* am adopta lectura *Cotisoni*. Într-adevăr, atît Horațiu cît și Florus ni-l prezintă pe regele dac ca pe un dușman constant și primejdios al Romei. După părerea lui Horațiu, pieirea armatei lui Cotiso prin 29—

28 î.e.n.⁵⁷ îl scutește pe Mecena de grijile obștești, iar după Florus dacii lui Cotiso obișnuiau (deci nu o singură dată!) să atace posesiunile romane sud-dunărene. Relatarea lui Suetonius ar presupune însă prin anii 32—31 î.e.n., relații foarte amicale între Octavianus și regele dac: numai așa Antonius putea răspîndi, cu oarecare șanse de a fi crezut, zvonul despre proiectele lor matrimoniale.

Totul mă îndeamnă, așadar, să conchid că Suetonius vorbește despre regele get Coson și nu despre Cotiso (grafia *Cosini* trebuie să fie o coruptelă din *Cosoni*). În cazul acesta, reconstituirea probabilă a istoriei lui ar fi, în linii mari, următoarea: ajuns la 44 î.e.n. stăpîn pe o parte a moștenirii teritoriale a lui Burebista, Coson intră în legături cu Brutus care, în Macedonia, se pregătea de luptă împotriva triumvirilor. Probabil că regele get îi dăduse lui Brutus ostași, primind în schimb bani buni de aur cu numele lui, dar cu figurația luată de pe monedele generalului roman. În bătălia de la Philippi însă (42 î.e.n.), Brutus e învins și se sinucide. Dobîndind de la Octavianus iertarea pentru prost inspirata alianță cu dușmanul său, Coson ajunge în relații destul de bune cu dînsul pentru ca, prin anii 32—31 î.e.n., zvonuri despre o proiectată înscrisoare a lor să poată fi puse în circulație la Roma.

Nu se cunoaște sfîrșitul lui Coson și al formațiunii politice conduse de el. Cît despre monedele sale, prezența lor în Munții Orăștiei „se explică prin aducerea acestui tezaur regal în capitala statului dac de vreunul din regii centrali din sud-vestul Ardealului — fie ca pradă, fie ca moștenire firească, o dată cu refacerea unității regatului dac sub Decebal sau sub vreun antecesor apropiat al său“⁵⁸.

Plutarh este singurul izvor care menționează, pentru aceeași vreme a războiului civil dintre Octavianus și Antonius, pe un alt rege al geților: *Dicomes*⁵⁹. Nu există, la drept vorbind, indicii de nădejde care să permită localizarea formațiunii politice pe care o conducea⁶⁰. V. Pârvan o plasa, totuși, în cîmpia munteană⁶¹, fiind urmat, pînă nu demult, de toți istoricii și arheologii români cu excepția lui N. Iorga⁶². Recent, N. Gos-

tar, întemeindu-se pe descoperirea de cetăți dacice (în primul rând cea de la Bîtea Doamnei) în Moldova, s-a pronunțat pentru plasarea în această zonă a „regatului” lui Dicores⁶³, iar Maria Chițescu a crezut că poate confirma numismatic această ipoteză, subliniind numărul mai mare în Moldova decît în alte ținuturi daco-getice al denarilor emiși de Antonius⁶⁴. Potrivit autoarei, prezența masivă a acestor denari, descoperiți izolat sau în tezaure, pe teritoriul Moldovei s-ar explica prin soldele plătite de triumvir oștilor lui Dicores.

Împotriva acestei ipoteze s-a pronunțat C. Daicoviciu⁶⁵, subliniind, pe de o parte, că denarii lui Marcus Antonius s-au răspîndit parțial și prin comerț (în foarte multe din tezaure aceste monede au fost găsite împreună cu altele și au fost îngropate un veac-două după data emiterii), iar pe de altă parte că, în cazul în care *am admite* originea acestor monede postulată de cercetătoarea bucureșteană, ele vor putea fi legate mai degrabă de bastarni decît de daco-geti, în sprijinul acestei idei venind repartizarea geografică în cuprinsul Moldovei a descoperirilor de acest fel. Intervenind în discuție, D. Protase înlătură, destul de arbitrar, ipoteza condiționată „bastarnică” și pune la îndoială ipoteza Mariei Chițescu⁶⁶, afirmînd în continuare, pe bună dreptate, că apariția în Ardeal a unui singur tezaur conținînd numeroase monede ale lui M. Antonius ar putea răsturna proporția cunoscută pînă acum între descoperirile moldovenești și cele transilvănene. În sfîrșit, Iudita Winkler dovedește cu argumente solide (răspîndirea descoperirilor de denari ai lui M. Antonius, îmbogățirea descoperirilor transilvănene cu 258 de astfel de piese dintr-un tezaur de la Grădiștea Muncelului, prezența contramărcilor pe monedele de acest tip din cîteva localități) că cea mai mare parte a monedelor cu emblema legiunilor lui Antonius n-a fost pusă în circulație de Dicores și de ostașii săi, ci prin comerț, și că, în consecință, numismatica este, cel puțin deocamdată, neputincioasă să rezolve problema localizării acestui monarh⁶⁷.

În ce mă privește, faptul că Dicores nu figurează în lista lui Iordanes și că, în vremea pentru care e men-

ționat de Plutarh, în Transilvania trebuie să fi domnit Deceneu, Comosicus sau Coryllus mă îndeamnă să-l plasez în afara arcului carpatic. Relațiile lui cu Antonius ne îndreaptă, cred, mai degrabă spre cîmpia munteană (poate cuprinzînd și sudul Moldovei) decît spre ținutul Neamțului.

Pe lângă Coson și Dicoines, tot în regiunile extracarpatiche, și anume pe malul drept al Dunării, în Dobrogea, trebuie localizați Rholes, Dapyx și Zyraxes, despre care va fi vorba ceva mai jos ⁶⁸.

Relații daco-romane între 44 î. e. n. și 85 e. n.

Cele două extreme cronologice ale perioadei despre care va fi vorba mai jos n-au fost alese întîmplător. Anul 44 î.e.n. este momentul dispariției lui Burebista și al destrămării „imperului” său ; anul 85 e.n. este data izbucnirii unui conflict daco-roman, care, în ciuda tratatelor de pace din 89 și 102, avea să dureze pînă la 106 și să fie ultimul între cele două *state*.

Trăsătura dominantă a perioadei 44 î.e.n. — 85 e.n. este, pe plan politic, lupta între daci și romani, dusă cu succese schimbătoare, dar soldată cu o netă agravare a presiunii Imperiului asupra frontierelor Daciei și chiar cu cucerirea unor teritorii daco-getice. Această luptă stătea gata să izbucnească după victoria lui Caesar asupra adversarilor săi politici de la Roma și Appian ne informează că, potrivit planurilor strategice ale marelui comandant roman, expediția împotriva daco-geților urma să fie declanșată mai repede decît aceea din Orient ⁶⁹ ; deși oarecum surprinzătoare, informația lui Appian nu e deloc neverosimilă : dacii lui Burebista erau un pericol mai apropiat și, deci mai grav pentru moment decît părții care-l biruiseră pe Crassus. Prioritatea expediției antidacice în intențiile lui Caesar îmi pare sprijinită de concentrarea trupelor romane la Apollonia și de un alt pasaj al lui Appian, în care se descriu evenimentele de la Roma îndată după asasinarea dictatorului :

„Deodată — zice Appian — se răspîndi vestea că geții, care aflaseră de moartea lui Caesar, pustiesc prin incursiuni Macedonia. Antonius ceru atunci armată de la Senat pentru a pedepsi pe geți, susținînd că ea a fost pregătită de Caesar contra geților și în al doilea rînd împotriva parților și că ținuturile parților sînt deocamdată liniștite. Privind cu bănuială zvonul acesta, Senatul trimise observatori la fața locului... Cei trimiși pentru a cerceta cum stau într-adevăr lucrurile în privința geților, s-au întors și au comunicat că nu văzuseră geți în Macedonia, adăugînd însă — fie că era adevărat fie că-i învățase astfel Antonius — că ar fi unele motive de teamă ca nu cumva geții să năvălească în Macedonia, dacă armata merge în altă parte“⁷⁰.

Este foarte posibil ca zvonurile despre pustiirea Macedoniei de către geți să nu fi avut nici un temei real, căci, la puțină vreme după moartea lui Caesar, și Burebista fusese înlăturat de la tron, iar puterea dacilor slăbise brusc⁷¹. Foarte curînd însă, izbucnirea războiului civil dintre noii triumviri (Octavianus, Antonius, Lepidus) și asasinii lui Caesar (Brutus și Cassius) îi îngăduie lui Coson (poate și altor *reguli* daco-geți) să realizeze pe scară restrînsă ceea ce Burebista încercase pe scara largă corespunzătoare forței de care dispunea : amestecul în afacerile interne ale Romei. După cum s-a arătat mai sus, Coson trebuie să-l fi ajutat pe Brutus, dar înfrîngerea acestuia îl obligase să stea liniștit și să încerce a dobîndi iertarea lui Octavianus.

Se pare însă că, indiferent de episodul legat de numele lui Coson, Octavianus intenționa să pună în aplicare planul tatălui său adoptiv de a cuceri Dacia. Appian⁷² spune lămurit că prin anul 35 î.e.n. Octavianus avea nevoie de orașul Segeste ca bază de aprovizionare în războiul împotriva dacilor și bastarnilor și că dăduse poruncă să fie pregătite corăbii care să transporte alimentele necesare oștirii pe Sava și pe Dunăre.

Poate că rezistența deosebit de dîră a triburilor illyrice, poate că deteriorarea treptată a raporturilor sale cu Antonius îl face pe urmașul dictatorului asasinat să renunțe la acest proiect. N-ar fi exclus ca faptul acesta să fi insuflat dacilor curaj : acum trebuie să fi

luat Cotiso obiceiul de a năvăli la sudul Dunării ⁷³. Izbușnirea deschisă a conflictului dintre Octavianus și Antonius nu putea decît să agraveze situația la frontiera dunăreană. Dacii încearcă să se amestece iarăși în afacerile interne romane : ei își oferă serviciile lui Octavianus, dar solii lor nu dobîndesc nimic din cele cerute. Atunci ei trec de partea lui Antonius (să fie vorba despre Dicoes ?), dar dezbinarea lor lăuntrică îi face să nu-i prea fie de folos generalului roman ; luați prizonieri de Octavianus, oștenii daci din tabăra lui Antonius sînt puși să lupte în arenă împotriva unor captivi suebi ⁷⁴. Oricum, în preajma bătăliei de la Actium se răspîndise zvonul că dacii vor să năvălească în Italia, zvon la care se referă poate Horațiu atunci cînd afirmă că era mereu întrebat dacă a mai auzit ceva despre daci ⁷⁵. În orice caz, poetul nu pregetă să afirme, făcînd aluzie la alianța lui Antonius cu Cleopatra, că n-a lipsit mult ca Roma, sfîșiată de lupte interne, să fie nimicită de dacii cei meșteri în azvîrlirea săgeților și de etiopienii (adică egiptenii) reductabili prin flota lor ⁷⁶.

Victoria lui Octavianus nu pune capăt luptelor de la Dunăre. Fie pentru că învingătorul se afla departe (în anul 30 î.e.n. cucerește Egiptul), fie pentru că se temeau de reluarea planurilor expansioniste din 44 î.e.n. și 35 î.e.n. și erau încredințați că ofensiva reprezintă apărarea cea mai de nădejde, dacii atacă iarăși, împreună cu bastarnii, ținuturile sud-dunărene în anul 29 î.e.n. Se pare că e vorba de un atac condus de Cotiso, căci dacă în opera lui Cassius Dio găsim numai însemnarea că în acest an M. Licinius Crassus a fost trimis în Macedonia și Grecia împotriva dacilor și a bastarnilor, pe care i-a învins pe rînd ⁷⁷, Horațiu, într-o odă scrisă tot la 29 î.e.n., spune că „armata dacului Cotiso a pierit“ ⁷⁸.

Succesul definitiv împotriva bastarnilor refugiați într-un loc fortificat Crassus l-a dobîndit cu ajutorul regelui get Rholes, localizat de obicei prin sudul Dobrogei. După victorie, Rholes a fost primit la Corint de Octavianus, care i-a acordat titlul de prieten și aliat ⁷⁹. În anul următor, prevalîndu-se de această calitate, Rholes cere ajutorul lui Crassus împotriva unui alt rege get, Dapyx, vecinul său de la miazănoapte. (prin Dobrogea

centrală deci), cu care intrase în conflict. Generalul roman nu șovăie nici o clipă : i se oferea doar un prilej excelent de a pătrunde în Dobrogea. Cavaleria lui Dapyx e pusă pe fugă și, cuprinsă de panică, se năpustește asupra propriei pedestrimi. Aceasta fuge și ea, iar Crassus face un mare măcel. Cu oastea care-i mai rămăsese, Dapyx se retrage într-o cetate și generalul roman începe asediul. Un trădător se înțelege cu el în grecește, limbă pe care dacii lui Dapyx pare că n-o cunoșteau, să predea cetatea : o dată deschise porțile, romanii și geții lui Rholes se năpustesc înăuntru ; nu e prea limpede dacă Dapyx moare luptând în fruntea soldaților săi ori, tot atît de eroic, poruncindu-le acestora să-l ucidă. Fraatele lui, făcut prizonier, dobîndește mila lui Crassus, și, cu ea, libertatea, dar romanii nu se arată la fel de clemenți cu populația pașnică a ținutului, care se refugiase, cu turmele și cu obiectele mai de preț, într-o peșteră numită Keiris : Crassus închide toate ieșirile din peșteră, obligîndu-i pe asediații înfometați să se predea.

Crassus, guvernator al Macedoniei, nu s-a întors în provincia sa după această expediție. Trădîndu-și intenția de a cuceri întreaga Dobroge, el îl atacă fără nici un motiv pe Zyraxes, cel de-al treilea rege get dobrogean, a cărui stăpînire cuprindea partea de nord a ținutului dintre Istru și Pont. Armata romană mărșăluiește direct spre Genucla, cea mai puternică cetate a lui Zyraxes, situată undeva pe Dunăre ; acolo auzise Crassus că erau păstrate stindardele pe care Hybrida le pierduse în rușinoasa lui înfrîngere din 61 î.e.n. Știind bine că nu va putea rezista singur, Zyraxes trece pe malul stîng al Dunării, pentru a cere ajutor de la sciți. În absența lui, romanii cuceresc cetatea după un scurt dar greu asediu. Dobrogea întregă se afla acum în mîinile lor⁸⁰.

Inversunarea lui Crassus împotriva unor căpetenii care nu pricinuiseră nici un neajuns romanilor ilustrează noua strategie adoptată de Roma după renunțarea la cucerirea Daciei. Neîncetatele incursiuni care nelinișteau posesiunile romane din Peninsula Balcanică nu meritau poate un mare război de cucerire ce i-ar fi putut uni pe daci, transformîndu-i iarăși într-o putere de temut, dar era clar că anumite măsuri militare se impuneau. Ținu-

turile sud-dunărene ocupate de romani sau aflate sub protectoratul lor sufereau de pe urma dacilor din cîmpia munteană ; cucerirea Dobrogei ar fi permis ca aceștia să fie mai ușor ținuți în frâu. Și astfel, vechiul plan de a pune stăpînire pe regiunea dintre Dunăre și Mare reapare în strategia romană, iar Crassus, profitînd de prilejul care se ivise, îl pune în aplicare.

E drept că Roma nu transformă noile teritorii într-o provincie. Rholes e, probabil, acela care, în numele romanilor și spre folosul lor, stăpînește Dobrogea. După moartea sa, asupra ținutului cucerit de Crassus se întinde protectoratul regatului odrys din Tracia, client al Romei, în timp ce în zona de coastă se creează un comandament militar roman, — *praefectura orae maritimae* — dependent de provincia Macedoniei ⁶¹.

Cucerirea Dobrogei n-a reușit să oprească atacurile dacice, dar se pare că le-a schimbat întrucîtva direcția, orientîndu-le cu precădere spre apus și sud-vest. Nu se știe exact dacă dacii au jucat vreun rol în tulburările izbucnite în anul 16 î.e.n. în Dalmația, iar în anul următor (dacă datarea e exactă) un raid al appulilor are drept țintă Dobrogea ⁶². N-ar fi exclus însă ca încă în anul 13 î.e.n. să fi avut loc o invazie dacică în Pannonia, respinsă de Agrippa ⁶³ ; în orice caz, abia se potolise războiul pannonilor din anii 13—11 î.e.n., că dacii invadează Pannonia împiedicînd, împreună cu o revoltă dalmatică împotriva birurilor, închiderea porților templului lui Ianus ⁶⁴. Răspunsul la această invazie este expediția generalului Marcus Vinicius, care îi înfrînge pe atacatori și-i urmărește, pe Mureș în sus, pînă în inima Daciei ⁶⁵. Expediția lui Vinicius „inaugurează o fază nouă în relațiile dintre daci și romani : începutul unor acțiuni sistematice de slăbire a puterii dacilor, acțiuni care trebuie să ducă, în cele din urmă, la supunerea lor de către Imperiu“ ⁶⁶.

E vorba de o fază nouă în strategia romană. Atacurilor dacice Roma le răspunde prin expediții de represalii care pătrund la nordul Dunării. În anul 6 e.n. se instituie un comandament al Moesiei (transformat mai tîrziu în provincie), în fața Banatului și a Olteniei ⁶⁷. *Legatus Augusti pro praetore exercitus* este aici

A. Caecina Severus, care respinge un atac al dacilor la sud de fluviu ⁸⁸. Cîțiva ani mai tîrziu, prin 11—12 e.n., au loc operațiile militare conjugate ale lui Gnaeus Cornelius Lentulus, guvernatorul Pannoniei, și ale lui Sextus Aelius Catus, general comandant al districtului militar moesic⁸⁹. Cel dintîi acționează în vest, prin Banat și Oltenia ⁹⁰; cel de-al doilea în cîmpia munteană, de unde strămută în Tracia 50 000 de geți ⁹¹. După părerea prof. R. Vulpe ⁹², această evacuare creează o zonă pustie în stînga Dunării; așezările de la Zimnicea, Popești, Piscul Crăsanilor sînt distruse (la Popești ultimele monede sînt de la Augustus, iar ultimele fibule sînt de tip Latène III), în timp ce la Tinosu și Piroboridava viața continuă.

Nu mă îndoiesc nici de asprimea, nici de relativa eficacitate a măsurilor lui Catus, dar nu cred că în cîmpia munteană a fost creată o zonă cu adevărat pustie, nici că viața a încetat cu totul în așezările amintite. Avem de-a face, desigur, cu o depopulare a zonei și cu o considerabilă slăbire a geților din imediata apropiere a Dunării, dar nu cu o pustiire. După cum exagerare evidentă este și afirmația lui Augustus că semințiile dacilor de la nord de fluviu au fost silite să rabde stăpînirea poporului roman ⁹³.

Atacurile dacilor, deși mai rare, n-au încetat. Abia terminase Catus strămutarea geților din Muntenia și cetatea Aegyssus (Tulcea de azi), aflată sub protectoratul regelui cdrys Cotys ⁹⁴, e fulgerător atacată și cucerită de daci. Întreaga navigație, comercială și militară, în zona gurilor Dunării era amenințată; Cotys, incapabil să recucerească singur fortăreața, se adresează Romei și numai intervenția unei legiuni comandate de Vitellius, unchiul viitorului împărat, izbutește, după un greu asediu și cu mari pierderi, să-i alunge iarăși pe geți peste Istru; la operațiuni ia parte, avînd un rol însemnat, și Vestalis, prefectul de atunci al litoralului maritim ⁹⁵.

Peste trei ani însă, Troesmis (astăzi Turcoaia, jud. Tulcea) e pe neașteptate atacată și cucerită de daci și iarăși romanii sînt nevoiți să intervină: L. Pomponius

Flaccus, prefectul litoralului pontic, recucerește cetatea, provocându-le dușmanilor mari pierderi ⁹⁶.

În general, epoca lui Augustus este plină de conflicte cu daco-geții, ecoul acestora revenind mereu în izvoarele vremii. Sîntem departe de a cunoaște toate ciocnirile și, mai ales, de a le putea localiza sau data, dar scriitorii vremii, istorici sau poeți, zugrăvesc foarte sugestiv starea de nesiguranță de la frontiera dunăreană. Vergiliu vorbește despre „dacia care coboară de la Istrul ce conspiră împotriva noastră” ⁹⁷, iar în alt loc despre „războiul aducător de lacrimi geților” ⁹⁸. Suetonius spune despre Augustus că a reprimat incursiunile dacilor, care au pierdut trei căpetenii și mulți ostași ⁹⁹. Poate că tot la evenimentele din această vreme se referă știrea din lexiconul Suidas despre cei 3 000 de geți care se supun generalilor romani ¹⁰⁰.

Anii exilului lui Ovidiu (8—17 e.n.) sînt plini de astfel de asalturi barbare asupra Dobrogei. Pe lângă căderea cetăților Aegyssus și Troesmis, marele poet amintește de nenumăratele invazii, de starea de nesiguranță ce domnea în Dobrogea mai ales iarna, cînd gheața Dunării îngăduia atacatorilor să pătrundă mai ușor la sud de fluviu ¹⁰¹. Ovidiu se plînge amarnic că el, poetul răsfățat al înaltei societăți romane, omul care n-a atins în tinerețe alte arme decît cele ale plăcerii, e nevoit acum, la chemarea străjerilor cetății Tomis, să apuce sabia și scutul și să-și acopere cu coiful părul cărunt ¹⁰². Uneori aceste atacuri erau organizate de geți, alteori de alte seminții : sciți, sarmați, bastarni. Nu numai orășenii, ci și localnicii geto-daci sufereau din pricina acestora, cum ne spune tot Ovidiu în versuri impresionante ¹⁰³, pe care le redau tălmăcite de prof. T. A. Naum, în volumul Ovidiu, *Scrisori din exil* :

*„Cît aburesc zefirii, ne îngrădîm cu Istrul,
El numai ne păzește de crunte năvăliri.
Cînd însă vine iarna cea tristă și cumplită
Și geru-mbracă țara în albul lui veșmint...,
Cînd crivățul sălbatic, cu aspra lui suflare,
Îngheață apa mării ori Istru-nvălurat,*

*Îndată ce s-așterne cîmpia cea de gheață,
 Barbării dau năvală pe caii lor cei iuși.
 Săgețile lor zboară departe, pin' departe,
 Și toată-mprejurimea călări o pustiesc.
 Fug oamenii ! De țarini nu-i nimeni să mai vadă :
 A barbarului pradă e-al omului avut,
 Nimica toată : carul ce scirție, vreo vită,
 Și toat-agonisita sărmanului plugar !
 Cu brațele legate duși unii în robie,
 Iși mai aruncă ochii spre casa lor în van.
 Iar alții cad, sărmanii, căci îi străpung îndată
 Săgeți încirigate și unse cu venin.
 Tot ce nu pot să ieie cu dinșii dau pieirii
 Și focul dușman arde colibele pustii..."*

În timpul domniei lui Tiberius se iau noi măsuri de apărare a frontierei dunărene. Comandamentul militar moesic e transformat, pe la anul 15 e.n., într-o provincie (Moesia). La vest, iazigilor sarmați li se acordă permisiunea (dacă nu cumva sînt chiar îndemnați de romani) să se așeze, prin anul 20 e.n., în cîmpia Tisei. În felul acesta, calea atacurilor dacice spre Pannonia fusese în bună măsură barată, dar în partea răsăriteană a Peninsulei Balcanice incursiunile continuau. Suetonius îl acuză chiar pe Tiberius de a fi îngăduit ca Moesia să fie ocupată (evidentă exagerare !) de daci și de sarmați¹⁰⁴. Oricum, șubreda stăpînire odryasă se dovedise incapabilă de a apăra Dobrogea. Sub împăratul Claudius, cînd acest regat clientelar e transformat într-o nouă provincie purtînd numele de Tracia, teritoriul dobrogean e anexat Moesiei. Apărarea e organizată cu strășnicie : garnizoane romane sînt așezate în cetățile de pe malul drept al Istrului și se construiesc drumuri strategice pentru deplasarea rapidă și lesnicioasă a trupelor. Atacurile geto-dace nu sînt, totuși, complet stăvilite, căci Seneca găsește ridicole granițele dintre oameni și face, spunînd aceasta, o clară aluzie la încercările Imperiului de a-i opri pe daci să treacă Istrul¹⁰⁵.

O acțiune care ne aduce aminte de expediția lui Sextus Aelius Catus e realizată sub domnia lui Nero.

Între 62 și 66 e.n., guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, strămută din zona de la nord de gurile Dunării peste 100 000 de transdanubieni, populație amestecată de geți, bastarni, sarmați. Scopul operației, realizate prin metode diverse (poate mai mult diplomatice decât militare), era dublu: pe de o parte deportarea acestor oameni din așezările lor slăbea presiunea barbară la frontiera dunăreană; pe de altă parte, așezarea lor în Moesia îngăduia ca mari întinderi de pământ să fie cultivate cu țărani aserviți. De altminteri, inscripția dedicată lui Plautius Silvanus¹⁰⁶ e limpede în această privință, afirmând că strămutarea acestor transdanubieni, *cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus* („cu soțiile și copiii și fruntașii sau regii lor“), s-a făcut *ad praestanda tributa*, pentru a munci pământul și a plăti impozite¹⁰⁷. Prin aceasta, guvernatorul, spune inscripția, *pacem provinciae et confirmavit et protulit*, ceea ce înseamnă, după D. M. Pippidi, că pacea instaurată de Aelianus în Moesia a fost extinsă și la regiunile înconjurătoare¹⁰⁸, iar după C. Daicoviciu — „o lărgire a zonei de influență și a zonei de apărare a Imperiului și nu neapărat o lărgire a hotarelor provinciei Moesia la nordul Dunării“¹⁰⁹.

Asemenea măsuri aduc numai o liniște relativă la frontiere. După moartea lui Nero începe o epocă în care, potrivit mărturiei lui Tacitus, dacii ajung vestiți prin biruințele și prin înfringerile lor¹¹⁰. Dacă Scorilo credea că e mai bine ca dacii, pentru a ține departe primejdia romană, să nu atace Imperiul atâta vreme cât el era sfîșiat de războaie interne, urmașul lui sau contemporanii săi din alte părți ale Daciei vedeau în ofensivă metoda cea mai bună de apărare; de aceea, în primele luni ale anului 69 e.n. are loc o invazie în Moesia. „Se puseră în mișcare — zice Tacitus — și dacii, un neam nicicînd cu credință, iar atunci fără de nici o teamă, căci oastea din Moesia plecase. Ei luau aminte liniștiți la întîmplările noastre cele dintîi; cînd au aflat că Italia era cuprinsă de vîlvătaia războiului și că întreg Imperiul era sfîșiat de dușmănie, cucerind

iernaticile cohortelor și alelor, dacii deveniseră stăpîni pe ambele maluri ale Dunării. Și de pe acum se pregăteau să distrugă castrul legiunilor, de n-ar fi trimis Mucianus împotriva lor legiunea a șasea; aflînd de victoria de la Cremona, el se temea că semințele din afară vor strîmtora Imperiul din două părți dacă dacii și germanii se vor năpusti asupra lui, fiecare din altă parte. Au fost alături de noi, ca și altădată, norocul poporului roman, care a adus pe Mucianus cu oștile din Orient, și împrejurarea că în acest răstimp noi am biruit la Cremona¹¹¹.

Nu toate atacurile vor fi fost de asemenea gravitate, dar năvălirile erau destul de frecvente, după cum lasă să se înțeleagă Flavius Iosephus¹¹². Romanii răspund, ca și înainte, cu expediții punitive. După părerea lui B. Mitrea, care analizează descoperirile monetare de la Poiana, această mare așezare dacică și-a încheiat existența încă în timpul lui Vespasianus, căci în două tezaure monetare și în trei loturi de descoperiri izolate de monede (campaniile de săpături din 1927—1928, 1949, 1950) de la Poiana, monedele se opresc pe vremea acestui împărat (69—70 sau 71 e.n.). Autorul crede că părăsirea așezării le-a putut fi impusă dacilor de către Rubrius Gallus, guvernatorul Moesiei, în cadrul măsurilor generale de siguranță pe care le luase pentru ca trecerea Istrului să fie imposibilă barbarilor¹¹³.

Chiar dacă, cum cred, dinastia Flaviilor nu întreprinde acum asemenea acțiuni, se iau măsuri pentru protejarea frontierei dunărene. O flotă specială — *classis Flavia Moesica* — e creată pentru supravegherea fluviului, avînd stațiuni la Aegyssus, la Barboși pe Siret și, poate, și în alte puncte. Totuși, în iarna anului 85/86 e.n., pe cînd la Sarmizegetusa domnea Duras-Diurpaneus, iar la Roma — Domițian, o nouă și puternică invazie are loc. Cetele dacilor, conduse poate chiar de Decebal, năvălesc în Moesia, declanșînd astfel cel dintîi mare război cu Roma.

Perioada 44 î.e.n. — 85 e.n. se caracterizează, după cum s-a văzut, prin lupta consecventă și tenace a po-

porului daco-get împotriva expansiunii romane¹¹⁴. Această luptă fusese numai parțial încununată de succes. E drept că nici o mare și decisivă expediție nu fusese organizată de Roma pentru supunerea Daciei; dar e tot atât de adevărat că neîndurătorul clește al dominației romane se strângea din ce în ce mai mult în jurul neamului daco-get. Dobrogea cucerită, așezările de la Zimnicea, Popești și Piscul Crăsanilor depopulate, o largă zonă din câmpia munteană și sudul Moldovei pusă sub controlul militar, dacă nu și politic-administrativ, al Romei, Dunărea umblată de vase de război romane — iată care era încheierea acestei lupte de peste un secol. Dacia era încă în picioare, dar pornea în luptele viitoare de pe poziții mai slabe decât pe vremea lui Burebista.

Creșterea pericolului roman aducea din nou pe primul plan imperativul unirii tuturor daco-geților liberi într-un singur stat. Fabula vie a regelui Scorilo¹¹⁵ nu se mai potrivea numai romanilor; din pilda celor doi cîini care, lăsînd sfada, se aruncă împreună asupra lupului, trebuia și dacii să învețe că a sosit momentul unirii în fața dușmanului comun¹¹⁶. E posibil ca acest proces de unificare sau, mai bine zis, de reunificare a daco-geților sub o singură stăpînire să fi început sub Scorilo, continuat fiind de Duras-Diurpaneus și desăvîrșit sub Decebal, cînd statul dac ajunge la cel mai înalt nivel de dezvoltare și la o considerabilă putere militară.

Ar fi însă greșit să credem că, în perioada care formează tema acestui capitol, relațiile daco-romane se reduceau la ciocniri militare. Oricît de frecvente ar fi fost acestea, anii de pace predominau, mai ales după victoriile lui Augustus. Și negustorii se grăbeau să folosească orice ocazie, orice răstimp de liniște la hotar, pentru a veni în Dacia cu mărfurile lor. Cum se va vedea din capitolul următor, intervalul cuprins între 44 î.e.n. și 85 e.n. este și o vreme de intens negoț geto-dacic cu lumea romană (cuvîntul trebuie luat în sensul său larg), de masivă pătrundere a produselor italice și a monedei romane în Dacia, de preluare a unor ele-

mente ale culturii materiale și spirituale romane care vor îmbogăți civilizația dacică.

Ajunși acum în pragul evenimentelor politico-militare care au marcat domnia lui Decebal, să întrerupem puțin firul povestirii pentru a ne roti ochii peste țara dacică.

Note

1 R. Florescu, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 149, spune următoarele despre economia și demografia Dobrogei preromane : „Iată deci care era înfățișarea Dobrogei în preajma ocupării ei de romani. O salbă de vechi așezări, probabil întărite și în poziții cu grijă alese, pe malul Dunării, locuite de o populație în care elementul traco-get, de mai veche sau mai recentă așezare, era destul de puternic, și care ducea o viață legată de plugărie, dar și de marele drum al Dunării. Pe malul mării, câteva așezări în nord, legate adesea, pe cât ni se pare, de posibilitățile de agricultură (Argamum, de ex., e plasat într-un loc unde sărăturile și nisipurile fac loc unei pete de sol de stepă...), ceva mai multe de la Histria în jos. Centrul Dobrogei acoperit mai ales către nord de păduri sau de pășuni de stepă, locuit de o populație rară și săracă de păstori, cu o organizație economică, și în nord, chiar socială, rudimentară. Agricultura abia poate face față necesităților imediate, și nu totdeauna, mai ales în așezările mari“.

2 VII, 3, 11.

3 R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 314.

4 *Ibid.*

5 R. Vulpe, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1968, p. 43.

6 E. Chirilă, în *ActaMN*, I, 1964, p. 127.

7 Strabo, VII, 3, 11.

8 Iordanes, *Getica*, 73—74.

9 Iordanes, *op. cit.*, 76.

10 Iordanes, *Romana*, 217.

11 C. Daicoviciu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 56—58.

12 Strabo, VII, 3, 5 și 11 ; XVI, 2, 39.

13 *Hist. adv. paganos*, VII, 10, 4 : *quanta Diurpanei Dacorum regis cum Fusco duce proelia...* De fapt, războiul cu Domitian începe sub Diurpaneus, dar se termină sub Decebal. Acesta din urmă îl înfrânge pe Cornelius Fuscus, care pătrunsese în Dacia (v. Cassius Dio, LXVIII, 6 ; Petrus Patricius, în *Fragm. Hist. Graecorum*, IV, 183, fragm. 4 ; Iordanes, *Getica*, 78).

- 14 *Strategemata*, I, 10, 4. Deși Frontinus nu-l numește pe Scorylo rege, ci *dur*, din pasajul respectiv nu reiese că ar fi existat în Dacia un personaj de rang mai înalt decât el. De altfel, în latinește cuvântul *dur* are și sensul de „suveran“.
- 15 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 201—204. Desigur, vasul nu ne oferă certitudinea *matematică* a faptului că avem de-a face cu *regele* Decebal și cu *regele* Scorilo, iar nu cu un Decebal și un Scorilo oarecare. Pentru cine nu uită însă că folosirea scrisului e rară la daci (stampilele de pe vasul de la Sarmizegetusa reprezintă *singura inscripție* de până acum), e clar că nu poate fi vorba de doi particulari; e de necrezut ca unica inscripție dacică să aparțină tocmai unor simpli particulari, purtând însă nume regești! Cît despre posibilitatea de a ne găsi în fața unei inscripții latine, C. Daicoviciu (*op. cit.*, p. 203) a respins-o cu deplin temei.
- 16 LXVII, 6.
- 17 E părerea împărtășită de C. Brandis, *Decebalus*, în *RE*, IV, 2, col. 2247—2248; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. „Beiträge zur Völkerkunde von Süd-osteuropa“, V/2, Wien-Leipzig, 1932, p. 5; C. Daicoviciu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 56. Împotriva identității lui Duras cu Diurpaneus se pronunță A. Stein, *PIR*, III, Berlin, 1943, p. 26 și urm., care crede că Duras a fost rege al întregii Dacii, iar Diurpaneus — stăpînitor al unei părți a ei.
- 18 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 57 și *IstRom*, I, p. 294—295; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 114—115.
- 19 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 294.
- 20 *Op. cit.*, p. 295.
- 21 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 117; Idem, în volumul *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 72.
- 22 J. Trynkowski, în *PH*, LIX, 3, 1968, p. 442.
- 23 Căruia îi atribuiam (*op. cit.*, p. 71) vârsta de 10—15 ani la moartea tatălui său.
- 24 Diegis era, după Marțial (5, 3, 5), fratele, desigur mai tânăr, al ultimului rege dac.
- 25 J. Trynkowski, *loc. cit.*
- 26 Iordanes, *Getica*, 73.
- 27 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 295.
- 28 J. Trynkowski, *op. cit.*, p. 443.
- 29 C. Brandis, *Dacia*, în *RE*, IV, 2, col. 1961—1962; A. Stein, *Scorylo*, în *RE*², II, col. 836; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 83 și n. 1.
- 30 C. Daicoviciu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 57.
- 31 *IstRom*, I, p. 295.
- 32 *Hist.*, III, 46.
- 33 În *RE*, IV, 1, col. 781.

- 34 J. Trynkowski, *op. cit.*, p. 444—445.
- 35 De exemplu, II, 52—54 ; II, 295—297 ; III, 93—95.
- 36 *Satire*, II, 6, 51—53.
- 37 Ovidiu, *Triste*, II, 191—192 ; III, 14, 41—42 ; *Scrisori din Pont*, I, 8, 5—6 ; I, 8, 11—20 ; II, 7, 1—2 ; III, 4, 91—92 ; IV, 9, 75—80.
- 38 Vezi *supra*, nota 32.
- 39 *Epitome*, II, 28, 18.
- 40 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 289.
- 41 Suetonius, *Aug.*, LXIII, 4.
- 42 R. Vulpe, în *DID*, II, p. 31, n. 32, crede însă în realitatea acestor proiecte matrimoniale ale lui Octavianus.
- 43 De exemplu, ediția lui C. H. Weise, Lipsiae, 1968, a lui C. L. Roth, Lipsiae, 1871, a lui M. Ihm, Lipsiae, 1907, a lui H. Ailloud, Paris, 1931. Lectura *Cotisoni* e adoptată și de traducătorii români D. Popescu și C. V. Geroc, București, 1958.
- 44 Horațiu, *Ode*, III, 8, 17—18.
- 45 *Scholia Pseudoacronis*, III, 8, 18.
- 46 Vezi discuția asupra acestui tip monetar, însoțită de bibliografia corespunzătoare, la B. Mitrea, în *EDR*, X, 1963, p. 125—128 și la I. Winkler, în *SCȘ, Cluj*, VI, 1955, 1—2, p. 44—46, 124—125 și 173. Problema e reluată și de N. P. Rozanova, în *KS*, 66, 1956, p. 118—122, care ajunge la concluzii greșite. Inacceptabilă e și interpretarea lui M. A. Halevy, în *StCls*, III, 1961, p. 91—92, care crede că legenda acestor monede ar fi participiul neutru al verbului $\pi\sigma\omega$, cu trecerea lui π în ν în dialectul ionic ; „Koson“ ar exprima, în acest caz, ideea că piesa a fost verificată și că ea e garantată ca având aceeași valoare ca și staterul de aur.
- 47 *Die Goldmünzen des Königs Koson*, în *Berliner Münzblätter*, 1912, p. 15 (extras) ; lucrarea nefiind-ne accesibilă, o cităm după B. Mitrea, *op. cit.*, p. 127.
- 48 *Historia Numorum*, Oxford, 1911, p. 289.
- 49 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 84, n. 1.
- 50 *Op. cit.*, p. 127—128.
- 51 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 290.
- 52 *Op. cit.*, p. 291.
- 53 Vezi lista manuscriselor în ediția lui H. Ailloud, Paris, 1931. Faptul că editorii n-au ținut seama de prioritatea cronologică a manuscriselor cu grafia *Cosoni* (*Cosini*) e perfect explicabil : ei nici nu știau, probabil, de existența monedelor de tip Koson, nici nu cunoșteau împrejurările istorice de la Dunăre în acea epocă.
- 54 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 290.
- 55 Iată pasajele respective din Suetonius : *Caes.*, XLIV, 6 ; *Aug.*, VIII, 4 și XXI, 2 ; *Tib.*, XLI ; *Domit.*, VI, 1 și 2.

56 Cf. *supra*, notele 39, 44 și 45.

57 Cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 289—290.

58 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 277.

59 Plutarh, *Antonius*, 63.

60 Faptul că Plutarh îl numește rege al *geților* nu poate fi semnificativ din punct de vedere *geografic*, căci biograful fiind grec, folosirea acestui nume etnic e firească. De altfel, Plutarh spune că Dicores i-a promis ajutor lui Antonius în lupta împotriva lui Octavianus, iar Cassius Dio (LI, 22) vorbește despre *daci* luați prizonieri de învingător. Sînt oare aceiași? N-ar fi exclus, Cassius Dio mărturisind (LXVII, 6) că el preferă să folosească termenul de *daci* pentru ansamblul triburilor autohtone nord-dunărene.

61 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 82.

62 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, București, 1936, p. 37, spunea că localizarea lui Dicores e dificilă.

63 N. Gostar, în *Apulum*, V, 1964, p. 143.

64 M. Chițescu, în *SCIV*, XIX, 4, 1968, p. 655—664.

65 C. Daicoviciu, în *Steaua*, an. XX (1969), nr. 2 (229), p. 100—101.

66 D. Protase, în *SCIV*, XXI, 1, 1970, p. 150—151.

67 I. Winkler, *Considerații despre pătrunderea denarilor emiși de Marcus Antonius în Dacia*. Comunicare prezentată la Conferința națională de arheologie, Craiova, decembrie 1969.

68 R. Vulpe, în *DID*, II, p. 33 și n. 41, e de părere că Rhodes trebuie localizat nu în Dobrogea, ci în ținuturile moesilor vecine cu triballii.

69 Appian, *Războaiele civile*, II, 110.

70 Idem, *op. cit.*, III, 25. Appian menționează și ceva mai departe (III, 37) zvonul că geții ar fi pătruns în Macedonia după moartea lui Caesar.

71 Cf. în această privință Strabo, VII, 3, 12—13, care spune că Dacia lui Burebista putea arunca în luptă 200 000 de oameni, dar că în timpul lui Augustus numărul luptătorilor daco-geți nu trecea de 40 000.

72 Appian, *Illiria*, 22, 65—66. Informația pare a fi confirmată de Strabo (IV, 6, 10), care spune despre Segeste: „Orașul are o așezare prielnică pentru războiul împotriva dacilor“.

73 Florus, *Epitome*, II, 28, 18.

74 Cassius Dio, LI, 22.

75 Horațiu, *Satire*, II, 6, 51—53; cf. E. Chirilă, în *ActaMN*, I, 1964, p. 133.

76 Horațiu, *Ode*, III, 6, 13—16.

77 Cassius Dio, LI, 23—24.

78 Horațiu, *Ode*, III, 8, 17—18 ; cf. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 209, n. 8. Nu e limpede de ce R. Vulpe, în *DID*, II, p. 32, pune acest atac pe seama lui Dicoines.

79 Cassius Dio, LI, 24.

80 Vezi descrierea campaniei dobrogene a lui Crassus la Cassius Dio, LI, 26.

81 D. M. Pippidi, în *IstRom*, I, p. 481.

82 *Consolatio ad Liviam*, 387—388.

83 E. Chirilă, în *ActaMN*, I, 1964, p. 465—467.

84 Cassius Dio, LIV, 36.

85 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 293.

86 E. Chirilă, în *ActaMN*, I, 1964, p. 136. De această lucrare m-am folosit din plin în redactarea aliniatului precedent.

87 R. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 316.

88 Cassius Dio, LV, 30.

89 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 289.

90 Cunoscutul pasaj al lui Florus (*Epit.*, II, 28, 18). În care sînt menționate incursiunile conduse de Cotiso, continuă astfel: *Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summovere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem perpulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tunc Dacia non victa, sed sumnota atque dilata est.* Bazîndu-se pe această lipsă de tranziție între relatarea despre Cotiso și cea despre Lentulus. E. Chirilă, în *ActaMN*, I, 1964, p. 135, crede că regele Cotiso, deși învins de Crassus, și-a continuat incursiunile pînă pe vremea lui Lentulus. După părerea mea, acest lucru nu e posibil, timpul fiind prea lung. Cred că prima propoziție citată mai sus reprezintă tocmai tranziția dintre perioada Cotiso (pînă la 29 î.e.n.) și pasajul despre acțiunea lui Lentulus (11—12 e.n.).

91 Strabo, VII, 3, 10.

92 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 318.

93 *Res gestae divi Augusti*, V, 30: *Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profligatusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit.* Acest pasaj reprezintă oarecum rezultatul tuturor acțiunilor lui Augustus împotriva dacilor, esența celor două etape ale strategiei romane: alungarea atacatorilor din posesiunile sud-dunărene ale Imperiului și apoi ofensiva romană dincolo de fluviu.

94 Evenimentele s-au petrecut în anul 12 e.n., cînd Cotys intrase în stăpînirea unei părți a moștenirii teritoriale a tatălui său, Rhoemetalces.

95 Ovidiu, *Scrisori din Pont*, I, 8, 11—20 ; IV, 7, 19—30 ; IV, 7, 47—54. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 319—320, crede că Aegyssus și Troesmis au fost cucerite, eventual, de geții din Moldova

sudică și din Bugeac, căci cei din cîmpia munteană nu mai reprezentau o forță.

96 Ovidiu, *Scrisori din Pont*, IV, 9, 75—80.

97 Vergiliu, *Georgice*, II, 497.

98 Idem, *Eneida*, VII, 604.

99 Suetonius, *Aug.*, XXI, 2.

100 Suidas, s. v. *Hypedexanto*.

101 Ovidiu, *Triste*, II, 191—192; III. 14, 41—42; *Scrisori din Pont*, I, 8, 5—6; II, 7, 1—2; III, 4, 91—92.

102 Idem, *Triste*, IV, 1, 67—80.

103 Idem, *op. cit.*, III, 10, 7—10, 51—66.

104 Suetonius, *Tib.*, XLI, 1.

105 Seneca, *Quaest. naturales* (Praefatio), 9.

106 CIL XIV 3608.

107 Vezi D. M. Pippidi, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 366—368, care înclină să-i creadă exclusiv geți pe transdanubienii strămutați. Idem, în *DID*, I, p. 310, spune că expediția guvernatorului Moesiei a putut strămuta la sudul Dunării și numai geți, eventual chiar din cîmpia munteană, iar nu neamuri amestecate din Basarabia și sudul Moldovei. Caracterul pașnic al strămutării e subliniat de Em. Condurachi, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 119—130. C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 290—291, spune însă, cred, cu dreptate: „Nefîndoios pare că sub transdanubieni nu trebuie înțeleși numai geți, ci și bastarno-sarmați. De asemenea nu trebuie să presupunem că aceste mutări, de a căror cifră nu putem fi siguri, au fost făcute într-o singură etapă, ci probabil în mai multe rînduri, sumele reprezentînd totalul mutărilor succesive. Nici nu este de crezut că cei mutați au fost așezați într-un singur loc, ci au fost repartizați pe tot întinsul provinciei“.

108 D. M. Pippidi, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 374.

109 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 292.

110 Tacitus, *Hist.*, I, 2, 1.

111 Idem, *op. cit.*, III, 46 (trad. N. Lascu).

112 Iosephus Flavius, *Războiul iudaic*, II, 16, 4.

113 B. Mitrea, în *SCIV*, VIII, 1—4, p. 165—182. Dacă lucrurile stau așa, nu se mai poate susține identitatea Poienii cu Piroboridava. Dar oricît de logic ar părea raționamentul, nu putem trece chiar atît de ușor peste afirmația lui R. Vulpe (în *SCIV*, II, 1, 1961, p. 192—193) că peste nivelul IV 1 (ultimul în care s-au găsit monede), la Poiana mai este un nivel, IV 2, care nu pare să fie din secolul al 3-lea e.n. (cum crede B. Mitrea) și în care nu s-au descoperit încă monede.

114 C. Daicoviciu, în *RRSI*, 1—2, 1967, p. 145, spune că îndepărtarea primejdiei de la Dunărea de jos constituie politica *primordială* a geto-dacilor din aria extracarpatică, iar la p. 146

vorbește foarte nimerit despre „năvălirile defensive“ lansate de Burebista asupra posesiunilor romane din Balcani. Expresia e potrivită și pentru perioada discutată de mine în acest capitol.

115 Frontinus, *Strategemata*, I, 10, 4: „Scorylo, conducătorul dacilor, știind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile și socotind că nu-i nimerit să-i atace, deoarece datorită unui război cu un dușman din afară s-ar putea restabili înțelegerea între cetățeni, a pus în fața compatrioților săi doi cîini și, pe cînd se luptau între ei cu îndrjire, le-a arătat un lup. Imediat cîinii s-au aruncat asupra acestuia, uitînd de cearta lor. Prin această pildă i-a oprit pe barbari de la un atac care ar fi adus foleose romanilor“. Vezi *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 430.

116 Vezi C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 318.

Călătorie prin inima Daciei

Istoria se învață din cărți, dar traiul unui popor se cunoaște mai bine dacă-l vizitezi la el acasă, dacă-i vezi cu ochii așezările, casele, uneltele, obiectele de artă. Iată de ce capitolul acesta va însemna o adevărată călătorie prin Dacia.

Mai bine zis, prin inima ei, prin regiunea Munților Orăștiei. Nicăieri nu poate fi surprinsă mai bine și mai complet decît aici înalta treaptă de dezvoltare la care ajunseseră strămoșii noștri pe vremea lui Burebista și a lui Decebal. Nicăieri nu se găsesc așezări mai mari, cetăți mai puternice, unelte mai perfecționate. În marele complex arheologic se reflectă activitatea creatoare a generațiilor, credințele și obiceiurile geto-dacilor, geniul însuși al acestui popor. Numeroasele și bogatele așezări din această zonă sînt expresia cea mai înaltă a civilizației dacice și tocmai acest lucru ne îndeamnă să le închinăm călătoria noastră. Ea va fi cu atît mai interesantă, cu cît săpăturile de aici, conduse ani îndelungați de acad. C. Daicoviciu, au silit ruinele să-și dezvăluie o bună parte din tainele lor.

Cititorul să nu uite că drumetia în care pornim împreună e o călătorie cu gîndul. Ea nu poate înlocui o

vizită adevărată în locurile unde au trăit, au muncit și au luptat strămoșii noștri. Nici cel mai talentat pictor și nici cel mai iscusit scriitor nu va reuși să zugrăvească locurile mai bine decât le văd ochii călătorului. Iar autorul acestei cărți nu e nici pictor, nici scriitor.

Dar călătoria prin filele unei cărți își are avantajele ei. Se face repede, cu mai puțină osteneală și cu nemărginite posibilități de a te abate din drum, de a stărui mai îndelung asupra unui lucru, de a trece în fugă pe lângă altul, de a te întoarce ori de câte ori dorești în același loc, de a străbate iute ca vântul și ca gândul țara toată. Cine ar putea vedea *în realitate* în același timp cetățile din Hunedoara și așezarea de la Popești? Numai cu ochii minții acest lucru e cu putință și ne vom folosi din plin de acest avantaj.

Să nu mai irosim însă vremea și să pornim la drum. Să pătrundem fără zăbavă în ținutul Munților Orăștiei, în așezările dacice de aici (v. Pl. II, pag. 112--113).

Prin cetățile și satele dacilor

La tot pasul ne întâmpină urmele așezărilor dacice. Unele își înalță semeț zidurile pe culmile dealurilor, singuratice ca niște cuiburi de vulturi. Sînt cetățile cu caracter strict militar, durate în punctele cele mai prielnice pentru stăvilirea unei eventuale înaintări dușmane: fortificațiile de pe dealurile Piatra Roșie și Blidaru ne cferă cele mai bune exemple. Alte cetăți au în jurul sau la poalele lor cîte o întinsă și odinioară înfloritoare așezare civilă; așa ni se înfățișează cetățuia de la Costești, adevărată acropolă a mării așezări de pe teritoriul satului actual, sau fortificația cea mare de pe Dealul Grădiștii, suprem loc de refugiu în zile de restriște. În alte părți ale țării, așezările întărite sînt centre ale uniunilor de triburi. La Popești, valurile de pămînt cu palisadă, avînd un puternic nucleu din turte mari de pămînt ars, cuprind în interiorul lor zeci, dacă nu sute, de mici gospodării. La Poiana, marea așezare fortificată de pe malul înalt al Siretului e înconjurată de numeroase sate neîntărite.

Așezări neîntărite există destule și în Munții Orăștiei. Urmele lor s-au constatat pe largul și pitorescul platou al Luncanilor, pe cele 40—50 de terase de la Fața Cetei, amenajate măcar parțial de mîna omului, și în partea de jos a văii Apei Grădiștii, la Bucium. Acestea sînt adevărate sate sau, cîteodată măcar, tîrguri cu o populație numeroasă. Dar se cunosc și așezări de alt fel, aidoma satelor noastre de munte, cu case risipite prin poieni, pe terasele și pe platourile netede ale înălțimilor ; cioburi de vase, diferite obiecte, urmele pîrjolului aprins de oștile Romei în trecerea lor prin ținut le semnalează ușor ochiului expert al arheologilor. Așa se face că numai în Munții Orăștiei se cunosc astăzi vreo sută de așezări omenești din vremea dacilor.

Cercetările din ultimii ani au adus la lumină și un tip aparte de așezări : stîmile dacice. Săpăturile executate în preluca (poiana) Brîndușița de pe dealul Rudele (1 300 m înălțime), pe terasele și pe platoul Meleii (1 400 m înălțime), la sud-est de Sarmizegetusa dacică, au dezvelit construcții păstorești din lemn, fără lipitură și tencuială de lut, cu un inventar specific conștînd mai ales din ceramică. Păcurarii daci le locuiau numai în timpul verii ; toamna ei coborau cu turmele la cîmpie, în așezările mari. Dar pentru turme, nu numai stîmile anume construite slujeau drept adăpost. Cînd vremea rea îi prindea pe păstori departe de casă, peșterile naturale deveneau minunate refugii. Uneori poate că ele erau adevărate stîni, folosite în tot cursul sezonului de pășunat. Așa se explică urmele de cultură materială dacică descoperite în peșterile de la Nandru (jud. Hunedoara), Baia de Fier (în Oltenia) sau în Peștera Hoților de lîngă vestitele Băi Herculane.

Din aceste felurite așezări pe care să le vizităm mai întii ? Să facem ca orice turist și să ne oprim în primul rînd la cetățile dacice.

Urcînd pe valea largă a Apei Grădiștii, prima cetate care ne întîmpină e aceea de la Costești. Numele din vechime nu i se cunoaște ; sigur e însă că era o cetate puternică, fortăreață a unei mari așezări civile, reședință obișnuită a lui Burebista și a primilor săi urmași. Și e

tot atît de sigur că locul ei a fost bine ales de daci, într-un punct unde valea se îngustează brusc, strînsă între dealuri, și unde, prin urmare, era mai ușor să se apere drumul către Sarmizegetusa.

Deși foarte asemănătoare, nici o cetate dacică nu e absolut identică cu celelalte. Planul lor e deosebit pentru că se adapta la particularitățile terenului ; deosebite sînt adesea și elementele de fortificație, ca să nu mai vorbim de dimensiuni.

Cetatea de la Costești (v. Pl. III, pag. 144—145)¹ era apărută în primul rînd de un val de pămînt, larg la bază de 6—8 m și înalt în prezent de 2—2,5 m, care înconjura nu numai platoul superior al dealului (561 m înălțime), ci și terasele de sub el. În val se înfipseșeră stîlpi groși de lemn, legați între ei printr-o împletitură de nuiele bine lipită cu pămînt, formînd palisada, în spatele căreia se adăposteau apărătorii. De șanț cetatea nu avea nevoie, căci panta abruptă era mai greu de urcat decît pereții șanțului. Valul nu se închidea complet ; acolo unde trebuia să se afle poarta, capetele sale se petreceau unul peste altul, formînd o intrare „în clește“ ; dușmanul care ar fi dărîmat masiva poartă de lemn trebuia să treacă printre cele două „ramuri“ ale valului, expunîndu-și astfel flancurile loviturilor apărătorilor cetății.

Scăpat de acest prim obstacol, dușmanul se pomenea îndată în fața altuia : zidul masiv al cetății. La Costești, zidul nu înconjura complet dealul : el a fost construit numai în părțile în care panta era mai lină și deci accesul mai ușor ; prin înălțimea și soliditatea sa, el constituia, totuși, o formidabilă piedică în calea oricărui atacator.

Inspirată din construcțiile elenistice analoge, tehnica zidului de cetate a fost adaptată de daci la condițiile specifice ale Munților Orăștiei ; de aceea specialiștii au botezat acest gen de zid *murus Dacicus* (zidul dacic). Gros de 3 m, zidul cetății de la Costești avea două fețe, una exterioară și una interioară, formate din blocuri de calcar cochilic regulat tăiate (*opus quadratum*), de dimensiuni variabile (în general 60—80 cm lungime, 40—60 cm înălțime și 30—40 cm grosime) ; între cele două fețe ale zidului se așeza o umplutură (*emplecton*)

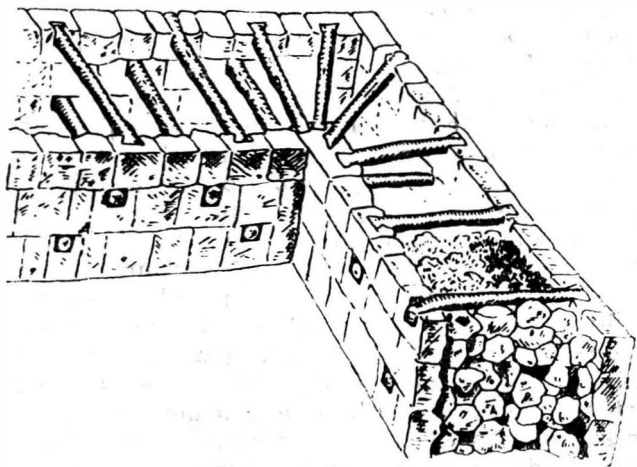

Fig. 22 : Structura zidului dacic (reconstituire)

de pământ, pietre neprelucrate, fragmente de blocuri sparte etc. Cum dacii nu prea foloseau mortarul la construcțiile lor (la zidurile de acest tip nu-l foloseau, pe cât știm pînă acum, de loc), exista primejdia ca umplutura neomogenă să împingă cele două fețe ale zidului înalt de cel puțin 3—4 m și să le dărîme.

Constructorii daci au rezolvat însă problema într-un chip ingenios. Ei au tăiat, în partea superioară a blocurilor, jgheaburi (numite de localnici „babe”) în formă de coadă de rîndunică, adică mai largi spre exterior și mai înguste spre interior. În jgheaburile a două blocuri așezate față-n față se punea o bîrnă groasă de lemn, lungă cît lărgimea zidului, ale cărei capete erau tăiate în același chip. Abia după ce toate bîrnele erau așezate se azvîrlea între fețele zidului umplutura, operația repetîndu-se la fiecare rînd de blocuri, pînă sus. Acum umplutura putea să împingă fețele zidului : bîrnele groase le țineau solid prinse. E drept că după un timp bîrnele putrezeau, dar pînă atunci zidul se tasa suficient pentru a nu mai fi amenințat de dărîmarea (fig. 22).

Pe coama zidului se așezau trunchiuri groase de copac, despicate în lungime. Ele erau înclinate spre exte-

rior, pentru ca apa de ploaie să se scurgă, și acoperite cu pământ bătut pentru a nu putea fi incendiate de eventualii dușmani.

Din loc în loc, zidul cetății de la Costești avea puternice bastioane construite în aceeași tehnică ; parterul lor servea drept depozit de provizii și de arme, iar etajul ca locuință și poziție de luptă pentru apărători. Mai existau și niște platforme de luptă, sprijinite tot pe blocuri de calcar, durate în spatele zidului.

Dacă nu putea străpunge zidul, dușmanul pătruns dincolo de valul cetății Costeștilor trebuia să meargă de-a lungul a două din cele patru laturi ale unui bastion. Apoi întâlnea în cale o altă poartă pe care trebuia s-o sfărâme (înaintea celui de-al doilea război dacic această poartă a fost blocată cu baze de coloane luate din sanctuarele de la Costești) pentru a răzbate, urcînd o pantă destul de dificilă, spre platoul superior. Înainte de a ajunge îl mai întâmpina însă un obstacol : o dublă palisadă din stâlpi groși de lemn. Abia după ce biruia și această piedică dușmanul putea ataca cele două turnuri-locuință de pe platou, cucerind astfel cetatea.

Cetățuia Costeștilor nu era protejată numai de amintitele elemente defensive și de vitejia oștenilor săi, ci și de diverse fortificații mai mici. Un mare și puternic bastion străjuia drumul care urca în vechime la cetate, un alt turn izolat se afla în spatele valului, în prelungirea zidului de incintă. Dar mai ales trebuie pomenite aici turnul de pe mica înălțime Ciocuța și fortificația ceva mai mare de pe dealul Cetățuia Înaltă din imediata apropiere a cetății. Caracterul de *sistem* al fortificațiilor din Munții Orăștiei se vede, deci, nu numai în organizarea apărării Sarmizegetusei, ci și în felul de a proteja fiecare mare fortificație în parte.

Elementele defensive ale cetății de la Costești se întîlnesc, uneori altfel rînduite, și la alte fortificații din regiune. Valul de pământ nu-l mai găsim la nici o altă cetate de aici, dar îl putem urmări pe mai mulți kilometri în zona Cioclovina-Ponorici, barînd accesul dinspre apus, pe valea Streiului, către Sarmizegetusa. În apropiere, avînd aceeași menire, se ridică cetatea de la Piatra Roșie², adevărat cuib de vulturi durat la 821 m

Fig. 23 : Dealul Piatra Roșie

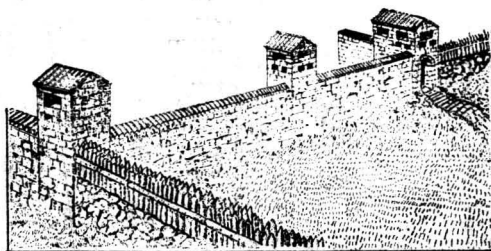

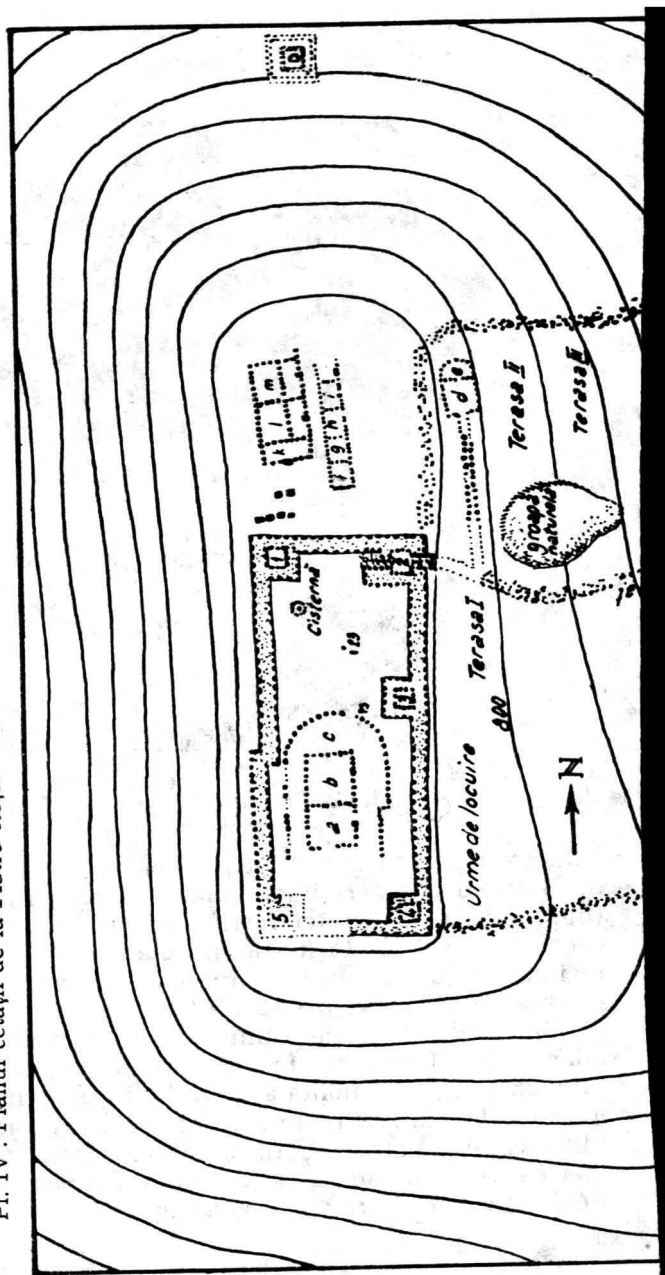
Fig. 24 : Porțiune din cele două incinte ale cetății de la Piatra Roșie (încercare de reconstituire)

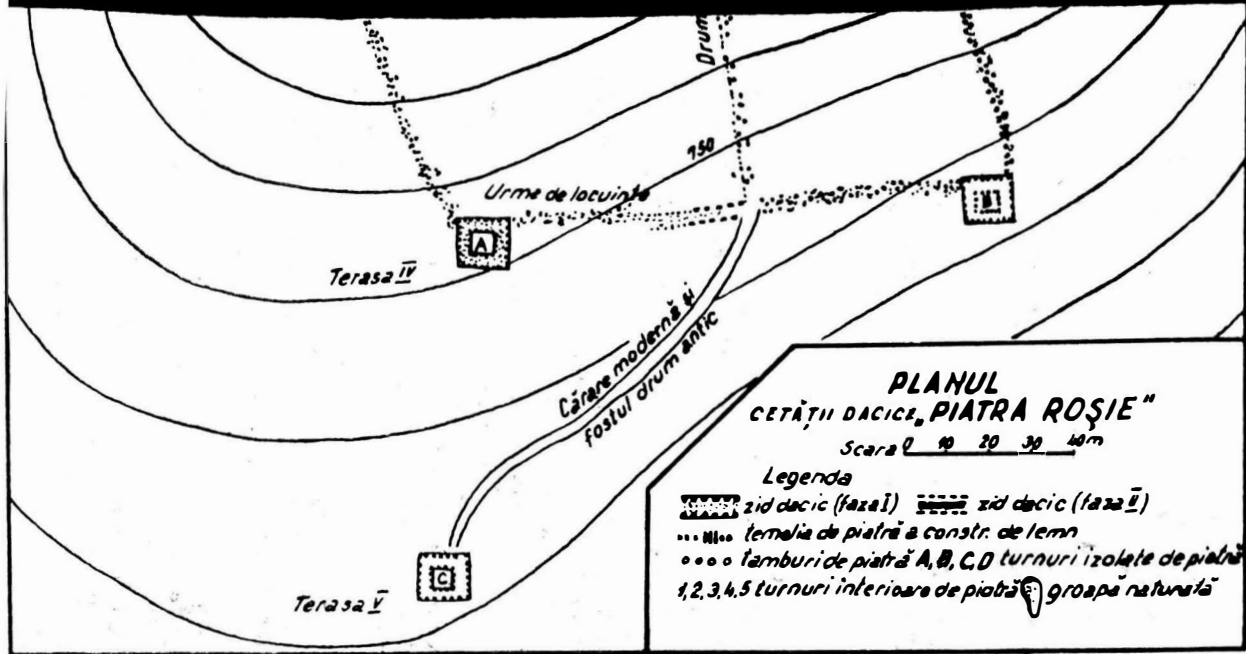
înălțime pe platoul unui deal înconjurat din trei părți de prăpăstii cu pereții din piatră de culoare sîngerie (fig. 23). Planul acestei fortificații nu e neregulat, ca cel al cetății de la Costești, ci rectangular ; zidul ei de incintă are șase turnuri, printr-unul din ele intrîndu-se în cetate (v. Pl. IV, pag. 208—209).

Dar la Piatra Roșie întîlnim și un element nou : o a doua incintă fortificată, mai puțin puternică decît prima (probabil că a fost înălțată în grabă în preajma războaielor cu Traian), construită nu din blocuri frumos cioplite, ci din piatră de stîncă locală, sumar potrivită ; pietrele se legau între ele cu pămînt (*opus incertum*). Pe acest zid se ridica o palisadă (fig. 24).

Pl. IV : Planul cetății de la Piatra Roșie

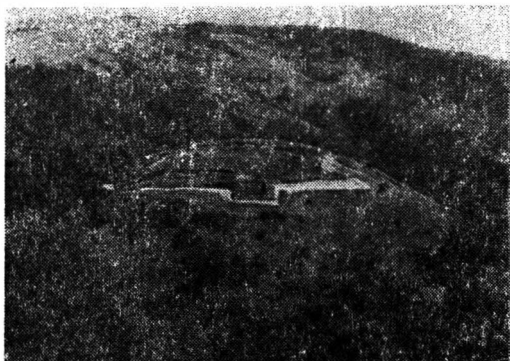

Fig. 25 : Vedere generală a cetății de pe dealul Blidaru

Să ne întoarcem însă iarăși pe valea Apei Grădiștii. Părăsind cetatea Costeștilor și urcând pe înălțimea Blidaru (703 m) situată puțin mai la miazăzi, dăm peste cea mai puternică fortificație³ ce străjuiește valea (fig. 25). De fapt, nu e vorba aici de o singură cetate, ci de două cetăți îngemănate, având șase turnuri puternice (v. Pl. V, pag. 240—241). Remarcabilă e la cetatea I de pe Blidaru poarta de intrare amenajată după sistemul (bine cunoscut în antichitate) à *chicane* (cu piedică) : pătrunzând în turnul care servea drept intrare, dușmanul nu putea merge mai departe drept înainte, căci calea îi era închisă de un zid ; el era nevoit s-o ia la dreapta, expunându-și astfel flancurile (fig. 26).

La cetatea a II-a de pe Blidaru atrage atenția sistemul platformelor de luptă de pe laturile de nord și de vest. Zidul de incintă e dublat aici, la câțiva metri în spate, de un zid paralel ; pereți perpendiculari împart spațiul rămas liber în mai multe „cazemată“, a căror parte inferioară servea drept depozit în timp ce la etaj era amenajată o platformă de luptă. Interesant este și sistemul de construcție folosit aici ; dacă zidul de incintă propriu-zis e alcătuit din blocuri regulat tăiate, zidul paralel din spate și zidurile perpendiculare sînt construite într-o tehnică mixtă (*opus mixtum*) : porțiuni din blocuri de calcar alternează în felul unei table de șah cu porțiuni din micașist local (fig. 27).

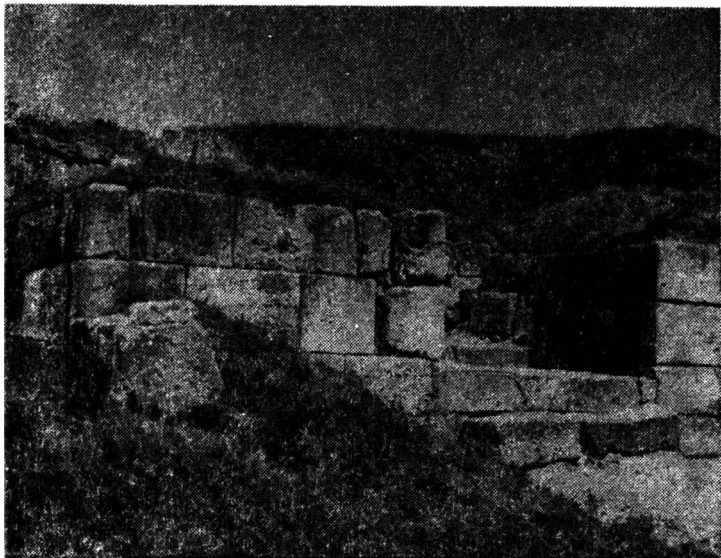

Fig. 26 : Poarta cetății I de pe dealul Blidaru

Fig. 27 : Latura de nord a cetății a II-a de pe dealul Blidaru

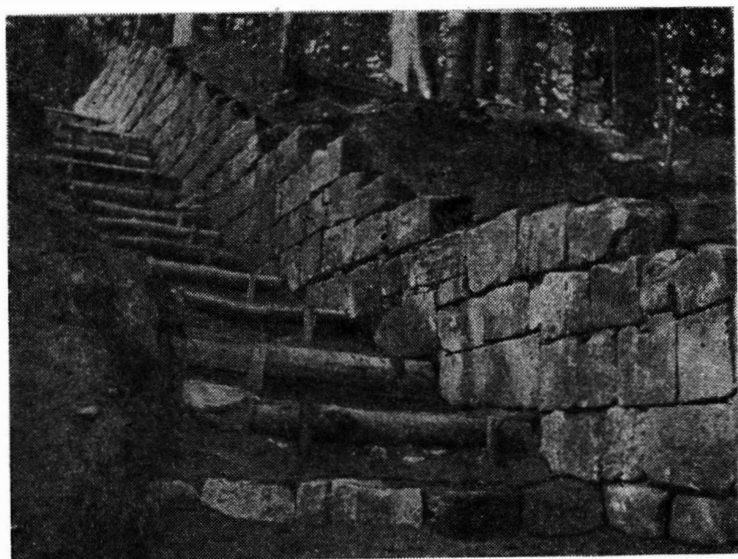

Fig. 28 : Zidul cetății Sarmizegetusa

Și cetatea de la Blidaru e apărată de un întreg sistem de turnuri (trei dintre ele pe platoul înălțimii Faieragu, altele pe terasele Blidarului ce coboară spre Apa Grădiștii), iar poziția sa e deosebit de bine aleasă : de pe culmea dealului se poate vedea, în zilele senine, spre nord pînă la Orăștie, iar spre sud pînă la Grădiștea Muncelului.

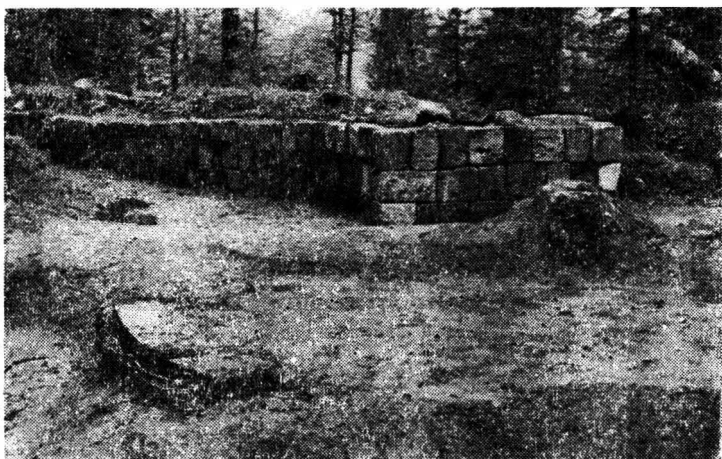
Aici, pe Dealul Grădiștii, se ridică antica Sarmizegetusă, cea mai mare așezare dacică cunoscută. Așezarea avea și o cetate, cea mai mare și ea, cuprinzînd o suprafață de circa 3 ha între zidurile ei (fig. 28) cu plan neregulat (v. Pl. VI, pag. 272—273). Dar Sarmizegetusa n-avea în primul rînd însemnătate strategică ; spre deosebire de celelalte cetăți care domină ținutul dimprejur, aceasta, deși se află la 1 200 m înălțime, este ea însăși dominată de înălțimile înconjurătoare mai mari. E, prin urmare, o cetate de refugiu, menită să adăpostească numeroasa populație din împrejurimi.

Cercetările la cetatea Sarmizegetusei ⁴ au fost, din nefericire, îngreunate de distrugerile provocate de căutătorii de comori, trimiși aici oficial, sub comanda unui ofițer, de către fiscul austriac la începutul secolului trecut ⁵; păgubitorul (pentru știință) interes al autorităților habsburgice fusese stîrnit de descoperirea întîmplătoare pe Dealul Grădiștii a unei mari comori de monede de aur. Din cauza distrugerilor provocate la cele două porți principale ale cetății (fig. 29), nu se poate stabili dacă ele aveau ori nu turnuri. Deocamdată (săpăturile sînt încă în curs) nu s-au găsit turnuri pe zidul de incintă; într-un singur loc s-au descoperit urmele unei platforme de luptă.

Nu-mi pot îngădui să descriu aici toate cetățile dacice din perioada statului lui Burebista-Decebal. Mă voi mărgini, deci, să le amintesc pe cele mai importante, subliniind analogiile sau, dimpotrivă, deosebirile față de fortificațiile din Munții Orăștiei.

Cea mai asemănătoare este, fără doar și poate, cetatea de la Căpîlna ⁶, pe valea Sebeșului, care protejează flancul drept (estic) al complexului din Munții Orăștiei. Aici, spre deosebire de ceea ce se crezuse pînă nu demult, săpăturile recente au pus în evidență o incintă în *opus quadratum* de jur împrejurul părții superioare a dealului Gărgălău. Incinta are un singur bastion (fig. 30), construit în partea inferioară din blocuri de calcar cu „babe“, iar în cea superioară din cărămidă slab arsă. Particularitatea cea mai frapantă a zidului de incintă de la Căpîlna o constituie faptul că el are un singur parament; e evident că aici birnele care intrau în jgheburile blocurilor de calcar nu se prindeau de blocurile de pe fața opusă (inexistentă!), ci se înfundau în masa de pămînt și piatră de stîncă din spatele paramentului unic, eventual fiind fixate în puternici stîlpi verticali. Aici, la Căpîlna, acest „emplecton“ este atît de compact încît face impresia că, în momentul construirii zidului, ar fi fost udat din belșug cu apă și apoi bătucit.

Și zidul dacic de la Piatra Craivii ⁷ prezintă anumite particularități. Incinta patrulateră (67 × 36 m) e con-

Fig. 29 : Poarta de vest a cetății Sarmizegetusa

Fig. 30 : Bastionul cetății de la Căpîlna

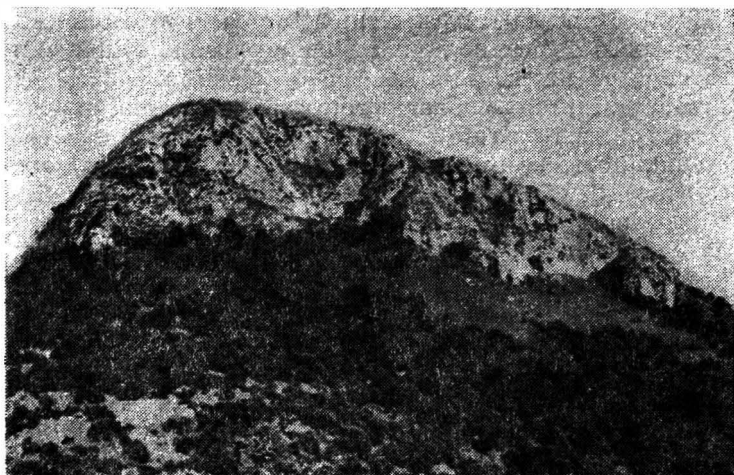

Fig. 31 : Dealul Piatra Craivii

struită pe vârful impunătorului masiv stincos de aici (fig. 31) ; zidul gros de 3 m e așezat pe stîncă, pe un pat format din două rînduri de blocuri legate între ele prin birne fixate în „babe“ și cu interiorul umplut cu sfărîmături de stîncă. Din pricina înclinației mari a pantei, aici s-a simțit nevoia unei legături mai solide între blocuri : din loc în loc au fost încastrați în zid stîlpi de piatră verticali, legați între ei longitudinal (în sensul lungimii zidului) prin grinzi de lemn fixate în „babe“. Multe blocuri alăturate sînt prinse unul de altul cu crampoane de fier, tehnică ce s-a putut constata și la alte cetăți dacice.

La Bănița⁸, cetatea de pe Dealul Bolii care străjuia defileul Jiului și apăra Sarmizegetusa dinspre miazăzi, printre elementele defensive care barau unicul drum de acces către cetate se află și un zid în *opus quadratum*, dar și un zid în *opus incertum*, construit din piatră de calcar locală, nefasonată și *legată cu mortar*.

La alte cetăți, în alte părți ale Daciei, se întîlnesc elemente diverse. Promontoriul în vârful căruia se află așezarea dacică de la Popești⁹ a fost fortificat încă din epoca hallstattiană (secolele 8—6 î.e.n.) printr-un val de

pământ și un șanț. Acest element defensiv a fost folosit și în epoca dacică, adăugându-i-se o palisadă. După cum se vede, nu avem de-a face cu o adevărată incintă, ci numai cu un obstacol care protejează latura mai expusă a unei așezări apărute și de natură. O situație întrucîtva asemănătoare se întîlnește în Moldova, la *Piroboridava* (Poiana). Și aici așezarea există din prima vîrstă a fierului, dar a fost fortificată abia în faza tîrzie a epocii Latene printr-un val masiv de lut galben, care-i apăra latura răsăriteană, mai accesibilă ¹⁰.

La Tisești, tot în Moldova, fortificația e naturală, dar autorul săpăturilor bănuiește și existența unor întări-turi ridicate de mîna omului (val ? palisadă ? zid ?), dispărute în urma erodării platoului ¹¹. Cam aceeași trebuie să fie situația la Cozla, lîngă Piatra Neamț, deși o informație mai veche, neverificată, menționează aici ziduri de piatră ¹². Mai clare sînt lucrurile la Barboși (jud. Galați), unde așezarea dacică era întărită printr-o puternică palisadă ¹³.

Numită de localnici „Cetățeaua“, așezarea de la Arpașu de Sus (jud. Sibiu) ocupă capătul platoului Tinosu, fiind apărută din trei părți de văi abrupte. Dinspre partea mai largă a platoului, așezarea e protejată de un val înalt de pământ, cu un șanț larg și adînc în exterior. Valul, de mai multe ori refăcut, avea și o palisadă, constituită din patru rînduri de stîlpi groși, cu îngrăditură de nuiele lipită cu lut ¹⁴.

Pe înălțimea Bîtea Doamnei din apropierea orașului Piatra Neamț, a doua fază de construcție a cetății, datînd din vremea lui Burebista, e reprezentată de un zid de piatră lat de 3,50 m. Paramentul exterior al zidului e executat din blocuri de piatră sumar cioplite, dar fără „babe“ ; cel interior e alcătuit din pietre necioplite, dar alese cu oarecare grijă ¹⁵.

Foarte interesant este zidul cetății dacice de la Sărățel (jud. Bistrița), pus în lumină de săpăturile pe care le-am efectuat recent pe Dealul Cetății împreună cu colegii I. Glodariu și N. Vlăsa. Zidul acesta e durat din piatră de stîncă locală, cioplită în bucăți de dimensiuni mijlocii ; pietrele sînt legate între ele cu liant de lut

și grinzi de lemn așezate, după cât se pare, atât vertical și lateral, pe fețele zidului, cât și transversal, în zid. S-ar putea spune că avem de-a face cu un schelet de birne umplut apoi cu zidărie.

Urme de ziduri au mai fost constatate, prin săpături recente, la fortificațiile dacice de la Cîmpuri-Surduc în Hunedoara ¹⁶, Polovragi ¹⁷ în Oltenia și Cetățeni (jud. Argeș) ¹⁸, aproape de izvoarele Dîmboviței.

Mai bine cunoscute au devenit în ultimii 20 de ani și cetățile dacice cu ziduri de piatră din estul Transilvaniei. La Voinești (jud. Covasna), fortificația atât de pitoresc numită „Cetatea Zinelor“ se ridică pe un deal izolat din trei părți, la peste 900 m înălțime. Avînd un platou nivelat și trei terase, cetatea e de tipul celei de la Costești, fără a avea însă ziduri din blocuri mari de piatră. Platoul a avut, pare-se, numai o palisadă ; două terase sînt împrejmuite de ziduri, dar fețele acestora sînt făcute din lespezi de mărime mijlocie, mai mult sau mai puțin regulate, legate cu lut ; umplutura acestui zid gros de 2 m, analog cu împrejmuirea celei de a doua cetăți de la Piatra Roșie, e din pămînt și pietre informe. La capetele ce se opresc în fața prăpastiei dinspre vest, zidurile teraselor au avut câte un turn ¹⁹.

La Jigodin, săpăturile conduse de prof. Mihail Măcrea (cel care a cercetat și fortificațiile de la Căpîlna și Arpașu de Sus) au dovedit că zidurile cu mortar pe care alți arheologi le constataseră sînt din epoca feudală. Dar au existat aici, pe trei înălțimi diferite, trei așezări dacice, toate întărite numai cu cîte un val de pămînt și piatră ²⁰. În zonă se aflau și așezări neîntărite, cum era aceea, destul de săracă, de la Sîncrăieni ; marele tezaur găsit în apropierea acestui sat, dar într-un punct unde nu s-au observat urme de așezare, nu aparține, desigur, unui biet țaran dac de aici, ci vreunui nobil dintr-una din cetățile Jigodinului.

Un caz întrucîtva special îl constituie cetatea de la Tilișca, nu departe de Sibiu. Situată pe vîrfurile dealului Cățanaș, ea are un val de pămînt, cu șanț interior, care încinge, pe o lungime de peste 800 m, pantele de vest și de nord ale înălțimii. Pentru a se asigura rezistența valului, cele două pante ale sale, dar mai cu seamă cea

exterioară, au fost căptușite cu bucăți de piatră de stîncă. Apărarea e completată de o „terasă de luptă“ și de două turnuri a căror parte inferioară era construită în *opus quadratum*, partea superioară fiind clădită din cărămidă slab arsă. Zidul de piatră al acestor două turnuri prezintă o caracteristică ciudată : numai blocurile din paramentul exterior au „babe“. Această împrejurare l-a determinat pe autorul cercetărilor de aici să afirme că blocurile feței exterioare erau legate prin birne de lemn nu de blocurile feței interne, ci de miezul (em-plectonul) zidului ²¹.

După cum se vede, dacii își împînziseră țara cu felurite fortificații, de la așezările întărite cu un simplu val de pămînt, avînd în față un șanț, pînă la puternicele cetăți cu ziduri de piatră. Și dimensiunile lor variau ; alături de cetatea Sarmizegetusei cu cele trei ha ale ei, aflăm turnuri de pază cu latura de cîțiva metri, avînd partea inferioară din piatră, iar cea superioară din lemn sau cărămidă slab arsă. Ba la Costești, chiar pe platoul cetății, s-au găsit blocurile, șase la număr, care au servit drept temelie stîlpilor înalți de lemn ce susțineau un turn de observație ; din el vor fi dat străjile de veste lui Decebal că armata romană se apropie dinspre Mureș.

Cetățile demonstrează înalta măiestrie atinsă de daci în meșteșugul și arta construcțiilor. Dar traiul lor de fiecare zi poate fi mai bine cunoscut prin cercetarea așezărilor și construcțiilor civile. Aceleași construcții, și îndeosebi locuințele, atestă diferențierea socială care-i despărțea pe nobili de oamenii de rînd, pe bogați de săraci.

Așezarea civilă de la Sarmizegetusa se întinde pe o lungime de circa 3 km ; ea ocupă zeci de terase, măcar în parte artificiale, ale Dealului Grădiștii și este cea mai mare așezare dacică identificată pînă în prezent. Săpături arheologice s-au efectuat deocamdată numai pe cîteva din aceste terase, în special în apropierea ruinelor cetății. De exemplu, pe așa-numitul „platou cu șase terase“ au fost dezvelite cîteva locuințe, într-una din ele descoperindu-se fragmentele celebrului vas cu numele regilor Scorilo și Decebal, iar în alta o trusă medicală antică. Altă terasă adăpostea un atelier de prelu-

Fig. 32 : Ziduri de susținere a teraselor în așezarea de la Fetele Albe

crare a bronzului și a fierului, pe alte două au fost descoperite magazii ale unor ateliere de ceramică pictată etc. Tot aici s-a dezvelit pe o porțiune destul de lungă drumul antic ce ducea la cetate, larg de 6 m și pavat pe alocuri cu pietre de stîncă ²².

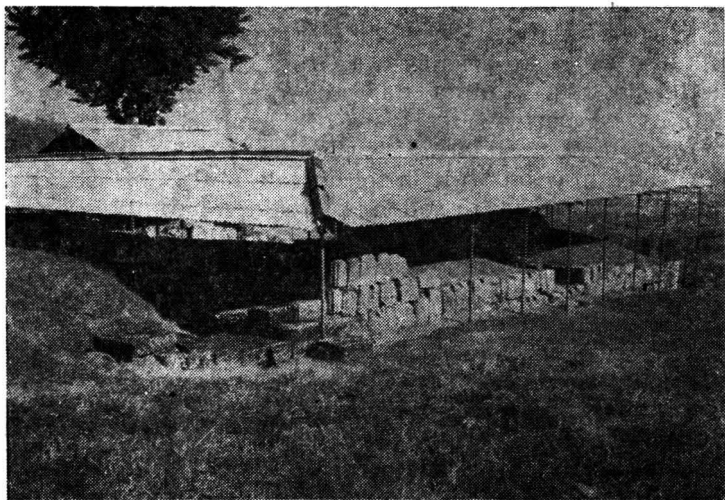
Cu excepția atelierelor meșteșugărești, cele mai multe construcții civile din apropierea cetății vor fi fost

locuințe ale nobililor și ale oamenilor bogați. Despre aceste terase de pe culmea Dealului Grădiștii s-a spus că formau cartierul aristocratic al Sarmizegetusei²³.

Rezultate deosebit de interesante au dat săpăturile dintr-o altă mare așezare, dispusă în terase, pe înălțimea *Fetele Albe*. Aici, în punctul pitoresc numit de localnici „Șesul cu brînză“ a fost pus în evidență un complex de ziduri care împart locul în cinci terase. Se pare că măcar una din aceste mici terase a început să fie locuită în a doua jumătate a secolului al 2-lea î.e.n., viețuirea continuînd aici pînă la cucerirea Daciei de către romani. Au fost descoperite urmele unei locuințe circulare cu baza din blocuri de calcar și un sanctuar rotund cu stîlpi de calcar.

Elementul cel mai frapant la *Fetele Albe* îl constituie tocmai zidurile (fig. 32). Toate sînt construite în *opus quadratum*, din blocuri de calcar cu „babe“, avînd rolul de a apăra terasele de prăvăliri dinspre deal sau de a le feri de alunecarea la vale. Cu alte cuvinte, dacii au construit ziduri masive, înalte de doi-trei metri, numai pentru a susține terasele pe care se ridicau cîteva locuințe și un sanctuar. Acest considerabil efort constructiv este extrem de grăitor pentru caracterul oppidan al așezării de la *Fetele Albe* și amintește, *mutatis mutandis*, de construcțiile în terase ale Pergamului elenistic.

În Munții Orăștiei, și anume la Costești, s-au descoperit cele mai impunătoare clădiri de locuit. E vorba de turnurile-locuință pomenite ceva mai sus: primul la capătul de nord, al doilea la capătul de sud al platoului (fig. 33—34). Partea inferioară a zidurilor lor este construită în tehnica specifică dacică, din aceleași blocuri de calcar ca și incinta cetății. Partea lor superioară este din cărămidă slab arsă, de dimensiuni neobișnuite: $48 \times 48 \times 8,5$ cm; atît temelia de piatră cît și partea clădită în cărămidă au grosimea de 3 m. Turnurile-locuință aveau cîte un etaj la care se putea ajunge pe o scară interioară și pe una exterioară, ambele de lemn, așezate pe baze de lespezi vizibile și azi. Tocmai etajul servea ca locuință propriu-zisă, încăperea de la parter, în care se intra printr-o ușă largă de 1,80 m, fiind

Fig. 33 : Turnul-locuință nr. 1 din cetatea de la Costești

Fig. 34 : Scara monumentală care duce spre turnul-locuință nr. 2 din cetatea de la Costești

cămara de provizii. De notat că în fața turnului nr. 1 se construise un fel de pridvor de unde se deschidea minunata priveliște a văii Apei Grădiștii, spre Mureș. Un astfel de turn-locuință, dar mai mic și mai puțin pretențios, cu partea superioară din lemn, s-a găsit și în cetatea de pe Blidaru. La Căpîlna s-a descoperit un turn-locuință construit la fel cu cele de la Costești, dar cu zidurile mai puțin solide ; aici stătea nobilul care comanda cetatea.

Turnurile-locuință constituie însă o excepție în arhitectura civilă dacică și tocmai de aceea prezența a două dintre ele în cetatea Costeștilor l-a făcut pe C. Daicoviciu²⁴ să-i atribuie acesteia funcția de reședință permanentă a regilor daci. Covârșitoarea majoritate a locuințelor dacice din regiunea Munților Orăștiei sînt durate din lemn.

În planul lor, în dispoziția încăperilor, în felul de a ridica pereții și de a așeza acoperișul, priceperea și fantezia constructorilor și-au dat frîu liber, firește în măsura îngăduită de mijloacele materiale ale proprietarului. Unele locuințe sînt patruleter, altele sînt rotunde (cum ne înfățișează și Columna lui Traian cîteva), ovale sau poligonale, ca aceea în care s-a găsit faimosul vas cu inscripția DECEBALVS PER SCORILO (v. Pl. VII, pag. 296—297). Multe din ele sînt așezate pe o temelie de piatră : ale oamenilor bogați pe blocuri îngrijit lucrate, ale celor de rînd pe un simplu șir de pietre de stîncă, menit să împiedice putrezirea birnelor în contact cu pămîntul. Materialul de construcție pentru pereți era întotdeauna lemnul ce creștea din abundență pe coastele și în vîrfurile munților și dealurilor, dar în felul de a înălța pereții constatăm deosebiri. Birnele erau așezate cîteodată orizontal, una peste alta, numai din loc în loc, mai ales la colțuri, bătîndu-se în pămînt stilpi verticali ; în acest caz, peste pereți se așternea o lipitură relativ subțire de lut, frumos netezit și chiar spoit în diverse culori. Alteori, mai ales la casele sărace, gospodarii se mulțumeau să bată în pămînt cîteva pari, legîndu-i apoi printr-o împletitură de nuiele ; aceasta era bine lipită cu lut din belșug, peste care se

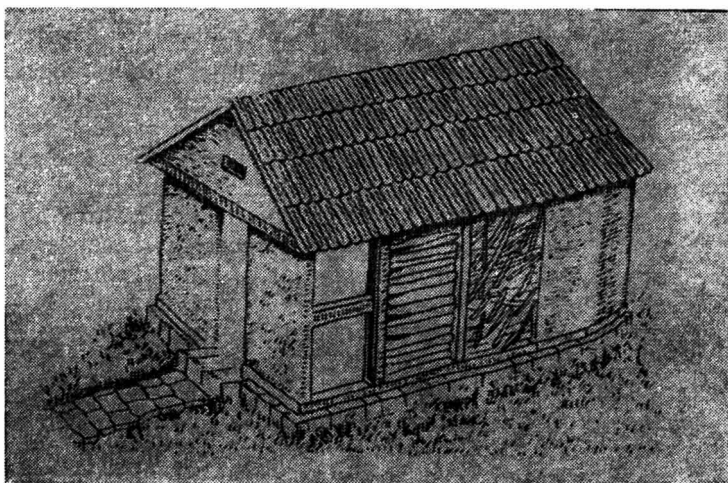

Fig. 35 : Casă dacică (încercare de reconstituire)

aplica tencuiala, eventual colorată (fig. 35). Adesea un prag de piatră sau, dimpotrivă, o întrerupere în șirul pietrelor temeliei marca intrarea unde trebuie să presupunem o ușă de lemn. La casele nobililor, această ușă era masivă și bătută în ținte de fier cu floarea mare și uneori frumos ornamentată.

Casele aveau în mod obișnuit una sau două încăperi (trebuie să ținem însă seama că multe dintre ele vor fi fost cu etaj, așa încât numărul încăperilor se mărea); adesea un pridvor acoperit, cu acoperișul susținut de stâlpi, sau adăpostit pur și simplu sub o streășină lată, înconjura clădirea. Podeaua la toate locuințele dezvelite pînă acum era de pămînt bătut, uneori fățuit cu grijă, dar acoperișul era din materiale diverse. În două ape la casele patrulate, conic la construcțiile rotunde, el era durat de cei bogați din țigle „cu nervură“ de tip grecesc, de cei mai puțin înstăriți din șindrilă sau chiar din paie.

De locuințele obișnuite nu se prea deosebeau, ca fel de construcție, nici stîmile de la Rudele și Meleia. Ele erau construcții de lemn cu acoperiș de șindrilă sau

paie, așezate pe temelii de piatră de stîncă. Forma lor este, în mai toate cazurile, ovală, iar dimensiunile variabile (diametrul mare e de 6,90—16 m). De obicei, aceste construcții aveau un cerdac de jur-împrejur și două încăperi : prima ovală, iar a doua, interioară primei, absidală sau patrulateră. Faptul că la construirea lor nu s-a folosit lutul, deși vinturi puternice bat pe aceste înălțimi, izolarea lor în mijlocul unor pășuni bogate, folosite și astăzi de ciobani, precum și inventarul lor caracteristic (mai ales ceramic) justifică ipoteza că ele reprezintă stîni și celare ale păcurarilor daci. Descoperirea nu are nimic surprinzător, știut fiind faptul că creșterea vitelor constituia la daci o ocupație de căpetenie.

Importantă este diferențierea constatată între aceste complexe pastorale. Dacă la Rudele și pe *terasele Meleii* inventarul stînilor constă aproape exclusiv din ceramică de diverse categorii și destinații, săpăturile de pe *platoul Meleii* au scos la iveală destul de multe obiecte de fier și chiar material feros de construcție (piroane, scoabe, balamale de uși). Tot aici s-au aflat resturile unui vas și a două capace pictate, iar una din clădiri are temelia nu din piatră de stîncă, ci din mici blocuri cioplite din același calcar ca și zidurile cetăților. Nu cred că greșesc văzînd în complexul păstoresc de pe platoul Meleii o stîină aparținînd vreunui nobil puternic de la curtea regelui dac, dacă nu chiar regelui însuși.

Arhitectura civilă din Munții Orăștiei poartă nu numai amprenta dezvoltării meșteșugurilor în societatea geto-dacică, ci și pe aceea a posibilităților economice ale regiunii. Nu peste tot în Dacia exista bogăția de piatră și de lemn de aici ; de aceea la Popești, palatul șefului tribal²⁵ e o clădire cu aspect rustic, cu pereții de vălătuci de lut, deși dimensiunile ei sînt mari, iar planul destul de complex. În alte părți, la Pecica și la Sîncrăieni de pildă, precum și în diverse puncte din cîmpia munteană și Moldova, găsim chiar simple bordeie ca în epoca hallstattiană sau la începutul vîrstei Latène.

În așezările extracarpătice mai cu seamă, dar și în Transilvania, în jurul locuințelor s-au constatat adesea gropi adinci, în formă de clopot sau circulare, pentru păstrarea proviziilor; pereții lor arși intenționat împiedicau pătrunderea umezelii și a rozătoarelor. Totuși, după un an-doi de folosire, groapa trebuia abandonată și în ea se azvârleau fel de fel de resturi; așa se explică și numărul lor mare, și faptul că au astăzi aspectul unor veritabile gropi de gunoi, arheologii găsiind în ele cele mai neașteptate obiecte, câteodată chiar din epoci mai târzii. Curios e că asemenea gropi nu s-au găsit pînă acum în așezările din Munții Orăștiei. Bineînțeles că și aici locuitorii trebuia să-și păstreze undeva proviziile; ei construiau însă hambare de lemn (urmele unuia — mari cantități de grîu, bob etc. arse — s-au descoperit chiar în apropierea sanctuarului cu 60 de coloane de andezit de la Sarmizegetusa²⁶) sau îngropau în pămînt chiupurile pline de grîne, fapt clar constatat pe Dealul Grădiștii, unde un asemenea vas fusese îngropat sub streășina lată a unei locuințe²⁷.

N-ar fi exclus ca absența gropilor de provizii (să nu uităm că ele deveneau în scurtă vreme gropi de gunoi!) la Sarmizegetusa și în așezările din jurul ei să indice existența unor preocupări de urbanistică și igienă publică. Argumentul nu e prea puternic, recunosc, dar asemenea preocupări sînt atestate și de alte descoperiri, de exemplu de existența conductelor de apă din tuburi de lut ars. Numărul lor e foarte mare și dacă le-am putea descoperi pe toate am avea în față un plan complex, cu multe ramificații, de canalizare.

E drept că așezarea acestor conducte de apă nu răspundea numai cerințelor igienei publice și urbanisticii, ci și unei nevoi strategice. Pentru toate cetățile dacice apa era marea problemă în caz de asediu și tocmai de aceea dacii s-au străduit să și-o asigure din beșug. La Costești s-au descoperit nu mai puțin de două cisterne: una pe latura de răsărit, cealaltă pe latura de apus a cetății, ca să nu mai vorbim de gropile săpate în stîncă platoului pentru strîngerea apei de ploaie.

Dacii s-au dovedit buni și ingenioși meșteri în construirea fintinilor și a cisternelor. Nu departe de Costești, pe Valea Chiștioarei, s-a descoperit o fântină căptușită cu blăni groase de gorun, pe care umezeala le ferise de contactul cu aerul și le împiedicase să putrezească²⁸. Un puț căptușit cu lemn, poate cu caracter ritual, nu practic, a fost descoperit și în Muntenia, la Ciolăneștii din Deal²⁹. La Sarmizegetusa, apa unui izvor, captată de o conductă, era adusă într-un butoi de lemn pentru decantare ; de aici ieșea printr-o țevă de plumb cu strecurătoare și ajungea în conducta de lut care ducea spre locuințele din așezare. În sfârșit, cetatea de pe Blidaru avea o uriașă cisternă construită, poate sub îndrumarea unui meșter grec sau roman, după cea mai bună tehnică elenistică : fundul și pereții erau acoperiți cu mai multe straturi de ciment impermeabil, iar acoperișul boltit era făcut din blocuri de piatră.

Deoarece tot sîntem la capitolul urbanistică, să amintim aici scara monumentală de piatră, flancată de jgheaburi pentru scurgerea apei, care ducea la turnul locuință nr. 2 de la Costești, treptele de la turnul de poartă al cetății de la Piatra Roșie, drumul pavat cu lespezi neregulate de stîncă pe care se ajungea la cetatea Sarmizegetusei și mai ales splendidul drum pavat care lega această cetate de *incinta sacră* (fig. 36).

Pentru arheolog, modestele urme ale unei locuințe sărace sînt tot atît de prețioase uneori ca și ruinele impunătoare ale unei cetăți. Dacă-mi este îngăduit să fac o mărturisire, voi spune că m-am bucurat mai mult cînd am descoperit stîmile de pe Rudele și Meleia decît atunci cînd s-a dezvelit fortificația de pe Cetățuia Înaltă. De ce ? Pentru că asemenea fortificații sînt numeroase și bine cunoscute, pe cînd stîni s-au găsit, pînă acum, numai pe înălțimile menționate și ele au ilustrat un aspect de seamă al vieții dacilor.

Pentru vizitator însă, aceste vestigii modeste nu sînt prea grăitoare. De fapt, el nici nu poate vedea prea mult. În cursul săpăturilor s-a putut surprinde, de exemplu, urma unei birne arse ; ea a fost repede foto-

Fig. 36 : Sarmizegetusa : drumul pavat dintre cetate și incinta sacră

grafiată, trecută pe un plan, notată în jurnalul de șantier. Dar a venit o ploaie și slaba urmă de arsură a dispărut și nimeni nu o va mai vedea vreodată. Pentru știință ea a fost salvată, dar pentru ochii turistului nu. Înghețurile fac să crape pietrele de temelie, ierburile acoperă repede urmele de lipitură arsă ale peretilor și după cîtva timp nu se mai poate distinge nimic. Să nu uităm apoi că arheologul a găsit locuința cu inventarul ei : obiecte de metal, vase, monede. Dar toate materialele acestea au luat de mult calea vreunui muzeu și pot fi văzute numai acolo, la zeci și sute de kilometri depărtare de locul unde fuseseră folosite odinioară. Așa stînd lucrurile, nu e de mirare că ochii drumetului nespecialist (ba, să fim drepți, chiar ai vizitatorului de specialitate !) sînt atrași în primul rînd de monumentalele ruine ale cetăților.

Tot atît de impresionante, prin grandoarea dar și prin caracterul lor enigmatic, sînt însă construcțiile religioase ale daco-geților, sanctuarele lor. Despre religia geto-dacă va fi vorba în capitolul următor, dar

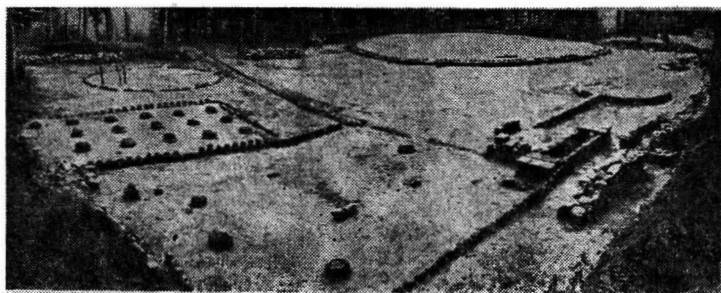

Fig. 37 : Sarmizegetusa : sanctuare pe terasa a XI-a a Dealului Grădiști

fiindcă pînă acum am vorbit de arhitectură, nu pot să las deoparte aceste construcții. Nicăieri nu sînt ele atît de bine și de complet reprezentate ca la Sarmizegetusa. De aceea vă propun o fugară vizită a *incintei sacre* de aici ³⁰.

Complexul de ruine care a primit această denumire se află la aproximativ 100 m de poarta răsăriteană a cetății Sarmizegetusa. Spre el ne conduce, coborînd, un drum larg, pavat cu lespezi de calcar, astăzi în parte mîncate de vreme, și mărginit pe ambele părți de un gard scund de piatră. Drumul dă într-o piațetă pavată, avînd pe două laturi cîte un braț de la un canal de apă captată dintr-un izvor apropiat. Cele două brațe duc spre prăpastia vecină și au, fără îndoială, și un rol ritual. Priveliștea care se înfățișează e impresionantă. În mijlocul minunatei păduri seculare de fag ochiul surprinde urmele monumentale ale sanctuarelor dacice (fig. 37) dispuse pe două terase (a X-a și a XI-a).

Pe terasa de jos (a XI-a), în partea ei vestică, se află cel mai vechi sanctuar descoperit la Sarmizegetusa. El n-a fost distrus de cuceritorii romani, ci a fost desființat chiar de daci, pe locul lui ridicîndu-se un sanctuar nou. Cel vechi se prezintă azi ca un aliniament de postamente rotunde de calcar ; diametrul discurilor e de 1,30—1,50 m. Construit foarte probabil chiar sub domnia lui Burebista, sanctuarul vechi avea 60 de coloane de lemn așezate pe bazele lor rotunde de piatră

și era înconjurat de ziduri, apărînd din vale ca un edificiu gigantic, aninat pe coasta de sud, abruptă, dar amenajată în terase, a dealului. Pe lîngă zidul vestic, pornind din vale, trepte de calcar duceau pînă la o platformă zidită din aceeași piatră. O conductă de teracotă aducea la sanctuar apa izvorului mai sus pomenit.

În a doua jumătate a secolului 1 e.n., poate chiar pe timpul lui Decebal, coloanele vechiului sanctuar au fost îndepărtate. O parte din postamentele lor, așezate la un nivel mai ridicat decît celelalte, au slujit la susținerea stîlpilor de lemn din interiorul noului lăcaș sacru. Terasa a fost umplută și nivelată ; folosindu-se material vechi, s-a înălțat o nouă platformă la capătul de răsărit al sanctuarului nou. Acesta, înconjurat de un șir de stîlpi de andezit, a fost însă distrus de romani, așa că din el nu s-au păstrat decît urme destul de slabe. Ceva mai bine poate că s-a conservat alt sanctuar, situat lîngă cel pomenit, care a apărut abia în ultimele săpături.

Pe aceeași terasă a XI-a, dar la capătul estic al ei, se găsesc alte două sanctuare patrulatere. Unul e foarte rău păstrat și despre el se poate spune numai că era împrejmuț de stîlpi de andezit. Celălalt, mai mic, constă din 18 coloane de andezit dispuse în trei rînduri și e înconjurat de stîlpi din același material (fig. 38).

Deosebit de interesante sînt însă, pe această terasă, cele două sanctuare rotunde de la Sarmizegetusa. Cel mai mare, cu un diametru de 30 m, constă dintr-un cerc exterior de blocuri de andezit, strîns lipite unul de altul, și dintr-un cerc interior, concentric, din stîlpi de andezit. Stîlpii sînt grupați într-un anume fel, după șase stîlpi înguști și mai înalți urmînd al șaptelea, mai scund și mai lat. Acest grup de 6+1 stîlpi se repetă de 30 de ori, fapt care l-a făcut pe C. Daicoviciu să presupună o legătură cu calendarul ; după cum voi arăta în capitolul următor, justetea acestei presupunerii poate fi demonstrată. În interiorul acestui cerc de piatră se găsea un al treilea cerc, format din stîlpi de lemn, acoperiți cu plăci de teracotă fin lustruite și ornamentate ; stîlpii lăsau libere patru intrări, marcate

Fig. 38 : Sarmizegetusa : sanctuarul mic patrulater cu 18 coloane de andezit

prin praguri de piatră. În centrul sanctuarului exista o ultimă îngrăditură de stâlpi de lemn, dispuși în formă de potcoavă.

Sanctuarul mic rotund are numai 12 m în diametru și constă dintr-un singur rând de stâlpi de andezit de tipul celor menționate. Gruparea lor e însă deosebită : există 11 grupuri de 8+1 stâlpi, unul de 7+1 și unul de 6+1. Fără a putea fi explicată deocamdată, și această grupare trebuie pusă în legătură cu anumite fenomene cerești.

În imediata apropiere a marelui sanctuar rotund, despărțit de el prin canalul desohis ce venea dinspre piațeta pavată, se află unul dintre cele mai interesante monumente ale incintei sacre : un pavaj de lespezi de andezit așezate în formă de raze în jurul unei lespezi rotunde din aceeași rocă. Datorită formei sale, acest pavaj circular de aproape 7 m în diametru, așezat pe o temelie de blocuri calcaroase, își merită pe deplin numele de „soare de andezit“ care i-a fost dat. El servea ca altar de sacrificii ; sub el se află un bloc cioplit în formă de lighean, care dă în canalul de scurgere :

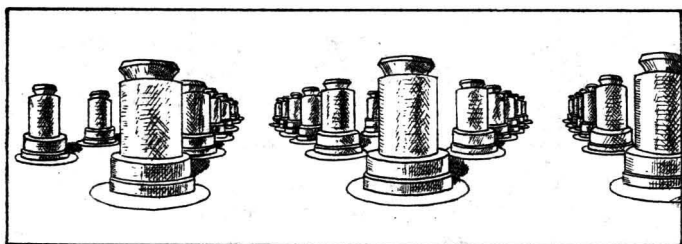

Fig. 39 : Sarmizegetusa : sanctuarul de andezit cu 60 de coloane (încercare de reconstituire)

pe aici curgea apa folosită la ceremonii sau chiar sîngele jertfelor.

Dacă rostul „soarelui de andezit“ a fost lămurit, enigmatică rămîne menirea unui coridor nu prea lung, acoperit cu lespezi de calcar, aflat în apropiere. Presupunerea cea mai plauzibilă este că el a servit ca „depozit“ de ofrande. Aceeași menire o va fi avut construcția asemănătoare, dar mai mică, descoperită recent în apropierea marelui sanctuar rotund.

Terasa imediat superioară (a XI-a) e sprijinită — pentru a nu se prăbuși peste cea de jos — de un zid de piatră, dublat ulterior pe o anumită porțiune. Aici se găsește cel mai mare sanctuar cunoscut de tipul aliniamentelor patrulatere. Locul fusese ocupat inițial de un sanctuar mai vechi, cu postamente de calcar, din care s-au păstrat însă numai cîțiva stîlpi, tot de calcar, ai fostei lui împrejurări. Numai sub Decebal a început construirea marelui sanctuar ce se vede acum, cu postamentele de andezit de peste 2 m diametru fiecare, în număr de 60, așezate pe șase rînduri. Pe aceste postamente urmau să se ridice baze și coloane de andezit. Cîteva baze, de formă ionică, au și fost așezate. A izbucnit însă războiul și lucrările s-au întrerupt; coloanele n-au mai apucat să fie puse pe bazele lor, ci au rămas risipite pe drumul care duce la cetate. În concepția arhitecților daci, ele trebuia să se ridice la o înălțime de 1,20—1,50 m, urmînd probabil să susțină vase de andezit în care aveau să ardă mirodeniile aduse prin divinității (fig. 39).

Sanctuarul era flancat de un gard de piatră, iar terasa însăși era apărată de alunecarea terenului de deasupra printr-un frumos zid de piatră ce mergea paralel cu gardul, la 6 m distanță în spatele acestuia.

După cum se vede, sanctuarele dacice sînt de două feluri : circulare și patruleter, acestea din urmă avînd aliniamente de postamente pentru coloane. Cele patruletere sînt mai des întîlnite : există patru la Costești, unul în apropierea fortificației de pe Blidaru, unul în cetatea de la Piatra Roșie și două la Piatra Craivii. Aceasta în Transilvania, căci astfel de aliniamente sacre s-au mai descoperit și în Moldova, la Barboși și la Bîtea Doamnei. În schimb, sanctuarele rotunde sînt mai rare ; la Pecica (antica Ziridava) s-au găsit urmele unor stîlpi de lemn, dispuși circular, pe care descoperitorul lor, arheologul I. H. Crișan, îi consideră drept un sanctuar rotund de tipul celor cunoscute la Sarmizegetusa³¹, iar la Fetele Albe s-a descoperit un sanctuar circular cu stîlpi de calcar.

Alături de cetăți și de turnuri, de locuințe și de cisterne, construcțiile religioase dacice din Munții Orăștiei îndreptățesc concluzia pe care o formula, acum aproape 20 de ani, C. Daicoviciu :

„Caracterul original al plăsmuirilor arhitectonice dacice... se desprinde, la tot pasul, atît în plan, compoziție artistică, cît și în executare. Dacă monumentalitatea și proporțiile uriașe ale lucrărilor executate de daci în acest loc mărturisesc despre o imensă putere de stat și de nelimitate resurse, formula în care se realizează aceste lucrări stă mărturie a unei viguroase și autentice forțe de creație artistică populară, cu rădăcini adînc înfipite în pămîntul autohton“³².

Am făcut cunoștință cu cetățile și așezările civile, cu locuințele și sanctuarele dacilor. Urmează o întrebare firească : ce s-a găsit în aceste așezări ? Care e inventarul lor ?

Bogăția așezărilor dacice

Vestigiile locuințelor dacice sînt, de cele mai multe ori, modeste pentru că materialul din care fuseseră construite e perisabil : lemnul putrezește, lutul, dacă nu e întărit și înroșit de foc, se amestecă cu pămîntul înconjurător ; țiglele, ba chiar și pietrele de temelie se sparg. Și totuși, pe vetrele acestor locuințe, arheologii au descoperit o mare parte, poate cea mai mare, a materialului care ilustrează înflorirea și complexitatea civilizației dacice.

La temelia oricărei civilizații stau uneltele de muncă, deprinderea și iscusința omului de a munci, de a produce bunuri materiale. Din punctul acesta de vedere, dacii ajunseseră la un nivel înalt în ultimele două secole care au precedat cucerirea romană, dezvoltînd o cultură materială de tip Latène de o rară bogăție și, îndrăznesc să spun, chiar frumusețe.

Nesfîrșită e gama uneltelor de fier descoperite în așezările daco-geților, mai cu seamă în cele din Munții Orăștiei (fig. 40). S-au găsit aici, ca și în alte așezări din Dacia, felurite unelte agricole : coase, seceri, sape, săpăligi, greble, tîrnăcoape, cosoare pentru vie etc., dintre toate ieșind în evidență cuțitele și brăzdarele de plug, acestea din urmă de un tip particular, specific. În adevăr, cercetările lui I. H. Crișan au arătat că spre deosebire de brăzdarul de plug triunghiular, cu marginile îndoite în chip de manșon deschis, caracteristic romanilor și celților, dacii aveau un brăzdar de forma unei bare masive, plate, cu vîrfurile triunghiulare în chip de lingură prevăzută cu o puternică nervură mediană ; bara se termina printr-un cîrlig (cui) care se fixa în lemnul plugului. De dimensiuni variabile (un exemplar mijlociu măsoară 27 cm lungime și 8 cm lățime la baza vîrfurilor triunghiulare), aceste brăzdare s-au găsit în număr considerabil în mai multe așezări dacice, de la Pecica, Sarmizegetusa și Costești pînă la Popești, Tinosu, Poiana și Moșnenii de lângă Mangalia³³. Creat poate după un model elenistic (prototipul nu se cunoaște, dar exemplare identice s-au aflat și pe terito-

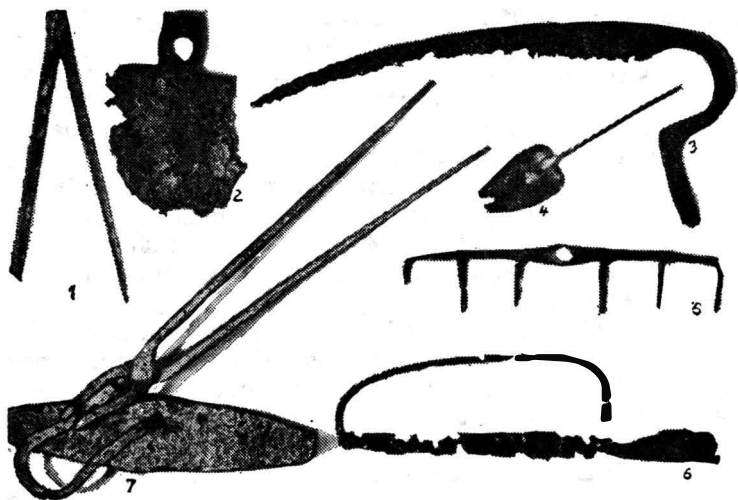

Fig. 40 : Unelte dacice de fier : 1. Compas ; 2. Sapă ; 3. Coasă ; 4. Lingură de fierar ; 5. Greblă ; 6. Ferăstrău ; 7. Clești și nicovală

riul Bulgariei)³⁴, acest brăzdar de fier sporea considerabil productivitatea agriculturii și permitea acumularea unor mari rezerve de hrană. Nu ne pot, de aceea, surprinde marile cantități de cereale și alte roade ale pământului (grâu de mai multe varietăți, mei, bob, orz, secară, linte, orzoaică) găsite în hambarele și în gropile de provizii din așezările daco-getice. Iar înlocuirea primitivei lespezi de piatră pe care grăunțele erau sfărâmate în perioada hallstattiană cu rișnițe perfecționate, rotative, de o productivitate mult mai mare, apare ca o consecință foarte firească a dezvoltării agriculturii dacice.

Mulțimea și varietatea acestor unelte agricole de fier nu demonstrează numai dezvoltarea lucrării pământului, ci și înflorirea metalurgiei : doar meșterii daci erau aceia care le făureau. Minereul extras la Ghelar și Teliuc ajungea la marele atelier de la Sarmizegetusa cu cuptoarele sale de topit și redus mine-reul (de altfel, în acest atelier se obținea și bronzul) ;

apoi trecea ca materie primă la un atelier de fierărie situat pe o terasă deasupra sanctuarelor ; aici informele turtite de fier erau prefăcute de fauri în unelte felurite. Trebuie să spun că urmele unui atelier de fierărie s-au descoperit și la Poiana (Piroboridava)³⁵, iar la Popești cenușa cu care s-a umplut o groapă de proviziile părăsită poate să provină foarte bine de la un atelier pentru prelucrarea metalelor ; de altfel, în această așezare s-au găsit mici creuzete de lut vitrificat servind la turnarea bronzului³⁶. Faurii daci confecționau și uneltele necesare propriului lor meșteșug. Așezările din secolele 1 î.e.n. — 1 e.n. cuprind numeroase unelte pentru metalurgia fierului : clești, ciocane, nicovale și altele ; recipiente pentru turnare nu s-au găsit, căci, spre deosebire de bronz, fierul nu se turna, ci era modelat prin batere cu ciocanul la cald. Și în privința uneltelor de făurire așezările din Munții Orăștiei sînt în frunte ; s-au găsit aici, de exemplu, clești lungi de peste un metru care, curățite de rugina ce le acoperise, pot servi și astăzi scopului pentru care au fost create.

Judecînd după marea cantitate de unelte pentru dulgherit aflate în ruinele așezărilor din Munții Orăștiei, în primul rînd la Sarmizegetusa, prelucrarea lemnului trebuie să fi fost unul din meșteșugurile cele mai înfloritoare. Topoarele, dălțile, teslele, ferăstraiele, rîndecele, cuțitoaiele și sfredelile atestă această dezvoltare, ca și bogăția în materie primă a regiunii. Și trebuie subliniat că aceste unelte nu sînt cîtuși de puțin primitive : topoarele și teslele sînt de un tip care se folosește pînă în zilele noastre, iar ferăstraiele (ferăstraie mici sau adevărate joagăre) erau astfel făcute, încît să taie în ambele sensuri. Privind aceste unelte, nu putem decît să regretăm că produsele create cu ajutorul lor nu s-au păstrat : s-au prăbușit și au putrezit pereții și acoperișurile caselor dacice, au dispărut masivele porți de lemn, au pierit fără urmă atîtea și atîtea obiecte de lemn pe care le folosiseră dacii. Numai în anumite condiții de excepțională umiditate a solului ni s-a păstrat cîte ceva : birnele de gorun ale fîntînii de pe Valea Chiștioarei, butoiul de decantare a apei de la

Sarmizegetusa, un jgheab de lemn servind ca pat pentru o conductă de teracotă.

Nu întotdeauna aceste unelte de fier se găsesc risipite printre ruinele locuințelor sau atelierelor ; uneori, ele se întilnesc sub forma unor adevărate depozite fie ca loturi destinate schimbului (cum pare să fie cazul depozitului de la Cetățeni)³⁷, fie, mai ales, ascunse în clipe de primejdie. În ținutul Munților Orăștiei s-au găsit astfel de depozite, ascunse la venirea romanilor, pe valea pârîului Strimbu³⁸ și la Valea Largă ; chiar și meșteșugarii din atelierul de fierărie de la Sarmizegetusa și-au ascuns uneltele într-o oală de fier pe care au îngropat-o în pământ. Ei n-au mai apucat însă niciodată să le dezgroape și să le folosească. La începutul lunii aprilie 1970, un alt mare depozit de unelte de fier a fost descoperit pe o terasă a Dealului Grădiștii.

Din fier se confecționau nu numai unelte, ci și obiecte diverse de uz practic : vase (am amintit acum câteva clipe că depozitul de unelte de la Sarmizegetusa fusese pus într-o oală de fier), cuțite, pinteni, „mîțe“ (crampoane) pentru înlesnirea mersului pe gheață și zăpadă, chei, cercuri de fier pentru găleți, butoaie sau lăzi, piese de la car ș.a.m.d. Mai numeroase încă sînt materialele de construcție : cuie și piroane pentru încheierea bîrnelor și stîlpilor de lemn la case, scoabe puternice care prindeau blocurile de piatră în anumite locuri din zidurile dacice (în scobiturile practicate în piatră pentru aceasta se turna apoi plumb), balamale de uși, ținte bătute în porțile groase de lemn. De prisos să mai spun că acest material feros de construcție e deosebit de abundent tot în cetățile și așezările Munților Orăștiei.

În atelierele de la Sarmizegetusa și de aiurea se făureau, alături de unelte, și arme ; s-au descoperit pumnale curbe (*sicae*), săbii drepte sau curbe (acestea din urmă vor fi fost teribilele *falces*, coase, pe care romanii a trebuit să le înfrunte și după care ei nu se mai temeau, spune izvorul³⁹, de săgețile parților), virfuri și călcîie de lănci și sulite (călcîiele îmbrăcau capătul de lemn al armei, care putea fi astfel înfiptă

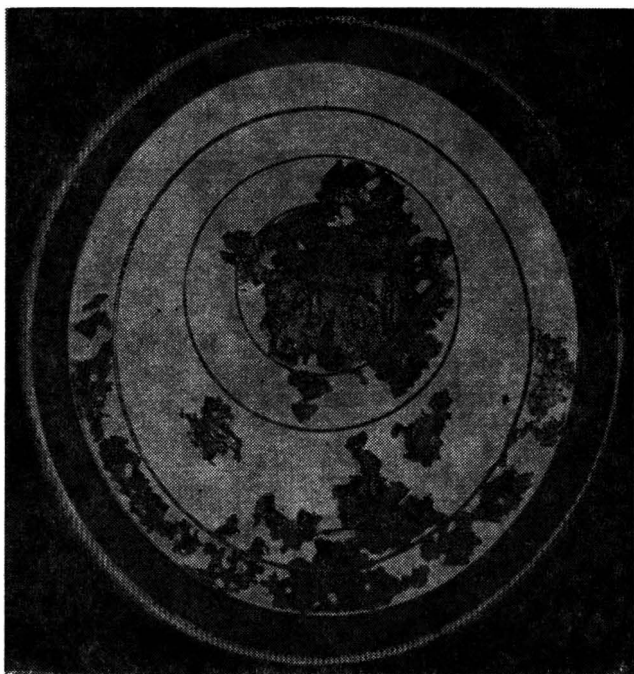

Fig. 41 : Scutul de paradă descoperit în cetatea de la Piatra Roșie

mai ușor în pământ), scuturi. De fapt, scuturile erau din lemn sau din piei rezistente de vite ; numai partea lor centrală (*umbo*), iar câteodată un înveliș subțire se făceau din fier. În cetatea de la Piatra Roșie s-a găsit un astfel de înveliș, oval, pentru un scut de paradă, splendid ornamentat cu motive vegetale și avînd în mijloc imaginea unui taur sau a unui zimbru (fig. 41) ⁴⁰.

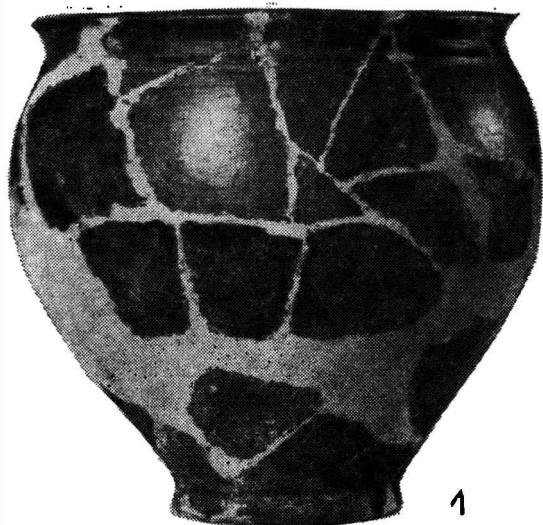
Din fier se făureau chiar și anumite piese vestimentare sau de podoabă. De la Popești, de exemplu, se cunosc fibule de fier cu picior ajurat, cataramă și pafale, un nasture, brățări ⁴¹.

Fierul era metalul cel mai important în economia dacică, dar nu era singurul metal folosit. Am pomenit mai sus de plumbul care se turna în jurul scoabelor care prindeau blocurile de piatră ; plumbul era folosit și la repararea vaselor de lut ars crăpate (fig. 42/1—2). Foarte răspândite erau apoi bronzul și argintul.

Din bronz, care își pierduse orice însemnătate în producție, se făureau anumite obiecte de uz practic (manșoane pentru butuci de roți, vase, torți de vase, catarama), dar mai ales podoabe : coliere, fibule, brățări, inele. În marea așezare de la Poiana, pe cursul inferior al Siretului, s-au găsit și cîrlige de undiță de bronz, alături de cele de fier ⁴².

Pentru făurirea podoabelor, metalul cel mai întrebuințat era însă argintul. La Costești ⁴³, Poiana ⁴⁴ și Pecica ⁴⁵ s-au descoperit urmele unor ateliere de argintari : mici nicovale, dălți fine etc. Ca materie primă slujea și argintul extras din mine, dar și diferitele monede care circulau în Dacia ; la această concluzie a ajuns C. Preda cercetînd tezaurul de la Stăncuța (jud. Brăila). Acest tezaur, depus într-un vas de argint ai cărui pereți subțiri s-au sfărîmat la descoperire, se compune din două bare de argint de 87 de monede din același metal : 53 de tetradrahme thasiene și 34 de denari republicani romani din secolele 2—1 i.e.n. Analizele chimice făcute au arătat limpede că în barele de argint se întîlnesc, combinate, elementele constitutive ale celor două categorii de monede. E cu totul îndreptățită, deci, ipoteza emisă de cercetătorul bucureștean că barele provin din topirea unor astfel de monede și că meșterul argintar intenționa să transforme treptat toate monedele în bare și apoi toate barele în diferite obiecte și podoabe de argint ⁴⁶. Ea a fost confirmată și de descoperirea, la Pecica, a unui tipar pentru turnarea barelor de argint.

Ce obiecte de podoabă de argint se întîlnesc la daci ? În numeroase puncte de pe întreg teritoriul țării noastre s-au descoperit fibule, coliere, brățări, inele, pocale,

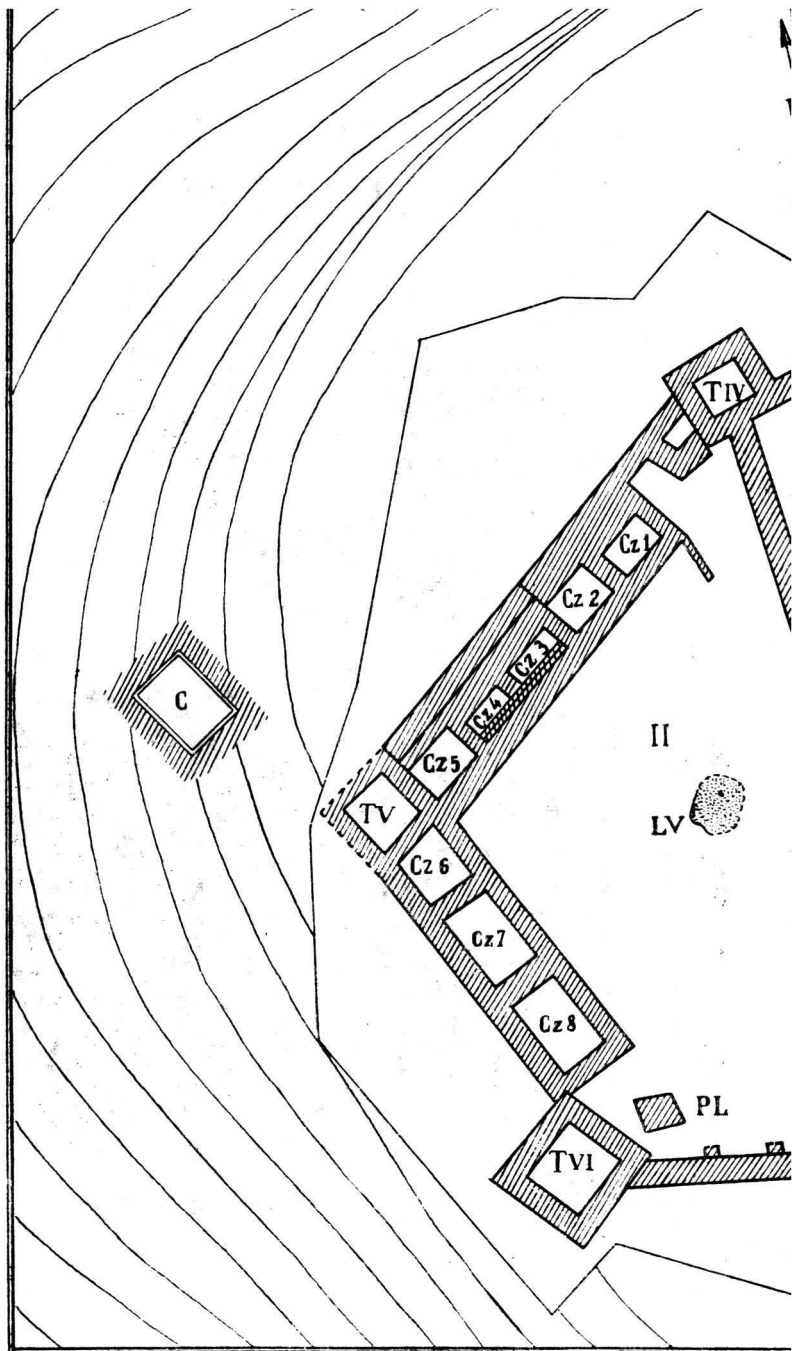
2

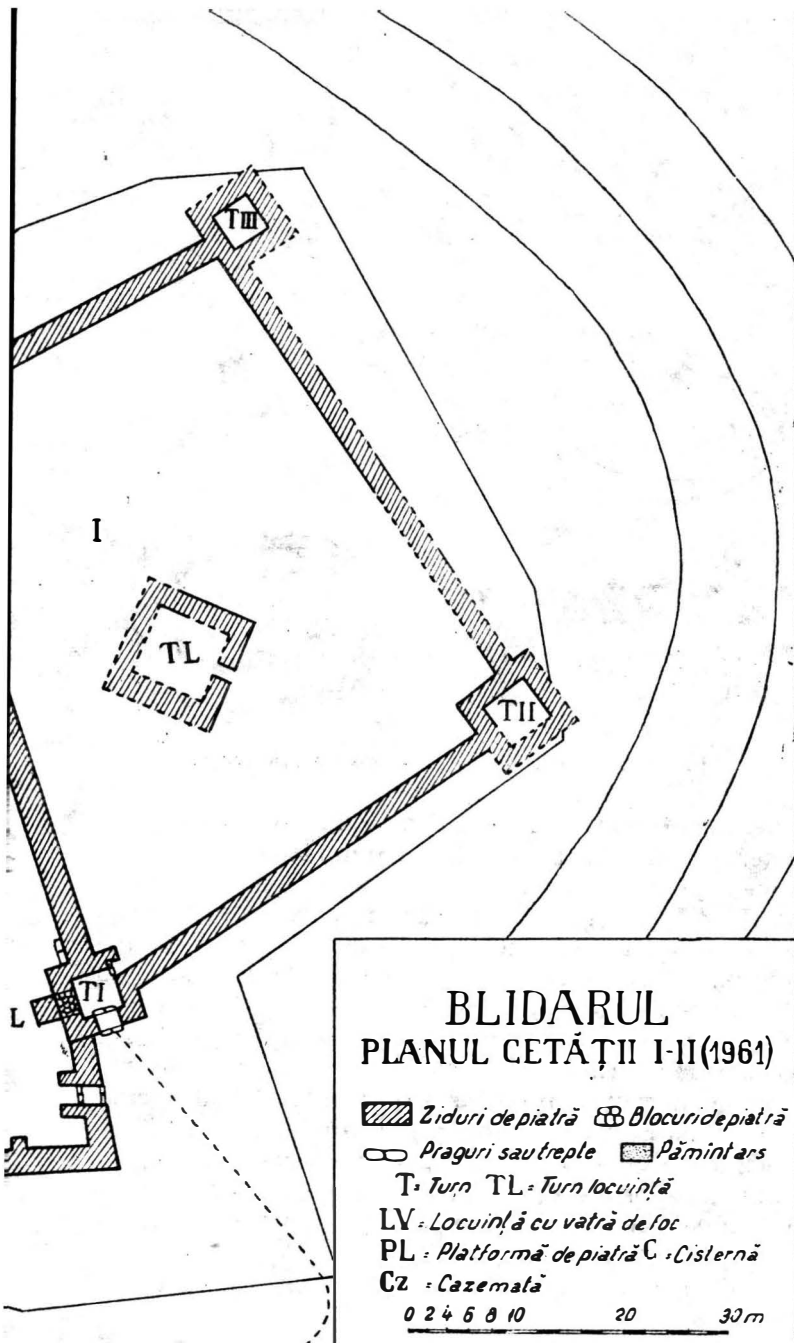

Fig. 42 : Vas ceramic reparat cu plumb, descoperit într-o stână dacică de pe Dealul Rudele : 1. Vasul ; 2. Detaliu al reparației

Pl. V : Planul cetății de pe Blițdaru

BLIDARUL PLANUL CETĂȚII I-II(1961)

- Ziduri de piatră
- Blocuri de piatră
- Praguri saut reple
- Pământ ars
- T - Turn TL - Turn locuință
- LV - Locuință cu vatră de foc
- PL - Platformă de piatră C - Cisternă
- Cz - Cazemata

0 2 4 6 8 10   20   30m

Fig. 43 : Obiecte dacice de podoabă din argint

plăci și catarama (fig. 43). Din argint nobilii bogați și puternici puneau să se facă și anumite piese de harnășament pentru caii lor.

Nu e locul aici să enumăr tezaurele de podoabe geto-dacice descoperite la noi sau în țările vecine. Semnez însă faptul că în anul 1960, la Tîrpești (jud. Neamț), a fost aflat un fragment de torques de argint, constituind prima descoperire de acest fel pe teritoriul Moldovei⁴⁷. Printre descoperirile relativ recente mai amintesc tezaurul (inventarul unui mormînt de incinerare) de la Bălănești (jud. Olt), compus din două fibule triangulare cu reprezentări antropomorfe, un lanț ornamental, doi cercei, o brățară în spirală avînd capetele împodobite cu palmete și cu protome de șarpe, trei

inele spiralice și o verigă-inel⁴⁸. În sfârșit, trebuie pomenit tezaurul de la Sîncrăieni (jud. Harghita), care a avut o mare importanță pentru studiul argintăriei dacice în general⁴⁹.

Descoperit în 1953, tezaurul cuprinde două vase de argint semisferice, cinci vase de argint conice sau semiovale, opt cupe de argint cu picior și două torti, două brățări masive de argint, o fibulă de argint cu arc lung, o drahmă a orașului Dyrrhachium și o imitație de tetradrahmă thasiană. Unele vase sînt parțial aurite. Ulterior s-au găsit fragmentele vasului de lut în care aceste obiecte fuseseră, probabil, ascunse; e vorba de un vas grosolan, lucrat cu mina, de culoare brună închis, cu buza ușor evazată, ornamentat cu proeminențe rotunde și cu brîuri în relief aplicate pe pereți.

Tezaurul datează din secolul I î.e.n., mai probabil din a doua lui jumătate⁵⁰. După ce încă Z. Székely⁵¹ subliniase că tezaurul de la Sîncrăieni e dacic, D. Popescu, insistînd asupra apartenenței lui etnice, arăta că a fost descoperit în apropierea unei așezări dacice și că vasele de argint din componența lui pot fi derivate din bolul delian, formă masiv acceptată și mult imitată de daci. Toată execuția vaselor și, mai ales, a ornamentului lor arată că ele n-au putut fi lucrate într-un mare atelier grec. Vasele semisferice din tezaurul de la Sîncrăieni își găsesc analogii în ceramica de la Piscul Crăsanilor și Popești, iar cele conice și semiovale — în două vase de la Popești⁵². Aș adăuga că vasele conice își găsesc o analogie, firește la o scară mult mai mare, în binecunoscutul vas de cult cu inscripție de la Sarmizegetusa.

Există, așadar, numeroase dovezi despre dezvoltarea argintăritului la daci și despre caracterul autohton al tezaurelor de argint din Dacia. Am putea acum merge mai departe și să încercăm determinarea unor centre de orfevrerie.

Un astfel de centru exista în sud-estul Transilvaniei⁵³, după cum dovedește descoperirea tezaurelor de la Sîncrăieni, Cehețel, Ghelița, Surcea (aici s-au găsit și mici nicovale de argintar, precum și o bară de argint)

și Petreni (ultimele trei au fost aflate pe o rază de numai 6 km), iar altul ar putea fi plasat undeva prin centrul și sudul Transilvaniei (tezaurele de la Cerbăl, Sărăcsau, Șeica Mică, nicovala de la Costești etc.). Firește, mă refer aici la centre mari, dispunând poate de mai multe ateliere; alături de ele vor fi existat și destule ateliere care deserveau numai așezările respective, precum și orfăurari ambulanți care cutreierau țara, oprindu-se din loc în loc pentru a lucra o bucată de vreme.

În obiectele de podoabă din metal se reflectă nu numai iscusința tehnică a meșterilor daci, ci și măiestria lor artistică; de aceea nu stărui acum asupra lor, lăsându-le pentru momentul când va fi vorba de arta dacilor ca parte componentă a culturii lor spirituale. Dar e necesar să ridic, totuși, o problemă: aceea a metalului însuși din care sînt făcute obiectele.

Epoca bronzului în Dacia a cunoscut nu numai o mare dezvoltare a metalurgiei acestui aliaj, ci și o spectaculoasă înflorire a prelucrării aurului. Ceva mai rare, tezaurele de obiecte de aur se întîlnesc și mai tîrziu, pînă în preajma epocii Latène, cînd obiectele de podoabă făurite din acest metal, prețios între toate, dispar aproape complet. E drept că pe unele vase de argint din tezaurul de la Sîncrăieni se pot distinge urme de aurire, că la Rudele s-au descoperit resturile unui obiect de fier greu de identificat (poate un mîner de sabie?), prins în nituri de bronz cu capul aurit, că ici-colo se mai găsește cite o podoabă lucrată în întregime din aur. Dar numărul lor e extrem de mic, neglijabil chiar, în comparație cu abundența podoabelor de argint, venind în totală contradicție cu vestita bogăție în aur a Daciei.

S-ar putea crede că dacii n-au mai exploatat nisipul aurifer al unor rîuri (Arieș, Mureș) și nici zăcămintele aurifere din Munții Apuseni, dar ipoteza e clar dezmințită de datele izvoarelor literare. Se știe că Traian a luat din Dacia o pradă atît de bogată în aur, încît a putut construi la Roma magnificul for care-i poartă numele, în timp ce în Egipt cursul aurului a scăzut

brusc după victoria asupra dacilor⁵⁴. Un cronicar bizantin pomenește chiar cifra fantastică, tradusă în unități de măsură moderne și emendată de învățatul francez J. Carcopino, de 165 500 kg de aur⁵⁵. Exagerare, de acord ; această cifră oglindește totuși o realitate : aceea a belșugului de aur capturat de romanii victorioși.

Nici ipoteza că romanii ar fi strâns cu grijă absolut tot aurul din Dacia nu rezistă ; întâi pentru că o astfel de sechestrare completă nu era posibilă, iar în al doilea rînd pentru că nici în regiunile dacice care n-au fost ocupate de romani nu se găsesc obiecte de aur. Lipsa lor în epoca Latène constituie încă o enigmă ; pînă acum presupunerea cea mai plauzibilă ar fi aceea că ea se datorește unui monopol regal asupra aurului⁵⁶. Numai regele avea, probabil, dreptul să dețină podoabe scumpe de aur ; supușii trebuia să se mulțumească cu frumusețea mai puțin strălucitoare a argintului. Mi se pare că descoperirea la Sarmizegetusa a marelui tezaur de monede de aur cu legenda ΚΟΣΜΟΝ vine în sprijinul acestei idei, căci din anul 42 î.e.n., cînd au fost bătute monedele, și pînă în 106 e.n., data probabilă a îngropării tezaurului, s-a scurs aproape un secol și jumătate fără ca banii să fie topiți și prelucrați.

Dacă a existat în adevăr un monopol regal asupra aurului, atunci poate că nici cifra la care a ajuns J. Carcopino nu este chiar exagerată⁵⁷. Socotind că de la urcarea pe tron a lui Burebista pînă la victoria lui Traian s-au scurs vreo 180 de ani, rezultă că o producție de circa 920 kg de aur anual ar fi fost suficientă pentru acumularea cantității capturate de romani. Acum, pe de o parte, ne putem lesne imagina chiar o producție anuală mai mare, iar pe de altă parte nu e exclus ca și înainte de Burebista să fi existat un monopol al stăpînului regiunii aurifere, chiar dacă acesta nu era decît un șef de trib sau de uniune tribală.

În complexul inventarului așezărilor geto-dacice nu predomină însă nici fierul, nici bronzul, nici argintul,

ci obiectele de lut ars, ceramica. Nu mă voi referi nici la cărămizile din turnurile-locuință, nici la țiglele de tip grecesc care acopereau casele bogate, nici la conductele de apă. Nu voi stăruî nici măcar asupra fusaiolilor (prisnelilor pentru fuse) sau a greutăților pentru războaiele de țesut sau pentru plasele de prins pește. Voi aminti numai în treacăt de enigmaticele plăcuțe rotunde sau cvasirotunde de lut ars prezente în mai toate așezările daco-getice, care serveau, poate, unor jocuri de societate. Cînd vorbesc despre ceramică mă gîndesc la atît de numeroasele și atît de variatele vase.

Cititorii își vor aduce, poate, aminte că în secolele 3—2 î.e.n. cultura materială a dacilor cuprindea două categorii principale de ceramică : vasele lucrate cu mîna într-o manieră moștenită din Hallstatt și vasele făcute la roata olarului. Prima categorie avea două tipuri mai importante : ceramica neagră, lustruită, dintr-o pastă mai bună și arsă mai bine, și ceramica poroasă, făcută dintr-o pastă grosolană, cu multe impurități, destul de prost arsă, avînd de obicei o culoare neagră-roșiatică. Vasele lucrate la roată erau mai fine : pasta lor era aleasă cu grijă și bine frămîntată, iar arderea inoxidantă le dădea o culoare cenușie. În sfîrșit, în așezările geto-dace se mai întîlnea și ceramică străină lucrată la roată : mai ales grecească în zonele extracarpatice, mai ales celtică în Transilvania.

Cele două categorii fundamentale ale ceramicii dacice continuă să existe și în perioada statului dac. Modificări însă se produc în amîndouă : pe la sfîrșitul veacului al 2-lea î.e.n. sau la începutul secolului următor, ceramica neagră, lustruită, lucrată cu mîna, dispare ; numai vasele grosolane din pastă poroasă rămîn să reprezinte ceramica confecționată încă potrivit tradițiilor hallstattiene. În schimb, ceramica lucrată la roată se îmbogățește cu vasele arse oxidant și avînd deci o culoare roșie.

Formele vaselor daco-getice, dimensiunile și ornamentarea lor sînt extraordinar de variate : a da aici o listă cît de cît completă e imposibil. Va fi destul să

Fig. 44 : Ceramică daco-getică lucrată cu mîna (perioada statului dac)

spun că printre vasele lucrate cu mîna (fig. 44) se numără oale înalte și zvelte, derivate din urnele bitronconice ale primei vîrste a fierului, alături de ulcele minuscule destinate păstrării alifiilor sau chiar folosite de copii în jocurile lor, străchini mai mult sau mai puțin adînci, vase-borcan de diferite tipuri și mărimi etc. Dar vasul cel mai caracteristic pentru întreaga categorie și, așa spune, pentru toată ceramica daco-getă e așa-zisa *ceașcă dacică*. Numele de ceașcă i se trage de la forma ei : simplă, tronconică, avînd gura mai largă și fundul mai strîmt ; în epoca ce ne reține acum atenția, ceașca dacică e prevăzută cu una sau două torți. De fapt însă nu e vorba de o ceașcă, ci de un vas folosit ca opaiț : o atestă clar urmele de arsură bine vizibile pe pereții interiori ai majorității exemplarelor cunoscute. Trebuie să ne închipuim ceașca-opaiț ca pe un fel de candelă modernă, plină cu ulei, în care plutește o feștilă. Ea avea, probabil, și un anumit rost ritual, legat de ceremo-

niile funebre ; numai așa s-ar putea explica, pe de o parte, prezența ei obișnuită în mormintele dacice și, pe de altă parte, persistența cu care ea continuă să fie lucrată cu mâna. În adevăr, exemplarele lucrate la roată sînt extrem de rare și, de obicei, tîrzii. Se pare, într-un cuvînt, că ea servea și drept afumătoare rituală.

Fără îndoială că ceramica grosolană nu era lucrată de meșteri olari specializați, ci era confecționată în gospodăriile oamenilor de rînd, poate de către femei. Așa se explică marea ei diversitate de forme și ornamentație. Unele vase din această categorie au buza dreaptă, la altele buza se subțiază, cîteodată buza se răsfrînge în afară, drept, iar alteori e întoarsă în jos pînă se lipește iarăși de peretele vasului. Fundul acestor vase e aproape întotdeauna plat. O firească sete de frumos îi făcea pe gospodari să-și împodobească vesela, exemplarele lipsite de orice ornament fiind relativ rare. Măcar o linie dreaptă sub buză e incizată pe un astfel de vas ; de cele mai multe ori însă, ornamentele se complică, pe pereții vasului se incizează linii vălurite sau motive în formă de creangă de brad sau simple creștături oblice ; alteori, vasul e împodobit trăgîndu-se dungi cu o măturică în pasta încă moale. Ornamentelor incizate li se adaugă cele în relief : proeminente (butoni) discoidale, conice, semisferice, ovale, uneori împodobite ele însele cu una, două, trei sau patru alveole sau cu o cruce zgîriată în pastă. Deosebit de decorative sînt briurile în relief modelate orizontal sub buza vasului sau, dimpotrivă, vertical, de la gură spre fund ; adesea briurile pornesc ca niște ghirlande de la butonii aplicați pe pereții vasului. Întotdeauna briurile sînt alveolate sau crestate cu linii oblice ; acest ornament se întîlnește și la ceașca dacică.

Se întîmplă uneori să se descopere vase deosebite ca formă și frumusețe chiar în ceramica lucrată cu mâna. În așezarea civilă de la Costești, de exemplu, s-a găsit acum cîțiva ani un vas destul de mare ale cărui nervuri verticale dispuse foarte regulat sugerează că

Fig. 45 : Vas dacic descoperit la Costești — „Laz“

cel care l-a făcut a imitat un vas străin (poate roman) de sticlă sau metal (fig. 45).

Ceramica lucrată cu mîna nu era, probabil, arsă în cuptoare speciale, ci în simple gropi deschise. Rezultatul e o ardere inegală, o mare friabilitate a pastei și o gamă întregă de culori de la roșiatic la negru și de la cenușiu la gălbui și brun. Cum multe din aceste vase au fost folosite fiind puse pe foc sau au ars împreună cu locuințele în care au fost găsite, culorile se combină în cele mai neașteptate chipuri ; nu sînt deloc rare cazurile în care părți din același vas sînt diferit colorate ⁶⁸.

De o mare bogăție e și categoria ceramicii lucrate la roata olarului (fig. 46). În veacul al 2-lea î.e.n., ea era, cum s-a mai spus, exclusiv sau aproape exclusiv de culoare cenușie. La modă erau mai ales „fructierele“, vase nu prea adînci, cu picior înalt și gol pe dinăuntru, și cu buza răsfrîntă mult înafară (evazată). Uneori piciorul era ajurat, adică era împodobit cu un fel de ferestruici triunghiulare, tăiate în pastă. În perioada statului dac, fructiera dispare treptat, mai bine zis piciorul ei se scurtează dîin ce în ce și, pînă la urmă, fructiera se transformă într-o strachină cu picior foarte scund sau chiar fără picior. Culoarea și-o păstrează însă cenușie sau neagră.

Tipuri noi de vase i se adaugă. Olarii confecționează oale imitînd craterele grecești, dar avînd torțile semi-circulare lipite, diferite borcane, vase în formă de ghiveci, capace, unele cenușii sau negre, altele roșii, în

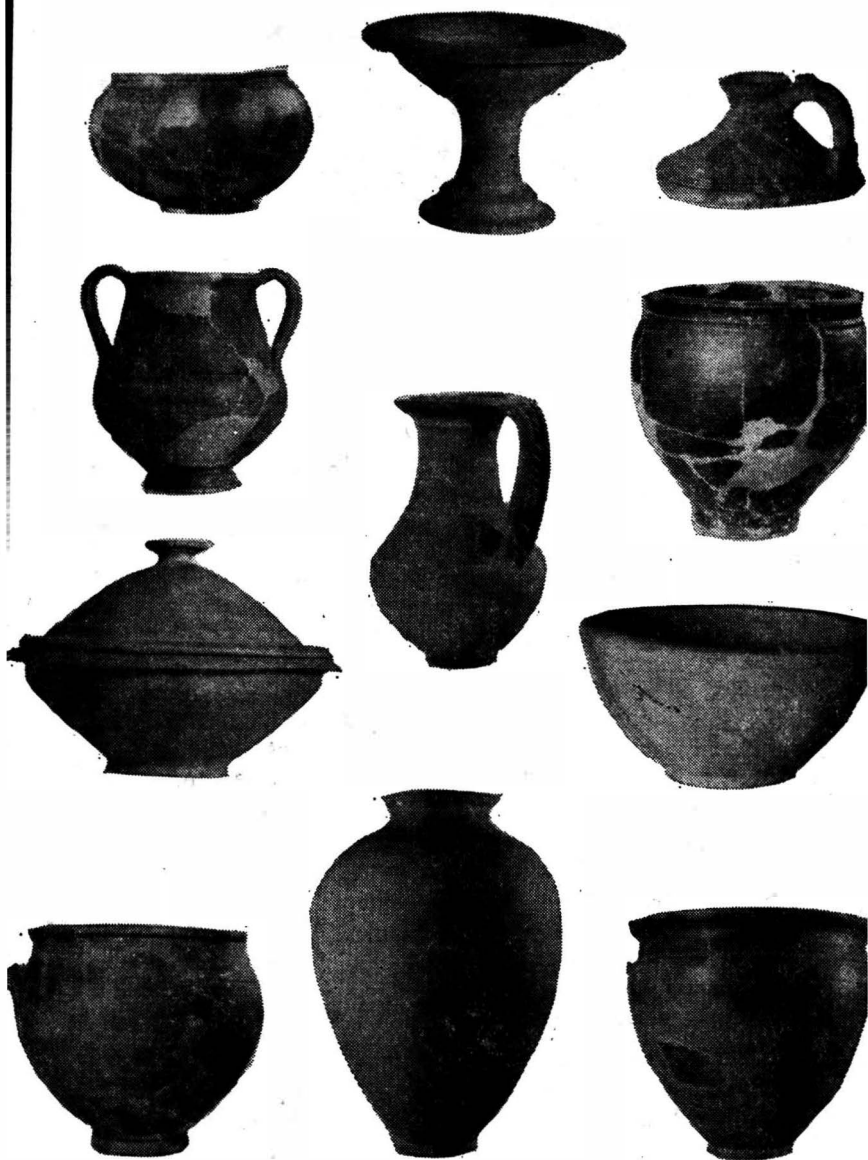

Fig. 46 : Ceramică daco-getică lucrată la roată (perioada statului dac)

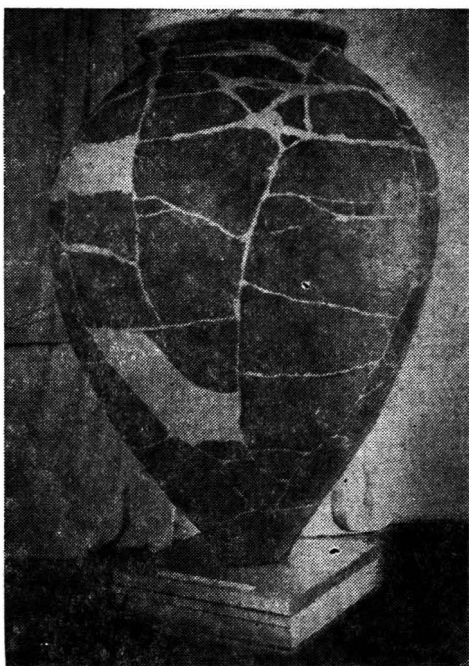

Fig. 47 : Chiup descoperit în cetatea de pe Dealul Blidaru

timp ce continuă fabricarea ulcioarelor moștenite din secolul al 2-lea î.e.n. : înalte, zvelte, cu gura îngustă, cu torți netede sau răsucite în torsadă. Măiestria de care dau dovadă în alegerea și frământarea pastei, în mînuirea roții și în arderea ceramicii le îngăduie olarilor să modeleze uriașe vase de provizii (chiupuri de 1,70—1,80 m înălțime, cum sînt cele care s-au găsit în turnurile și „cazematele“ cetății de pe Blidaru (fig. 47). De culoare de obicei roșie, cu buza evazată, pîtecele bombat și fundul îngust și inelar, cu pereți groși, aceste chiupuri erau fie îngropate în pămînt, fie sprijinite pe un suport de lemn. Un chiup uriaș găsit la Blidaru, cu fundul găurit intenționat, era fără îndoială susținut de un suport la o oarecare înălțime de la pămînt ; nu era lesne să scoți grînele sau apa de pe fund (vasul are

cam 1,80 m înălțime) și era preferabil s-o lași să se scurgă, scoțind cepul de lemn sau tot de lut care astupa orificiul.

Nu toate chiupurile erau de asemenea dimensiuni. În Munții Orăștiei s-au găsit destule de mărime mijlocie, cu pereții mai subțiri și uneori cu buza fațetată în trepte ; unul din aceste vase, îngropat sub streășina unei locuințe de la Sarmizegetusa, mai era plin pe jumătate cu grâu carbonizat.

Ornamentarea vaselor lucrate la roată este, parcă, mai puțin variată. Podoaba cea mai obișnuită e linia în val incizată, alternând sau nu cu linii drepte executate tot prin incizie. Uneori se întâlnește și ornamentul „în brad“ sau chiar o fină rețea de linii încrucișate. Un fragment ceramic aflat în cetatea de la Căpîlna poartă, incizat, un ornament geometric destul de complex, constând din pătrate de diferite dimensiuni. Se găsesc și ornamente stampilate de olari pe pereții acestor vase : rozete de diferite tipuri sau cruci înscrise în cerc. Ca podoabe trebuie considerate și torțile aplicate (lipite), prea puțin proeminente pentru a putea sluji cu adevărat ca apucători. Și, în sfârșit, mai trebuie amintită pictura despre care va fi vorba ceva mai jos.

Cer cititorului îngăduința de a pomeni două tipuri rare de vase lucrate cu roata. Primul e reprezentat de marele vas de cult cu stampila DECEBALVS PER SCORILO, menționat în capitolul precedent ; el e unic în felul său. În ceramică nu se cunosc, deocamdată, exemple asemănătoare ; analogii, de dimensiuni însă mult mai mici, se pot găsi în argintăria dacică (tezaurul de la Sîncrăieni). Al doilea, ceva mai des întâlnit, e cunoscut mai ales din stînile dacice. E vorba de un vas roșu destul de mare, un fel de chiup, cu gîtul înconjurat de un „guler“ și cu fundul retezat sau, dacă vreți, pur și simplu fără fund ; în locul fundului avea o pînză (natural că resturile acesteia nu s-au găsit). Vasul acesta era pus într-un alt vas, probabil de lemn, cu „gulerul“ sprijinit de gura acestuia ; în el se punea cașul, iar

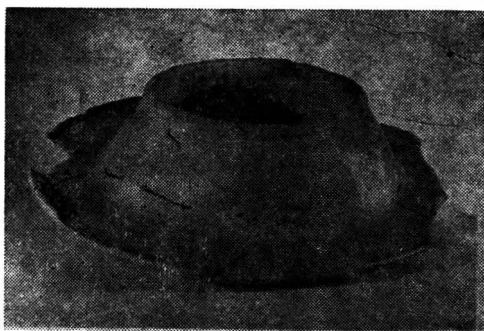

Fig. 48 : Partea superioară a unui vas cu „guler“

zerul se scurgea prin pînza ce ținea loc de fund (fig. 48).

Nu încapă nici o îndoială că aceste vase lucrate la roată erau modelate și arse de meșteșugari specializați, de olari. O mărturisesc formele lor elegante, precizia execuției și, mai cu seamă, mărcile de atelier. O astfel de marcă, două unghiuri obtuze așezate vîrf la vîrf și înscrise într-un dreptunghi, e stampilată pe gura unui chiup cu buza fațetată „în trepte“ găsit la Meleia ; alta, o rozetă, se află pe peretele interior al unui capac, unde nu putea avea nici un scop ornamental. Și poate tot ca mărci de olar trebuie considerate anumite semne (de pildă cruci) sau litere grecești zgîriate pe fundul unor vase sau pe butonii unor capace. Cel puțin în cazul vaselor de acest fel descoperite în așezările din Munții Orăștiei nu poate fi vorba de importuri : pasta amestecată cu mică argintie e prea caracteristică pentru aceste locuri pentru a putea fi confundată.

Dar vase de import există, firește ; la Popești s-au descoperit numeroase amfore rhodiene, unele cu torți stampilate, frecvente și în alte așezări extracarpaticе, precum și boluri deliene cu figuri în relief. În așezări din Transilvania, aparținînd secolului 1 e.n., există și fragmente de vase romane.

Geto-dacii au imitat aceste vase de import. În așezarea de la Popești fragmentele de vase autohtone imi-

tate după cupele deliene din secolele 2—1 î.e.n. sînt mai numeroase decît fragmentele grecești originale, iar la Sighișoara s-au găsit numai imitații. Despre amforele getice cu stampile anepigrafe, imitate după vasele analoge grecești, s-a vorbit în altă parte a acestei cărți. Mai trebuie însă pomenit faptul că în diverse puncte a apărut ceramică dacică pictată cu benzi și linii colorate, tot după un model elenistic ; așezarea de la Pecica e un exemplu elocvent în această privință.

Marea surpriză în domeniul ceramicii a constituit-o descoperirea, la Sarmizegetusa, a vaselor dacice executate dintr-o pastă extrem de fină, acoperită cu o pojghiță subțire de angobă și pictate într-un stil original care nu-și găsește pînă acum analogii contemporane. Apărută, probabil, în a doua jumătate a secolului 1 î.e.n., această ceramică reprezintă o ultimă și superioară etapă a olăriei dacice. Pe fondul gălbui sau negru al vaselor se împletesc motivele geometrice, vegetale sau animale ale picturilor cu culoare albă sau brună-roșcată. Afară de Sarmizegetusa, astfel de vase s-au mai găsit la Meleia și la Fața Cetei. Dacă se va putea dovedi că și fragmentele pictate descoperite la Bîtca Doamnei aparțin aceluiași stil dacic și nu unor imitații după vase elenistice, am avea dovada că olarii de la Sarmizegetusa lucrau și pentru alte centre din Dacia.

Puternice și bogate ne apar, așadar, cetățile dacice din Munții Orăștiei, din estul Transilvaniei și din zonele extracarpătice. Întinse și bogate ne apar așezările geto-dacice. Bogăție firească : bogată era țara dacică, harnic și talentat poporul ei. Nu încapă îndoială că o parte din produsele acestui pămînt lua calea schimbului, ajungînd pînă departe în Grecia și Italia. Dar și dacii primeau din centrele sudice felurite obiecte pe care apoi meșterii indigeni le imitau și le ad'aptau.

Pe drumurile de negoț ale dacilor

S-a remarcat în repetate rînduri caracterul unitar al culturii materiale daco-getice. Mi se pare vădit că această unitate, ilustrată de răspîndirea generală în

lumea dacică a anumitor forme de vase, a anumitor tipuri de unelte sau de obiecte de podoaibă etc., este rezultatul și al unui intens și regulat schimb de produse între diversele părți ale vastului teritoriu locuit de daco-geți. Existența unui astfel de schimb, prea larg și prea ramificat pentru posibilitățile trocului, explică începuturile, încă de prin secolul al 5-lea î.e.n., ale folosirii monedelor străine și apariția monedei daco-getice pe la mijlocul veacului al 3-lea î.e.n. Același comerț intern relativ dezvoltat face ca tetradrahmele thasiene să circule în Dacia pînă la sfîrșitul secolului 1 î.e.n.⁵⁹, multă vreme după ce emiterea lor încetase, sau ca drahmele din Dyrrhachium și Apollonia să se afle în tezaure alături de ultimele emisiuni romane republicane, deși primul din aceste orașe nu mai bate monedă proprie după anul 100 î.e.n., iar drahmele celui de al doilea încetează, în jurul aceleiași an, să mai pătrundă la nordul Dunării⁶⁰.

Nu există pînă astăzi un studiu multilateral asupra negoțului intern daco-getic în perioada statului dac. Descoperirile de la Cetățeni au prilejuit însă cîteva considerații interesante pe această temă⁶¹. Așezarea de la Cetățeni pare să fi fost un important punct de schimburi intertribale, aici aflîndu-se numeroase amfore (majoritatea rhodiene), chiupuri și vase cu grîu și cu mei, cupe deliene și vase elenistice ; s-au mai descoperit aici un depozit de unelte de fier, precum și monede. Drumul care trecea pe la Cetățeni lega, spre miazăzi, valea superioară a Dîmboviței de lunca acestui rîu, a Argeșului și a Dunării. Spre nord, drumul ducea către Țara Birsei și spre munții bogați în metale. Dinspre luncă veneau cerealele și produsele viilor sudice, iar dinspre munți minereuri de fier, cupru sau unelte finisate.

Deosebit de grăitoare pentru comerțul intern daco-getic sînt descoperirile de torți și stampile anepigrafe provenind de la amfore de factură getică ; acestea provin din emporii situate într-o zonă oarecare din

Muntenia, prielnică culturii viței de vie. E mai probabil că aceste amfore provin nu dintr-un singur centru, ci din centre diferite, fiecare avînd stampila sa distinctă. E vorba de centre getice, căci stampilele anepigrafe nu sînt cunoscute în dreapta Dunării, în timp ce în cîmpia munteană numărul descoperirilor este destul de mare. Olarii geți au folosit stampilele anepigrafe, deoarece conținutul amforelor era destinat unui consum larg, unei populații care nu știa, în genere, să citească ; motivele geometrice ale stampilelor erau mai sugestive pentru a se putea distinge o marfă de alta.

Mai bine cunoscut este comerțul pe care daco-geții îl făceau cu lumea din afară, în special cu Grecia (prin Grecia înțelegînd întreaga lume egeică) și cu Roma (înțelegînd prin Roma lumea romană occidentală și, în special, Peninsula Italică). Numeroasele obiecte de import descoperite în așezările dacice stau mărturie ale acestui negoț. Ceea ce se poate discuta sînt natura, orientarea și intensitatea comerțului.

Multă vreme, din veacul al 6-lea pînă în al 2-lea î.e.n., grecii fuseseră stăpîinii necontestatăi ai „pieței“ dacice. În schimbul obiectelor de podoabă, al ceramicii fine, al uneltelor și armelor, al vinului și untdelemnului, grînele, vitele, lemnul, mierea, sarea și alte produse ale pămîntului geto-dac luau calea Miletului, Atenei, Rhodosului și a altor centre din sudul egeic. Dar de prin veacul al 2-lea î.e.n. apare, intensificîndu-se în cei două sute de ani ce urmează, concurența neguțătorilor romani. Încetul cu încetul, orientarea unei bune părți a comerțului daco-getic se schimbă, îndreptîndu-se către Italia.

Aceasta nu înseamnă că grecii sînt eliminați de pe „piața“ geto-dacică. Nu numai în regiunile extracarpătice, în așezări ca Popești, Poiana, Piscul Crăsanilor, Cetățeni, Tinosu, se pot afla produse și monede grecești, ci și în Transilvania. Nu s-a găsit oare la Piatra

Fig. 49 : Candelabru de bronz cu trei brațe descoperit în cetatea de la Piatra Roșie

Roșie un mic candelabru de bronz cu trei brațe⁶² (fig 49) ? E o marfă grecească, întru totul analogă candelabrului descoperit la Piscul Crăsanilor⁶³ (fig. 50). Grecești pot fi și alte obiecte scumpe, de artă chiar, descoperite în fortificațiile dacice din Munții Orăștiei, grecești sînt o parte din monedele aflate în cetățuia Costeștilor⁶⁴, grecească e greutatea găsită în așezarea de la Pecica. Aceste obiecte atestă continuarea legăturilor tradiționale de schimb cu elenii, atît de profitabile și pentru negustorii sudici, și pentru aristocrația daco-getă.

Orașele grecești de la Pontul Euxin nu trimit în Dacia numai obiecte, ci și meșteri. Călătoria pe care Dio Chrysostomus o întreprinde la Sarmizegetuza va fi fost făcută și de meșteșugari greci, atrași de făgăduiala unui cîștig bun. Și dacă nu de bunăvoie, unii dintre ei vor fi fost aduși cu de-a sila după ce Burebista cucerise orașele de pe litoralul pontic. Aplicarea mode-

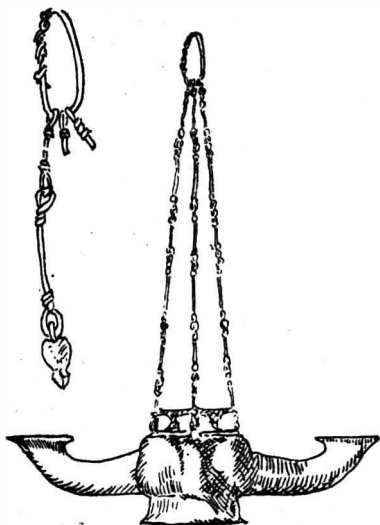

Fig. 50 : Candelabru de bronz descoperit la Piscul Crăsanilor

lelor și tehnicii elenistice la unele din construcțiile dacilor din Munții Orăștiei e greu de închipuit fără participarea efectivă la lucrări a unor meșteri din Histria sau din alte orașe.

Circulația mărfurilor și a oamenilor între litoralul Mării Negre și Munții Orăștiei dovedește că vechile drumuri de schimb continuau să fie umblate. Nu-și pierduseră însemnătatea în epoca lui Burebista și a lui Decebal nici calea de la cotul Dunării pe Siret în sus și apoi, prin pasul Oituz, în Transilvania, nici drumurile de pe valea Argeșului și Dîmboviței. Dar alături de ele dobîndesc treptat o însemnătate sporită drumurile care duceau către Italia. E vorba de calea comercială ce venea pe valea Savei ; ajunsă la Dunăre, trebuie să ne-o închipuim ramificîndu-se : o ramură apuca prin Banat și prin trecătoarea Porților de Fier transilvănene către Mureș, alta străbătea Oltenia, a treia, după ce mai cobora pe Dunăre, urca pe valea Oltului către Turnu

Roșu. Și cîte alte asemenea drumuri nu vor fi fost, pe care astăzi nimeni nu le mai știe !

Negoțul daco-roman e și el dovedit de numeroase descoperi. O bună parte din obiectele de bronz (în special vase sau fragmente de vase) descoperite în cetățile dacice din Munții Orăștiei sînt confecționate în atelierele dîn sudul Italiei ⁶⁵, iar trei vase romane (două de bronz și unul de fier) au fost găsite acum mai bine de un secol la Gușterița ⁶⁶.

Există însă și părerea că, printre vasele și fragmentele de vase de bronz aflate în complexul din Munții Orăștiei, numeroase sînt produsele faurilor locali ⁶⁷. Această ipoteză e sprijinită de descoperirea, în atelierul metalurgic de la Sarmizegetusa, a unor resturi de bronz topit și, mai ales, a unui gît de ulcior de bronz și a pereților unui vas de bronz cu defect de turnare ⁶⁸. Pe de altă parte, frecvențele urme de reparație, uneori pur și simplu grosolane, vizibile pe vase de bronz descoperite în această zonă, pledează mai degrabă pentru proveniența italică a produselor respective.

În ce mă privește, cred că un răspuns definitiv nu va putea fi dat atîta vreme cît nu se vor fi efectuat o întregă serie de analize metalografice comparative. Pînă atunci, mi se pare imposibil de contestat originea italică a unor vase de bronz care-și găsesc analogii chiar în Italia sau care poartă chiar, ca o toartă de cașerolă descoperită la Fețele Albe, stampila unei oficine italiice ⁶⁹. Dar cum nici descoperirile din atelierul de la Sarmizegetusa nu pot fi trecute cu vederea, trebuie să admitem și o producție locală de vase de bronz, eventual chiar imitarea de către faurii daci a unor produse italiice.

Vrednică de remarcat mi se pare descoperirea la Sarmizegetusa a unei cuțitoaie de fier pentru prelucrarea lemnului, purtînd stampila HERENNI ⁷⁰. Acum acest Herennius e un cunoscut proprietar de făurărie (*faber aciarius*) și negustor de obiecte de fier din Aquileia ⁷¹, marele centru nord-italic de comerț cu Europa centrală și de sud-est. Această descoperire demonstrează că nu numai produsele de lux (vase de bronz, de sticlă,

obiecte de podoabă, vin și untdelemn etc.), ci și unele formau obiectul importului dacic, poate chiar într-o măsură mai mare decât bănuim astăzi.

Mai greu, pentru că descoperirile lipsesc cu totul, ne este să stabilim exporturile daco-getice către lumea romană. E limpede că nu poate fi vorba despre produse meșteșugărești, dar lemnul, mierea, ceara, blănurile, vitele, sarea, eventual și grânele, peștele, poate și sclavii erau articole cerute de negustorii romani. Oricum, exporturile dacice trebuie să fi fost considerabile, căci altfel nu s-ar putea explica marea cantitate de monedă romană aflată în circulație la daci.

În adevăr, moneda romană de argint, denarul, ajunge să cucerească piața. Ca monedă de bună calitate, ca monedă a statului celui mai puternic, ea se impune și dacilor, așa cum se impusese și altor popoare din afara hotarelor romane. Alături de denarul roman, dacii folosesc tetradrahmele thasiene și drahmele orașelor grecești Apollonia și Dyrrhachium de pe coasta Iliriei. Monedele mai vechi sau monedele altor orașe circulă numai într-o măsură redusă.

Dominația denarului roman pe piața dacică e atât de hotărâtă și de necontestată, încât determină încetarea vechilor emisiuni de monedă dacică. Chiar când imită, dacii imită acum mai ales denarul Romei: stanțe pentru baterea de denari s-au descoperit în cetatea de la Tilișca⁷² și, recent, numismata Maria Chițescu a afirmat că 16 denari din tezaurul de 552 de piese descoperit la Poroschia (jud. Teleorman) ar fi fost bătuți de localnici⁷³.

Pe teritoriul Daciei circulă și tetradrahme thasiene „barbarizate“, adică imitate de barbari, și imitații ale drahmelor din Apollonia și Dyrrhachium. Nu există însă deocamdată nici o dovadă că ele ar fi fost bătute în Dacia. În ce mă privește, aș înclina să cred că nu: doar și imitațiile după denarii romani sînt rare. Moneda Romei ajungea aici în cantități suficiente căci negoțul se dezvoltă neconținut și, afară de aceasta, nici regelui dac nu-i putea conveni ca șefii de triburi să bată monedă, știrbind astfel autoritatea puterii centrale. E probabil ca cercetările viitoare să poată dovedi că emi-

siunile de imitații încetează odată cu reunificarea statului dac sub Decebal.

Cine făcea comerțul între Dacia și lumea greco-romană? Negustori greci și romani, dar, desigur, și negustori daci. Aceștia din urmă nu vor fi ajuns chiar pînă în Grecia sau la Roma; cred însă că drumurile spre țarmul dobrogean, în Moesia și Illiria, erau călătoriile obișnuite și pentru ei.

A luat sfîrșit călătoria noastră. În timpul ei, vechile așezări ale daco-geților și-au dezvăluit ochilor noștri tainele, iar cultura materială dacică ne-a apărut în toată splendoarea ei ca o civilizație profund originală.

Spunînd acestea, nu dau termenului „original” un înțeles îngust și meschin. Nu pretind, și nimeni nu pretinde, că dacii n-au învățat nimic de la alte popoare. Dimpotrivă, au făcut-o întotdeauna bucuroși. Ei au luat de la greci și de la celți roata olarului, faurii de la Sarmizegetusa au bătut pe nicovală cuțitoaie după modelul celei fabricate de Herennius, olarii de la Popești au imitat bolurile deliene, meșterii constructori din Munții Orăștiei au sorbit din izvorul fecund al arhitecturii elenistice; în capitolul următor se va vedea că și în artă dacii au suferit influențe felurite.

Dar toate aceste împrejurări incontestabile nu răpesc culturii materiale dacice caracterul ei original. Căci original în civilizație nu înseamnă a refuza cu încăpăținare să înveți de la alții, nu înseamnă a face totul, a inventa totul singur. Ce săracă ne apare cultura materială a bastarnilor din Moldova care, deși în contact cu grecii și cu daco-geții, au continuat să locuiască în bordeie și n-au adoptat niciodată roata olarului de exemplu. O civilizație originală nu se creează neapărat respingînd elementele străine, ci și transformîndu-le, adaptîndu-le, îmbogățindu-le.

E tocmai ceea ce au făcut daco-geții. Populație nepomenit de veche a acestui pămînt, ei au știut să-i asimileze pe năvălitori (sciți, celți), adoptînd totodată de la dînșii elementele avansate de cultură materială. Ei au știut să învețe de la vecini, în primul rînd de la greci

și de la traci. Dar ei au știut mai cu seamă să topească împreună elementele civilizațiilor străine, să le toarne în tipare noi, specifice numai lor, să și le însușească. Nu e greu de găsit originea unor vase dacice în ceramica grecască ; și totuși, de la prima privire se vede că aceste vase sînt *dacice*, nu grecești. În tehnica construcțiilor dacii au învățat multe de la greci, dar cetățile din Munții Orăștiei nu sînt grecești, ci dacice. În Grecia au existat cetăți mai puternice, mai frumoase, mai mari, dar nu așa, nu ca ale dacilor ; în felul său, complexul din Munții Orăștiei e unic în lume.

Învățînd, muncind, adoptînd elementele străine în mod creator și creînd ei înșiși, au făurit daco-geții din epoca lui Burebista-Decebal înfloritoarea civilizație oppidană cu care ați făcut cunoștință, călătorind prin inima Daciei.

Note

1 D. M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei*, Cluj, 1923 ; idem, *Cetatea dacă de la Costești*, în *ACMIT*, 1929, p. 265—292 ; C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei. Studiul topografic al așezărilor*, București, 1951, p. 8—19 ; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, ed. a II-a, București, 1962, p. 19—22.

2 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.

3 Vezi *Rapoartele de săpături*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 124—147 ; *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 219—229 ; *Materiale*, III, 1957, p. 263—270 ; *Materiale*, VIII, 1962, p. 463—466 ; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 22—24.

4 Vezi *Rapoartele de săpături*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 100—108 ; *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 173—180 ; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 148—151 ; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 29—31.

5 Vezi S. Jakó, în *ActaMN*, III, 1966, p. 103—109 și V, 1968, p. 433—443.

6 M. Macrea și I. Berciu, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 3—23.

7 I. Berciu, *Cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 45—57 ; I. Ber-

ciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii (Transylvanie, Roumanie)*, în *Celticum XII. Actes du IVe Congrès International d'Etudes Gauloises, Celtiques et Protoceltiques*, p. 115—146.

8 Oct. Floca, *Cetatea dacică de la Bănița*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 23—33.

9 R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27—38.

10 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 191.

11 N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 28.

12 Idem, *op. cit.*, p. 25.

13 Idem, *op. cit.*, p. 34.

14 M. Macrea și D. Berciu, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 615—619.

15 N. Gostar, *op. cit.*, p. 12—13.

16 M. Valea și L. Mărghitan, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 65—72.

17 *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 207.

18 Datorez mulțumiri pentru aceste informații colegului Lucian Chițescu de la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România.

19 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 120.

20 M. Macrea și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 307—309.

21 N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 34—45.

22 Despre săpăturile în așezarea civilă de la Sarmizegetusa, vezi *Rapoartele*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 121—124; III, 1952, p. 296—306; IV, 1—2, 1953, p. 164—173, 180—187; V, 1—2, 1954, p. 151—152; VI, 1—2, 1955, p. 195—216; *Materiale*, III, 1957, p. 256—263; V, 1969, p. 392—395.

23 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, VI, 1955, p. 212.

24 *SCIV*, II, 1, 1951, p. 126.

25 R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 31—34.

26 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 108.

27 A. Palkó, în *Materiale*, VII, 1961, p. 307.

28 C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei. Studiul topografic al așezărilor*, București, 1951, p. 24—26.

29 M. Petrescu-Dîmbovița și S. Sanie, *Cercetările arheologice de la Ciolănești din Deal și importanța lor pentru Latène-ul dacic*. Comunicare prezentată la Conferința națională de arheologie, Craiova, decembrie 1969.

30 Despre săpăturile din incinta sacră a Sarmizegetusei, vezi *Rapoartele*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 108—121; III, 1952,

p. 283—296 ; IV, 1—2, 1953, p. 153—164 ; *Materiale*, V, 1959, p. 395—399 ; VI, 1959, p. 335—341 ; VII, 1961, p. 302—305 ; VIII, 1962, p. 466—467.

31 I. H. Crișan, în *ActaMN*, III, 1966, p. 91—101.

32 *SCIV*, II, 1, 1951, p. 125.

33 I. H. Crișan, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 292—294.

34 Cele mai vechi exemplare din Tracia datează din secolul al 4-lea î.e.n. (vezi M. Cicikova, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 118—122).

35 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 203—204.

36 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 247, 256.

37 D. V. Rosetti, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 392—394.

38 I. Berciu și Al. Popa, în *SCIV*, XIV, 1, 1963, p. 151—161 ; I. H. Crișan, în *StCom*, 12, Arheologie-Istorie, 1965, p. 213—222.

39 Fronto, *Principia Historiae*, II ; cf. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 532.

40 Vezi C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 119—121. Restaurarea și conservarea scutului se datoresc prof. I. Korodi, șeful laboratorului de restaurare al Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj.

41 R. Vulpe și colaboratorii în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 256.

42 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 201—202.

43 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 325.

44 R. Vulpe și colaboratorii, *op. cit.*, p. 203.

45 I. H. Crișan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 93—97.

46 C. Preda, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 117—120.

47 Silvia Marinescu-Bîlcu, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 111—114.

48 Eugenia Popescu, în *RevMuz*, II, 1965, nr. special, p. 428 ; R. Florescu, *L'art des Daces*, București, 1968, p. 44—45.

49 Vezi Z. Székely, *A csikszentkirályi kincs. Adatok a dákok késő, vaskori műveltségéhez*, Miercurea Ciuc, 1954 ; D. Popescu, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 157—206 ; idem, în *OmD*, p. 447—453.

50 D. Popescu, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 193—194 ; Z. Székely, *op. cit.*, p. 15 și urm., bazându-se pe cele două monede din tezaur, îl datează în prima jumătate a sec. I î.e.n. De altfel, D. Popescu, în *OmD*, p. 452, subliniază că tezaurul a fost îngropat în a doua jumătate a secolului I î.e.n., dar admite că unele din piesele sale pot fi mai vechi.

51 *Loc. cit.*

52 D. Popescu, în *OmD*, p. 448.

- 53 Z. Székely, în *SCIV*, XVI, 1, 1965, p. 64.
- 54 F. Heichelheim, în *Klio*, XXV, 1932, p. 124—131 ; J. Guey, în *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 445—475.
- 55 Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28 ; J. Carcopino, în *Dacia*, I, 1924, p. 28—34.
- 56 D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 246.
- 57 Cum crede, de exemplu, I. I. Russu, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 97—102.
- 58 I. H. Crișan, în *Apulum*, VI, 1967, p. 111—118, a emis opinia că în general vasele dacice nu erau arse în cuptoare, ci în gropi deschise. Afirmatia, probabil adevărată în cazul multora din vasele lucrate cu mâna, nu poate fi acceptată în cazul ceramicii de bună calitate, lucrată la roată, ărsă bine și uniform. Asemenea vase se puteau obține numai prin arderea în cuptoare speciale, cu reverberație. Chestiunea mi se pare, de altminteri, tranșată prin descoperirea a cîte unui cuptor dacic de olărie la Poiana, Bîtea Doamnei și Deva.
- 59 E. Chirilă și I. Pop, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 159.
- 60 B. Mitrea, în *EDR*, X, 1963, p. 98.
- 61 D. V. Rosetti, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 391—403.
- 62 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 114—116.
- 63 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 211, fig. 181—182.
- 64 M. Macrea, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 148—152.
- 65 I. Glodariu, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 353—367.
- 66 K. Horedt, în *StCom*, 12, 1965, p. 35—45.
- 67 R. Florescu, *L'art des Daces*, Bucarest, 1968, p. 23—24, 51—54.
- 68 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 209.
- 69 H. Daicoviciu și I. Glodariu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 471—472 și fig. 11.
- 70 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 182—183.
- 71 G. Brusin, *Aquileia e Grado*, Padova, 1956, p. 201.
- 72 N. Lupu, în *JNG*, 17, 1967, p. 101—121.
- 73 Maria Chițescu, în *SCIV*, XVI, 1, 1965, p. 171.

6

Cultura spirituală a daco-geților

Cunoașterea unui popor presupune neapărat și cunoașterea culturii sale spirituale. Astăzi lucrul acesta nu e greu, căci literatura și arta sînt larg difuzate cu ajutorul mijloacelor moderne : cartea tipărită, presa, emisiunile de radio și televiziune, turneele teatrelor, expozițiile. Dar pentru antichitate istoricii se găsesc adesea în fața unor mari dificultăți, mai ales în ceea ce privește popoarele de la periferia lumii greco-romane. Operele filozofilor greci sau ale poeților latini ni s-au păstrat măcar în parte, dar ce a mai rămas din bogata literatură populară, de exemplu, a unor popoare ca dacii, celții sau sciții ? Poate anumite elemente transmise de-a lungul secolelor pînă azi ; ele sînt însă greu, chiar imposibil de descoperit sub haina tîrzie care le acoperă. Poate anumite elemente transmise grecilor și romanilor și deci reflectate în operele scriitorilor antici ; multe din ele sînt nesigure și continuă să dea loc la aprige controverse în lumea științifică. Iar arheologia, călăuză sigură în descifrarea culturii materiale a unui popor, nu izbutește să treacă dincolo de anumite limite atunci cînd se pune problema cunoașterii culturii spirituale.

De obicei, cele mai multe știri antice despre cultura spirituală a popoarelor barbare se referă la religia lor. În zilele noastre, atenția acordată credințelor religioase ar părea anacronică, dar în vechime lucrurile stăteau altfel. Neputința de a explica rațional, științific multe din fenomenele naturii și ale vieții sociale, precum și interesele de dominație ale claselor exploatoare făceau ca religia să joace un rol de seamă în societate. Cine nu cunoaște puterea și autoritatea de care se bucura preoțimea egipteană sau druzii neamurilor celtice ? Chiar și la grecii secolului al 5-lea î.e.n. un istoric de talia lui Herodot atribuia intervențiilor divine multe din evenimentele istorice. Putem zîmbi în fața acestei naivități ; e preferabil însă s-o înțelegem ca pe un fenomen firesc. În ce ne privește, ar trebui să-i fim recunoscători lui Herodot pentru interesul său față de religiile altor popoare ; fără el n-am avea nici bruma de cunoștințe pe care le posedăm astăzi despre credințele geto-dacilor.

Din nou Herodot

Istoricul din Halicarnas ne-a oferit primele știri cu adevărat istorice despre daci. Tot el, într-un important pasaj al operei sale, ne dă cea mai completă și mai cuprinzătoare știre antică despre religia acestei populații.

Zice Herodot :

„Înainte de a sosi la Istru, primul popor pe care îl supuse Darius au fost geții care cred că sînt nemuritori... Iată în ce chip se socoteau ei nemuritori. Ei cred că nu mor, ci că cel ce-și dă sfîrșitul se duce la zeul Zamolxis ; unii dintre dînșii cred că acesta este Gebeleizis. Tot la cinci ani, ei trimit la el ca sol pe unul dintr-înșii, tras la sorți, și-l însărcinează cu cîte le cere fiecare. Iată cum îl trimit : cîțiva dintre ei se așează în rînd, ținînd cîte trei sulițe în mînă, iar alții, apucînd de mîini și de picioare pe cel hotărît să fie trimis la Zamolxis, îl aruncă în sus, pe vîrfurile suli-

țelor ; dacă el e străpuns și moare, ei cred că zeul le este prielnic ; dacă nu moare, îl huiduiesc și-l dojenesc ca pe un netrebnic și păcătos și după aceasta trimit pe altul, căruia îi dau aceeași însărcinare cât e încă în viață. Tot acești traci când tună și fulgeră trag cu săgeți în sus, spre cer, amenințând pe zeu, căci ei cred că (cel care tună și fulgeră) nu e alt zeu decât al lor.

După câte am aflat de la grecii care locuiesc la Hellespont și la Pont, acest Zamolxis, fiind un om, a servit la Samos ca sclav ; a fost chiar rob al lui Pitagora... ; în urmă însă, câștigându-și libertatea, se spune că și-a strâns o mare avere și, îmbogățindu-se, s-a întors în țara lui. Dar fiindcă tracii duceau o viață mizerabilă și erau ignoranți, acest Zamolxis crescut în obiceiurile ioniene și avînd o învățătură mai solidă decât aceea a tracilor deoarece fusese în contact cu grecii și încă cu unul dintre cei mai însemnați dintre filozofii eleni, cu Pitagora, a pus să i se zidească o sală pentru primirea și ospătarea celor mai de frunte concetățeni ai săi, unde să-i învețe că nici el, nici oaspeții săi și nici cei care se vor naște vreodată dintr-înșii nu vor pieri, ci vor merge într-un loc unde vor viețui veșnic, bucurîndu-se de toate cele bune. Pe cînd ei făceau toate cîte le-am spus și vorbeau astfel, el își săpă o locuință subterană. Și îndată ce-și termină această locuință se făcu nevăzut pentru traci. Coborîndu-se în locuința subterană, rămase acolo timp de trei ani. Tracii îl regretară și îl jeliră ca pe un mort. În al patrulea an însă el li se arătă, astfel că ei văzură adevărindu-se toate cele spuse de Zamolxis. Acestea spun grecii că le-a făcut el.

Cît despre mine, această poveste a lui Zamolxis și locuința sa subpămînteană nici nu le pun la îndoială, nici nu le cred pe de-a-ntregul. Părerea mea este că acest Zamolxis a trăit mulți ani înaintea lui Pitagora. Dar destul e atît cît am spus, fie că a existat un om cu numele Zamolxis, fie că va fi fost o divinitate băști-nașă a geților...“¹.

Cine ar crede că acest text scurt și destul de limpede a dat naștere unor înverșunate dispute în jurul

problemei religiei geto-dace ? Și totuși așa s-a întâmplat. Despre Zamolxis și Gebeleizis, ca și despre credința geților în nemurire s-au scris zeci și sute de pagini, în care s-au înfruntat opiniile cele mai diverse. Au fost învățați care au crezut povestea grecilor pontici, pe care n-o crezuse Herodot : aceea că Zamolxis a fost un om, un vrăjitor, indiferent de realitatea sau nerealitatea legăturilor sale cu Pitagora. S-au găsit și alții care să afirme că cele spuse de „părintele istoriei“ despre credințele geților dobrogeni nu s-ar potrivi și pentru dacii din ținuturile muntoase ale Transilvaniei. Într-un cuvânt, au fost formulate numeroase teorii și ipoteze, în care informațiile lui Herodot ocupau, prea adesea, un loc secundar ; locul de frunte îl țineau concepțiile subiective ale autorilor moderni !

Încetul cu încetul, lucrurile s-au lămurit, exagerările au fost abandonate. Dar pînă într-o epocă relativ recentă a rămas în discuție problema principală a credințelor geto-dace : era această religie monoteistă (avînd deci un singur zeu) sau politeistă ?

Monoteism sau politeism ?

Apărător înfocat al primei ipoteze a fost Vasile Pârvan. Idealist, animat de subiective concepții ascetice, acest mare istoric și arheolog a făcut încercarea de a-i prezenta pe geți ca pe un popor complet deosebit de celelalte neamuri ale antichității, superior tuturor prin concepția sa monoteistă și spiritualistă. După Pârvan, zeul unic al geților nici nu avea nume : Zamolxis și Gebeleizis erau numai două din mulțimea nesfîrșită de atribute pe care acest zeu cu putere atotcuprinzătoare le avea. Lăcașul zeului se afla în cer și geto-dacii, disprețuind viața pămîntească, se bucurau să-și trimită sufletele lîngă dînsul ².

Grabnic adoptată de anumiți teologi (care mai că nu i-au făcut pe geto-daci creștini înainte de apariția creștinismului !), această ipoteză nu rezistă criticii. Nici Tocilescu, la sfîrșitul secolului trecut, nu credea în

monoteismul daco-getic, iar mai târziu C. Daicoviciu a arătat³ că Pârvan a interpretat absolut greșit cuvintele lui Herodot. Istoricul antic nu spune că Gebeleizis era alt nume al lui Zamolxis, ci că unii dintre geți își închipuie viața de dincolo de mormînt pe lângă Zamolxis, alții pe lângă Gebeleizis. Herodot, povestind scena tragerii cu arcul spre cer, nu vrea de loc să afirme, cum zicea Pârvan, că geții nu cred să existe vreun alt zeu decît al lor, unicul; pur și simplu, geții erau convinși că zeul lor Gebeleizis, și nu altul, provoacă fulgerele și tunetele. Așadar, nici vorbă de monoteism.

Desigur, fiind vorba de traducerea și interpretarea unui laconic text antic, discuțiile s-ar putea prelungi la infinit. Din fericire, există și alte știri atestînd politeismul geto-dacilor. Se pare că dacii adorau o zeiță a vîtrei și a focului corespunzînd Hestiei grecești și Vestei romane⁴. Sigur e că dînșii se închinau unui zeu războinic, asemănător lui Ares (Marte); ne-o spune lămurit Iordanes⁵, ne lasă s-o înțelegem Vergiliu⁶ și Ovidiu⁷, iar Vegetius afirmă chiar că dacii, moesii și tracii au fost întotdeauna așa de războinici, încît legendele spun că zeul Marte s-a născut chiar în țara lor⁸. Tot atît de sigură e adorarea zeiței Bendis, corespunzînd Dianeii.

Politeismul geto-dacilor e clar demonstrat și de descoperirile arheologice. Existența a cel puțin două categorii de sanctuare — patrulatere și rotunde — pledează pentru caracterul politeist al religiei daco-getice. În același sens mi se pare grăitoare, pe de altă parte, gruparea acestor lăcașuri de cult. E greu să admitem, de pildă, că în cetatea de la Costești cele patru sanctuare patrulatere, situate foarte aproape unul de celălalt, erau închinete unei singure divinități. Și mai greu de admis este consacrarea către o singură divinitate a sanctuarelor patrulatere și circulare de la Sarmizegetusa, care, dispuse pe numai două terase ale Dealului Grădiștii, formau, după expresia lui C. Daicoviciu, o adevărată *incintă sacră*.

Se poate, deci, afirma că dezvelirea a numeroase sanctuare dacice, precum și descoperirea unor repre-

zentări ale zeiței Bendis, despre care va fi vorba îndată, au demonstrat și *arheologic* politeismul dacogeților.

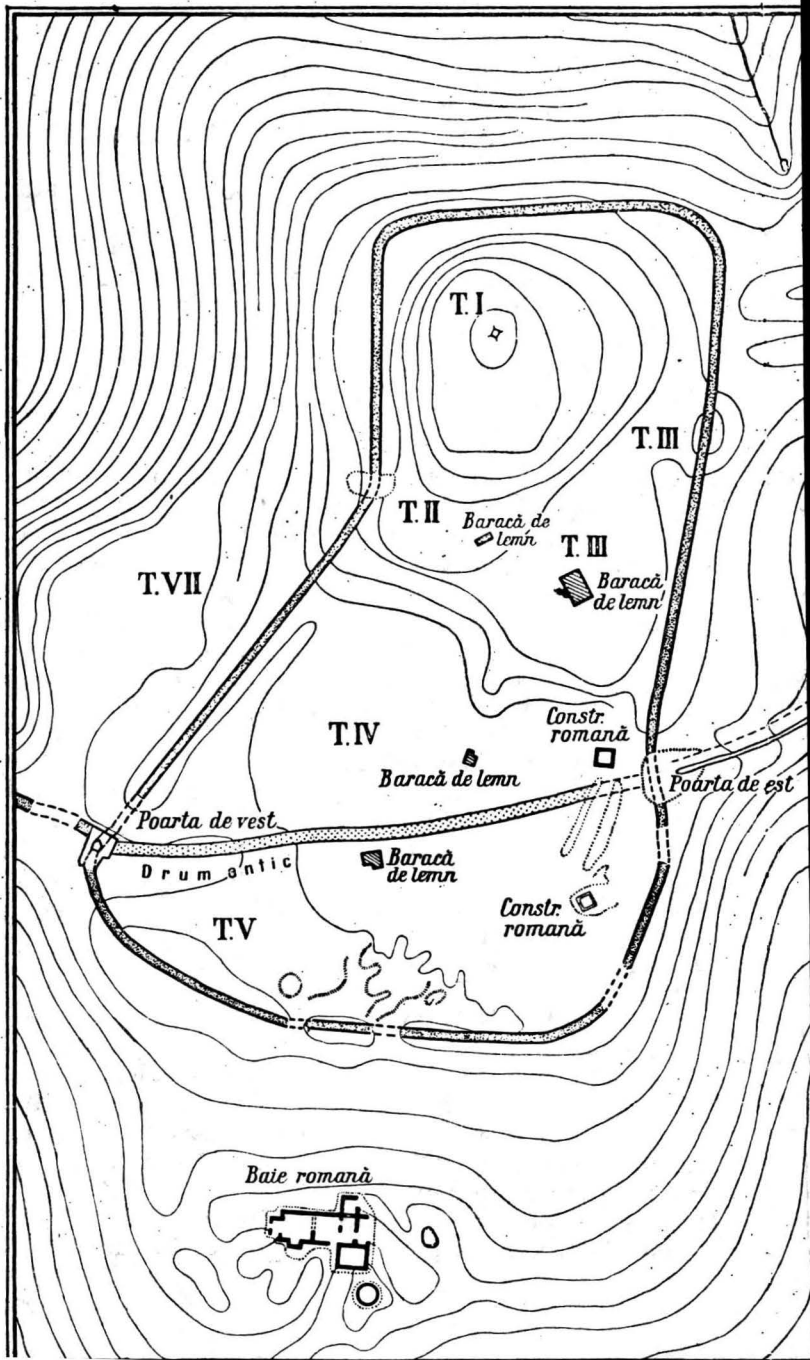
Această religie politeistă constituia, prin autoritatea și mai cu seamă prin organizarea ei, o mare forță în statul dac al lui Burebista și Decebal. Marele preot Deceneu fusese investit cu puteri aproape regești și, după moartea lui Burebista, ocupă tronul statului dac transilvănean. Ambele puteri, laică și religioasă, le deține și urmașul său, Comosicus; au, probabil, dreptate cei care cred că Vezina, personaj important, având, după Decebal, cea mai mare autoritate, e marele preot al dacilor în timpul ultimului rege.

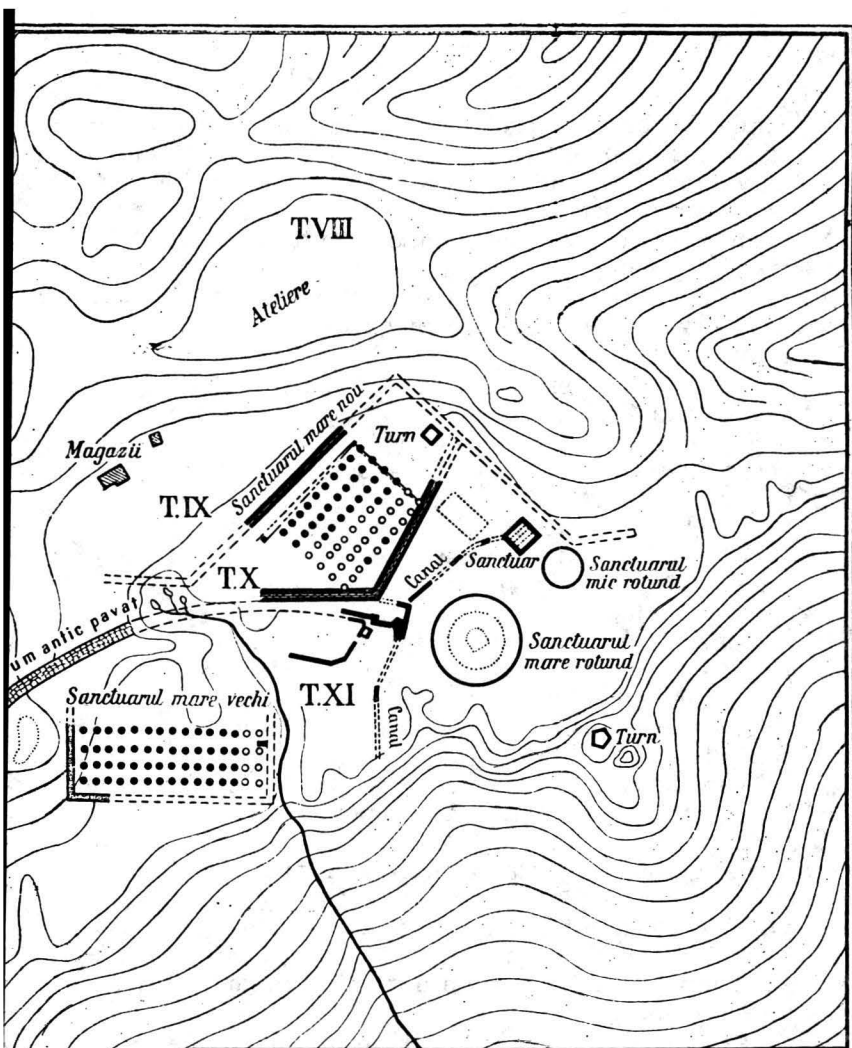
Șeful religiei dacice avea un cuvânt greu în conducerea statului. Ne-o spune Strabo nu numai în pasajul, amintit în altă parte a acestei cărți, unde vorbește despre distrugerea viței-de-vie din porunca lui Deceneu, ci și în rîndurile în care vorbește despre Zamolxis. Reluînd anecdota grecească după care Zamolxis ar fi fost sclav al lui Pitagora, Strabo zice că el l-a convins pe regele dacilor să-l numească mare preot. „Acesta a fost numai începutul — continuă Strabo — căci cu timpul a fost chiar el socotit ca zeu. Și găsim într-un loc de nepătruns o peșteră adîncă, s-a vîrît în ea, neieșind de acolo decît foarte rar și necomunicînd cu nimeni decît cu regele și cu îngrijitorii săi. Și chiar regele îl ajuta să înșele poporul după ce a văzut că acesta e mai supus poruncilor sale de cînd le credea pe acestea inspirate de zei. Obiceiul a continuat pînă în ziua de azi și după Zamolxis s-a găsit întotdeauna cîte un șarlatan care să se facă sfătuitorul regelui și să primească de la geți titlul de zeu. Și, de asemenea, peștera în care se retrăsese Zamolxis a fost considerată sfîntă și se numește și azi Muntele Sacru, dar adevăratul său nume, care se dă și unui rîu ce curge la poalele sale, e Kogationon. În timpul lui Burebista, regele geților, împotriva căruia divinul Caesar era gata să pornească cu război, era în această demnitate un oarecare Deceneu“⁹.

Să trecem peste naiva identificare a zeului Zamolxis cu un sclav, devenit apoi succesiv om liber, mare preot și zeu. Să trecem și peste anacronismul în care cade

Pl. VI | Planul cetății și al incintei sacre de la Sarmizegetusa

GRĂDIȘTEA MUNCELULUI CETATEA ȘI INCINTA SACRĂ

 Zid dacic (faza I)

 Zid dacic (faza II)

T. Terasă

Scara

0 10 20 30 40 50 60 m.

Strabo vorbind despre un rege unic al geto-dacilor, divizați de fapt într-o sumedenie de triburi, pe timpul lui Pitagora (secolul al 6-lea î.e.n.). Să lăsăm deoparte aspra caracterizare pe care geograful o face marilor preoți daci și să reținem numai esențialul : autoritatea marelui preot și folosirea ei de către aristocrația dominantă în frunte cu regele. Caracterul de clasă al religiei și al organizării religioase în epoca statului dac e cit. se poate de limpede.

Marele preot era șeful religiei dacice ; el dispunea, fără îndoială, de bine încheagata organizație preotească care slujea cultele diferiților zei în sanctuarele descoperite în așezările dacice. Prea puține știri avem, din păcate, despre acești preoți. Numai Strabo și Iosephus Flavius ¹⁰ ne-au păstrat amintirea unei tagme de anahoreți („călugări“) celibatari, vegetarieni și abstenenți. La Strabo ei apar cu numele de *ktistai* (κτίσται), ceea ce s-ar traduce prin „ctitori, întemeietori“, și Flavius Iosephus luându-se, poate, după acest nume, le zice *polistai* (πολισται), adică „întemeietori de orașe“. Învățatul bulgar D. Decev a explicat însă convingător originea denumirii de la Strabo, arătând că e o corupțelă din *skistai* (σκίσται), cuvânt însemnând „cei care se abțin de la plăcerile lumesti“ ¹¹. Tot Strabo ne informează, în același pasaj, că poporul le zicea „călători prin nori“ (καπνοβάται), poreclă pe jumătate respectuoasă, pe jumătate ironică, legată, eventual, de anumite preocupări astronomice ale preoților sau de vîrfurile de munte unde se găseau sanctuarele și peșterile lor. Oricum ar fi, e cert că acești *skistai* reprezintă numai o mică parte a puternicei organizații preoțești geto-dacice.

Problema caracterului monoteist sau politeist nu ? singura ridicată de religia geto-dacilor. Rezolvarea ei în sensul politeismului, general, de altminteri, la indo-europeni, e o realizare științifică de seamă, dar se cere completată cu alte date privind caracterul religiei geto-dace, atribuțiile diferitelor divinități, anumite practici rituale etc. Succese importante s-au obținut pe acest tărîm prin folosirea izvoarelor literare, lingvistice și arheologice.

Zei și zeițe dace

Herodot ni-l înfățișează pe Zamolxis ca pe o divinitate de seamă, la care se duc cei ce mor. Dar unde îi e lăcașul? În cer, cum afirma Vasile Pârvan, sau, dimpotrivă, în adâncurile pământului?

Spre a doua ipoteză ne îndeamnă nu atât povestea peșterii și a încăperii subpămîntene, care pot fi inventate sau denaturate de elenii ce l-au informat pe Herodot, ci numele însuși al zeului. Cunoscători de seamă ai lingvisticii indo-europene au demonstrat că prima parte a acestui nume, *Zamol-*, se înrudește îndeaproape cu numele divinității traco-elenice *Semele*, zeița pământului, și cu acela al zeului, chtonian, al vechilor lituani, *Zemeluks*. Legătura cu anumite cuvinte comune însemnând „pământ, țară” din diferite limbi indo-europene e tot atât de limpede. Nespecialistului îi vine greu, poate, să observe înrudirea dintre radicalul *Zamol-* și cuvîntul grecesc $\chi\theta\omega\nu$ (chton) sau cel latinesc *humus*, ambele însemnînd „pământ”, dar strînsa legătură cu slavul *zemlia* e evidentă pentru oricine. Sufixul *-xis* nu e încă satisfăcător explicat, dar lucrul acesta nu e esențial¹².

În felul acesta, Zamolxis apare în adevărata sa lumină și în adevăratul lui rol. El este un zeu al pământului, al vegetației, al rodniciei. În credința geților el împărțea omenirii cele trebuincioase traiului: lui i se datorau recoltele bogate, lui trebuia să i se mulțumească pentru prosperitatea turmelor de animale, pentru produsele pădurilor, pentru vînat și pește. Bunătatea și puterea lui Zamolxis făceau ca natura amortită de gerurile iernii să reînvie primăvara; în acest context legenda reapariției zeului după anii petrecuți în locuința subterană capătă semnificația unui simbol religios, dîndu-ne, în același timp, o indicație suplimentară cu privire la lăcașul zeului: pământul sau, mai bine zis, împărăția subpămînteană.

La un popor de agricultori și crescători de vite ca geții era firesc ca un cult chtonian să dobîndească cea

mai mare însemnătate în ansamblul credințelor religioase. Rădăcinile acestor culte sînt, de obicei, farte vechi; n-avem, bineînțeles, nici o dovadă, dar n-ar fi de loc exclus ca ele să pătrundă pînă în neoliticul agricol. În orice caz, importanța acestei credințe străvechi în divinitatea fertilității și fecundității justifică pe deplin ideea pe care și-o făceau geto-dacii despre nemurire ca despre o sălășluire în împărăția lui Zamolxis, plină de toate bunurile pe care uneori zeul, mîniat pe muritori, le refuza celor încă în viață, trimițînd inundații, secetă sau molime.

Avea Zamolxis o soție ? Lucrul nu e sigur. În lexiconul antic Suidas¹³ se afirmă că exista și o divinitate feminină cu același nume ; aceasta mi se pare însă greu de crezut, deși informația a fost acceptată de unii cercetători moderni.

Spre deosebire de chthonianul Zamolxis, Gebelezis era un zeu ceresc. Nu cred că el poate fi interpretat în chip exclusiv ca zeu al fulgerului¹⁴ ; mi se pare mai probabil ca fulgerul să fie numai unul din atributele sale, una din armele pe care le mînuiește. Aceasta în epoca deplinei dezvoltări a cultului său, căci la început el a putut fi și numai o divinitate a furtunii, a fulgerelor, care a înlocuit, treptat, vechea divinitate indoeuropeană a cerului potrivit unui proces atestat la alte populații din acest grup¹⁵. În momentul în care îl menționează Herodot, Gebelezis va fi tronat în închipuirea geto-dacilor ca stăpîn al cerului întreg, nu numai al fulgerului aducător de moarte. Ritualul tragerii cu arcul spre cerul întunecat de nori negri și străbătut de săgețile fulgerelor nu prea poate fi considerat, așa cum face Herodot, ca o amenințare a pămîntenilor la adresa puternicului zeu. Ne putem gîndi mai degrabă la un sprijin pe care credincioșii îl dau divinității, ajutînd-o să risipească norii ce-i ascund fața luminoasă¹⁶.

E greu de spus care era raportul „ierarhic“ între Zamolxis și Gebelezis pe vremea lui Herodot. Se pare că Zamolxis era zeul suprem, dar Gebelezis îi disputa domnia asupra împărăției umbrelor. În virtutea anu-

multor schimbări survenite în religia lor, o parte dintre geto-daci începuseră să creadă că la Gebeleizis și nu la Zamolxis merg cei care părăsesc lumea pămîntească.

Descoperirile arheologice din Munții Orăștiei și, într-o măsură mai redusă, din alte părți ale Daciei indică predominarea unui cult solar sau urano-solar în secolele I î.e.n. — I e.n. Nu s-a găsit, cel puțin deocamdată, nici un templu subteran; e adevărat că peșterile au fost prea puțin cercetate, dar cele care se cunosc nu cuprind nici un element de natură să sugereze prezența unor sanctuare în interiorul lor. Numai scara, poate acoperită în vechime, ce urcă din vale de-a lungul laturii vestice a sanctuarului vechi de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa, ducînd la o platformă, ar putea, la rigoare, să fie pusă în legătură cu apariția lui Zamolxis de sub pămînt. Trebuie să recunoaștem însă că argumentul e îndoielnic și că acestor trepte li se pot găsi foarte bine alte explicații de ordin pur arhitectonic-constructiv.

S-a dovedit însă că marile sanctuare dacice de la Sarmizegetusa și Costești nu aveau alt acoperiș decît cerul. Lipsesc cu totul urmele de țigle, precum lipsesc și urmele de cărbune pe care le-ar fi lăsat inevitabil arderea acoperișurilor de șindrilă ale unor construcții atît de mari. Această împrejurare se potrivește foarte bine cu o religie de esență urano-solară, dar nu cu una chthoniană. Pe un vas din așezarea geto-dacică de la București-Tei se poate vedea imaginea cercului solar¹⁷; aceeași reprezentare a soarelui se regăsește pe unele din vasele pictate descoperite la Sarmizegetusa¹⁸, în timp ce la Piatra Roșie au fost aflate fragmentele unui car solar în miniatură făurit din fier și bronz¹⁹. Marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa, cu așezarea ritmică a stîlpilor săi, presupune efectuarea unor observații cerești mai naturale în cadrul cultelor solare decît în cel al adorării de divinități subpămîntene (vezi mai jos). În sfîrșit, descoperirea splendidului „soare de andezit“ (fig. 51) în incinta sacră a Sarmizegetusei a risipit

Fig. 51 : Sarmizegetusa : „soarele de andezit“

orice îndoială asupra caracterului predominant urano-solar al religiei geto-dace, confirmînd în chip strălucit ipoteza formulată acum peste două decenii de C. Daicoviciu²⁰.

Înseamnă oare toate acestea că Zamolxis și cultul său au dispărut ? În nici un caz ; izvoarele literare sînt categorice în ceea ce privește existența acestui cult și în epoca finală de dezvoltare a societății daco-getice. Se poate însă prea bine să fi avut loc și la daci un fenomen observat la alte popoare pe măsura înaintării lor spre orînduirea împărțită în clase și spre organizarea de stat. În acest proces social-politic vechile divinități populare au cedat treptat locul zeilor considerați ca protectori ai aristocrației, ai regelui și ai statului. De obicei, aceste noi divinități erau solare și nu-mi vine de loc greu să-mi închipui că nobilii daci, în computarea numelui cărora intra particula *-bostes* însemnînd „strălucit, luminos“, preferau să-l adore pe cereșcul Gebeleizis decît pe străvechiul Zamolxis al plugarilor și păstorilor. E drept că numele de Gebeleizis e pomenit numai de Herodot și nu mai apare în nici

un alt izvor antic cunoscut, în timp ce Zamolxis continuă să fie menționat pînă în antichitatea tîrzie. Împrejurarea aceasta ar putea sugera transformarea lui Zamolxis însuși într-o divinitate uraniană ; este, totuși, posibil să avem de-a face cu o simplă întîmplare sau cu o confuzie pe care autorii antici o făceau între cele două zeități care ocupaseră pe rînd, la geto-daci, locul de frunte în panteon.

N-ar fi exclusă nici altă explicație, întemeiată pe împrejurarea că, la Herodot, numele zeului suprem al geto-dacilor apare scris *Zalmoris*, nu *Zamolxis*. Dacă aceasta e grafia corectă, situația s-ar schimba radical, căci radicalul *Zalm-*, pe care-l întîlnim, de exemplu, în numele regelui *Zalmodegikos*, iar în forma *Zelm-* în antroponime ca *Zelmutas* sau *Auluzelmis*, înseamnă „limpede, luminos“²¹. În acest caz, *Zalmoxis* ar fi el însuși o divinitate cerească și caracterul urano-solar al religiei daco-getice, demonstrat arheologic, n-ar mai fi cîtuși de puțin uimitor. Trebuie să recunosc însă că împotriva acestui raționament se ridică faptul că în covîrșitoarea majoritate a izvoarelor antice numele zeului apare sub forma *Zamolxis*.

Ar fi, eventual, de luat în considerare și alte explicații ; trebuie, așadar, să recunoaștem că deocamdată nu putem rezolva în chip mulțumitor contradicția dintre datele arheologiei, care ne zugrăvesc tabloul unei religii urano-solare, și izvoarele literare care ne prezintă un zeu chtonian drept divinitate supremă a daco-getilor.

Arheologia n-a demonstrat numai caracterul predominant urano-solar al religiei geto-dacice în perioada existenței statului ; ea a contribuit și la cunoașterea mai exactă a divinităților adorate de geto-daci. Mă refer la zeul războiului și la zeița Bendis.

Numele primului e Ares la greci și Mars (=Marte) la romani. Se presupune că însuși numele Ares ar fi de origine traco-dacică ; în orice caz, această divinitate se bucura de o deosebită considerație la geți și ei i se aduceau cele mai prețioase jertfe. „Pe acest Marte —

zice Iordanes ²² — goții (=geții) l-au adorat întotdeauna printr-un cult foarte sălbatic (căci victimele lui erau prizonierii uciși), socotind că arbitru războiului trebuie împăcat prin vărsare de sînge omenesc. Lui i se închinau primele prăzi, lui i se atîrnau de trunchiurile copacilor spoliile“ (armele și veșmintele luate de la dușmanii uciși — N.A.). Acest pasaj poate fi pus în legătură, după cum a arătat recent C. Daicoviciu, cu scena torturării prizonierilor romani de către femeile dace (scenă reprezentată pe Columna lui Traian) ²³, iar descoperirea altarului de jertfă („soarele de andezit“) în incinta sacră a Sarmizegetusei confirmă pe deplin spusele lui Iordanes.

Marte (sau, dacă preferați, Ares) nu era singurul zeu căruia i se aduceau sîngeroase sacrificii umane. Să ne aducem aminte de solul trimis, o dată la cinci ani, la Zamolxis, aruncat în sulilele ascuțite ale tovarășilor săi. Există, pe de altă parte, știri despre obiceiul de a ucide uneori pe soție la moartea soțului. Într-un cuvînt, e vorba despre practici crude, sălbatiche chiar, ce nu trebuie să ne mire la geto-dacii lui Burebista și Decebal, dar care se îndepărtează mult de icoana idealizată pe care Pârvan o făcea religiei getice.

Și mai hotărîtoare a fost contribuția arheologiei la documentarea cultului zeiței Bendis, corespondenta dacică a Artemidei grecești și a Dianei romane. Despre această divinitate Herodot nu ne spune decît că era adorată de femeile trace, care-i primiseră cultul de la popoarele așezate mai spre miazănoapte, adică de la daci probabil. Îndoiala a fost risipită de descoperirile arheologice. La Costești s-a găsit un cap de bronz al zeiței Diana, operă de artă elenistică, desigur, dar care își justifică mai ușor prezența în cetatea dacică prin existența unui cult analog la daci. În sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa, săpăturile au scos la iveală un medalion de lut ars (circa 10 cm în diametru și 1,5 cm grosime) care imită reversul unui denar roman republican, emis de Tiberius Claudius Nero în anul 80 î.e.n. ;

Fig. 52 : Medalionul de lut ars cu imaginea zeiței Diana-Bendis, descoperit la Sarmizegetusa

imaginea reprezentată (fig. 52) e aceea a bustului Dianei cu tolba de săgeți pe umăr²⁴. În sfârșit, la Piatra Roșie s-a descoperit un bust de bronz, lucrat evident de meșterii locali și reprezentînd tot o divinitate feminină. El o reprezintă, desigur, tot pe Bendis²⁵, singura divinitate dacică ale cărei imagini figurate sînt certe datorită descoperirii de la Costești și medalionului de la Sarmizegetusa. După părerea acad. C. Daicoviciu, relieful de pe o garnitură de centură descoperită la Popești o reprezintă pe aceeași zeiță a lunii, a pădurilor și a farmecelor aflată în mare cinste la geto-daci²⁶.

E sigur că alături de aceste divinități oficiaie, în închipuirea maselor persistau anumite elemente mai

vechi, credințe legate de magie și felurite superstiții. La Poiana, în straturile mai noi, s-au găsit câteva mici și rudimentare imagini ceramice de figuri umane sau animale ce pot fi socotite ca elemente de caracter magic. După părerea prof. R. Vulpe, din aceeași categorie fac parte văscioarele în miniatură (imitații după vasele mari lucrate cu mâna sau la roată), prea mărunte pentru a putea prezenta vreo utilitate și prea numeroase pentru a putea fi considerate drept simple jucării de copii (ele au putut servi, totuși, la păstrarea alifiilor și a altor medicamente). S-au mai găsit multe amulete de argint și de bronz (majoritatea în formă de secure minusculă sau de bastonaș ornat cu mici sfere), de os, de sticlă, piatră și coral. Obiecte apotropaice (menite și capabile, în credința celor vechi, să îndepărteze spiritele rele) sînt și diferitele cochilii de moluște marine de import și dinții de animale, mai ales de mistreț și de urs, găuriți și purtați la gît. Unul dintre acești dinți a fost chiar îmbrăcat într-o placă de argint ; purtătorii acestor amulete sperau să dobîndească prin acest mijloc puterea mistrețului sau a ursului ²⁷.

Ritul de înmormîntare

Strîns legat de religie și cu deosebire de credințele privind soarta omului după moarte este și ritul de înmormîntare. La daci, încă înainte de Burebista, cum am avut prilejul să arăt în capitolul al II-lea al cărții, incinerarea luase locul înhumației, această transformare oglindind anumite schimbări, greu de precizat, în concepțiile despre nemurire. Acum, cînd îi cunoaștem pe Zamolxis, pe Gebeleizis și disputa dintre aceste divinități pentru domnia asupra morților, am putea încerca să explicăm schimbarea ritului prin evoluția întregii religii geto-dace. Ne-am putea gîndi că nemurirea făgăduită de Zamolxis credincioșilor săi era completă, cuprinzînd adică și corpul și sufletul. Omul muria, însă un dublet al lui, poate mai puțin carnal, dar real și cu nevoi asemănătoare celor din timpul vieții, continua să trăiască în regatul zeului subpămîntean,

bucurîndu-se de toate bunurile. S-ar putea presupune că treptat, pe măsură ce cultul uranicului Gebeleizis se impunea minţilor geto-dace, ideea nemuririi trupului dispărea (era prea evident că trupul nu se înalţă la cer !) sau, în orice caz, se modifică ; acum se pune problema fie de a elibera sufletul imaterial şi nemuritor din învelişu-i corporal, fie de a reduce trupul însuşi la o stare cât mai puţin materială. Oricare ar fi fost ideea, soluţia era una singură : arderea cadavrelor.

Ritul incinerăţiei predomină net în epoca târzie de dezvoltare a societăţii daco-getice ; înhumaţia se întâlneşte arareori şi atunci mai ales la copii. Dar aceasta nu înseamnă încă detronarea definitivă a lui Zamolxis din domnia asupra umbrelor ; e foarte posibil ca o bună parte din geto-daci să fi adoptat ritul incinerăţiei fără a-şi închipui că sufletele lor merg la Gebeleizis, în cer.

După cum se vede, nici măcar cauzele generale ale înlocuirii înhumaţiei cu incinerăţia nu pot fi cu certitudine explicate şi cercetătorii sînt nevoiţi să recurgă la ipoteze. Cu atît mai dificil e să atribuim o semnificaţie precisă diverselor variante ale ritului de incinerăţie.

Lăsînd la o parte aşă-zisele cuptoare de ars morţii sau mormintele-cuptor, să ne gîndim numai că mormintele dacice de incinerăţie din epoca Latène se pot grupa, după D. Protase²⁸, în două categorii : 1) mormintele în cazul cărora arderea s-a făcut pe loc şi 2) mormintele în cazul cărora arderea s-a făcut în altă parte, într-un loc amenajat special (*ustrinum*) sau nu. Cele din prima categorie sînt, în general, tumulare, mai binecunoscute fiind, pentru perioada ce ne interesează, tumulii de la Popeşti. Numărul lor mic îndeamnă să fie puşi în legătură nu cu anumite credinţe deosebite, ci cu starea socială a defuncţilor ; ei reprezintă, după toate probabilităţile, morminte de şefi şi de aristocraţi.

Mormintele din a doua categorie cunosc însă o mare varietate de tipuri. Cu excepţia tumulilor de la Zimnicea, mai vechi însă (secolele 4—2 î.e.n.), ele sînt întotdeauna plane. De cele mai multe ori, resturile arderii erau depuse într-o urnă, iar aceasta era apoi îngropată în pămînt. Alteori însă, rămăşiţele funerare erau îngro-

pate direct, fără urnă. Să fie vorba de morminte ale unor oameni săraci ? Nu, căci inventarul, iar în câteva cazuri o casetă de piatră ce constituia mormîntul, vorbește despre situația materială destul de bună a familiei defunctului. Se oglindesc atunci în această deosebire anumite concepții deosebite ? Tot ce se poate, dar nimeni nu poate preciza deocamdată despre ce este vorba.

Mai limpede pare obiceiul de a aduce anumite jertfe cu prilejul înmormîntării, de a așeza în groapă obiectele de care mortul ar putea avea nevoie în viața de apoi, precum și vase cu mîncare și băutură. Herodot spune ²⁹ că tracii, după ce jelesc mortul, îl expun timp de trei zile ; apoi jertfesc felurite animale și fac un mare ospăț funerar. Abia după aceea îngroapă cadavrul, arzîndu-l în prealabil sau nu, și-i ridică o movilă (tumul) deasupra mormîntului. Ceremonialul se încheie cu întreceri călare dotate cu prețioase premii. Dar aceste obiceiuri se practică numai la cei bogați ; sărăcimea nu avea parte de rituri atît de complexe.

Unele din aceste obiceiuri se întîlnesc și la geto-daci (de exemplu banchetul funerar, cu spargerea rituală deasupra mormîntului a vaselor folosite). Tumulul însă de obicei lipsește (în Tracia aceste movile funerare sînt foarte numeroase, pe cînd la noi ele sînt rare chiar și în cazul mormintelor bogate), iar despre întrecerile și jocurile ce urmau înmormîntării n-avem încă dovezi absolut sigure.

O descoperire de la Murighiol pare să indice existența unor rituri speciale legate de cultul morților. În anul 1954, în necropola de aici, s-a găsit, între două șiruri de morminte, o groapă ce conținea o cupă grecească cu picior, decorată în interior cu patru palmete, șapte amfore elenistice cu gîtul înalt și cu torțile lipsite de stampilă, o oală bombată decorată cu brîu alveolat și o strachină mare, adîncită ; ultimele două vase sînt de factură locală, lucrate cu mîna. Descoperitorul necropolei, arheologul E. Bujor, e de părere că datorită grupării acestor vase, toate întregi sau întregibile, precum și absenței resturilor de oase, atît împrejur cît și în interiorul lor, groapa în chestiune nu trebuie socotită mormînt, ci groapă de ofrandă ³⁰.

Concluzia nu trebuie să surprindă, întrucît gropi de ofrandă se mai cunosc. Nu mă refer, bineînțeles, la ipoteza susținută mai demult de unii cercetători, după care multe dintre gropile de provizii din așezările getodacice ar fi avut... un caracter ritual. Dar la Piatra Craivii, în apropierea imediată a sanctuarului descoperit pe o terasă a înălțimii stîlcoase, s-au găsit două gropi. Într-una din ele, două vase pline pe jumătate cu grîne carbonizate erau cu grijă așezate pe un fel de suport de lut ars. Cea de-a doua avea pe fund oase de animal așezate, într-o ordine ce nu se putea datora întîmplării, numai de-a lungul pereților, în timp ce la mijloc nu s-a găsit nimic. Caracterul ritual al acestor gropi mi se pare incontestabil, dar semnificația lor precisă e greu de stabilit.

Faptul că am insistat atîta asupra credințelor getodacilor nu e întîmplător. El se datorește nu numai cunoștințelor noastre despre religia acestui popor, mai numeroase decît pentru alte aspecte ale culturii spirituale, ci și acțiunii pe care religia și casta preoțească au exercitat-o asupra acestor domenii. Mă voi ocupa acum de ele, punînd în frunte o întrebare care astăzi ni se pare ca referindu-se la cele mai elementare începuturi de cultură :

Au cunoscut dacii scrisul ?

Pentru omul modern, analfabetismul este expresia celei mai crase lipse de cultură. Problema nu se punea însă la fel în antichitate, cînd popoare întregi n-au ajuns la cunoașterea scrisului, dezvoltînd totuși o cultură spirituală dintre cele mai interesante. Acum două mii de ani, analfabetismul nu era neapărat semnul infailibil al unei subdezvoltări, ci mai degrabă mărturia unei dezvoltări *aparte*, care putea ajunge la un grad suficient de înalt fără a simți nevoia scrierii. De altfel, în general (sînt și excepții, pare-se), scrisul n-a fost născocit de diferitele popoare înainte de apariția claselor antagoniste și a statului.

În această privință dacii n-au făcut excepție. Minuata civilizație a bronzului târziu pe teritoriul țării noastre, întregul Hallstatt și începutul epocii Latene n-au cunoscut scrisul. Și pînă nu demult, întrebarea pusă la începutul acestui subcapitol primea de la cercetători, în ciuda evidenței, un răspuns negativ. Spun „în ciuda evidenței“ pentru că anumite date permiteau să se afirme cunoașterea de către daci a scrisului măcar în epoca lui Burebista-Decebal.

La Dio Cassius ³¹ găsim informația că Domițian, după războiul cu dacii, a trimis senatului o scrisoare primită de dînsul de la Decebal. E drept că opoziția senatorială, care-l ura pe împărat pentru asprimea politicii sale față de aristocrația romană, insinua că această scrisoare a fost plăsmuită chiar de Domițian. Lucrul nu are însă importanță pentru problema noastră ; e clar că Domițian n-ar fi putut trimite o scrisoare plăsmuită ca din partea unui rege care nu avea o cancelarie și care nu purtase niciodată nici un fel de corespondență cu statele vecine. Senatul roman nu putea manifesta nici o mirare față de o scrisoare a regelui dac ; acuzația de fals era determinată de conținutul scrisorii în care Decebal, deși nu ieșise prea rău din război, se recunoștea, probabil, învins, și nu de înșăși existența ei.

Prea ușor au trecut cercetătorii și peste știrea, păstrată la același istoric ³², că lui Traian, în timpul primului război dacic, i s-a trimis o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că burii și alți aliați ai lui Decebal îl sfătuiesc pe împărat să se întoarcă înapoi și să facă pace. Probabil că ciuperca a provocat neîncredere (notez în treacăt, totuși, că se poate scrie foarte bine, cu ajutorul unui băț, pe iască), deși, evident, esențial nu era materialul folosit la scris, ci scrisul însuși.

La urma urmei, știrile acestea, privite în sine, puteau fi ignorate de cercetătorii moderni ; destule născociri există doar în izvoarele literare antice ! Dar e ciudat faptul că nici un început de confirmare arheologică a existenței scrisului la daci n-a schimbat părerea erudiților. În adevăr, încă din secolul trecut se descoperiseră pe Dealul Grădiștii (pe atunci nimeni nu știa că această așezare e vestita Sarmizegetusă) câteva blocuri de calcar

Fig. 53 : Sarmizegetusa : bloc de calcar cu litere grecești din incinta sacră

lucrate cu deosebită îngrijire și purtînd pe una din fețele lor două-trei litere grecești (fig. 53). Specialiștii le-au considerat drept semne făcute de meșteri greci pentru potrivirea pietrelor în ziduri, neglijînd cu totul alte posibilități de interpretare³⁹. E adevărat că numărul acestor blocuri nu era prea mare și că ele nu fuseseră găsite, prin săpături sistematice, într-o situație clară.

Săpăturile recente ale acad. C. Daicoviciu au avut darul să lămurească problema. S-a dovedit că toate blocurile cu litere — peste 60 la număr — făceau parte din zidul care despărțea cele două terase ale incintei sacre, formînd, pare-se, un fel de balustradă. Construcția era dintre cele mai simple și nu era nici o nevoie de semne speciale pentru potrivirea blocurilor în zid, cu atît mai mult cu cît astfel de semne nu s-au găsit nici la clădirile mai mari și mai complicate. Ipoteza trebuia,

daci, abandonată. Locul ei era luat de certitudinea că dacii cunoșteau scrisul și-l foloseau ³⁴.

Mai greu era de răspuns la întrebarea despre sensul exact al acestor blocuri cu litere. Fiecare dintre ele purtau numai 1—3 semne grafice ; uneori era vorba numai de consoane, împrejurare care a generat bănuiala că dacii nu scriau întotdeauna vocalele, ci uneori le subînțelegeau. Citirea literelor de pe fiecare bloc era ușoară, dar cele citite n-aveau nici un sens. Abia dacă s-au putut completa consoanele grecești ΖΠΡ de pe un astfel de bloc în ZiPeR, nume propriu cunoscut la traco-daci. Cauza acestei dificultăți nu e greu de înțeles. Blocurile au fost găsite prăbușite în dezordine din zidul din care făcuseră parte ; pe lângă aceasta, e foarte probabil că multe dintre ele lipsesc. În ordinea lor originară, ele se grupau astfel încît să formeze cuvinte întregi și cu înțeles limpede ; după toate semnele, avem de-a face cu un fel de pomelnic (*album*) de regi, mari preoți sau alți demnitari daci ³⁵. Din păcate, speranțele de a-l putea reconstitui vreodată sînt foarte puține.

Se crede că zidul cu pricina aparține epocii lui Burebista sau a urmașilor săi imediați : Deceneu, Comosicus. Prezența literelor grecești pe blocurile din incinta sacră a Sarmizegetusei se explică prin legăturile pe care statul lui Burebista le întreținea cu orașele pontice și prin cucerirea acestor orașe de către marele rege. Era firesc ca alfabetul elen să fie cunoscut și utilizat la curtea unui monarh care-l folosea ca ambasador pe lângă Pompeius pe un grec din Dionysopolis.

În veacul 1 e.n., legăturile statului dac transilvănean cu orașele pontice slăbesc. Dobrogea era cucerită de romani și Imperiul își statornicise ferm hotarul pe Dunăre, din Germania pînă la vărsarea în Marea Neagră. Legăturile culturale urmează inevitabil exemplul celor comerciale și se orientează spre Italia. La Sarmizegetusa sosesc negustori romani și produse din Aquileia ; pe aceeași cale vin și influențele culturale. Alfabetul grecesc e înlocuit cu cel latin. Pe marele vas de cult descoperit la Sarmizegetusa inscripția DECEBALVS PER SCORILO e redactată în limba dacilor, dar cu litere

latine. În latinește sau măcar cu litere latinești a fost redactat mesajul trimis lui Traian pe o ciupercă ; tot așa va fi fost scrisă și epistola lui Decebal către Domițian, semn că la cancelaria regească de la Sarmizegetusa limba puternicului Imperiu roman era cunoscută și folosită.

Așadar, dacii cunoșteau scrierea. Firește, ea n-a devenit niciodată accesibilă tuturor dacilor. Exemplele de folosire a scrierii sînt rare ; cele pomenite în izvoarele literare se referă fie la rege, fie la conducătorii aliaților săi, iar descoperirile arheologice în acest domeniu s-au făcut numai la Sarmizegetusa : în incinta sacră și într-o mare și bogată locuință din așezarea civilă. Cunoscut în societatea daco-getă. din secolele 1 î.e.n.—1 e.n., scrisul a rămas tot timpul un apanaj al clasei exploatare, în primul rînd al curții regale și al preoțimii. Dar simpla lui cunoaștere ne lasă să bănuim și existența unor cunoștințe superioare, de natură științifică.

Știința la dacii lui Burebista și Decebal

Intr-un curios pasaj al *Geticelor* sale, Iordanes descrie în cuvinte entuziaste activitatea lui Deceneu printre daci : „...Observînd dispoziția lor (a dacilor — *N.A.*) de a-l asculta în toate și că ei sînt din fire inteligenți, i-a instruit în aproape toate ramurile filozofiei, căci el era în aceasta un maestru priceput. El i-a învățat morala, dezbărîndu-i de moravurile lor cele barbare ; i-a instruit în științele fizicii, făcîndu-i să trăiască potrivit legilor naturii... ; i-a învățat logica, făcîndu-i cu mintea superiori celorlalte popoare ; arătîndu-le practica, i-a îndemnat să petreacă în fapte bune ; demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita lunii și cum globul de foc al soarelui întrece măsura globului pămîntesc și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele trei sute patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit și pînă la apus spre a se apropia sau îndepărta de

polul ceresc. Vezi ce mare plăcere ca niște oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filozofice când mai aveau puțin răgaz de războaie. Puteai să-l vezi pe unul cercetînd poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor și ale arbuștilor, pe acesta studiind creșterea și scăderea lunii, pe celălalt observînd eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului, soarele vrînd să atingă regiunea orientală este dus înapoi spre regiunea occidentală...“³⁶.

Furat de entuziasmul pentru Deceneu, pe care-l socotea printre strămoși, Iordanes ajunge la exagerări naive. Citindu-l rămii cu impresia că dacii nu se mai ocupau de nimic afară de război și filozofie, că societatea daco-getă era compusă numai din războinici savanți sau, dacă preferați, din savanți războinici. Nu acesta era adevărul. Imaginea idealistă făurită de Iordanes nu se potrivește nici măcar cu traiul nobililor, nemaivorbind despre situația maselor populare, prea ocupate să muncească și să-și agonisească hrana pentru a avea răgaz de studii filozofice. Gîndindu-mă la pileații lui Burebista, mi-i închipui mai curînd ca pe niște războinici trufași, dar neciopliți și analfabeți, decît ca pe niște cărturari. De asemenea, nici activitatea lui Deceneu nu poate fi privită în forma în care ne-o prezintă istoricul got. E pur și simplu de necrezut ca un singur om să organizeze o astfel de activitate științifică, bazîndu-se exclusiv pe inteligența nativă și pe ascultarea discipolilor săi.

Totuși, ar fi o greșeală să respingem în bloc afirmațiile lui Iordanes. Sub haina naivă în care sînt înveșmîntate, ele oglindesc un element real. Putem zîmbi gîndindu-ne la tabloul unui popor întreg ocupat cu studii astronomice, filozofice, botanice etc., dar imaginea unei restrînse categorii de învățați, preocupați de toate aceste discipline și, fără îndoială, și de altele, nu mai are nimic neverosimil. Dimpotrivă, e un fenomen firesc, bine cunoscut și la alte popoare.

Natural, nu ne putem gîndi la o pătură de „intelectuali“ daci; societatea daco-getă făcuse încă prea puține progrese pentru ca în sînul ei să apară filo-

zofi și oameni de știință specializați. Dar ca în multe alte societăți antice, existau oameni care posedau și mînuiiau un minim de cunoștințe științifice, bazate pe seculara și chiar milenara experiență a poporului, precum și pe propriile lor observații. Acești oameni erau preoți daci și să nu uităm că Deceneu nu era altul decît mai-marele lor pe vremea regelui Burebista. Textul lui Iordanes se referă fără doar și poate la această puternică și organizată preoțime dacică ³⁷, care nu ezita să-și sporească autoritatea asupra maselor prin folosirea abilă a anumitor elemente de știință empirică.

Dacă Iordanes ar constitui singura noastră sursă de informare, ne-am putea îngădui să nu-l credem. Datele lui sînt completate însă și de alte izvoare. Încă Platon vorbea³⁸ despre ideea vrednică de medicina modernă de a trata în același timp și corpul bolnav, și psihicul, idee pe care i-o atribuia zeului Zamolxis. Numele dacice de plante vindecătoare din opera lui Dioscoride ³⁹ și a lui Pseudo-Apuleius ⁴⁰ oglindesc existența la daci a unei botanici medicinale cu îndelungate tradiții. Apele vindecătoare de la Geoagiu, Călan și Băile Herculane erau cunoscute și prețuite ⁴¹. La Poiana, este posibil ca unele din cutiuțele de os „pentru farduri“ să fi conținut și medicamente ; e sigur că o placă de marmură de import, găsită în aceeași așezare, servea la prepararea alifiilor ⁴². Într-o locuință de la Sarmizegetusa, I. H. Crișan a descoperit o adevărată trusă medicală conținînd un bisturiu, o pensetă, mai multe vâscioare pentru păstrarea substanțelor medicamentoase și o placă mică de cenușă vulcanică, materie care, presărată pe rană, avea proprietatea de a grăbi cicatrizarea ; analiza chimică a arătat că cenușa provine dintr-un vulcan mediteranean, poate Etna ⁴³. Cu ajutorul instrumentelor chirurgicale, preoții-medici daci știau să execute operații grele și complicate : craniul unui schelet descoperit la Poiana prezintă urme clare ale unei trepanații cicatrizate ⁴⁴. Numeroasele cisterne și conducte aduse la lumină de săpăturile din Munții Orăștiei atestă existența unor preocupări de igienă publică. Nu sînt toate acestea dovezi ale unei științe medicale empirice ?

Această medicină empirică e atât de bine documentată la geto-daci, încît încă V. Pârvan considera posibilă identificarea divinității daco-romane *Hercules Invictus* (Hercule cel nebiruit) cu o divinitate dacică vindecătoare în genul tracicului Esculap, deși credea că la daci nu putea fi vorba de un zeu aparte, ci numai de un atribut al zeului unic ⁴⁵.

Confirmarea cea mai strălucită a spuselor lui Iordanes despre preocupările științifice (și în special astronomice) la daci o constituie însă marele sanctuar rotund din incinta sacră a Sarmizegetusei. Considerat multă vreme ca o enigmă, lui i s-au atribuit, ipotetic, cele mai diverse destinații, de la aceea de circ pînă la cea de necropolă sau de altar al zeului solar ⁴⁶. O anumită legătură cu fenomenele cerești, și anume cu revoluția lunii, a fost postulată, greșit însă, de D. M. Teodorescu, iar acad. C. Daicoviciu a făcut un mare pas înainte afirmînd legătura acestui sanctuar cu calendarul ⁴⁷. În realitate e vorba nu numai de o simplă legătură ; monumentul e un adevărat *sanctuar-calendar* al dacilor.

Să ne aducem aminte de structura acestui sanctuar ⁴⁸. El se compune din mai multe elemente distincte, și anume (vezi fig. 54) :

un cerc de blocuri de andezit ;

un cerc de stîlpi de andezit ;

un cerc de stîlpi groși de lemn ;

o îngrăditură în formă de potcoavă tot din stîlpi groși de lemn.

Cele trei cercuri — două de piatră și unul de stîlpi de lemn — sînt concentrice. Diametrul total al sanctuarului rotund, măsurat de la fața exterioară a blocurilor primului cerc, este de 29,40 m.

Numărul blocurilor de andezit care alcătuiesc cercul exterior este de 104. Strîns lipite unul de altul și ușor arcuite, ele formează un cerc perfect închis. Suprafața lor era netedă, poate cu o teșire a muchiei exterioare, iar un brîu subțire pe fața lor externă constituie singurul ornament vizibil astăzi. Lungimea blocurilor este de

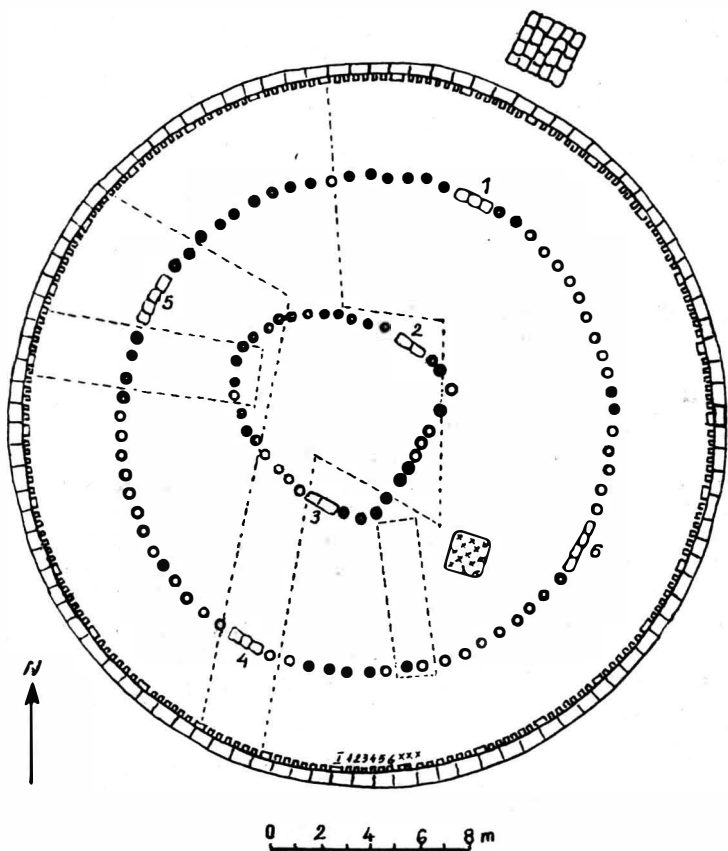

Fig. 54 : Planul marelui sanctuar circular (sanctuarul-calendar) de la Sarmizegetusa

80—90 cm, lăţimea de 49—50 cm, iar înălţimea, fără înndoială constantă în epoca dacică, variază azi între 43 și 45 cm din pricina deteriorării părţii superioare.

Cercul al doilea constă din două feluri de stâlpi : unii mai înguști și mai înalți, ceilalți mai lați și mai scunzi. Toți stâlpii sînt paralelipedici. Primii însă se terminau

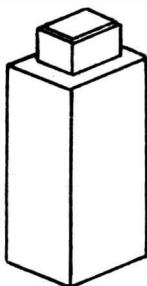

Fig. 55 : Stîlp îngust al sanctuarului-calendar de la Sarmizegetusa (reconstituire)

în partea superioară printr-un cep, paralelipipedic și el (fig. 55) ; ceilalți aveau partea superioară netedă.

Cucerind Sarmizegetusa, romanii au distrus toate sanctuarele dacice. N-au scăpat de distrugere nici stîlpii marelui sanctuar rotund, care au fost sistematic decapitați. Din această cauză e cu neputință să se stabilească exact înălțimea lor originală. Se poate admite că stîlpii înguști (24,5 cm lățime) erau înalți de 120—135 cm, ridicîndu-se cu 50—60 cm deasupra nivelului antic al solului și cu 25—35 cm deasupra blocurilor din primul cerc. Stîlpii lați (52 cm lățime) măsurau în înălțime 55—65 cm, depășind blocurile primului cerc cu cel mult 10—15 cm.

Distanța dintre doi stîlpi consecutivi este de 12—13 cm. Și stîlpii formează deci un cerc practic continuu, fără nici o întrerupere mai largă care ar putea reprezenta o intrare.

În total, sînt 180 de stîlpi înguști și 30 de stîlpi lați. Dar nu atît numărul stîlpilor, cît gruparea lor e importantă și semnificativă : *invariabil, după 6 stîlpi înalți și înguști urmează un stîlp scund și lat. Acest grup de 6+1 stîlpi se repetă de 30 de ori.*

Al treilea cerc care compune sanctuarul are diametrul de 20 m. El era format din 68 de stîlpi de lemn, care se ridicau deasupra solului cu circa 3 m. Partea care ieșea din pămînt era cioplită în patru muchii, iar fețele erau acoperite cu o lipitură de lut și îmbrăcate

apoi în plăci subțiri de teracotă, bine arse, foarte fin lustruite și chiar ornamentate. În fiecare stîlp erau înfipite 9—13 piroane de fier cu capul gros, terminat într-un inel. Cercul stîlpilor de lemn prezintă patru întreruperi, marcate fiecare prin 3—4 blocuri de calcar conchilic așezate în linie. Aceste praguri (două late de 1,30 m și două de 2,20 m) reprezintă intrările în cercul stîlpilor de lemn.

Îngrăditura centrală, în formă de potcoavă, a sanctuarului numără 34 de stîlpi de lemn, la fel cu cei ai cercului, dar mai puțin înalți (1,50—2 m deasupra pământului). Și această incintă are două praguri-intrări, late de 1,30 m fiecare, așezate față-n față spre călcîiul potcoavei.

În interiorul cercului de stîlpi de lemn s-a descoperit o vatră de foc dreptunghiulară (1,50 × 1,35 m) durată din pietre de rîu rotunde, cimentate cu lut galben, dar înroșit la suprafață de foc. În afara sanctuarului, în dreptul uneia din intrările în cercul de stîlpi de lemn, s-a descoperit un prag patrat, cu latura de 2,20 m, alcătuit din lespezi de calcar. Poate că el marchează „intrarea“ în sanctuar.

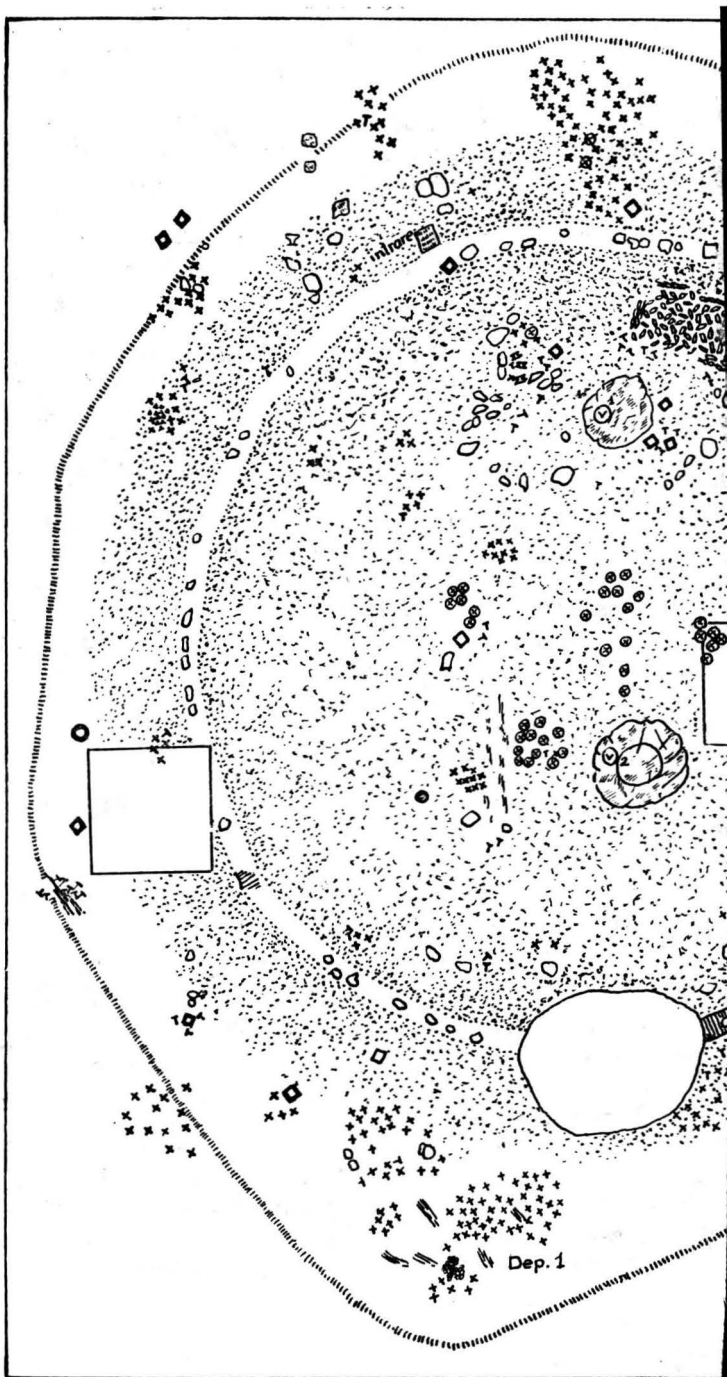
Sanctuarul nu avea nici un acoperiș. Ca și celelalte sanctuare dacice descoperite pînă acum, el era deschis, sub cerul liber. Construirea lui poate fi plasată pe timpul domniei lui Decebal.

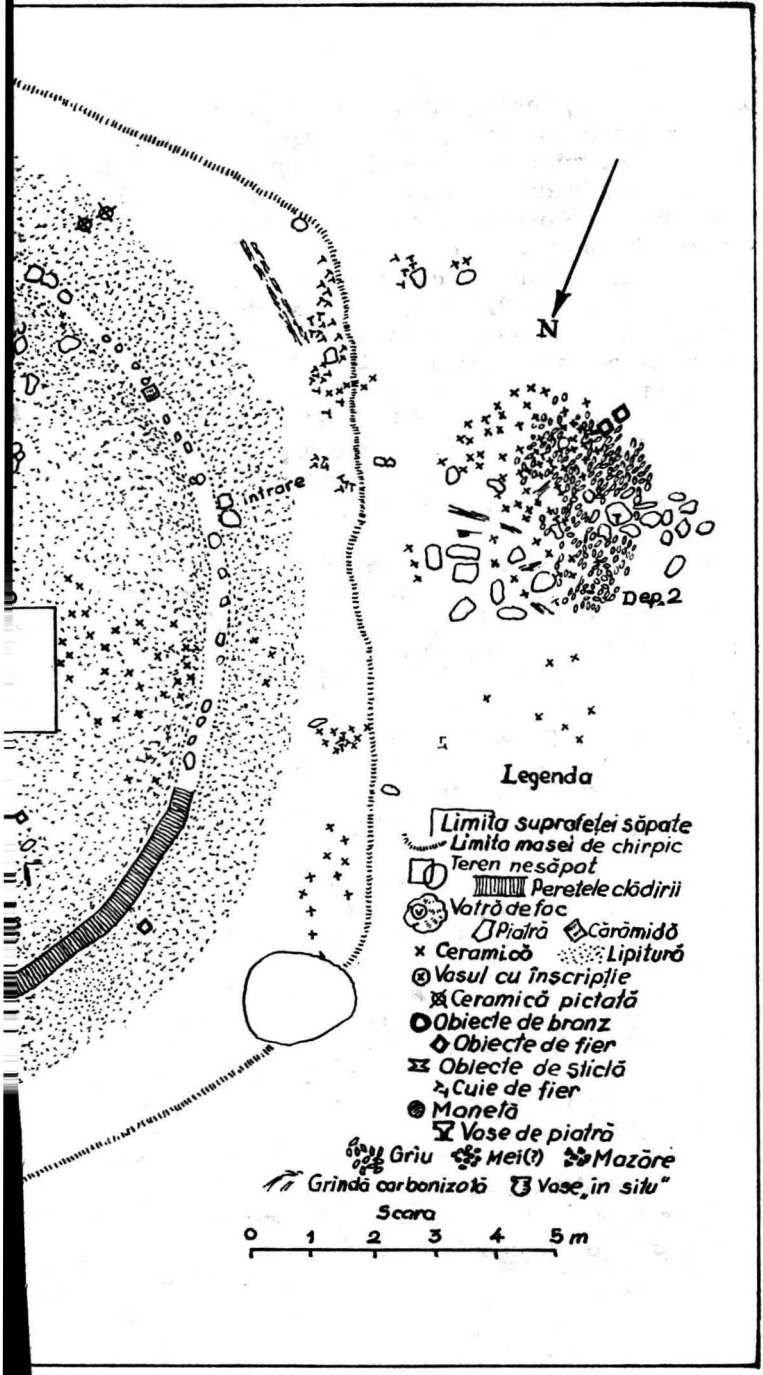
Este evident că elementul care atrage în primul rînd atenția la marele sanctuar rotund este gruparea stîlpilor de andezit. Admițînd, după C. Daicoviciu, că el trebuie pus în legătură cu calendarul dacilor, trebuie să ne punem îndată două întrebări importante : 1) Care era calendarul dacic ce-și găsește expresia în construcția sanctuarului ? și 2) Ce raport exista între acest calendar și religia geto-dacilor ? La aceste două întrebări am încercat să răspund într-un studiu publicat acum mai bine de zece ani ⁴⁹.

Un timp, membrii colectivului arheologic Grădiștea Muncelului înclinau să vadă în grupul de 6+1 stîlpi simpla expresie a săptămînii calendaristice. Ipoteza e atrăgătoare, dar duce la rezultate greu de admis. Într-adevăr, dacă grupul de 6+1 stîlpi e interpretat ca

Pl. VII : Planul locuinței poligonale de la Sarmizegetusa

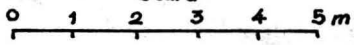
intrare

Dep. 2

Legenda

- [.....] Limita suprafeței săpate
- [---] Limita masei de chirpic
- [ ] Teren nesăpat
- [Hatched] Peretele clădirii
- [Circle with center] Vatră de foc
- [Square with diagonal lines] Piatră
- [Square with diagonal lines] Cărămidă
- [x] Ceramidă
- [Square with dots] Lipitură
- [Circle with center and dot] Vasul cu inscripție
- [Square with cross] Ceramică pictată
- [Circle with center and dot] Obiecte de bronz
- [Diamond] Obiecte de fier
- [Square with cross] Obiecte de sticlă
- [Zigzag line] Cuie de fier
- [Circle with center and dot] Monetă
- [Square with cross] Vase de piatră
- [Square with dots] Griu
- [Square with dots] Mei(?)
- [Square with dots] Mazăre
- [Square with diagonal lines] Grindă carbonizată
- [Square with diagonal lines] Vase „in situ”

Scara

expresia unei săptămîni, adică a unui grup de 7 zile, rezultă că sanctuarul întreg este expresia unei perioade de 30 de săptămîni sau, în alți termeni, de 210 zile. O astfel de perioadă nu reprezintă nimic nici față de anul solar de 365 de zile și un sfert, nici față de diversele alte calendare folosite în antichitate. Iar să presupunem că dacii aveau un calendar *sui-generis*, în care anul număra numai 210 zile, e pur și simplu absurd, mai ales pentru epoca de care ne ocupăm (secolul I e.n.).

Afară de aceasta, săptămîna — unitate de timp atît de răspîndită astăzi — n-a fost folosită de popoarele antice. Ea se întîlnește numai la evrei, de unde a trecut la alexandrini. Majoritatea popoarelor antichității — egipteni, greci, chinezi etc. — socoteau în decade. Nu este deci de loc obligatoriu ca dacii să fi avut noțiunea de săptămîină.

Există și un argument pur arheologic împotriva ipotezei că grupul de 6+1 stîlpi ar indica săptămîna calendaristică. Potrivit acestei ipoteze, fiecare stîlp al grupului reprezenta cîte o zi a săptămîinii. Dar stîlpii nu sînt la fel ; de ce să le atribui atunci tuturor — și celor înalți și celor scunzi — o valoare și o semnificație egale ? Pe de altă parte, nu e de crezut ca stîlpul al șaptelea, scund și lat, din fiecare grup să reprezinte o zi deosebită, o zi de sărbătoare ; el nu e cu nimic mai impunător decît ceilalți (dimpotrivă !) și e foarte puțin probabil ca la daci să fi existat ceva în genul „zilei a șaptea“ biblice sau a repausului duminical.

În concluzie, ipoteza că grupul de 6+1 stîlpi ar reprezenta perioada de timp denumită *săptămîină* trebuie abandonată.

Semnificația de *zile* trebuie atribuită numai stîlpilor subțiri, înalți și terminați în partea lor superioară printr-un cep. Stîlpii scunzi, lați și netezi vor fi avut rolul de a separa grupurile de stîlpi înguști. Nu ar fi exclus, totuși, ca ei să fi avut și altă semnificație despre care va fi vorba mai jos.

La ce consecințe aritmetice și astronomice duce acceptarea ipotezei formulate ? Admițînd că numai stîlpii subțiri reprezintă zilele calendaristice, sanctuarul mare rotund cuprinde 180 de zile, repartizate în 30 de grupuri

de cite 6. Să facem acum încă un pas înainte, afirmând că *numărul de 180 de zile ne duce la concluzia existenței unui calendar în care anul era de 360 de zile.*

Prima și cea mai firească obiecție care s-ar putea ridica în fața acestei afirmații este : dacă dacii se foloseau de un calendar prevăzînd 360 de zile într-un an, de ce nu l-au reprezentat în întregime, de ce s-au mărginit să întruchipeze în piatră jumătate din zilele anului ? S-ar putea da mai multe explicații acestui fapt ; mă mulțumesc să le amintesc pe cele mai probabile.

Ne-am putea gândi că numărul total al stîlpilor sanctuarului a fost stabilit de constructorii lui pe baza unor considerente arhitectonice și de spațiu. Construind sanctuarul cu 360 de stîlpi, dimensiunile monumentului ar fi fost disproporționat de mari față de dimensiunile stîlpilor înșiși. Această lipsă de armonie arhitectonică ar fi rezultat și din reducerea dimensiunilor stîlpilor, cu păstrarea dimensiunilor actuale ale sanctuarului, sau din micșorarea distanței dintre doi stîlpi consecutivi. Un sanctuar cu 360 de stîlpi de două ori mai mari decît cei folosiți ar fi cerut un spațiu uriaș. Faptul că pe circumferința sanctuarului nu sînt plasați 360 de stîlpizile, ci numai jumătate din acest număr, nu mi se pare o piedică de netrecut în calea acceptării ipotezei despre anul dacic de 360 de zile, deoarece sanctuarul rotund are un rol simbolic, de cult, și nu un rol practic de calendar uzual aflat la îndemîna tuturor.

Ar mai fi posibilă o explicație care să țină cont atît de considerente arhitectonice, cît și de considerente matematico-astronomice. Constructorilor sanctuarului li se punea problema de a exprima — în cadrul unei anumite forme și al unui anumit stil — maximum de simboluri calendaristice. Cu alte cuvinte, ei trebuia să prefigureze în opera lor toate perioadele de bază ale calendarului : ziua, „săptămîna” sau altă perioadă de același ordin, luna și anul. Un stîlp îngust reprezenta ziua, un grup de astfel de stîlpi reprezenta perioada imediat superioară ; numărul total al stîlpilor înguști din sanctuar dădea, oarecum, mărimea anului dacic. Cum să se reprezinte însă durata lunii sau numărul lunilor dintr-un an, unul dintre aceste elemente fiind

suficient pentru deducerea celui alt printr-o simplă operație aritmetică ?

Dacă dacii socoteau la 360 de zile durata unui an, atunci numărul lunilor era, foarte probabil, de 12, cuprinzând fiecare câte 30 de zile. Această împărțire e firească din punct de vedere aritmetic și corespunde, în linii mari, lunii lunare (revoluției sinodice), egale cu aproximativ 29 de zile și jumătate.

Numărul 12 nu se întilnește în nici un element al sanctuarului mare rotund ; numărul 30 îl găsim însă. Este numărul grupurilor de stâlpi sau, mai bine poate, numărul total al stâlpilor lați.

După ce am stabilit durata anului dacic, numărul și durata lunilor calendarului, rămîne de discutat subîmpărțirea lunii de 30 de zile. Am văzut că dacii nu cunoșteau săptămîna, iar dacă foloseau decada e greu de spus. Cred, mai degrabă, că nu ; dacă ar fi folosit-o, n-ar fi fost firesc ca stîlpii subțiri ai marelui sanctuar rotund să fie grupați câte 10 ? Dar ei sînt așezați câte șase și acest lucru mă face să cred că perioada calendaristică mai mică decît luna și mai mare decît ziua era, la daci, perioada de 6 zile. Deși acest lucru pare oarecum surprinzător, nu există obiecții serioase împotriva accepției lui ; mai mult, există un argument indirect care-l sprijină : faptul că în construcția mai multor sanctuare dacice de la Costești și Sarmizegetusa numărul 6 și multiplii lui joacă un rol important. Atît la Costești cît și la Grădiște există sanctuare cu 60 de coloane ; la Costești există unul cu 36 de coloane (repartizate pe 6 rînduri), iar la Sarmizegetusa, în vecinătatea imediată a sanctuarului-calendar, se găsește un sanctuar mic cu 18 coloane dispuse în 3 rînduri de câte 6.

Anul de 360 de zile este cunoscut în antichitate⁶⁰. El a fost folosit, vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, de numeroase popoare antice : babilonieni, egipteni, greci, indieni. Evident, inexactitatea acestui an a sfîrșit prin a fi observată de astronomi ; ca urmare, unele popoare (egiptenii, indienii) au adus corecturi calendarului lor, făcîndu-i adăugiri sau intercalări, iar altele (grecii) l-au abandonat.

Ideea existenței la daci a unui an calendaristic de 360 de zile nu are nimic surprinzător sau neverosimil. Ținând seama de drumul parcurs în domeniul astronomiei și al calendarului de multe alte popoare din antichitate, ea apare, dimpotrivă, ca foarte posibilă și chiar firească.

Cred că acest calendar dacic era original și nu adoptat de la alte popoare. Un împrumut mai vechi decît epoca de care ne ocupăm ar fi fost posibil numai de la greci sau de la celți, care foloseau însă pe atunci un alt tip de calendar. Un împrumut de la greci sau romani în secolele 1 î.e.n.—1 e.n. n-ar fi dus în nici un caz la adoptarea anului de 360 de zile, pe care aceste popoare nu-l mai foloseau de multă vreme. Caracterul original al calendarului dacic, confirmat de împărțirea lunii în cinci perioade de cîte 6 zile, mi se pare cu atît mai posibil, cu cit Iordanes menționează existența preocupărilor astronomice la daci pe vremea lui Burebista și a marelui său preot.

Desigur, dacii și-au dat seama de inexactitatea anului de 360 de zile față de anul solar real și au corectat calendarul. Învățatul francez Georges Charrière a izbutit să găsească în însăși structura sanctuarului rotund principiul acestei corectări. El arată că fiecare stîlp de lemn al incintei circulare (în total sînt 68) reprezintă un semestru (180 de zile), iar stîlpii de lemn ai incintei în formă de potcoavă reprezintă fiecare durata unui an (360 de zile). Pentru că diferența dintre anul dacic și anul real era de 5,24219 zile, după 34 de ani ea va fi devenit 178,22 de zile, adică aproape egală cu jumătate din anul dacic. Era suficient să se adauge valoarea diferenței la cei 34 de ani dacici pentru a restabili aproximativ concordanța cu scurgerea reală a timpului. Cu alte cuvinte, era nevoie de 68+1 semestre dacice (sau, dacă preferați, de 34 de ani dacici și jumătate) pentru a corespunde cu 34 de ani solari. Corespondența nu era perfectă : mai rămînea o diferență de 1,78 zile, dar ea era practic neglijabilă. Întrucît acest ciclu de 34 de ani menit să corecteze inexactitatea anului de 360 de zile nu se întîlnește la alte popoare, G. Charrière îl consideră

tipic autohton, ceea ce confirmă ipoteza despre originalitatea calendarului dacic ⁵¹.

Utilizarea practică a acestui ciclu de 34 de ani e o altă chestiune. Nu se poate ști în ce mod preoții daci marcau, practic, curgerea zilelor, a „săptămînilor“, a lunilor, semestrelor și anilor. La rigoare s-ar putea presupune că fiecare zi era marcată printr-un semn pe unul dintre stâlpii subțiri de andezit ai sanctuarului ; la sfîrșitul unui semestru (adică după 180 de zile), se aplica un semn pe unul din cei 68 de stâlpi ai primei îngrădituri de lemn, ștergîndu-se toate semnele de pe stâlpii-zile și deschizîndu-se astfel un nou ciclu semestrial. După trecerea celui de-al doilea semestru, semnul se aplica pe al doilea stîlp al incintei circulare de lemn și pe primul stîlp al incintei absidale și așa mai departe. La capătul a 34 de ani toți stâlpii erau marcați, dar dacii se găseau cu 178,22 de zile în avans față de timpul real. În această împrejurare, era suficient să se numere încă o dată stâlpii subțiri de andezit (fără a se marca însă în nici un fel stâlpii de lemn) pentru a se restabili un echilibru aproximativ.

Desigur, dacă e considerat numai din punct de vedere matematic, procedeul e foarte plauzibil ; în practică el comportă însă un mare inconvenient. El presupune că dacii așteptau fără să intervină pînă cînd decalajul dintre calendarul lor și anul real ajungea să corespundă unui semestru ; aceasta înseamnă că ei așteptau să aibă zăpadă în plină vară sau să secere în plină iarnă a calendarului lor ! Totuși o astfel de așteptare nu e fără precedent în antichitate : egiptenii nu țineau seama de diferența de aproape un sfert de zi dintre calendarul lor (360+5 zile într-un an) și realitatea cursei aparente a soarelui și așteptau cu răbdare ca lucrurile să se corecteze de la sine, ceea ce, în adevăr, se întîmpla, dar după mai mult de 1 400 de ani ⁵².

Pe de altă parte, sanctuarul-calendar de andezit n-a funcționat 34 de ani. El a fost construit sub Decebal, între 89 e.n. și 101 e.n., cu ajutorul unor meșteri, al unor ingineri și poate chiar al unor prizonieri romani.

El n-a putut fi utilizat decît timp de cîtiva ani și astfel decalajul față de timpul real nu devenise încă supărător.

Bineînțeles, nu cred că ridicarea marelui sanctuar circular coincide cu elaborarea calendarului dacic. Acesta trebuie să fie mai vechi și afirmațiile lui Iordanes despre rolul lui Deceneu în dezvoltarea științelor la daci sugerează legarea lui de domnia lui Burebista. Din păcate, nici un monument arheologic din secolul 1 î.e.n. nu are o semnificație calendaristică, așa încît nu pot spune nimic despre *evoluția* calendarului dacic.

Așadar, în stadiul actual al cercetărilor cunoaștem *principiul* corectării calendarului dacic, dar nu putem spune același lucru despre modalitatea *practică* (pe care o putem numai presupune) de a efectua această corecție.

Dar nu e oare ciudată și singulară această întrupare în piatră și lemn a unor observații astronomice? Cîtuși de puțin. Monumente avînd rosturi și semnificații apropiate de cele ale marelui sanctuar rotund de la Sarmizegetusa se cunosc și la alte popoare. Un vechi text indian ne vorbește despre altarul de sacrificii vedic, descriindu-l astfel: „Altarul focului este anul... Noapțile sînt pietrele împrejmuirii sale și acestea sînt 360 pentru că într-un an sînt 360 de nopți; zilele sînt cărămizile... care sînt în număr de 360; căci într-un an sînt 360 de zile”⁵³. Numeroase monumente megalitice din vestul Europei, în special celebrul monument de la Stonehenge (Anglia), au o certă legătură cu anumite observații astronomice⁵⁴. La Peking, Templul Cerului (Tien Tan) are patru coloane centrale cu dragoni, reprezentînd cele patru anotimpuri, și două cercuri concentrice de cîte 12 coloane; primul reprezintă cele 12 luni ale anului, iar al doilea cele 12 diviziuni de cîte două ore fiecare, ale zilei și nopții (24 de ore)⁵⁵.

Chiar la daci, în aceeași Sarmizegetusă, la numai cîtiva pași de sanctuarul mare rotund, există un alt sanctuar circular, mai mic, alcătuit tot din stîlpi înguști și stîlpi lați, grupați însă într-un alt mod, cum s-a văzut în capitolul precedent. Rostul acestui sanctuar n-a putut

fi încă deslușit, dar nu încapе îndoială că și în construcția lui se oglindesc anumite observații astronomice.

Legătura dintre calendarul dacic și religia dacilor e evidentă. O subliniază însăși prezența calendarului de piatră în incinta sacră, alături de alte sanctuare, o subliniază spusele lui Iordanes despre rolul hotărîtor al lui Deceneu în dezvoltarea preocupărilor astronomice la daci. Natural, astronomi erau preoții. Prin cunoștințele lor despre mișcarea corpurilor cerești, prin reglementarea calendarului, atît de necesară agriculturii, de exemplu, ei își sporeau autoritatea asupra maselor, apărînd în fața acestora nu ca niște simpli cărturari, ci ca posesori ai unor puteri misterioase și supranaturale. Și nu încapе îndoială că ei se foloseau de aceste cunoștințe pentru practici astrologice, pentru a ghici viitorul, impresionînd și mai mult pe cei neștiutori. De puterea și autoritatea preoțimii se folosea întreaga clasă exploatatoare, în frunte cu regele, pentru a-și consolida dominația asupra maselor populare.

Științele erau un apanaj al exploatatorilor în societatea geto-dacă. La tainele lor mulțimea, oamenii de rînd nu aveau acces. Dar exista un domeniu în care geniul popular dacic putea să se manifeste din plin : arta.

Ce ne-a rămas din arta dacilor

Dacă luăm noțiunea de artă în accepția ei cea mai generală, trebuie să recunoaștem că știm foarte puțin despre ea. Nu s-a păstrat amintirea mitologiei dacilor, nu ne-a rămas absolut nimic din legendele lor istorice pe care, ca orice popor, nu se poate să nu le fi avut. Fără urmă au dispărut poezia lor populară și literatura religioasă. Nu știm nimic despre dansurile lor populare și nici despre muzica lor, cu toate că aceasta, judecînd după legenda vestitului cîntăreț trac Orfeu, pare să fi fost vrednică pînă și de urechile zeilor.

Ce ne-a rămas atunci? Puțin, foarte puțin. Nu în-deajuns pentru a zugrăvi un tablou complet al artei dacice, dar din fericire suficient pentru a ne da seama de câteva caracteristici ale ei. Pentru aceasta trebuie să mulțumim iarăși arheologiei. Tot ceea ce s-a păstrat, s-a păstrat în pământ: ornamente sau, mai rar, figuri dăltuite în piatră, turnate în bronz, bătute cu ciocanul în fier și argint, scrijelite în os, incizate în pasta moale a vaselor încă nearse sau pictate pe suprafața lor netedă. Așadar, elemente de sculptură, toreutică, ornamentare ceramică și pictură.

Dar nici din acestea nu cunoaștem prea multe. Relativ complete sînt numai cunoștințele noastre despre ornamentarea ceramicii, atît de abundente în orice așezare dacică. În celelalte domenii, judecări definitive se vor putea emite abia după noi cercetări și descoperiri. Materialul de care dispune pînă acum arheologia nu e suficient de bogat și sînt sigur că multe surprize ne mai așteaptă, tainuite deocamdată în pământ.

Nu voi mai reveni aici asupra problemelor de urbanistică și arhitectură care au fost tratate în capitolul precedent. Voi sublinia însă că în acest domeniu se întîlnesc și se dezvoltă paralel, în epoca ce ne interesează, un element de tradiție megalitică (sanctuarele patrulaterale și circulare) și un element de origine greacă (blocurile regulat tăiate folosite la zidurile cetăților, ale turnurilor-locuință, la zidurile de susținere a teraselor etc.)⁵⁶. Relev și faptul că nu există o barieră între arhitectura religioasă și arhitectura civilă: elemente ca planul circular, absida etc. se întîlnesc atît la sanctuaarele dacice cît și la anumite construcții de caracter civil-gospodăresc.

Legătura strînsă, organică dintre cadrul natural al Munților Orăștiei și marile complexe arhitectonice de aici (cetăți, așezări compacte în terase, incinta sacră a Sarmizegetusei ș.a.m.d.) este prea evidentă pentru a mai fi nevoie să stărui asupra ei. Sînt întru totul de acord cu arheologul bucureștean Radu Florescu atunci cînd scrie

că ansamblul din Munții Orăștiei constituie unul dintre rarele exemple de urbanism și arhitectură în care constructorul n-a încercat să domine natura, ci, dimpotrivă, lăsându-se dominat de ea, adaptându-se la condițiile ei, a obținut un efect grandios ⁵⁷.

Chiar și în domeniul sculpturii o mare parte din realizările artistice ale dacilor ne vor rămâne pe veci necunoscute căci sculptura în lemn nu ni s-a păstrat. Știu că se rîde, și uneori pe bună dreptate, de arheologii care, în lipsa unor documente de artă ale unei populații oarecare, se refugiază în perisabila sculptură în lemn. În cazul dacilor, nu e însă vorba de așa ceva : manifestări artistice cunoaștem și fără a recurge la acest gen de sculptură ; el trebuie însă neapărat presupus, date fiind dezvoltarea lemnăritului și a dulgheritului pe de o parte, iar pe de altă parte incontestabila dragoste a dacilor pentru frumos, pentru artă. Această dragoste îi mîna pe daci să ornamenteze pînă și obiectele cele mai obișnuite, mai uzuale : vasele grosolane lucrate cu mîna, țintele care împodobeau porțile masive ale sanctualelor și ale locuințelor bogate și chiar și uneltele : un clește de fierărie găsit la Sarmizegetusa poartă un fin ornament în formă de frunză.

În epoca statului dac, sculptura în piatră e reprezentată de elemente puțin numeroase și extrem de simple : cepurile stîlpilor de la cîteva sanctuare, micile blocuri semiovale, avînd sculptat pe una din fețe sau chiar pe amîndouă cîte un cap de pasăre foarte stilizat, profilatura unor blocuri din anumite construcții (fig. 56). E foarte puțin pentru oameni care se dovedesc meșteri pricepuți în cioplirea pietrei pentru cetăți și sanctuare și care, cu atîtea alte prilejuri, își manifestă prin împodobirea celor mai simple și mai uzuale obiecte dragostea pentru frumos.

Unul din aspectele mai bine cunoscute ale artei dacice din secolele 1 î.e.n.—1 e.n. îl constituie arta metalului, în special a argintului. Izolate sau în tezaure, numeroase obiecte de podoabă făurite din acest metal

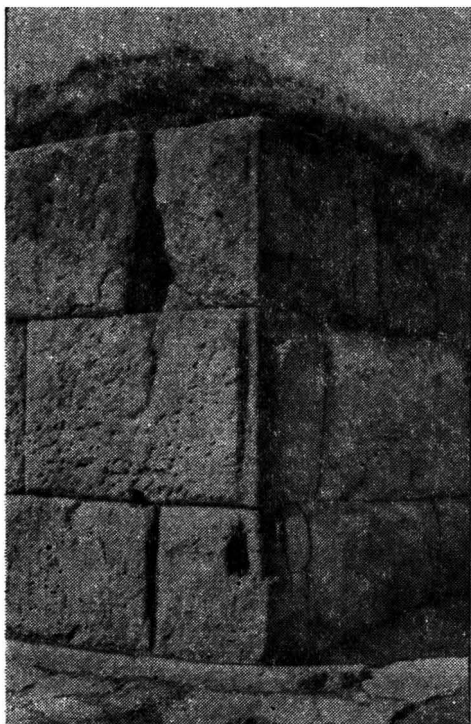

Fig. 56 : Profilatura blocurilor de la colțul sud-estic al cetății a II-a de pe dealul Blidaru

s-au descoperit pe teritoriul Daciei. Aria lor de răspîndire, forma și ornamentarea specifică, la care se adaugă aflarea, în diverse așezări, a vestigiilor unor ateliere de argintărie, fac ca apartenența etnică a acestor obiecte să nu poată fi pusă la îndoială : ele sînt cu certitudine dacice.

Numeroase și variate sînt fibulele, uneori aurite : fibule cu noduli, fibule cu scut rombic și fibule cu mască umană. Primele două categorii prezintă adeseori un discret ornament incizat în formă de cerulete, puncte, triunghiuri, liniuțe ; a treia categorie o reprezintă

Fig. 57 : Aplică de argint aurit din tezaurul de la Surcea

zentată de descoperirile de la Bălănești (jud. Olt) și Herăstrău. Cele două fibule aparținând primei descoperiri reprezintă în mod cert o figură feminină stilizată, în care R. Florescu vede, cu dreptate probabil, imaginea zeiței Bendis⁵⁸. În cazul fibulelor-falere de la Herăstrău, părerile continuă să fie împărțite: nu e clar dacă figura înfățișată e feminină sau masculină. Oricum ar fi, nimănui nu-i poate scăpa stângăcia cu care e redat

chipul omenesc atît pe fibulele de la Bălănești cît și pe piesele de la Herăstrău.

În repertoriul obiectelor dacice de podoabă se mai înscriu, cum s-a văzut și în capitolul precedent, inele, brățări simple sau plurispiralice, torques-uri (coliere) terminate în capete conice, aplici, lanțuri ornamentale alcătuite din mici zale foarte fine și avînd adesea cite un pandantiv. Ornamentarea tuturor acestor piese este, în general, geometrică sau geometrizantă (palmete stilizate, capete stilizate de animale); mult mai rar apare figura umană, ca pe aplica de la Surcea (fig. 57) sau pe placa de argint aurit de la Săliștea (fostă Cioara, jud. Alba).

Un splendid exemplu de artă autohtonă îl constituie vasele de argint din bogatul tezaur descoperit la Sîncrăieni⁵⁹. De formă conică sau avînd fundul rotunjit și fiind prevăzute cu un picior elegant, ornamentate cu împunsături, palmete, frunze, lujeri, motive împletite și valuri alergătoare, ele sînt o mărturie grăitoare nu numai a gustului nobilului dac care le-a comandat și folosit, ci și a măiestriei artistice a meșterului ce le-a creat. Mă grăbesc să spun că vasele de la Sîncrăieni nu sînt singurul exemplu de acest fel; motivele care le împodobesc se regăsesc pe numeroase alte obiecte făcute din metal prețios: fibule, piese de harnașament, pandantive și coliere.

Dacă lanțurile ornamentale făurite din zale de argint atît de fine încît par împletite dovedesc mai mult iscusință tehnică decît creație artistică, brățările dacice, deschise, în spirală etc., terminate de obicei în capete de șarpe stilizate (străvechi simbol și element artistic comun civilizațiilor indo-europene), sînt incontestabile documente de artă. Monedele dacice sînt imitate după cele macedonene și grecești, dar imaginile de pe ele sînt redată într-un stil propriu, mai puțin realist decît originalul, dar de o mare finețe în stilizare.

Probabil că stilizarea, dusă cîteodată pînă la extrem, a motivelor zoomorfe și antropomorfe (călărețul de pe

monedele lui Filip al II-lea, de exemplu) de către artiștii daci se datorește preferinței acestora pentru desenul geometric. În adevăr, geometrice sînt mai totdeauna ornamentele incizate pe pereții vaselor de lut și, uneori, pictate pe ele. Geometrice sînt unele din ornamentele de pe obiectele de fier (ținte, clești) descoperite la Sarmizegetusa. Iar folosirea pe scară largă a motivelor vegetale în artă se explică, poate, tot prin geometrismul frunzelor și al lujerilor.

Bronzurile dacice constituie încă o problemă nerezolvată. Descoperirile numeroase făcute, în primul rînd, în cetățile dacice din Munții Orăștiei sînt considerate, în genere, de arheologul Ion Glodariu drept importuri din Italia⁶⁰, în timp ce R. Florescu înclină să vadă în multe dintre ele produse autohtone⁶¹. Caracterul străin al multora din aceste piese e mai presus de orice îndoială, dar existența unor ateliere de prelucrare a bronzului ne obligă să presupunem și o producție locală relativ dezvoltată. În mod cert sînt produse pe loc piesele cu defecte de turnare descoperite în atelierul metalurgic de la Sarmizegetusa, brățările de bronz cu pastile aplicate și, foarte probabil, diverse alte obiecte. E sarcina studiilor viitoare (studii tipologico-artistice, dar și analize chimice) de a separa produsele de import de cele autohtone.

Plastica în bronz ne oferă și unul din rarele exemple de reprezentare a figurii umane în arta dacică. La Piatra Roșie s-a descoperit un bust de bronz, lucrat desigur de meșteri locali și reprezentînd-o pe zeița Bendis. Înalt de 14,7 cm și lat de 13 cm (dimensiunile actuale), bustul are înfățișarea unei măști, spatele fiind deschis și gol. Brațului stîng, îndoit de la cot în sus, îi lipsește mina ; brațul drept, probabil ridicat și el, e rupt cu totul. Locul ochilor e indicat de două găuri rotunde sub niște arcade adînci ; în aceste orificii fuseseră așezați ochii, azi pierduți, de sticlă sau de pastă colorată. Pe marginea inferioară a bustului, la mijloc, se afla o toartă pentru

Fig. 58 : Bust de bronz din cetatea de la Piatra Roșie, reprezentând-o, probabil, pe zeița Bendis

fixarea piesei pe perete sau pe lemn. Două tortițe se găseau (azi una e ruptă) de o parte și de alta a capului. Partea de jos a pieptului, cu sîni proeminenți, e acoperită de un fel de tunică. Pe cap zeitatea are un văl legat în cruci, despărțit prin două brazde destul de adînci ; pe margini, două linii mai puțin adîncite merg paralel cu brazdele. Deasupra frunții se află un acoperămint triunghiular, mărginit și el de linii adîncite (fig. 58)⁶².

Mai rare, exemplele de feronerie sînt și ele extrem de sugestive. Țintele de fier descoperite în cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei (fig. 59) prezintă un ornament geometric și vegetal, completat pe cunoscutul înveliș de scut de la Piatra Roșie cu elemente zoomorfe.

Fig. 59 : Floarea ornamentală a unei ținte de fier descoperite în sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa

Bogat este și repertoriul ornamental al ceramicii daco-getice. De arta simplă și populară a ceramicii obișnuite, lucrate cu mâna sau la roata olarului, nu mă voi ocupa : ornamentele respective au fost descrise în capitolul precedent. Dar nu pot încheia acest capitol fără a aminti imitațiile daco-getice după cupele deliene, cu ornament geometric și vegetal realizat cu ajutorul unor tipare (fig. 60) și mai ales fără a reveni asupra ceramicii pictate din așezările Munților Orăștiei.

Apariția acestei ceramicii a fost atât de surprinzătoare, încît la început a fost considerată drept marfă de import ⁶³. Descoperirile mai numeroase (la Sarmizegetusa s-au găsit două locuințe, probabil ateliere sau depozite ale unor ateliere de olărie, unde această ceramică predomină ⁶⁴) au infirmat curînd această părere. În cele din urmă s-a dovedit că e vorba de o pictură profund originală, apărută însă tîrziu (a doua jumătate a secolului 1 e.n.) în arta dacică. Dacă motivele geometrice și vegetale care împodobeau aceste vase nu prezintă, în general vorbind, deosebiri față de ornamentele analoge prezente încă mai demult în arta poporului daco-

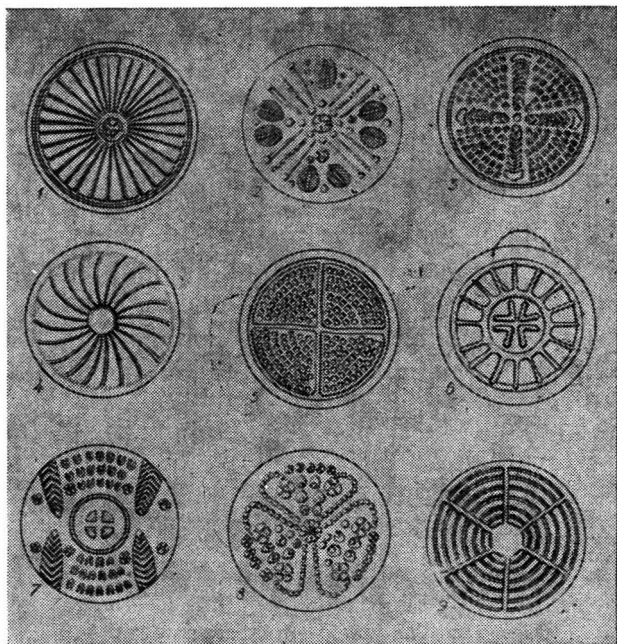

Fig. 60 : Ornamente de pe imitații dacice după cupe deliene : 1, 3—4, 6—9. Sighișoara ; 2, 5. Țigmandru

get, reprezentările zoomorfe nu-și găsesc analogii (fig. 61). Sînt înfățișate atît animale reale (patrupede sau păsări), cît și animale fantastice, spațiul cuprins în conturul imaginii fiind adesea umplut cu puncte de culoare. Stîngăcia artiștilor începători în acest gen se trădează cîteodată prin faptul că desenul a fost mai întii zgîriat în pasta vasului și numai după aceea redat în culoare. Reprezentările zoomorfe au o oarecare asemănare cu pictura de pe ceramica grecească arhaică, dar diferența cronologică prea mare nu permite în nici un caz stabilirea unei legături genetice ; apariția ceramicii dacice pictate în acest stil tipic pentru așezările din Munții Orăștiei nu poate fi, deocamdată, explicată în chip satisfăcător.

Fig. 61 : Vas dacic pictat descoperit
la Meleia

Există și o plastică, e drept nu prea bogată, în lut. La Poiana s-au descoperit protome zoomorfe de lut ars ⁶⁵ și tot aici, în straturile mai noi, au fost găsite câteva mici și rudimentare imagini ceramice de figuri umane sau animale, ce pot fi socotite ca elemente de caracter magic ⁶⁶. Un fragment de vas (rhyton ?), reproducând o parte din capul unui bovidu a fost aflat la Blidaru, iar o protomă antropomorfă tot de la un vas de lut s-a descoperit la București ⁶⁷. Reamintesc, în sfârșit, piesa de excepțională importanță care este medalionul cu imaginea Dianei-Bendis, găsit într-unul din sanctuarele Sarmizegetusei.

Nu este întotdeauna ușor să se deosebească ceea ce reprezintă, în artă, o creație pur daco-getică de ceea ce este un împrumut adaptat și prelucrat în mod creator. Dacia a fost întotdeauna o răscruce de drumuri, un pământ deschis curentelor de civilizație celor mai

diverse, o punte între Peninsula Balcanică și ținuturile din estul, nordul și centrul Europei. Această împrejurare face adeseori dificilă stabilirea originii anumitor elemente din arta daco-getică.

S-a văzut mai sus că lipsa de analogii în lumea contemporană perioadei de apogeu a statului dac m-a îndemnat să socotesc profund originală pictura de pe vasele de la Sarmizegetusa și din alte puncte din Munții Orăștiei. În schimb, ca un împrumut grecesc, deși tratat în nuanțe adesea originale, sînt considerate protomele ceramice în formă de cap de țap, de taur și de cal, precum și placa de bronz decupată în forma unei capride înaripate, toate descoperite la Poiana ⁶⁸. Despre scutul de paradă de la Piatra Roșie s-a spus că ar putea fi opera unui meșter grec ⁶⁹.

În măsura în care o cunoaștem, arta dacilor din secolele I î.e.n.—I e.n. ne apare ca fiind caracterizată în primul rînd de geometrism și stilizare. Maniera mai realistă de redare a animalelor în pictura pe ceramică e un fenomen relativ tîrziu. Figura umană, la rîndul ei, e rar întîlnită și, atunci cînd o întîlnim, prezintă afinități cu arta altor popoare. S-a observat pe bună dreptate că fibulele dacice cu efigie umană își au originea în falerele cu efigie, cum sînt cele de la Galice (Bulgaria), aparținînd lumii tracice ⁷⁰. O simplă privire asupra bustului de bronz de la Piatra Roșie, asupra plăcii de argint aurit de la Săliștea ⁷¹ sau asupra aplicii de la Surcea poate găsi asemănări cu arta celtică, iar medalionul de lut ars de la Sarmizegetusa reprezintă o imitație după aversul unui denar roman republican. Împrumuturile sesizabile în arta daco-getică nu-i răpesc însă acesteia originalitatea, al cărei izvor trebuie căutat în originalitatea gîndirii care a generat-o ⁷².

După cum s-a văzut din cuprinsul acestui capitol, numeroase elemente ale culturii spirituale a daco-geților rămîn necunoscute sau neexplicate. Cercetările viitoare vor aduce, fără îndoială, completări și preci-

zări, dar la o cunoaștere amănunțită, multilaterală, mă tem că nu se va ajunge niciodată. Dar ceea ce se poate afirma încă de pe acum și nu va suferi niciodată o dezmințire este faptul că daco-geții au creat o cultură spirituală demnă de splendida civilizație materială pe care călătoria noastră prin Dacia ne-a relevat-o.

Note

- 1 Herodot, IV, 93—96.
- 2 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 155—158.
- 3 C. Daicoviciu, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 91—94.
- 4 Vezi I. I. Russu, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 82—83.
- 5 Iordanes, *Getica*, 41.
- 6 Vergiliu, *Georgice*, IV, 462.
- 7 Ovidiu, *Triste*, V, 3, 21—22.
- 8 Vegetius, *De re militari*, I, 28.
- 9 Strabo, VII, 3, 5.
- 10 Idem, VII, 3, 3; Flavius Iosephus, *Antiquitates Iudaicae*, XXVIII, 1, 5.
- 11 D. Decev. *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, p. 85.
- 12 Vezi despre semnificațiile numelui lui Zamolxis, I. I. Russu, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 92—95.
- 13 S. v. *Zamolxis*.
- 14 I. I. Russu, *op. cit.*, p. 103—112.
- 15 Cf. M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1953, p. 58.
- 16 Cf. C. Daicoviciu, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 92.
- 17 Cf. C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 336.
- 18 *Ibid.*
- 19 *Ibid.*
- 20 C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 72.
- 21 I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 128.
- 22 Iordanes, *Getica*, 41.
- 23 C. Daicoviciu, în *Steaua*, an XV, 1964, nr. 3, p. 107.
- 24 C. Daicoviciu și I. H. Crișan, în *Materiale*, V, 1959, p. 396—397.

- 25 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 117—118; idem, în *IstRom*, I, p. 335.
- 26 Idem, în *IstRom*, I, p. 335.
- 27 Vezi R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 207—208.
- 28 D. Protase, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 173—197.
- 29 Herodot, V, 8.
- 30 E. Bujor, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 573.
- 31 Cassius Dio, LXVII, 7.
- 32 Idem, LXVIII, 8.
- 33 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 480.
- 34 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 118—121.
- 35 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 327.
- 36 Iordanes, *Getica*, 69—70, în traducerea lui G. Popa-Lisseanu.
- 37 Despre preoții daco-geți, vezi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 161—162; I. I. Russu, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 122—124; C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 336—337.
- 38 Platon, *Charmides*, 5.
- 39 Dioscorides, *De materia medica*, ed. M. Wellmann, Berlin, I, 1907, II, 1906, III, 1914; cf. I. I. Russu, *Limba tracodacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 43—47.
- 40 Pseudo-Apuleius, *Herbarius*, în *Corpus Medicorum Latinorum*, vol. IV, ed. E. Howald și H. E. Sigerist, Leipzig, 1937, p. 15—225; cf. I. I. Russu, *loc. cit.*
- 41 I. H. Crișan, în *Atti del I Congresso Europeo di storia della Medicina*, Montecatini, 1962, p. 1—6 (extras).
- 42 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 205.
- 43 I. H. Crișan, în *Istoria medicinei. Studii și cercetări*. București, 1957, p. 45—56.
- 44 R. Vulpe și colaboratorii, *loc. cit.*
- 45 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 145—146.
- 46 Cu privire la diversele și adesea fantezistele lui interpretări, vezi Al. Ferenczi, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 82—84; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 635; D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930—1931, p. 60—62.
- 47 Vezi, de exemplu, C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 333.
- 48 Vezi C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 113—114 și III, 1952, p. 283—287, după care dau descrierea sanctuarului.
- 49 H. Daicoviciu, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 231—254.

- 50 Vezi F. Hoefler, *Histoire de l'astronomie*, Paris, 1873, p. 38—39; A. Rey, *La science orientale avant les Grecs*, 1930, p. 117—118.
- 51 G. Charrière, în *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, LX, 1963, nr. 7—8, p. 410.
- 52 Vezi P. Couderc, *Le calendrier*, Paris, 1948, p. 64.
- 53 *Çatapatha Brâhmana*, X, 5, 4, 10.
- 54 A. Devoir, în *Mannus*, Bd. I, Heft 1/2, 1909, p. 71—82.
- 55 *Peking today and yesterday*, Peking, 1956, p. 57.
- 56 Vezi R. Florescu, *L'art des Daces*, Bucarest, 1968, p. 19.
- 57 *Ibid.*
- 58 R. Florescu, *op. cit.*, p. 45.
- 59 Vezi D. Popescu, *Le trésor dace de Sincrăieni*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 157—177.
- 60 I. Glodariu, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 353—366.
- 61 R. Florescu, *op. cit.*, p. 24.
- 62 Vezi C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 117—119.
- 63 C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 166—167.
- 64 *Idem*, *op. cit.*, p. 182—185 și în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 211—212.
- 65 R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 158.
- 66 R. Vulpe și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 207.
- 67 Mioara Turcu, în *Illiri i Dačani*, Beograd, 1971, p. 152 și 189 (piesa D₃₄).
- 68 R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 158.
- 69 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 121.
- 70 R. Florescu, *op. cit.*, p. 23.
- 71 Vezi W. Holmqvist, în *Atti del VI Congresso delle scienze preistoriche e protostoriche*, vol. I, Roma, 1962, p. 347.
- 72 R. Florescu, *op. cit.*, p. 18.

7

Decebai

În anul 85 e.n. peste țara dacică stăpînea bătrînul Duras-Diurpaneus. Sub cîrmuirea lui, care urmasese domniei fratelui său Scorilo, reunificarea majorității triburilor dacice într-un singur stat făcuse noi progrese ; în jurul statului dac transilvănean cu centrul în Munții Orăștiei se grupaseră de acum geto-dacii din Oltenia, Muntenia, Moldova centrală și de miazăzi. După mai bine de un secol de fărîmițare și slăbiciune, renăștea în spațiul carpato-dunărean o Dacie unită și puternică.

De putere și de unire avea într-adevăr nevoie poporul dac. Roma desăvîrșise aproape încercuirea țării dacice : Dobrogea, cîndva stăpînită de slăbii regi odrysi, era acum anexată provinciei Moesia, linia Dunării era ținută de garnizoane romane, pe fluviu patrulau corăbiile sprintene de război ale flotei flaviene, cîmpia munteană, cu populație mai rară, datorită strămutărilor, era supravegheată cu strășnicie, iar dinspre apus iazigii, aliați ai Imperiului, reprezentau o permanentă amenințare. Deocamdată, la hotar era pace, dar nu era greu de prevăzut că strînsoarea romană se va întări în viitor.

Roma nu putea răbda la vulnerabila frontieră dunăreană existența unui stat puternic, capabil într-o zi să unească toate forțele „barbare“ într-o grandioasă ofensivă împotriva Imperiului. Pe de altă parte, dificultățile economice crescînde pe care statul roman le întîmpina sub domnia lui Domițian îi făceau pe stăpînii de sclavi de la Roma să-și îndrepte tot mai stăruitor privirea spre Dacia cea bogată în aur și grîne. Mai curînd sau mai tîrziu, legiunile romane aveau să treacă Dunăre pentru a-i supune pe daci și a le preface țara într-o provincie.

Nu se poate ști cu precizie care vor fi fost, la Sarmizegetusa, părerile și dezbaterile în fața acestei perspective. Se poate presupune însă cu destul temei existența unor partizani ai prudenței politici duse cu aproape două decenii în urmă de Scorilo. Acestora li se vor fi împotrivit adepții unei politici mai active, inspirată poate din glorioasele tradiții ale lui Burebista ; în fața pericolului crescînd, unii dintre fruntașii dacilor preferau ofensiva, socotind că e mai bine să-i lovească dînșii pe romani în momentul cel mai prielnic decît să fie ei loviți atunci cînd îi va veni bine dușmanului. Năvala asupra posesiunilor romane ar fi putut măcar amîna, dacă nu înlătura complet, primejdia de la Dunăre. În cele din urmă se pare că acest punct de vedere a prevalat, și Duras-Diurpaneus a hotărît atacul.

Războiul din anii 85 — 89 e. n.

Presupunerile făcute au o anumită bază documentară. Chiar dacă nu vorbește despre existența unor păreri deosebite la curtea regelui dac, Iordanes ne spune cel puțin că motivul ofensivei dacice a fost crescînda primejdie romană. „Pe cînd domnea împăratul Domițian — zice istoricul — goții (deci *geții* — *N.A.*), de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianța pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați și începură să devasteze malul Dunării, stăpînit de multă vreme de Imperiul roman, nimicind armatele (romane) și pe comandanții lor. În fruntea acestei provincii (Moesia — *N.A.*) era pe atunci,

după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la geți domnia o avea Dorpaneus ; dîndu-se lupta, romanii au fost învinși, lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul, iar goții (*geții — N.A.*), năvălind asupra multor castre și orașe, au prădat ținuturile ce atîrnau de Imperiu¹.

„Lăcomia“ la care face aluzie Iordanes și de care se temeau dacii trebuie interpretată ca o suspendare (sau poate numai ca o intenție de suspendare) a subsidiilor pe care dacii le primeau de la Roma în virtutea unui tratat încheiat, foarte probabil, cu Vespasianus². Hotărîrea lui Domițian se datora, poate, numai greutăților economice prin care trecea statul roman, dar nu e exclus ca ea să fi marcat primul pas către un război plănuțit de împărat. În orice caz, dacii se pare că au interpretat-o în acest al doilea mod, căci numai așa se explică teama de care vorbește istoricul got.

După obiceiul lor, dacii trecuseră Dunărea pe gheață în iarna anului 85/86 e.n.³. Ofensiva lor neașteptată, condusă poate de Decebal, nepotul regelui, semănase panica în rîndul trupelor romane. Nu era vorba numai de moartea guvernatorului Oppius Sabinus : Roma mai avea doar generali destoinici ; dar, așa cum spune Tacit⁴, „erau puse în cumpănă taberele întărite ale legiunilor și însăși stăpînirea noastră“, adică a romanilor. Acum se dezvăluia în toată amploarea ei primejdia pe care statul dac o reprezenta pentru imperialismul roman : Dacia se dovedea capabilă să însuflețească prin exemplul ei lupta de eliberare a populațiilor sud-dunărene supuse de Roma.

Gravitatea situației se vede din faptul că împăratul însuși părăsește Roma, venind pe frontul dunărean. Stabilindu-se probabil la Naissus (orașul iugoslav Niș de astăzi), Domițian ia măsuri urgente și eficace încă în cursul anului 86 e.n. Provincia Moesia, cu o frontieră prea întinsă și, prin urmare, greu de apărat, este împărțită în două : Moesia Inferioară și Moesia Superioară. Comanda trupelor de la Dunăre e încredințată lui Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, care izbuțește să-i respingă pe daci peste fluviu. În sfîrșit, pentru ca evenimentele să nu se repete, Domițian decide să ia el ofensiva, pătrunzînd pe teritoriul dacic.

Pregătirile romane, concentrările de trupe, de corăbii și de mijloace de război nu scapă atenției vigilente a dacilor. Momentul era greu, încleștarea se anunța crâncenă ; era nevoie de o mare încordare a forțelor și mai cu seamă de o pricepută conducere militară, pe care bătrînul Duras-Diurpaneus nu se mai simțea în stare s-o asigure. În fața pericolului, el îi cedează tronul lui Decebal, fiul lui Scorilo (fig. 62).

Nu putea exista o alegere mai nimerită. Peste aproape 150 de ani, Dio Cassius îi va face ultimului rege dac un entuziast portret, spunînd despre el că „era priceput în ale războiului și iscusit la faptă ; știind cînd să năvălească și cînd să se retragă la timp, meșter în a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere ; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut“⁵. Cu alte cuvinte, iscusit diplomat și talentat conducător de oști, calități de care avea să dea pe deplin dovadă în război.

Diplomația e primul mijloc pe care-l folosește. Încărcat de prada luată în Moesia, Decebal trimite la Domițian o solie, cerînd o pace care, dată fiind situația, nu putea fi prea grea pentru daci. Domițian, aflat în toiul pregătirilor de ofensivă, refuză și atunci regele dac trimite din nou la el „un sol care să-i spună în batjocură că va face pace dacă ar vrea ca fiecare roman să-i trimită anual doi oboli, iar de nu, el îi va declara război și-i va aduce mari neajunsuri“⁶.

Simplă batjocură sau abilă și premeditată încercare de a-l înfuria pe dușman pînă într-atît încît să-l facă să uite de cea mai elementară prevedere ? Greu de decis, dar dacă a doua presupunere e justă, trebuie spus că stratagama a reușit pe deplin. Orgoliosul Domițian și nu mai puțin orgoliosul Fuscus răspund provocării declanșînd fără întîrziere atacul. În primăvara anului 87 e.n., armata romană, compusă din cîteva legiuni și numeroase trupe auxiliare, trece Dunărea pe un pod de vase undeva în Oltenia, poate la est de Oescus. Drumul urmat de Fuscus nu e cunoscut ; se bănuiește însă că el și-ar fi condus oastea pe valea Oltului în sus. Pare-se că la început nu întîmpină nici

Fig. 62. Decebal (portret de I. Vlasiu după Columna Traiană)

o rezistență ; „meșter în a întinde curse“, Decebal preferă să aștepte, lăsându-l pe generalul roman să se angajeze, neprevăzător, în defileul de la Turnu Roșu. Aici dacii „chiar în prima ciocnire înving pe romani, îl

omoară pe generalul lor Fuscus și jefuiesc bogățiile din tabăra soldaților“⁷. Supremă umilință pentru oastea romană, stindardul legiunii a V-a Alaudae cade în mâinile biruitorului dimpreună cu numeroși prizonieri.

Prin această victorie, Decebal cîștigă un răgaz însemnat; abia în anul următor (88 e.n.) romanii reiau ofensiva, la comandă fiind numit priceputul și prudentul Tettius Iulianus. Învățînd din tragica experiență a predecesorului său, acesta schimbă direcția ofensivei, atacînd nu prin Oltenia, ci prin Banat. Decebal aplică vechea sa tactică, lăsîndu-i la început pe romani să înainteze nestingheriți și concentrîndu-și forțele în strîmtoarea de la *Tapae* (Porțile de Fier ale Transilvaniei). Aici se dă bătălia, dar de această dată cumpăna victoriei se apleacă de partea romană. Tettius Iulianus ucide mulți dușmani: „între aceștia — zice Dio Cassius — Vezina, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse altfel să scape cu viață, căzu într-adins la pămînt, făcîndu-se mort, și astfel fugi pe ascuns noaptea“⁸.

Învingătorul nu-și valorifică însă avantajul creat de victorie. Tot Dio Cassius ne relatează în continuare că „Decebal, temîndu-se ca nu cumva romanii, ca niște învingători ce erau, să pornească și spre scaunul domniei lui, tăie arborii care erau primprejur și rezemă de trunchiuri arme, pentru ca romanii, temîndu-se să nu fie soldați, să se retragă; ceea ce se și întîmplă“⁹.

Nu e sigur că lucrurile s-au petrecut întocmai; șiretlicul e cam grosolan și mi se pare improbabil ca încercatul Tettius Iulianus să se fi lăsat astfel păcălit. E cert însă că generalul roman s-a temut de o eventuală cursă pe care i-o pregătea inamicul și a renunțat deocamdată la înaintarea spre Sarmizegetusa.

Că era vorba numai de un răgaz acordat lui Decebal se vede limpede din refuzul opus de împărat repetatelor cereri de pace ale regelui dac. Probabil că Domițian se hotărîse să ingenuncheze Dacia, dar în mintea lui ambițioasă încolțise planul de a-i pedepsi întii pe cvazii și pe marcomanii de neam germanic, care refuzaseră să acorde ajutor Romei în războiul cu Decebal și care amenințau poate dinspre Pannonia flancurile și

spatele armatei imperiale. Plecat în Pannonia, Domițian refuză să-i asculte pe solii cvazi și marcomani veniți să ceară pace ; mai mult, pune să-i omoare și trece la ofensivă. Aceasta se termină însă rău pentru romani și înfrângerea suferită pe frontul pannonic pune sub semnul întrebării toate succesele dobândite pînă atunci împotriva dacilor.

„Învins de marcomani și pus pe fugă — povestește Dio Cassius ¹⁰ —, Domițian trimise în grabă soli la Decebal, regele dacilor, și-l înduplecă a încheia un tratat, pe care mai înainte nu i-l încuviințase, cu toate că Decebal i-l ceruse de mai multe ori. Acesta primi învoiala, căci era la mare strîmtoare, dar nu voi să vină el însuși ca să stea de vorbă cu dînsul, ci trimise pe Diegis cu cîțiva bărbați, ca să-i dea înapoi armele și cîțiva captivi, ca și cum i-ar fi avut numai pe aceia la dînsul. Făcîndu-se aceasta, Domițian puse diadema pe capul lui Diegis, ca și cum el ar fi fost în adevăr învingătorul și ar fi putut da un rege dacilor ; el împărți soldaților și onoruri, și bani, și trimise la Roma, ca învingător, între altele, soli și o scrisoare, zicea el, de la Decebal, dar pe care se spunea că o plăsmuise chiar el. El împodobi sărbătoarea triumfului său cu o mulțime de lucruri pe care le luase nu de la dușmani (cu totul dimpotrivă : el cheltui cu tratatul, dînd lui Decebal și atunci bani mulți și meșteșugari de tot felul, și pentru timp de pace și pentru război, și promițîndu-i să-i dea mulți și în viitor), ci din zestrea împărătească : de aceasta el se folosea întotdeauna ca și cum ar fi fost o pradă de război, o dată ce adusese în stare de sclavie împărăția însăși“.

Așadar, în anul 89 e.n. se încheie pacea, o pace, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Dio Cassius, nefavorabilă romanilor și chiar rușinoasă pentru dînșii. În realitate, lucrurile nu stau chiar așa și tratatul din 89 e.n. ar trebui privit mai degrabă ca o pace de compromis, devenită necesară din cauza epuizării ambelor tabere. E drept că romanii se aflau după o usturătoare înfrîngere suferită de la marcomani și cvazi, dar și Decebal „era la mare strîmtoare“ și se simțea, fără îndoială, prea puțin în stare să reziste unei ofensive romane decise și

de mare anvergură. Tot ce se poate că nici Domițian n-ar fi fost capabil să întreprindă o astfel de ofensivă; evident că el nu biruise pe daci în chip atât de categoric, încît să dobîndească dreptul de a le da un rege. Nu e însă mai puțin adevărat că romanii rămîneau învingătorii de la Tapae și că trupele lor se mai aflau încă pe pămîntul dacic. Aceasta îl obliga pe Decebal să se recunoască, cel puțin formal, client al Romei și să primească, prin intermediul solului său Diegis, diadema regală din mîinile împăratului roman. Mai mult decît atît, el e nevoit să consimtă ca trupele imperiale din Moesia să treacă prin regatul său spre frontul marcomanic și chiar să cedeze lui Domițian anumite capete de pod în stînga Dunării, în Banat și Oltenia¹¹. E adevărat că el primește, potrivit stipulațiilor tratatului de pace, bani și meșteșugari de tot felul din Imperiu, dar aceste subsidii și ajutoare se dădeau în chip obișnuit tuturor regilor clientelari. Nu cred că s-ar putea nega faptul că litera tratatului era mai degrabă favorabilă Romei.

De ce atunci impresia de pace rușinoasă pentru romani, destul de puternică la Roma pentru ca opera lui Dio Cassius, scrisă după un secol și jumătate, s-o mai păstreze? La început, această judecată negativă trebuie să fi fost opera senatorilor romani. Relațiile încordate dintre senat și Domițian, aprig persecutor al acestui corp aristocratic, făceau ca orice acțiune a împăratului să fie denigrată. La moartea lui Domițian, senatul i-a condamnat memoria, și faima de „împărat rău“ (rău pentru aristocrația senatorială!) s-a perpetuat în istoriografia antică. Dar opoziția senatorială față de Domițian nu poate explica singură unanimitatea cu care, mai târziu, istoricii antici și, după dînsii, mulți dintre cei moderni au caracterizat drept rușinoasă pacea de la 89 e.n.¹². Adevărul e că impresia de la început, poate nedreaptă în acel moment, s-a întărit pe măsura scurgerii timpului, devenind oarecum justificată.

Spuneam mai sus că litera tratatului îi favoriza pe romani. Dar dacă avantajele dobîndite de Imperiu aveau să fie reale sau nu, dacă aveau să dureze sau nu, aceasta nu depindea numai de înscrierea anumitor pre-

vederi în tratatul de pace, ci și (aș zice chiar : mai ales) de aplicarea lor. Nu era nimic rușinos pentru Roma în faptul că regele clientelar Decebal urma să primească bani și meșteri ; problema era cum avea el să utilizeze mijloacele ce i se puneau la îndemână : cu credință față de Imperiu sau cu viclenie și în detrimentul acestuia ?

Semne că Decebal nu înțelegea să fie un plecat aliat al romanilor se arătaseră încă din timpul tratatelor de pace. Regele dac nu înapoiase Imperiului, cum ar fi fost normal, toate armele și pe toți prizonierii luați în război ; el nu venise în persoană la tratative și nu-l trimisese nici măcar pe Vezina, „viceregele“, ci pe un alt personaj de vază, Diegis, despre care numai poetul Marțial spune că i-ar fi fost frate¹³. Războiul nu-l făcuse pe Decebal să se teamă de romani ; îl învățase numai că romanii nu pot fi bătuți de o armată barbară, slab înarmată și slab instruită. E evident că Decebal nu avea de gând să se supună Romei cu adevărat ; el se prefăcea că se supune pentru a câștiga timp. Regele dac voia să-și întărească cetățile, să-și înzestreze oastea cu arme mai bune și cu mașini de război, s-o deprindă cu tactica de luptă romană, într-un cuvânt, să pregătească condiții mai bune pentru a relua lupta împotriva Imperiului. Și, diplomat abil, el izbutește să-l înșele pe Domițian asupra intențiilor sale și să-și realizeze planurile antiromane chiar cu ajutorul roman ! Împăratul câștigase războiul, dar pierduse pacea !

Rușinoasă pentru romani pacea de la 89 e.n. n-a fost niciodată. Dar din favorabilă lor, ea s-a transformat pe nesimțite, pe măsură ce Decebal își realiza proiectele, într-o înțelegere nefavorabilă pe care avea s-o rupă sabia lui Traian.

Decebal în culmea puterii

Chiar înainte de micile pierderi teritoriale pe care le suferă în anul 89 e.n., statul lui Decebal nu era prea întins : el nu se putea compara cu vasta stăpânire a lui Burebista. Fără a avea la îndemână date absolut precise și concludente despre hotarele lui, e rezona-

bil să presupunem că el nu depășea spre sud-vest, sud și sud-est linia Dunării, spre est Prutul, iar spre vest și nord actualele frontiere ale României. E posibil chiar ca unele triburi geto-dacice din nordul Moldovei, din Maramureș și Crișana, să nu fi fost decît aliate ale lui Decebal, fără a intra însă în componența statului său.

Totuși, statul lui Decebal ne apare nu numai mai dezvoltat din punct de vedere social-economic (fenomenul e normal în răstimp de un veac și jumătate), dar și mai puternic (sau cel puțin tot atît de puternic) din punct de vedere militar decît regatul lui Burebista. Explicația trebuie căutată tocmai în progresele social-economice. Cercetările din Munții Orăștiei dovedesc un stadiu mai înalt al culturii materiale în vremea lui Decebal : din această perioadă datează construcțiile cele mai grandioase ale Sarmizegetusei, cele mai bogate locuințe și cele mai numeroase unelte de fier. Tocmai acum e mai izbitoare unitatea culturii materiale dacice, demonstrată de atîtea și atîtea elemente comune așezărilor celor mai depărtate între ele (Sarmizegetusa, Sărățel, Bîtca Doamnei). Mai intens e și comerțul, extern și intern. Toate acestea înseamnă că între diferitele părți ale Daciei se crease sau era pe cale să se statornicească o unitate economică inexistentă pe vremea lui Burebista. Și unitatea economică aducea inevitabil după sine o mai fermă și mai stabilă unitate politică.

Caracterul mai încheșat al statului lui Decebal se datorează și faptului că el nu îngloba, așa cum fusese cazul formațiunii politice conduse de Burebista, populații cucerite cu forța și deci nemulțumite de situația lor. Statul lui Decebal era statul dacilor și pe aceștia secolele de dezvoltare comună îi aduseseră acum la o unitate fără precedent în trecut.

E regretabil că datele de care dispune știința istorică pentru a reconstitui structura statului dac la

sfirșitul secolului I e.n. sînt extrem de puține. Totuși, cîte ceva se știe. Dacă, de pildă, nu avem nici o cunoștință de vreun sfetnic cu rangul de „cel dintii și cel mai mare prieten“, pe care-l purtase dionysopolitul Acornion la curtea lui Burebista, știm în schimb că Decebal avea un veritabil vicerege (pe Vezina, poate mare preot în acest timp), că trimitea ~~solii~~ (pe Diegis de exemplu) însărcinați cu misiuni de cea mai mare răspundere, că el pusese prefecti în fruntea agriculturii și a cetăților¹⁴, că avea o cancelarie ce redacta scrisorile către alte state. Foarte incomplete, aceste elemente sînt, totuși, de natură să contureze imaginea unui stat mai centralizat decît cel condus de Burebista.

Progresele arheologice constatate, în domeniul culturii materiale sugerează că și pe plan social dacii progresaseră în sensul unei mai accentuate stratificări sociale, al unei mai profunde diferențieri între *tarabostes* și *comati*, al unei mai largi utilizări a muncii servile. Totuși, mai ales în această ultimă privință, nu trebuie să se exagereze. Faptul că Traian îi găsește pe toți prizonierii luați de la Fuscus în „munții cei întăriți cu ziduri“¹⁵, adică în cetățile dacice din Munții Orăștiei, dovedește că în Dacia lui Decebal nu exista încă o *piață internă* pentru sclavi și că majoritatea robilor aparțineau chiar statului. Dezvoltarea în cei aproape 150 de ani, cîți trecuseră de la moartea lui Burebista, nu schimbaseră caracterul patriarhal al sclavajului la daci.

Puternic la începutul domniei lui Decebal, statul dac avea să se întărească și mai mult după pacea din anul 89 e.n. Mijloacele financiare și umane primite de la romani sînt folosite de rege pentru construirea de noi fortificații sau pentru întărirea și lărgirea celor vechi, pentru făurirea de arme și mașini de război, pentru instruirea oștirii dace. În același timp însă, Decebal inaugurează un vast program de construcții nemilitare. Poate chiar cu brațele prizonierilor romani sînt clădite noile sanctuare de andezit din incinta sacră a Sarmizegetusei ; data tîrzie (după 89 e.n.) a începerii

ridicării lor e sugerată de faptul că războiul cu Traian le-a surprins pe unele neterminate. Sarmizegetusa anului 106 e.n., anul cuceririi ei de către romani, prezenta fără îndoială tabloul unui viguros efort constructiv, brusc întrerupt de evenimentele militare.

Oricum, Decebal și sfetnicii săi nu-și pierduseră timpul în zadar. La începutul secolului al 2-lea e.n. Dacia era mai pregătită ca oricând să-i întâmpine pe vechii dușmani — romanii. Aceștia se pregăteau să atace, conduși fiind de unul dintre cei mai mari generali pe care i-a avut Imperiul : Traian (fig. 63).

Trista soartă a izvoarelor literare

Pana unui scriitor ar ști, desigur, să descrie cu măiestrie războaiele lui Traian împotriva dacilor chiar și fără ajutorul izvoarelor istorice. Dar mâna istoricului se hotărăște mai greu să aștearnă ceva pe hîrtie ; istoricul are nevoie de un minim de date precise, care să-i permită reconstituirea reală sau măcar veridică a evenimentelor. Cîteodată aceste date există, alteori nu. Și, din păcate, situația pentru cele două războaie dacice ale lui Traian e din cele mai proaste în această privință.

E ciudată soarta izvoarelor literare despre războaiele daco-romane de la începutul secolului al 2-lea e.n. S-ar putea spune că istoricii au fost urmăriți de nenoroc. Cele mai importante și mai amănunțite relatări despre aceste războaie s-au pierdut complet sau aproape complet, iar altele, făgăduite de unii istorici și scriitori antici, n-au mai apucat să fie scrise.

Îndată după cucerirea Daciei, la Roma se puteau citi *Comentariile* pe care însuși împăratul Traian le scrisese, luîndu-și ca model celebra operă a lui Caesar. Dar dacă în arta militară emulul se putea asemui maestrului, nu același lucru se poate spune despre iscusința scrisului. Scrise limpede dar sec, lipsite de valoare literară, *Comentariile* lui Traian nu s-au bucurat de prețuirea cititorilor, n-au fost copiate și recopiate în sute și mii de exemplare și astfel s-au pierdut pentru

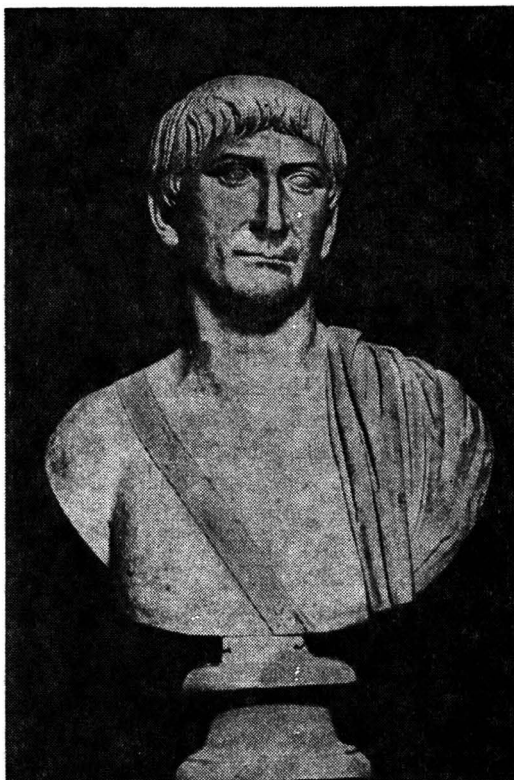

Fig. 63 : Traian
(Museo Capitolino, Roma)

totdeauna. La uitarea lor au contribuit, poate, și împrejurările de după moartea lui Traian. Urmașul său, Hadrian, era partizanul unei politici defensive, abandonase unele din cuceririle predecesorului său și nu avea de loc interesul să încurajeze răspândirea unei opere care glorifica războaiele de expansiune.

Se mai puteau citi la Roma lucrările însoțitorilor lui Traian în război : *Getica* medicului Criton și scrierile dedicate lui Traian de retorul Dio Chrysostomus, bun cunoscător al realităților din Dacia nu numai pentru că participase la campanie, ci și pentru că îl vizitase pe

Decebal la Sarmizegetusa prin anul 96 e.n. În cursul vremurilor au dispărut și ele, după cum au pierit și cărțile închinat războaielor dacice de către istoricii Appian, Arrian și Ammianus Marcellinus. Suetonius, a cărui relatare despre viețile împăraților romani s-a păstrat, își încheie opera cu Domițian, fără a mai ajunge la cuceritorul Daciei, iar colecția de biografii împărațiști scrisă prin secolul al 4-lea e.n. și cunoscută sub numele de *Historia Augusta* începe cu Hadrian. Tacit, marele istoric al primilor împărați romani, își anunțase intenția de a scrie istoria domniilor lui Nerva și Traian, dar n-a mai avut timp s-o facă. Gîndul de-a cînta în versuri războaiele dacice îl nutrea un prieten de-al lui Pliniu cel Tînăr : Caninius Rufus ; Pliniu îl îndemna s-o facă, scriindu-i : „Foarte bine faci că te pregătești să descrii războiul cu dacii. Căci ce subiect e atît de actual, atît de bogat, atît de vast și, în sfîrșit, atît de poetic... ?“¹⁶. Pînă la urmă însă Caninius nu și-a realizat proiectul. Triumful lui Traian a fost cîntat de alt poet, Florus, dar cîntecul nu ni s-a păstrat.

Ce ne rămîne atunci ? Cîteva știri laconice și răzlețe, risipite prin diferite scrieri ale antichității, și opera lui Dio Cassius. Din nefericire, tocmai cărțile unde se vorbește despre luptele purtate cu dacii de către Domițian și Traian (cărțile LXVII și LXVIII) nu s-au păstrat în forma lor originală, ci numai în niște excerpte bizantine tîrzii, destul de prost întocmite de Xiphilinos în secolul al 11-lea și de Zonaras în secolul următor.

Evident, arheologia ne poate spune cîte ceva și săpăturile din Munții Orăștiei și-au dovedit și în această privință însemnătatea. Ce poate face însă arheologia cînd e vorba de probleme ca : efectivul trupelor romane și al oștirii dace, aliații unora și ai altora, itinerarul exact urmat de cuceritori, locul și data principalelor bătălii, complicatele intrigi politico-diplomatice care se țeseau în jurul războaielor daco-romane ? Nimic, bineînțeles ; izvoarele literare sînt de neînlocuit în această privință și tocmai ele lipsesc.

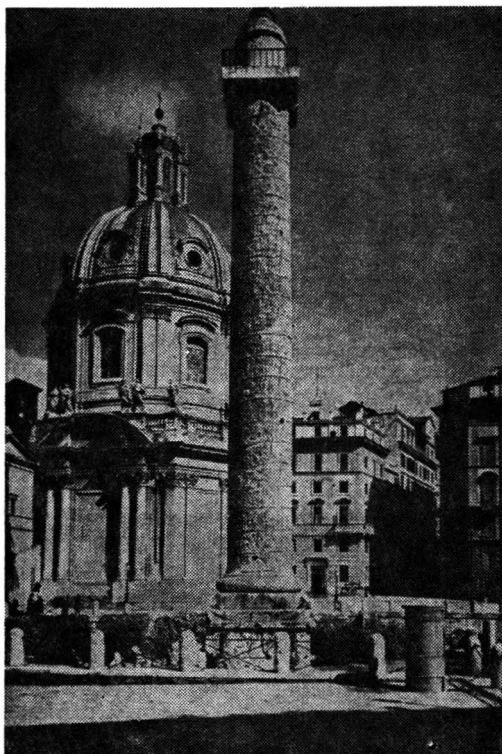

Fig. 64 : Columna Traiană

Columna Traiană

Mulți învățați au fost de părere că ele pot fi, totuși, măcar parțial dar cu succes înlocuite de monumentala Columnă a lui Traian (fig. 64), care domină azi ruinele Forului construit de împărat din prada luată în războaiele dacice. Pe fusul zvelt al coloanei de marmură se desfășoară, urcând în spirală, istoria ilustrată a celor două războaie de cucerire a Daciei. Scene de luptă, de marșuri, de ceremonii religioase etc. se succed într-o ordine riguroasă, sculptate în relief pe uriașii tamburi care compun fusul Columnei. Mulțimea, bogăția și vâ-

loarea artistică superioară a acestor reliefuri sugerează că monumentul a fost ridicat pentru celebrarea victoriei traiane și par să-i confere o mare însemnătate ca izvor istoric.

Așa au crezut cel puțin unii istorici moderni. Pentru Conrad Cichorius¹⁷, de exemplu, Columna Traiană are cea mai mare valoare din punct de vedere documentar; Salomon Reinach credea că Traian a poruncit să se sculpteze pe Columnă reprezentarea exactă a războaielor purtate în Dacia¹⁸, iar englezul G. A. T. Davies pune accentul pe precizia topografică a diferitelor scene figurate pe Columnă și afirma că artistul le-ar fi schițat „pe teren“, în puncte bine determinate ca Drobeta, Sarmizegetusa romană, Grădiștea Muncelului, dând astfel topografia războiului, dacă nu cu exactitatea unui cartograf, în orice caz cu erori neînsemnate¹⁹.

E drept că în istoriografie s-a manifestat și un punct de vedere diametral opus. Pentru K. Lehmann-Hartleben, Columna lui Traian are o valoare istorică foarte redusă²⁰. Eugenia Strong e de părere că reliefurile Columnei nu sînt o cronică fidelă, ci o reprezentare idealizată a evenimentelor istorice²¹, iar I.A. Richmond crede că, inițial, scenele de pe Columnă n-au fost create anume pentru ea, ci reprezintă mai degrabă reelaborarea unui album de schițe aparținînd unui artist de război. Artistul nu putea însă cunoaște mersul general al războiului purtat pe mai multe fronturi, nici nu putea ști dinainte care din schițele lui aveau să devină semnificative pentru istorie. În consecință, nu e posibil să ne servim de reliefurile Columnei pentru cronologia evenimentelor sau ca un ghid topografic de nădejde; valoarea lor constă exclusiv în redarea fidelă a figurilor umane și a obiectelor²². Oarecum și Roberto Paribeni e de aceeași părere cînd consideră Columna ca un document istoric de mare importanță, dar un document istoric în concepția antică pentru care istoria era o artă, un gen oratoric, și nu o știință²³.

Carl Patsch încearcă să evite cele două tendințe extreme și consideră sculpturile Columnei lui Traian ca o

reprezentare foarte expresivă a războaielor dacice, documentată din punct de vedere geografic și abilă din punct de vedere militar ; el afirmă că, în linii generale, evenimentele s-au petrecut întocmai cum sînt reprezentate pe monument²⁴. O bună parte a istoriografiei românești recente a aderat la această părere²⁵, justă în fond.

Justă, dar prea vagă, deoarece nu rezolvă problema : printre scenele figurate pe Columnă care pot fi considerate ca fapte istorice și care drept fantezie ? Dacă Columna respectă, în linii generale, desfășurarea evenimentelor, se poate afirma același lucru pentru anumite detalii ? Din punct de vedere cronologic realitatea istorică e respectată ? Ne dau reliefurile în chip exact caracteristicile geografice ale ținuturilor prin care a trecut războiul ? În ce măsură viața populației autohtone — și să nu uităm că, în această lucrare, pe noi ne interesează în primul rînd istoria dacilor — e fidel reprezentată în cronica figurată romană ? Voi încerca să dau un răspuns acestor întrebări.

Pe soclul Columnei, chiar deasupra porții care permite accesul în interiorul ei, se poate citi și astăzi o inscripție săpată în marmură cu litere frumoase și monumentale. Ea glăsuiește :

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
 IMP(eratori) CAESARI DIVI NERVAE (F(ilio)
 NERVAE TRAIANO AVG(usto) GERM(anico)
 DACICO PONTIF(ici)
 MAXIMO TRIB(unicia) POT(estate) XVII IMP
 (eratori)
 VI VO(n)S(uli) VI P(atri) P(atriae)
 AD DECLARANDVM QVANTAE ALTITVDINIS
 MONS ET LOCVS TA[N]TIS OPER]IBVS
 SIT EGESTVS

În traducere, inscripția ar suna astfel : *Senatul și poporul roman împăratului Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traianus Augustus, învingătorul germanilor, învingătorul dacilor, mare pontif, investit pentru a XVII-a oară cu putere de tribun, salutat pentru a VI-a oară ca învingător, consul pentru a VI-a oară, părinte al patriei, pentru a arăta înălțimea muntelui și a locului excavat prin eforturi atât de mari.* Inscripția datează din anul 113 e.n., când a fost inaugurată Columna.

Cercetările arheologice au arătat că, în adevăr, pentru construirea Forului lui Traian a fost nevoie să fie săpată o șanț care lega colina Quirinal de colina Capitolului ; e foarte probabil că înălțimea acestui loc, împreună cu clădirile care se aflau pe el, corespundea înălțimii Columnei lui Traian (39,83 m).

Și totuși, modestia inscripției ne uimește. Cum, acest splendid monument al artei romane, această cronică figurată a războaielor dacice, această semeță coloană devenită la 117 e.n. mormântul lui Traian (o urnă de aur conținând cenușa împăratului a fost așezată într-o încăpere din soclul Columnei) a fost ridicată numai ca măsură a lucrărilor de excavație întreprinse pentru construirea Forului ? Pentru această mărturie a unui efort tehnic au lucrat câțiva ani numeroși artiști sub conducerea vestitului Apollodor din Damasc ? Pare cu neputință, deși inscripția e categorică.

Explicația a dat-o învățatul italian Giuseppe Lugli. În adevăr, zice el, acesta și numai acesta era scopul inițial al Columnei. Atunci când senatul roman a decretat ridicarea ei, a făcut-o numai în scopul menționat în inscripție. În timpul lucrărilor însă, cineva, poate chiar Apollodor din Damasc, și-a dat seama de tot ce era ciudat și nepotrivit într-o coloană uriașă, dar netedă și goală, neoferind ochiului nimic care să-l atragă. Abia atunci s-a hotărît ca fusul Columnei să fie împodobit cu reliefurile ce stîrnesc și astăzi admirația privitorului. Formalismul rigid al romanilor n-a îngăduit însă ca această înțeleaptă hotărîre, necuprinsă în decretul inițial al senatului, să fie oglindită în inscripție, tot așa după cum nu se spune nici un cuvînt despre faptul că

monumentul a devenit mormîntul împăratului care-l poruncise ²⁶.

Această ingenioasă explicație, susținută cu argumente pe care nu e locul să le reproduc, are consecințe importante pentru problema valorii Columnei ca izvor istoric. Dacă monumentul n-a fost inițial proiectat ca o cronică figurată a războaielor, atunci firește că nici un artist n-a lucrat conștient, în timpul luptelor, pentru această cronică. Greu am putea, prin urmare, crede în exactitatea topografică a scenelor de pe Columnă. De altfel, mai există destule motive care îndeamnă la prudență în folosirea scenelor Columnei ca sursă documentară.

Chiar și la o cercetare superficială a reliefulor se observă marele număr de scene reprezentînd fapte destul de puțin semnificative pentru însuși mersul războiului : scene de sacrificiu, discursuri rostite de împărat în fața soldaților etc. La începutul celui de-al doilea război dacic, numeroase scene de sacrificiu se succed la mici intervale, în fond se repetă, procedeu prea puțin indicat pentru o creație artistică. El devine însă explicabil dacă presupunem că artiștii ²⁷ a trebuit să reprezinte în piatră, în mod relativ amănunțit, o succesiune de evenimente care au avut realmente loc.

În ceea ce privește scopul politic al reprezentărilor de pe Columnă nimeni nu contestă că ele trebuia să exprime forța Imperiului, măreția și generozitatea împăratului, curajul și eroismul armatei romane ; într-un cuvînt, ele erau destinate să susțină propaganda pentru Imperiu și împărat. Așa stînd lucrurile, e puțin probabil ca artiștii să fi fost lăsați în voia inspirației lor. Dimpotrivă, avem toate motivele să credem că sculptorilor li s-a arătat precis ce trebuia și ce nu trebuia reprezentat pe Columnă. Columna lui Traian e o operă artistică oficială, de curte.

Caracterul oficial al Columnei apare evident în multe reliefuli. Cum s-ar putea explica altfel faptul că din cele 155 de scene sculptate, într-una singură vedem soldați romani răniți și atunci soldați din trupele auxiliare, nu din legiuni ? În bătălia de la Tapae, foarte sîngeroasă și pentru romani, nici un soldat roman rănit

sau mort nu apare în reprezentarea de pe Columnă. Se mai întîlnesc și alte contradicții între sculpturile monumentului și datele izvoarelor literare ; acestea toate demonstrează, măcar în anumite cazuri, deformarea oficială a faptelor istorice.

Mai importante decît contradicțiile dintre izvoarele literare și reprezentările de pe Columnă îmi par contradicțiile dintre acestea din urmă și anumite aspecte ale realității dacice, așa cum ne-a fost dezvăluită de săpături.

S-a subliniat, de multe ori, grija de a reda în cele mai mici amănunte chipurile dacilor, armele și costumele lor. Constatarea e absolut exactă. Ea e relativ valabilă și în ceea ce privește reprezentarea anumitor construcții dacice. De exemplu, construcția pe stilpi înalți (scena XXV)²⁸ e analogă, dacă nu chiar identică, cu un turn de veghe pe care săpăturile l-au adus la lumină în cetatea de la Costești. Au mai fost arheologic demonstrate palisade, ca aceea din scena LXVI, construcții rectangulare (turnuri, bastioane), ca în scena CXI, clădiri rotunde, ca în scena CXXII. Trebuie totuși să se țină seama de faptul că nu avem dovada redării *absolut fidele* a acestor monumente în sculpturile Columnei.

În cazul reprezentării altor edificii și construcții specific dacice, Columna se îndepărtează simțitor de realitate. E frapantă, de exemplu, inexactitatea redării zidurilor dacice. Uneori (scenele CXIII — CXV) ele apar construite din rînduri alternate de pietre neregulate și de birne de lemn dispuse în adîncime în așa fel încît din afară li se văd numai capetele (vezi fig. 65). Alteori (scena CXIX), zidul e construit din rînduri alternate de blocuri de piatră regulat tăiate și de birne dispuse ca în scena precedentă. Săpăturile întreprinse în cetățile dacice nu au descoperit nimic asemănător. Reprezentările menționate nu sînt decît o redare destul de imperfectă, deformată, a zidurilor dacice. În blocurile de piatră care formează un zid dacic există, ce-i drept, jgheburile în formă de coadă de rîndunică, dar numai în unele blocuri și de multe ori ele nu ajung pînă la fața exterioară a zidului. De aceea, birnele de legă-

Fig. 65 : Zid dacic reprezentat inexact pe Columna Traiană

tură ale zidului nu se vedeau toate din afară și nu formau rînduri continue ca pe Columnă.

Așa cum apare pe Columnă, zidul dacic e mai degrabă asemănător zidului gallic ²⁹.

În alte cazuri, monumente de cea mai mare însemnătate lipsesc din sculpturile Columnei. Oricît ar părea de surprinzător, pe Columnă nu apare nimic asemănător sanctuarelor rotunde sau patruleter de la Sarmizegetusa și Costești. E cu neputință de admis ca aceste creații monumentale ale arhitecturii dacice să nu-i fi impresionat pe artiștii romani, care, eventual, le-ar fi văzut.

Toate aceste fapte au, sînt sigur, o singură explicație : artiștii care au sculptat reliefurile Columnei Traiane n-au văzut niciodată cu ochii lor construcțiile dacice. Ei nu l-au însoțit pe împărat în campaniile sale și n-au călcat niciodată pe drumurile și potecile din Munții Orăștiei.

Dacă n-ar fi fost așa, ar fi fost imposibil ca artiștii să reprezinte într-un mod atît de greșit construcțiile dacice sau să omită monumente atît de importante ca sanctuarele. Dimpotrivă, erorile și omisiunile sînt per-

fect justificate dacă se presupune că ei au lucrat servindu-se de un text scris, interpretându-l uneori greșit, astfel încît să ajungă, de pildă, să confunde zidul dacic cu cel gallic pe care, fără îndoială, îl cunoșteau mai bine. Ignorarea realităților din Dacia nu i-a putut împiedica pe artiști să reprezinte cu exactitate și măiestrie figurile dacilor, armele și veșmintele lor. Ei văzuseră toate acestea chiar la Roma, cu prilejul triumfului lui Traian la sosirea soliei dacice după primul război, în piețele de sclavi etc.

Cred, deci, că în executarea reliefulor Columnei, în ceea ce privește peisajele, construcțiile, evenimentele și faptele din Dacia, sculptorii nu s-au servit de observații directe, ci de un text pe care a trebuit să-l ilustreze și pe care l-au interpretat după posibilitățile și cunoștințele lor.

Care putea fi acest text? Fără îndoială, unul care să îmbine exactitatea cronologică a faptelor cu grija de a nu se depărta de versiunea lor oficială, adică cu grija de a satisface scopurile propagandei imperiale. E foarte probabil, cum a intuit acum 65 de ani Th. Birt³⁰, că reliefulurile Columnei sînt numai o ilustrare a *Comentariilor*, astăzi pierdute, ale împăratului Traian. Deși nu există certitudinea absolută că lucrurile stau tocmai așa, se poate în orice caz admite că opera împăratului era versiunea oficială cea mai autorizată din care se puteau inspira sculptorii. Este sigur, pe de altă parte, că artiștii aveau la îndemînă *Comentariile* lui Traian. Columna a fost inaugurată în anul 113 e.n., după cum mărturisește inscripția; chiar admitînd că sculptorii au lucrat patru—cinci ani pentru a executa reliefulurile, ei dispuneau de la început de opera împăratului.

Avem, așadar, toate motivele să credem că reliefulurile Columnei lui Traian au fost sculptate de artiști care n-au văzut niciodată cu ochii lor realitățile din Dacia și care au lucrat călăuzindu-se după un text oficial, foarte probabil tocmai după *Comentariile* împăratului învingător. Din acest fapt rezultă consecințe dintre cele mai importante în ceea ce privește valoarea Columnei ca izvor istoric.

Ca ilustrare fidelă a unui text (în măsura în care natura unei opere de artă o permite), a unei relatări a războaielor dacice, Columna e relativ exactă din punct de vedere cronologic și diferitele evenimente (sacrificii, cuvântări către armată, consilii de război, construcții de castre, marșuri, bătălii etc.) se desfășoară pe Columnă conform ordinii lor reale.

În ciuda acestei fidelități față de text, valoarea istorică a reliefulor Columnei e *relativ* redusă în starea actuală a cunoștințelor noastre. Dacă putem fi siguri că după o luptă urmează o înaintare și apoi iarăși o luptă³¹, n-avem aproape nici o posibilitate de a stabili cu precizie locurile celor mai multe dintre înclășările armate și direcțiile înaintării, dat fiind că puținele știri literare de care dispunem constituie un ajutor foarte slab în această privință.

Valoarea topografică a Columnei lui Traian trebuie considerată *în sine* redusă. Cu puține excepții, nu ne putem aștepta să recunoaștem pe Coloană, fără ajutorul textelor sau al descoperirilor arheologice, munții, apele, câmpiile pe care le cunoaștem astăzi pe teren, deoarece artiștii n-au cunoscut locurile, le-au reprezentat pe baza descrierilor și, pe lângă aceasta, genul artistic nu îngăduia decât o reprezentare aproximativă a celor citite. Nici pentru realitățile din Dacia reliefulile Columnei nu sînt o călăuză sigură.

Ținînd seama de toate aceste observații, îmi pare evident că reliefulile Columnei lui Traian trebuie folosite cu cea mai mare circumspecție. Nu numai că nu ne putem încă gîndi la identificarea și interpretarea majorității detaliilor, dar chiar și în interpretarea evenimentelor principale reprezentate în splendida cronică figurată de la Roma e necesară o continuă confruntare a datelor monumentului artistic cu cele ale izvoarelor literare și, mai ales, cu datele arheologice care continuă să fie călăuza cea mai sigură pentru cunoașterea traiului și a culturii dacilor.

În acest spirit va fi privită, în paginile ce urmează, contribuția Columnei lui Traian la reconstituirea celor două războaie daco-romane de la începutul secolului al 2-lea e.n.

Primul război dacic al lui Traian

(101 — 102 e. n.)

„După ce stătu cîțva timp la Roma“, spune Dio Casius sau, mai bine zis, rezumatul ce ni s-a păstrat din această parte a operei lui, „Traian făcu o expediție împotriva dacilor, gîndindu-se la ceea ce făcuseră ei, suferat pentru banii pe care ei îi luau în fiecare an și vîzînd că puterile și trufia lor cresc“³². Fără a intra în miezul lucrurilor, istoricul antic a surprins, totuși, îndeajuns de bine raționamentul roman. El nu vorbește despre dorința lui Traian de a șterge „pacea rușinoasă“ încheiată la 89 e.n. pentru a spăla de orice pată onoarea Imperiului, ci de hotărîrea lui de a pune capăt unei situații politice și militare devenite deosebit de gravă pentru Roma. Anii care trecuseră de la încheierea păcii lui Domițian arătaseră limpede ciudățenia situației clientelare a lui Decebal; știrile care veneau din Dacia vorbeau despre construirea de cetăți, despre făurirea de arme, despre instruirea armatei dace potrivit tacticii romane. Se mai știa că regele dac primea bucuros la Sarmizegetusa dezertori din armata imperială, că plătește bine (cu bani romani!) pe inginerii și instructorii militari romani dispuși să-l servească. Ca rege clientelar, care se putea bizui pe ajutorul Romei în cazul unor lupte cu alți dușmani (să ne aducem aminte de dobrogeanul Rholes și de conflictul lui cu Dapyx), Decebal n-ar fi avut nevoie de aceste pregătiri militare. Ele puteau însemna un singur lucru: că regele dac vede tocmai în Roma dușmanul. Iar la Roma amintirea campaniei moesice din 85/86 e.n. nu se ștersese: dacă atunci dacii puseseră în cumpănă stăpînirea romană la sud de Dunăre, ce erau capabili să facă acum, cu puteri sporite? Era limpede că statul dac, capabil să unească în jurul său toate forțele antiromane de la Dunărea de jos, reprezenta un mare pericol pentru Imperiu.

Rațiunile politico-militare nu erau singurele care-l îndemneau pe Traian la cucerirea Daciei. Domnia risipitoare a lui Domițian lăsase în vistieria statului un gol pe care spiritul de economie al urmașilor săi la tron —

Nerva și Traian însuși — nu izbutiseră să-l umple. Perspectiva unei veritabile crize financiare se apropia cu repeziciune și pentru clasa stăpînitoare romană soluția se prezenta tot ca o diversiune externă : aurul Daciei era vestit și cucerirea acestei Californii antice, cum a numit-o un savant francez, trebuia să poată însănătoși finanțele zdruncinate ale Imperiului. Aceasta pentru a nu mai vorbi de perspectivele ademenitoare ale exploatării celorlalte numeroase bogății din Dacia. ³³

Izvorită din astfel de împrejurări și din astfel de motive, campania lui Traian împotriva dacilor nu putea avea decît un caracter agresiv, nejust. Afirmația nu contrazice cîtuși de puțin cele spuse mai sus. Pericolul pe care statul dac îl reprezenta pentru Imperiul roman era real, dar el nu amenința existența Romei și a poporului roman, ci numai posesiunile romane de la sudul Dunării. Chiar dacă Decebal ar fi luat ofensiva și ar fi cucerit aceste regiuni, acțiunea sa n-ar fi fost un război de agresiune, ci unul de eliberare a populațiilor traco-gete, sud-dunărene, subjugate. Expediția pe care o pregătea Traian prezenta însă un pericol de moarte pentru însăși existența statului dac, pentru independența poporului Daciei. Romanii aveau să lupte pentru cuceriri, dacii pentru libertatea și vetrele lor. În acest sentiment că-și apără patria au găsit dacii puterea de a rezista eroid, timp de aproape trei ani, celei mai formidabile armate pe care a cunoscut-o antichitatea.

Traian își dă seama de greutatea campaniei plănuită și nu cruță nici un efort pentru a o pregăti în cele mai mici amănunte. Aproape trei ani durează preparati-vele ; pe malul drept al Dunării se termină construcția drumului strategic de-a lungul fluviului, trupe numeroase sînt concentrate în cele două Moesii, efectivul lor (13 — 14 legiuni, multe cohorte de pedestrași și *alae* de călărime, garda pretoriană, diverse formațiuni irregulare recrutate dintre populațiile neromanizate de la periferia Imperiului) ajungînd la circa 150 000 de oameni. De multă vreme nu mai făcuse Roma un asemenea efort militar !

La 25 martie 101 e.n., totul era gata. Colegiul preoțesc al fraților Arvali de la Roma înalță în această zi

rugăciuni către Iuppiter cel prea bun și prea mare pentru întoarcerea victorioasă a împăratului : semn că în această zi Traian părăsise Roma. Ajuns la Dunăre, el pune la punct ultimele amănunte și apoi dă trupelor porunca să treacă peste fluviu. Columna ne arată armata comandată de însuși Traian părăsind fortăreața romană de la Viminacium și pășind pe podul de vase care lega acest punct de malul stîng. Armata trece cu stindardele înălțate, iar Danubiul însuși, înfățișat ca un zeu bărbos, ieșind gol, pe jumătate, din apă, asistă la trecere ³⁴.

Romanii înaintează fără grabă. Scenele de pe Columnă ne arată un consiliu de război : din statul-major al împăratului făceau parte, printre alții, viitorul împărat Hadrian, războinici încercați, ca Licinius Sura și Claudius Livianus, ingineri geniști, ca Balbus. Urmează apoi o ceremonie de purificare a armatei și trupele sînt gata să înainteze mai departe.

Un fragment, de altfel unicul ce se cunoaște, din *Comentariile* lui Traian, păstrat la gramaticul Priscianus ³⁵ („de aici înaintarăm spre Berzobis, apoi spre Aizis“), îngăduie să urmărim itinerarul împăratului. Armata condusă de el a înaintat pe la Arcidava (Vărădia de astăzi), Centum Putei (Surduc), Berzobis (Berzovia), Aizis (Fîrluig), avînd ca prim obiectiv Tibiscum (Jupa, lîngă Caransebeș); înaintarea armatei fusese înceată, deși dacii nu opuseseră rezistență ; trupele romane croiesc drumuri și construiesc castre, menite nu numai să le ferească de surprize, ci și să pregătească ocupația fermă a țării.

În timpul înaintării se petrece o scenă pe care Dio Cassius ne-o relatează în felul următor : „...i s-a adus (lui Traian — N.A.) o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că ceilalți aliați și burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă înapoi și să facă pace“ ³⁶. Poate că tocmai acest episod e figurat pe Columnă atunci cînd ni se arată un călăreț barbar căzînd, în fața împăratului, de pe calul de șaua căruia e legat un obiect discoidal și, pare-se, poros ; aceasta ar fi ciuperca (poate o iască mare) pe care aliații lui Decebal își înscriseră mesajul. Dincolo de aspectul lui anecdotic, pasajul ne arată

Fig. 66 : Lupta de la Tapae
(scenă de pe Columna Traiană)

că dacii nu erau singuri ; de partea lor luptau burii de neam germanic (ei nu trebuie confundați cu tribul dacic al burilor) și sarmații roxolani, precum și alte seminții vecine. Dintre popoarele vecine cu dacii numai iazigii îi sprijineau pe romani.

De la Tibiscum, armata pornește spre Transilvania propriu-zisă. Drumul trecea pe la Porțile de Fier transilvănene (culoarul Bistrei), loc care trebuie identificat cu antica Tapae. Aici se dă o mare și sângeroasă bătălie. Traian „văzu pe mulți dintre ai săi răniți și ucise pe mulți dintre dușmani ; și fiindcă nu mai avea cu ce lega rănile, se zice că el nu cruță nici chiar veșmîntul său și-l tăie ca să facă din el feși, iar soldaților morți în luptă porunci să li se ridice un altar și să li se facă în fiecare an sacrificii funebre“³⁷. Pe Columnă soldați romani răniți nu apar, dar înclăștarea e și aici crîncenă ; însuși Iuppiter intervine în luptă, din înaltul cerului, alături de romani (fig. 66). Învingător, Traian e aclamat de soldații săi ca *imperator*.

După cîștigarea bătăliei de la Tapae, oștile romane se revarsă în depresiunea Hațegului. Un prim și dificil obstacol fusese învins, dar altele, mai grele încă, le stăteau dinainte : trebuia străbătută o bucată de drum pe valea Mureșului și apoi cucerite, una cîte una, cetățile dacice din Munții Orăștiei. Sarcina era grea și anotimpul înaintat : se vesteau primele semne ale

toamnei. Împăratul preferă să oprească înaintarea și să lase trupele să se odihnească.

În vremea aceasta, la Sarmizegetusa, Decebal și sfetnicii săi croiau planuri menite să schimbe soarta războiului. În Transilvania nu era deocamdată nimic de făcut, căci puternica poziție de la Tapae se afla în minile lui Traian. Dar pentru a strânge marea armată de invazie, împăratul fusese nevoit să slăbească linia Dunării : garnizoanele de aici, din Moesia Inferioară, cuprindeau acum numai trupe auxiliare. Împotriva lor trebuia dată lovitura ; dacă ele erau zdrobite și cetele dacilor și ale aliaților lor s-ar fi năpustit ca o furtună în cele două Moesii și în Tracia, atunci Traian ar fi trebuit să-și retragă trupele din Dacia pentru a alerga în ajutorul provinciilor atacate. În felul acesta, terenul pierdut în cursul primăverii și al verii putea fi recâștigat.

Scenele de pe Columna lui Traian ne arată într-adevăr un atac al dacilor și al roxolanilor îmbrăcați în armurile lor solzoase la Dunăre. El a fost dat, probabil, iarna, cînd Dunărea putea fi, ca de atîtea alte ori, trecută mai ușor, pe gheață. De data aceasta însă, natura a fost împotriva dacilor : ori că iarna întîrziind, fluviul n-a înghețat, ori că gheața, prea subțire, s-a rupt sub greutatea cailor și a oamenilor, un relief de pe Columnă ni-i arată pe călăreții daci încîndu-se în Dunăre (fig. 67). Mulți dintre ei izbutesc, totuși, să treacă și să atace castrele romane de pe malul drept al fluviului, probabil în Dobrogea. Dar garnizoanele rezistă și Traian le vine curînd în ajutor în fruntea unei părți din trupele de pe frontul apusean. Rînd pe rînd sînt bătute sarmații și dacii, iar triburile geto-dace din cîmpia munteană fac act de supunere. Împăratul e salutat pentru a doua oară ca învingător (*imperator*) în acest război. Planul lui Decebal eșuase și importanța pentru romani a acestui eșec era atît de mare, încît Traian va porunci mai tîrziu ca în amintirea luptelor de la Dunăre să se ridice monumentul triumfal de la Adamclisi.

Pe cînd împăratul, după ce lucrurile se liniștiseră, se pregătea să se întoarcă în Transilvania pentru a re-

Fig. 67 : Călăreți daci înecându-se în Dunăre
(scenă de pe Columna Traiană)

lua ofensiva, Decebal încerca în apus ceea ce nu izbutise la Dunărea de jos. După părerea lui R. Vulpe, dacii atacă trupele romane, întrucitva împuținate, din Țara Hațegului și, cu toate că nu le pot scoate de pe pozițiile lor, izbutesc să captureze prizonieri³⁸. O scenă dramatică de pe Columnă înfățișează femei dace care-i torturează pe captivi, împungându-i cu vârful pumnalelor și arzându-i cu torțe (fig. 68). Cruda scenă nu trebuie pusă în legătură numai cu exasperarea dacilor învinși, ci și cu obiceiul lor de a aduce jertfă zeului războiului pe dușmanii prinși în luptă.

În primăvara anului 102 e.n., Traian trece din nou la ofensivă. Decebal, care și înainte căutase să îmbine lupta armată cu iscusința diplomatică, trimițând la împărat soli dintre *comati* care nu aveau căderea de a duce tratative veritabile, dar care puteau, prin simpla lor prezență în tabăra romană, să întîrzie mersul evenimentelor și să servească drept iscoade, îi trimite acum la Traian „pe cei mai de frunte dintre *pileati*. Aceștia,

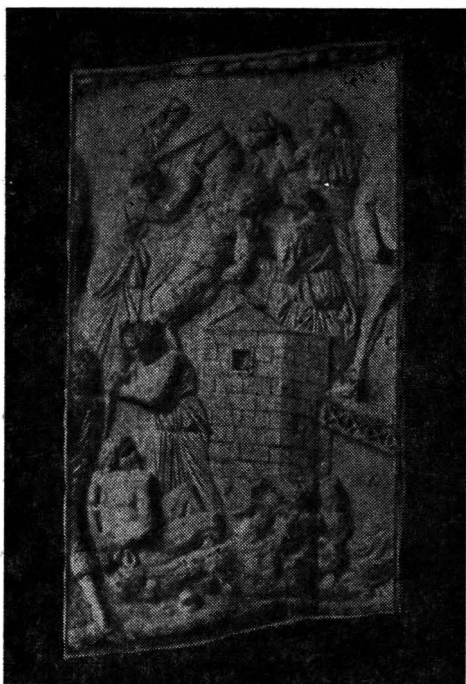

Fig. 68 : Femei dace torturându-i pe prizonierii romani (scenă de pe Columna Traiană)

aruncînd armele și căzînd la pămînt, se rugară de Traian mai întii ca să-l îngăduie pe Decebal a se înfățișa înaintea lui și a intra în vorbă cu el chiar acolo pe loc, zicînd că e gata să facă toate cîte i se vor porunci, iar dacă nu, să trimită pe cineva care să cadă la învoială cu el. Fură trimiși Sura și Claudius Livianus, prefectul pretoriului. Dar nu se făcu nimic, căci Decebal nici cu aceștia nu îndrăzni să se întilnească, ci trimise și atunci pe alții³⁰. Firește, nu e vorba de o lipsă de îndrăzneală din partea lui Decebal, ci de statornica lui intenție de a tergiversa lucrurile și de a amîna deznodămîntul.

Traian, cu grosul trupelor, înaintează pe valea Apei Grădiștii, către cetățile dacice din munți. „El se apucă să se urce chiar pe culmile munților, luînd cu pericole munte după munte și se apropie chiar de scaunul domniei dacice, pe cînd Lusius, care atacase din altă parte, măcelări pe mulți și pe mulți încă îi prinse de vii“, zice Dio Cassius ⁴⁰. În altă parte ⁴¹, istoricul antic spune că „Traian puse mîna pe munții cei întăriți cu ziduri și găsi într-înșii armele, mașinile de război, captivii și steagurile luate mai înainte de la Fuscus. Din pricina aceasta și mai ales după ce, în același timp, Maximus prinse pe sora lui și luă o cetățuie puternică, Decebal fu gata să se învoiască la toate cele ce i s-ar fi poruncit, nu că avea de gînd să se țină de ele, ci ca să mai răsufle puțin“.

Printre munții întăriți cu ziduri și cucerți cu mari pericole de Traian se afla, după cum au demonstrat săpăturile arheologice, și cetatea de la Costești. Foarte probabil că tocmai aici s-a găsit prada luată de la Fuscus în anul 87 e.n. Lusius Quietus, căpetenie maură intrată în slujba romanilor și ajunsă la mari demnități pe vremea lui Traian, atacase în fruntea călăreților săi, pătrunzînd în Transilvania fie prin pasul Turnu Roșu, fie prin pasul Vîlcan ; în orice caz, castrele romane de pămînt de pe înălțimile Vîrful lui Pătru, Comărnichelul și Jigorul atestă o învăluire a Sarmizegetusei dinspre sud și sud-est. În ceea ce-l privește pe Manius Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferioare, dacă ipoteza lui Grigore Florescu e justă, el înaintase prin Muntenia, construind castrele de la Tîrgșor, Pietroasele, Mălăiești și Drajna de Sus, și pătrunsese apoi în Transilvania, poate prin pasul Bran ⁴². E imposibil de precizat însă care e cetățuia cucerită de el (Tilișca ?) și unde a prins-o pe sora regelui dac.

Învins, dar neîngenuncheat încă, Decebal abandonează lupta, recurgînd la armele diplomației și prefăcîndu-se a se supune romanilor și sortii potrivnice. El trimite soli care cer pace lui Traian ; Columna ni-l înfățișează, în spatele lor, în picioare, pe însuși regele dac într-o atitudine rugătoare, dar demnă și dîrză.

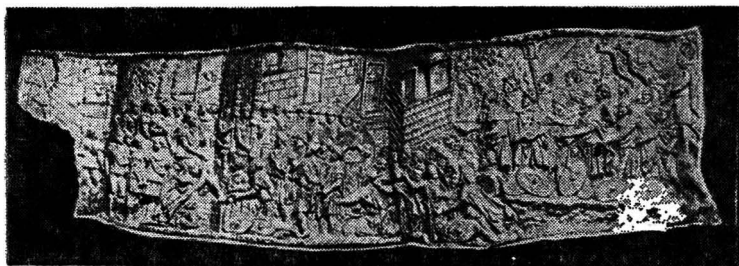

Fig. 69 : Dacii cer pace în anul 102 e.n.
(scenă de pe Columna Traiană)

Mîinile-i întinse cer pace, dar statura-i înaltă și ținu-
ta-i mîndră dezminț cuvintele de închinare (fig. 69).

Traian nu era însă omul care, asemenea lui Domi-
țian, să semneze o pace numai formal favorabilă. El
acceptă pacea, dar dictează dacilor condiții zdrobitoare.
Decebal trebuia să predea toate armele și mașinile de
război, să-i extrădeze pe inginerii și pe dezertorii din
armata romană, să dărîme zidurile cetăților, să cedeze
teritoriile ocupate de romani, să renunțe la o politică
externă proprie („a socoti drept prieteni și drept duș-
mani pe prietenii și dușmanii romanilor“, zice Dio Cas-
sius⁴³) și să nu mai primească fugari și soldați din
Imperiu. Încheind învoiala cu regele dac în fața zidu-
rilor Sarmizegetusei, „Traian trimise... pe solii lui De-
cebal la senat, pentru ca și acesta să întărească pacea.
După ce făcu această legătură, lăsînd legiunea în Sar-
mizegetusa, iar celelalte părți ale țării așezîndu-le cu
soldați, el se întoarse în Italia. Solii trimiși din partea
lui Decebal fură duși în senat și ei, punînd jos armele,
împreună mîinile cum fac prinșii de război, rostiră
cîteva cuvinte, se rugară și astfel încheiară pacea și-și
luară apoi armele de jos. Traian își sărbători triumful
și fu numit Dacicul; el rîndui în teatru lupte de gla-
diatori...“⁴⁴.

De ce a făcut Traian pace tocmai cînd se afla sub
zidurile capitalei dacilor și mai avea nevoie numai de
un suprem efort pentru a tranșa definitiv conflictul?
Unii istorici au fost de părere că împăratul roman nu

voise, în primul război, să cucerească Dacia, ci numai să-l transforme pe Decebal într-un adevărat rege clientelar, ascultător și supus ⁴⁵. Faptele dezminț însă o asemenea interpretare.

Că lui Traian nu i-au fost străine chiar de la început gândurile de cucerire ne-o demonstrează mai întâi împrejurarea că el *cucerește* de fapt anumite teritorii dacice. Mențiunea lui Dio Cassius despre altarul ridicat la Tapae în cinstea soldaților romani căzuți în luptă și despre sacrificiile ce urmau să li se facă în fiecare an dovedește că strîmtoarea Porților de Fier transilvănene rămăsese în mâinile romanilor și că aceștia ocupau Țara Hațegului. Atunci cînd același istoric vorbește despre oastea lăsată la Sarmizegetusa, el nu se referă la capitala dacică. Aceasta nu fusese ocupată, iar săpăturile arheologice n-au pus în evidență prezența romană aici în anii 102—105 e.n. Dio Cassius nu mai știa însă nimic de Sarmizegetusa de pe Dealul Grădiștii; distrusă de romani la 106 e.n., ea căzuse de mult în ruină și uitare. Spunînd „Sarmizegetusa“, istoricul se gîndea la Sarmizegetusa romană din vremea lui (secolul al 3-lea e.n.), adică tocmai la orașul din Depresiunea Hațegului. Firește că în 102 e.n., acest oraș nu exista încă; garnizoana romană fusese lăsată *pe locul* unde se va ridica el peste cîțiva ani ⁴⁶.

În apus, deci, Traian ocupase o bună parte din Banat, trecătoarea Tapae și Țara Hațegului. Dincolo de Carpați, el păstra o parte a Olteniei, Muntenia și sudul Moldovei cu așezarea de la Poiana. În adevăr, registrul (*pridianum*) al unei cohorte romane (*cohors I Hispanorum veterana equitata*), datînd din anii 105—107 e.n. după R. Syme ⁴⁷, pomenește un detașament din acest corp de trupă ca staționînd la Piroboridava, *înăuntrul provinciei* Moesia Inferioară. În aceeași situație se află *Buridava* (Stolniceni) din Oltenia, menționată de același document. Teritoriile cucerite fuseseră, așadar, anexate de împărat: Banatul și Depresiunea Hațegului formau, probabil, un district militar depinzînd de Moesia Superioară, iar celelalte ținuturi ocupate ⁴⁸ fuseseră alipite Moesiei Inferioare. O bună parte a Daciei lui Decebal era cucerită de romani.

Terminînd războiul, Traian nu dă nici un semn că ar considera pacea drept definitivă sau măcar de lungă durată. El nu lasă trupele la vatră și nici nu le trimite în vechile lor garnizoane, ci le menține concentrate la Dunăre, aducînd și altele noi. În același timp, poruncește arhitectului Apollodor din Damasc să construiască, pentru înlesnirea comunicațiilor între cele două maluri ale Dunării, vestitul pod de la Drobeta, adevărată minune a arhitecturii antice, pe care Dio Cassius îl admiră cu entuziasm, zicînd : „Sînt, în adevăr, și celelalte lucruri ale lui (ale lui Traian — N.A.) minunate, dar acesta e mai presus de celelalte : stîlpii, douăzeci la număr, sînt făcuți din piatră cioplită în patru muchii ; înălțimea lor e de 150 de picioare⁴⁹, fără temelie, iar lățimea de 60 ; acești stîlpi care sînt departe unul de altul cu 170 de picioare, sînt împreunați prin arcuri. Cum să nu se minuneze cineva de cheltuiala făcută cu ei ? Cum să nu se mire de felul în care ei au fost puși, fiecare, într-un rîu cu apă așa de multă și cu atîtea vîrtejuri, într-o albie plină de nămol ? Că doar apa n-a putut fi abătută ! Am spus care este lățimea rîului nu pentru că el curge numai pe lățimea aceasta (el se întîmplă să se reverse pe o întindere de două și de trei ori mai mare), ci pentru că locul cel mai îngust și mai îndemînos din acele părți pentru facerea unui pod are lățimea aceasta. Dar cu cît rîul aici se îngustează mai mult, coborînd dintr-un lac mare și curgînd apoi spre altul și mai mare, cu atîta el se face mai repede și mai adînc, încît și acest lucru face ca greutatea zidirii unui pod să fie și mai mare. Dar și aceasta învederează geniul lui Traian⁵⁰. Atîtea eforturi nu se depuneau degeaba ; era clar că în concepția lui Traian ocuparea teritoriilor cucerite trebuia să fie durabilă.

Cît privește restul condițiilor păcii, se vede clar că ele nu urmăreau numai să facă din Decebal un client supus al Romei, ci să transforme Dacia într-o pradă ușoară pentru romani în cazul unei noi expediții. Cum ar fi putut rezista dacii fără arme, fără aliați, cu cetățile demantelate ?

Nu, Traian hotărîse încă la începutul primului război să ocupe Dacia și s-o transforme într-o provincie romană. Ajungînd la Sarmizegetusa, armata lui era însă epuizată și nu e de loc sigur că ar fi fost capabilă să ducă la bun sfîrșit asediul. Poate că și anotimpul era înaintat și pentru soldații romani nu era de loc atrăgătoare perspectiva de a petrece o iarnă grea între munți sau de a se retrage cedînd terenul cucerit cu atîta trudă. S-ar mai putea, de asemenea, ca Traian să fi crezut că viitorul război împotriva unei Dacii slăbite de condițiile nemiloase ale păcii să coste mai puține jertfe decît un asediu început de îndată. Cert e că Traian a încheiat pacea nu pentru că nu voia să cucerească Dacia, ci tocmai pentru a o cuceri mai ușor.

Decebal înțelegea bine lucrul acesta, dar la început era nevoit să se supună și una din ultimele scene ale primului război ne arată, pe Columnă, cum dacii dărimă cu tîrnăcoapele zidurile unei cetăți, în timp ce bătrînii, femeile și copiii, care se ascuseseră prin munți de grozăviile războiului, se întorc acasă împreună cu turmele de animale (fig. 70). Era pace, dar ambii adversari o priveau ca pe un armistițiu între două războaie.

Al doilea război dacic al lui Traian (105 — 106 e. n.)

Decebal e obligat să acționeze primul împotriva condițiilor păcii. El nu poate să aștepte pînă ce Traian își va fi încheiat pregătirile și va porni împotriva Daciei dezarmate. De aceea, cum arată Dio Cassius, regele dac calcă multe din învoielile făcute, se îngrijește de înarmarea oștirii sale, primește din nou la dînsul fugari din Imperiu, reface cetățile, desfășoară o vie activitate diplomatică, trimițînd solii popoarelor vecine pentru a crea un front antiroman unit, ba chiar atacă pe aliații Romei și, în primul rînd, pe iazigi, cărora le cucerește o parte din teritorii ⁵¹.

Mai bună decît așteptarea pasivă, încălcarea de către Decebal a condițiilor păcii din anul 102 e.n. era, totuși,

Fig. 70 : Întoarcerea dacilor la casele lor și dărîmarea cetăților după primul război cu Traian (scenă de pe Columna Traiană)

un act desperat și cu minime șanse de reușită. Chiar admitînd că pregătirile pentru a doua campanie nu se încheiaseră încă, Traian era destul de puternic pentru a porni îndată ofensiva împotriva lui Decebal. Columna ni-i arată pe daci atacîndu-i primii pe romani, dar aceasta poate fi și o denaturare oficială a faptelor ; în adevăr, enumerînd acțiunile prin care regele dac nescotise condițiile păcii, Dio Cassius nu spune nimic despre vreun atac dacic împotriva garnizoanelor romane. Oricum ar fi, la 4 iunie 105 e.n. Traian părăsește Roma și, îmbarcîndu-se la Brundisium împreună cu statul său major, pornește spre front. Dintre însoțitorii săi făcea parte și Decimus Terentius Scaurianus, viitorul guvernator al Daciei ; Hadrian comanda acum legiunea I Minervia.

Încă de la început, lupta se anunța grea pentru daci. Pozițiile de pe care porneau la ofensivă romanii erau

incomparabil mai puternice decât cele din anul 101 e.n. Ceea ce era și mai grav, unele căpetenii dace, ademenite de aurul Romei sau înspăimântate de puterea armelor ei, trecuseră împreună cu oamenii lor de partea împăratului. E de presupus că, în ultima clipă, Decebal și-a dat seama de uriașul risc pe care-l prezenta războiul. „Din pricină că mulți daci trecuseră de partea lui Traian, precum și din alte pricini, Decebal ceru din nou pace“ — spune Dio Cassius ⁵². Dar condițiile pe care i le pune împăratul sînt inacceptabile. „El (Decebal — N. A.) nu se înduplecă, spune în continuare istoricul, a preda armele și pe sine însuși : el strîngea în văzul tuturor oșteni și îndemna la război pe vecini, spunîndu-le că, dacă-l vor părăsi pe dînsul, și ei se vor primejdi ; că mai sigur și mai ușor își vor păstra libertatea luptînd împreună cu el, înainte de a da nenorocirea, și că de-i vor lăsa pe daci să piară, mai tîrziu, nemaiavînd aliați, vor păți-o și ei“. Se pare însă că apelul n-a avut efect și că dacii trebuie să suporte singuri întreaga povară a războiului. Inegalitatea de forțe era vădită și Decebal recurge la expediente : „cu viclesugul și cu înșelăciunea, spune izvorul nostru în pasajul citat mai sus, el era cît pe-aci să-lucidă pe Traian. La acesta se putea ajunge ușor și altă dată ; atunci însă, din pricina trebuințelor războiului, el primea pe cel ce voia să vorbească cu el fără a alege. Decebal trimise deci în Moesia niște fugari ca să-l omoare, dar aceștia n-o putură face : unul dintre ei, fiind bănuț, fu prins și, dat chinurilor, mărturisi tot planul urzit de dînsul“.

Deoarece Traian părăsise Roma abia la 4 iunie, aceste întîmplări trebuie să se fi petrecut prin luna iulie a anului 105. Pe semne, deci, că grosul trupelor romane nu se urnise încă din Moesia și că efortul militar era susținut de garnizoanele din teritoriul dacic ocupat în primul război. Probabil că la comandantul acestor trupe se referă pasajul următor relatat de Dio Cassius ⁵³, dovedind ingeniozitatea lui Decebal în sesizarea tuturor mijloacelor de rezistență :

„Decebal, momind pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de temut în războaie, și înduplecîndu-l

să vină la o întâlnire sub cuvânt că va face tot ceea ce i se va porunci, puse mâna pe el și-l întrebă în fața obștii ce planuri are Traian : și fiindcă acela nu voi să spună nimic, îl puse sub pază neferecată și, trimițând un sol la Traian, ceru ca acesta să-i lase țara pînă la Istru și să-i întoarcă banii pe care-i cheltuisese cu războiul : numai așa îi va da drumul lui Longinus ! Traian răs-punzîndu-i cu vorbe îndoielnice, din care voia să se vadă că el nu pune preț nici prea mare, nici prea mic pe Longinus (aceasta pentru ca nici să-l piardă pe acela, nici să-l răscumpere cu prea mulți bani), Decebal, socotind ce să facă, stătu în cumpănă. Între aceste, Longinus, căpătînd otravă prin mijlocul unui libert, pentru ca Decebal să nu bănuiască de loc ceea ce avea să fie și să nu-i facă paza mai grea, îi promise că-l va împăca cu Traian ; apoi, scriind o epistolă ce cuprindea o rugă-minte, o dăte libertului ca s-o ducă lui Traian, pentru ca să fie fără grijă. Și astfel, libertul plecînd, peste noapte Longinus bău otrava și muri. După ce se întîm-plă aceasta, Decebal ceru de la Traian pe libert, promi-țîndu-i că-i va da în schimb trupul lui Longinus și zece captivi ; el, deci, ca să aducă acestea întru îndeplinire, îndată-l trimise pe centurionul prins dimpreună cu Longinus, de la care Traian află tot ceea ce se întîm-plase cu Longinus. Totuși Traian nu-l trimise nici pe acela înapoi și nici nu dăte drumul libertului, socotind că, pentru onoarea împărăției, viața acestuia era mai de preț decît înmormîntarea lui Longinus.“

Ultima stratagemă a lui Decebal dăduse greș. Con-flictul urma să fie tranșat pe calea armelor, prin înfrun-tarea celor două oștiri. Hotărîtă va fi ofensiva lui Traian, dîrză și eroică apărarea dacilor.

În fruntea unor trupe mai numeroase încă decît în primul război, împăratul trece Dunărea pe podul con-struit de Apollodor din Damasc. O parte din oștire urmează drumul prin Banat și pe la Tapae, repetînd marșul din campania anului 101 e.n. ; alte corpuri de oaste atacă, probabil, prin pasul Turnu Roșu sau peste

Vilcan, în timp ce a treia coloană pătrunde în interiorul arcului carpatic dinspre Moldova, pe la *Angustiae* (pasul Oituz). Obiectivul final al tuturor a e unul și același : Sarmizegetusa.

Pornind de pe poziții mult mai apropiate de capitala dacică decît în primul război, trupele romane își vor atinge mai repede ținta, deși, cum spune Dio Cassius ⁵⁴, războiul e purtat de Traian „mai mult cu pază decît cu infocare“, fără îndoială pentru a evita orice surprize din partea unui adversar atît de ingenios ca Decebal. Columna ne arată lupte în munți, desigur în Munții Orăștiei, greu de localizat însă mai precis. Se pot vedea iarăși marșuri ale armatei romane, atacuri date cu energia desperării de către daci, scene de incendiere a așezărilor cucerite de Traian. Dar în același timp se pot vedea și daci care, învinși, se închină învingătorului împreună cu familiile lor. Descoperirile arheologice atestă că cetatea de la Costești e pentru a doua oară cucerită și trecută prin foc și sabie : urmele incendiului sînt deosebit de puternice la turnurile-locuință de pe platou. Ultimele concentrări de forțe dacice se efectuează în vederea supremei rezistențe de la Sarmizegetusa.

Un șir de scene de pe Columnă înfățișează asediul capitalei dacice în vara anului 106 e.n. Soldații romani atacă cu îndrăjire, conștienți că au în față ultimul mare obstacol care-i desparte de victorie : se văd folosite mașini de război și scări pentru urcarea pe ziduri. La rîndul lor, dacii apără cu eroism cetatea, suferind pierderi grele. Lupta e însă inegală ; romanilor le sosesc, desigur, întăriri, în timp ce apărătorii închiși în cetate suferă nu numai din pricina armelor vrăjmașe, ci mai ales de sete. Se pare că Traian tăiasse conductele ce aduceau apa în cetatea de refugiu a Sarmizegetusei : așa s-ar explica dramatica scenă în care apărătorii capitalei dacice, sleiți de puteri, își împart ultimele picături de apă (fig. 71). E preludiul capitulării cetății care, după cum atestă descoperirile arheologice, va fi sistematic și cu sălbăticie

Fig. 71: Asediul Sarmizegetusei în anul 106 e.n.: împărțirea
ultimelor rezerve de apă (scenă de pe Columna Traiană)

distrusă împreună cu așezarea civilă și cu monumentală incintă sacră.

Nu toți apărătorii Sarmizegetusei depun însă armele ; aceeași scenă ni-i arată pe o parte dintre ei părăsind cetatea pentru a încerca să reziste în alte părți (fig. 72), Se va fi aflat și Decebal printre dinșii ? Tot ce se poate, căci îl vedem ceva mai târziu adresându-le oștenilor săi o ultimă cuvântare prin care caută să-i îmbărbăteze, împărțându-le, probabil, intenția sa de a fugi prin munți, către răsărit, încercând să înjghebeze o nouă linie de rezistență, poate cu ajutorul vecinilor roxolani și bastarni. Romanii prind însă de veste și trimit un detașament de călăreți pe urmele regelui dac. Ajuns și înconjurat de urmăritori, fără nici o speranță de scăpare, avînd în față numai umilitoarea și cruda perspectivă de a urma în lanțuri, la Roma, carul triumfal al învingătorului pentru a fi apoi ucis în sinistra carceră Tullianum, Decebal își curmă firul vieții, tăindu-și gîtul cu o sabie încovoiată (fig. 73). El încheie astfel în chip eroic și tragic totodată epopeea antiromană, căreia îi dedicase toată energia în timpul anilor de domnie. Călăreții romani nu au dinainte decît un cadavru ; nu-l cruță însă și-i taie mîna dreaptă și capul, aducîndu-i-le lui Traian. Acesta trimite capul lui Decebal la Roma, unde va fi aruncat pe scările Gemoniae⁵⁵ pentru ca toți să știe că primejdiosul dușman a fost definitiv înfrînt și alungat, cum zice un izvor antic, nu numai din domnie, ci și din viață⁵⁶.

O descoperire recentă a profesorului M. P. Speidel de la Universitatea din Honolulu a confirmat și a întregit cunoștințele noastre despre moartea lui Decebal⁵⁷. Învățatul american a remarcat la muzeul din Kavala (Grecia) o stelă funerară (fig. 74) apărută întîmplător din pămînt la Grammeni, în apropierea anticului Philippi : titularul monumentului e Tiberius Claudius Maximus, oștean roman, participant la al doilea război dacic al lui Traian. După un obicei răspîndit în antichi-

Fig. 72 : O parte din apărătorii Sarmizegetusei părăsesc cetatea asediată (scenă de pe Columna Traiană)

Fig. 73 : Sinuciderea lui Decebal (scenă de pe Columna Traiană)

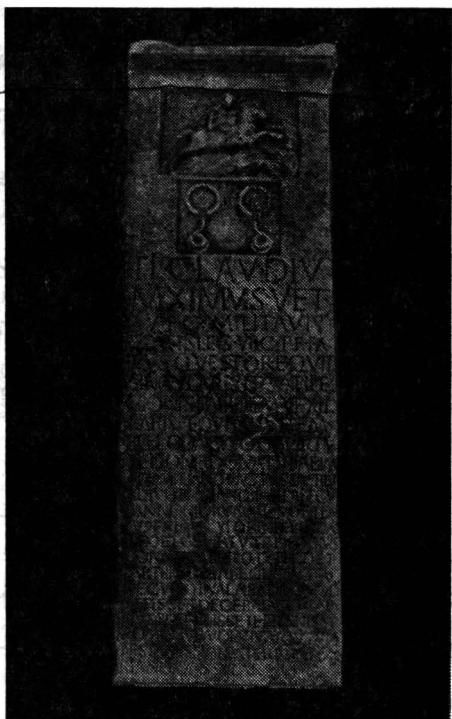

Fig. 74 : Stela funerară a lui Tiberius
Claudius Maximus

tatea romană, Tiberius Claudius Maximus își istorisește, în inscripția săpată pe propria piatră de mormint, cariera militară. Către sfârșitul textului ni se spune că el a fost „făcut subofițer în *ala* a II-a de pannoni de către divinul Traian, de care a fost făcut și cercetaș în războiul dacic și în cel parthic și de către același a fost făcut decurion în aceeași *ala* deoarece l-a prins pe Decebal și i-a dus capul lui [Traian] la Ranisstorum...”

Inscripția de la Philippi ne informează, precum se vede, mai întâi asupra numelui celui care-i comanda pe călăreții trimiși, prin munți, în urmărirea lui Decebal. Comandant trebuie să fi fost însuși Tiberius Claudius

Maximus, căci numai așa se explică de ce spune el în inscripție că l-a prins pe Decebal. La drept vorbind, veteranul nostru se cam laudă : corect ar fi fost să spună că l-a ajuns pe Decebal, întrucît regele dac a evitat, luîndu-și viața, să cadă prizonier. În al doilea rînd, epigrafa dezvăluie numele localității în care (sau lângă care) se afla Traian în faza finală a celui de-al doilea război dacic : *Ranisstorum* ; din păcate nu e încă posibil ca această așezare cu nume dacic (să ne gîndim la *Durostorum* sau *Getystirum*) să fie plasată pe harta Daciei.

Nu numai textul inscripției reprezintă pentru noi un document istoric, ci și scena figurată care împodobește partea superioară a stelei lui Tiberius Claudius Maximus. Basorelieful îl reprezintă pe Maximus însuși călare ; în fața calului avîntat în galop, un nobil dac (se recunoaște bine caracteristicul *pileus* de pe cap), căzut la pămînt și rezemat cu mîna stîngă de scut, scapă din mina dreaptă, întinsă, un pumnal curb.

Dat fiind conținutul inscripției, nimic mai firesc decît interpretarea acestei scene ca reprezentare a sinuciderii lui Decebal. Analogia cu scena de pe Columnă e frapantă : și acolo se văd călăreți romani care se reped, peste trupurile însoțitorilor lui Decebal, spre regele așezat pe pămînt, la rădăcina unui arbore. Există însă și o deosebire : pe Columnă, Decebal e înfățișat în clipa în care își atinge gîtul cu ascuțișul pumnalului încovoiat. Așadar, basorelieful de pe mormîntul lui Tiberius Claudius Maximus ar reprezenta momentul următor al dramei : Decebal, în agonie, scapă din mîna pumnalul cu care-și curmase zilele.

Unele căpetenii dace urmează pilda regelui lor ; mulți dintre nobili însă preferă să se închine împăratului biruitor pentru a-și păstra privilegiile (fig. 75) : vechea politică trădătoare a nobilimii separatiste dacice. În munți au loc operații de curățire, de zdrobire a ultimelor rezistențe izolate. Scena finală a Columnei lui Traian înfățișează un lung șir de daci cu femeile și copiii

Fig. 75 : Nobili daci închinându-se lui Traian
(scenă de pe Columna Traiană)

lor, escortați de soldați romani, mîinindu-și turmele într-o direcție necunoscută și întorcînd cu amărăciune privirile spre vetrele lor date pradă focului și jafului soldătesc (fig. 76). Sînt dacii pe care romanii îi evacuează din zonele muntoase, prielnice pentru prelungirea rezistenței și organizarea de răscoale, în ținuturile de cîmpie unde erau mai lesne de supravegheat. Viața dacică încetează în Munții Orăștiei; la Sarmizegetusa, Traian lasă un detașament din legiunea a IV-a Flavia Felix ⁵⁸, iar la Orăștioara de Sus, la cîțiva kilometri spre nord de cetățuia distrusă a Costeștilor, pune să se ridice un castru ce va fi ocupat de *exploratores Germanici*, deveniți mai tîrziu *numerus Germanicianorum* ⁵⁹. O diplomă militară găsită la Porolissum, în nordul Daciei, și datată din 11 august 106 e.n. pomenește Dacia ca provincie romană, semn că războiul se sfîrșise ⁶⁰. Traian își

**Fig. 76 : Dacii din munți sînt strămutați la șes
(scenă de pe Columna Traiană)**

Fig. 77 : Romanii încarcă pe animale de povară prada luată în Dacia (scenă de pe Columna Traiană)

sărbătorește triumful și primește acum soliile ce-i vin, în semn de omagiu sau supunere, de la diferite popoare, între care și depărtații indieni.

O pradă bogată e dusă la Roma (fig. 77). Pe lângă comorile regelui Decebal, ascunse în albia râului Sargetia și descoperite de romani datorită trădării dacului Bicilis, sînt transportate în Italia multe bogății răpite în război. Cu ajutorul lor se va construi splendidul For al lui Traian, se vor organiza nemaivăzute sărbători (lupte cu fiarele, lupte de gladiatori etc.) ce vor însuma 123 de zile, se va ridica mărețul monument de la Adamclisi și vor fi vremelnice însănătoșite finanțele zdruncinate ale Imperiului.

Roma biruise, Dacia era învinsă și statul dac nimic. Dar istoria dacilor nu se încheie aici. Dimpotrivă, în viața acestui popor se deschide acum un nou capitol : acela al *romanizării*.

Note

1 Iordanes, *Getica*, 76.

2 R. Vulpe, în *DID*, II, p. 62; vezi și C. Daicoviciu, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 131—132.

3 Relatarea războiului dacilor cu Domițian o fac după C. Patsch, *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2)*, Wien-Leipzig, 1937, p. 1—44.

4 Tacitus, *Agricola*, 41.

5 Cassius Dio, 6. Pasajele redată în acest capitol al lucrării mele din cărțile LXVII și LXVIII ale operei lui Dio Cassius au fost tălmăcite de prof. T. A. Naum.

6 Petrus Patricius, în *FHG*, IV, 183, fragm. 4.

7 Iordanes, *Getica*, 78.

8 Cassius Dio, LXVII, 10.

9 *Ibid.*

10 Cassius Dio, LXVII, 7.

11 După o sugestie a prof. C. Daicoviciu. Ideea pare a fi confirmată de descoperiri pretraiane la Drobeta (informație R. Florescu). Nu pot însă crede în nici un caz, din multe motive, în cucerirea de către Domițian a sudului Moldovei și a cîmpiei muntene, așa cum afirmă prof. R. Vulpe, în *StCls*, II, 1960, p. 348—353, bazat pe datarea (98 e.n.), absolut incertă, propusă pentru papyrusul Hunt de către R. O. Fink, în *JRS*, XLVIII, 1958, p. 102—116.

12 Un anumit rol în această privință îl va fi avut și împrejurarea că Domițian acceptă să plătească subsidiile dacilor după ce, cu câțiva ani înainte, le suprimase.

13 Marțial, *Epigrame*, V, 3, 1.

14 Criton, *Getica*, 5 (2), în *FGrHist*, II B, p. 932.

15 Cassius Dio, LXVIII, 9.

16 Pliniu cel Tânăr, *Epist.*, VIII, 4.

17 C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896, 1900.

18 S. Reinach, *La Colonne Trajane au Musée de Saint-Germain*, Paris, 1886, p. 32.

19 G. A. T. Davies, în *JRS*, X, 1920, p. 4.

20 K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, Berlin-Leipzig, 1926, p. VII.

21 E. Strong, *La scultura romana da Augusto a Costantino*, vol. II, Firenze, 1926, p. 158.

22 I. A. Richmond, în *Papers of the British School at Rome*, XIII, p. 3—4.

23 R. Paribeni, *Optimus Princeps*, Messina, 1926, vol. I, p. 217—218.

24 C. Patsch, *op. cit.*, p. 128.

25 Cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 229.

26 G. Lugli, în *ARMSI*, seria III, t. XXV, mem. 20, p. 841.

27 Mi se pare evident că sculpturile Columnei Traiane n-au putut fi opera unui singur artist. W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1872, p. XVIII și nota 4, spune în această privință că execuția monumentului e datorată mai multor sculptori de talent inegal. După părerea lui, o întreagă armată de artiști a lucrat timp de mai mulți ani la sculptarea reliefulor.

28 Numerotarea scenelor e dată după C. Cichorius, *op. cit.*

29 Vezi J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, 1914, p. 985 și urm.

30 Th. Birt, *Die Buchrolle in der Kunst*, Leipzig, 1907, p. 269—271.

31 Nu e exclus însă ca reliefulile să redea succesiv (altfel nu se putea!) evenimente care au avut loc simultan, dar în locuri diferite.

32 Cassius Dio, LXVIII, 6.

33 Despre cauzele și desfășurarea războaielor dacice ale lui Traian, vezi C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 300—314.

34 C. Daicoviciu, în *Steaua*, an. XX, 1969, nr. 11, p. 73—74, a arătat convingător că nu putea fi vorba de încă o coloană romană care să fi trecut Dunărea pe la Dierna și să fi înaintat către Tibiscum pe valea Cernei și pe valea superioară a Timișului.

35 *Inst. gramm.*, VI, 13, p. 205, ed. Hertz.

36 Cassius Dio, LXVIII, 8.

37 *Ibid.*

38 R. Vulpe, în *DID*, II, p. 91.

39 Cassius Dio, LXVIII, 9.

40 Idem, LXVIII, 8.

41 Idem, LXVIII, 9.

42 Gr. Florescu, în *OmD*, p. 229.

43 Cassius Dio, *loc. cit.*

44 Idem, LXVIII, 9—10.

45 V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 9—11.

46 C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 86—87.

47 R. Syme, în *JRS*, XLIX, p. 26—33.

48 La care se adaugă, poate, colțul sud-estic al Transilvaniei (v. Ioana Bogdan-Cătănicu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 478).

- 49 Un picior roman era egal cu 29,6 cm.
- 50 Cassius Dio, LXVIII, 13.
- 51 Idem, LXVIII, 10. E vorba, fără îndoială, de Banatul vestic, ocupat de iazigi în anii 101—102 e.n. și recucerit acum de daci.
- 52 Idem, LXVIII, 11.
- 53 Idem, LXVIII, 12.
- 54 Idem, LXVIII, 14.
- 55 A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, fasc. I, fr. XX, 177, 198—199, 226—227.
- 56 Pliniu cel Tânăr, *Epist.*, VIII, 4.
- 57 M. P. Speidel, în *JRS*, LX, 1970, p. 142—153 și în *ActaMN*, VII, 1970, p. 511—515.
- 58 C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 314.
- 59 H. Daicoviciu și I. Glodariu, *Un castru roman în regiunea cetăților dacice din Munții Orăștiei în Lucrări științifice. Istorie—Științe sociale—Pedagogie*, Oradea, 1971, p. 17—23.
- 60 CIL XVI 160 ; publicată pentru prima dată de C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940. p. 330—333.

Epilog

Dacia suferise pierderi cumplite în cele două războaie purtate împotriva lui Traian. Mii și mii de oșteni căzuseră pe câmpurile de bătălie, apărînd eroic fiecare cetate, fiecare colină, fiecare palmă de teren. După Ioannes Lydus, 50 000 de daci fuseseră făcuți prizonieri de armatele romane victorioase. „*Dacia... viris fuerat exhausta*“ (a fost secătuită de bărbați), spune istoricul Eutropiu. Decebal, conducătorul eroicei lupte de apărare, pierise. Dar poporul dac, învins, îngenuncheat sub povara victoriilor romane, exista. Rămăseseră în viață o parte dintre ostașii lui Decebal, trăiau aceia care se închinaseră de bună voie învingătorului, trăiau femeile, copiii, adolescenții prea tineri pentru a fi putut lua armele împotriva cuceritorului roman și bătrînii prea slabi ca s-o mai facă.

Oricît ar părea de ciudat, ideea firească și logică a dăinuirii populației dacice sub stăpînirea romană a fost contestată de unii istorici din trecut. Cu multă și vinovată ușurință, aceștia făceau să dispară, prin exterminare fizică și deportare, un popor care trebuie să fi numărat cel puțin o jumătate de milion de oameni pe

vremea lui Decebal. Absurditatea, chiar din punctul de vedere al învingătorului, de a nimici cu desăvârșire o populație ce putea fi foarte bine exploatată spre folosul Imperiului, n-a constituit o piedică pentru acești istorici, mînați mai degrabă de considerentele politice ale epocii lor decît de năzuința descoperirii adevărului. Propoziția citată mai sus a lui Eutropiu a fost interpretată ca o mărturie a dispariției complete a dacilor ; ei i se adăugau cuvintele pe care împăratul Iulian din secolul al 4-lea e.n. le punea în gura lui Traian : „Am nimicit neamul geților“. Nu era luat în seamă faptul că verbul *exeilon* (ἐξεῖλον), folosit de Iulian, înseamnă nu numai „am nimicit“, ci și „am subjugat, am supus“. Nu era luat în seamă nici Zonaras, care spune lămurit că după victoria lui Traian „poporul dacilor și provincia lor a început să fie romană“, excluzînd prin aceste cuvinte exterminarea.

Cum s-a mai spus, în teoria exterminării dacilor predominau motive de ordin politic, nu științific. Ele erau diverse. Dacă reprezentanții Școlii ardelenе, de exemplu, susțineau această idee pentru a putea afirma „puritatea“ latină a românilor și a revendica, pe această bază, drepturile legitime ale românilor transilvăneni în cadrul monarhiei habsburgice, teoriile unui Roesler sau ale unui Alföldi urmăreau scopuri politice reacționare. Afirmînd că dacii au dispărut sau că puținii care vor fi rămas au dus, sub stăpînirea romană, o viață izolată ce n-a permis romanizarea lor, aceste teorii conchideau că la anul 271 e.n. Dacia a fost părăsită de toți locuitorii ei care vorbeau latinește și care erau străini de acest pămînt, fiind colonizați aici de Traian. Dacia devenea astfel, la sfîrșitul secolului al 3-lea e.n., un fel de pămînt pustiu, al nimănui, la discreția popoarelor migratoare care i-au asimilat, chipurile, pe dacii neromanizați aflați încă aici. Cu astfel de jonglerii antiștiințifice se justificau stăpînirea habsburgică asupra Transilvaniei sau pretențiile revizioniste ale fascismului horthist.

Încă mai de mult, o bună parte din istoriografia românească a dat riposta cuvenită acestor teorii, demonstrînd cu argumente convingătoare continuitatea dacică în cei 165 de ani de stăpînire romană. Cele mai

importante realizări în această privință s-au obținut însă în ultimii 15—20 de ani și astăzi istoriografia noastră marxist-leninistă e capabilă nu numai să dovedească persistența dacilor sub romani, ci și să zugrăvească tabloul vieții lor, să urmărească în linii generale procesul de romanizare a populației dacice.

Aceste rînduri reprezintă numai un epilog al cărții mele închinată istoriei Daciei preromane. Ele au drept scop să înfățișeze sumar soarta dacilor după ce ei au fost învinși de romani și după ce o bună parte din țara lor a fost transformată în provincie romană. De aceea, nu voi intra aici într-o amănunțită discuție a dovezilor continuității ; mă voi mărgini să amintesc câteva din argumentele descoperite de istoriografia noastră.

Se cunosc, din diferite izvoare și mai ales din diplomele militare găsite în cuprinsul Imperiului roman, vreo 13—15 corpuri de trupă auxiliare formate din daci pe vremea lui Traian și a împăraților care i-au urmat pe tronul Romei. Cu titlu de exemplu amintesc aici *cohors I Ulpia Dacorum* și *ala I Ulpia Dacorum*, formate în timpul lui Traian, *cohors I Aelia Dacorum* recrutată de Hadrian și *cohors VI nova Cumidavensium Alexandriana*, formată pe vremea lui Severus Alexander (începutul secolului al 3-lea e.n.) din soldați recrutați din ținutul Cumidavei, Rîșnovul de azi. Cum ar fi putut fi recrutate aceste trupe de daci la zece-douăzeci și chiar o sută de ani după cucerire dacă populația dacică ar fi fost în întregime exterminată ? Adevărul este că Dacia a fost provincia care, începînd cu Traian și pînă la mijlocul veacului al 3-lea e.n., a furnizat Imperiului relativ cele mai multe trupe. Natural că faptul nu e întîmplător ; virtuțile războinice ale dacilor erau bine cunoscute și prețuite.

Pe seama cui dacă nu pe a dacilor învinși, dar neresemnați cu supunerea, trebuie puse răscoalele care au zguduit Dacia romană în mai multe rînduri ? La moartea cuceritorului Daciei, pentru a da numai un singur exemplu, în anul 117 e.n., dacii se răscoală și, cu ajutorul vechilor lor aliați roxolani, încearcă să doboare stăpînirea romană. Numai cu prețul unei mari încordări

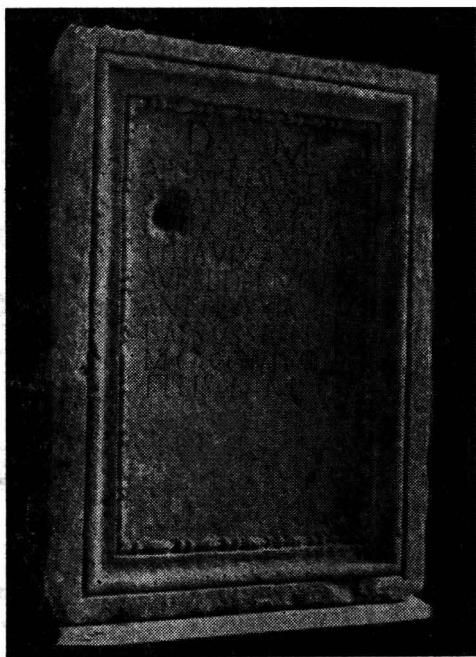

Fig. 78 : Monument funerar de la Sutoru (jud. Sălaj), pe care figurează un personaj cu nume traco-dacic : Aurelius *Denzi*

a forțelor izbutește Imperiul să restabilească liniștea la Dunăre.

În inscripțiile latine din Dacia apar și nume traco-dacice din care o bună parte trebuie să aparțină autohtonilor și nu coloniștilor (fig 78). Numărul lor e mic, reprezentând abia vreo 2% din totalul numelor proprii atestate epigrafic, dar lucrul acesta e firesc. Populația dacică locuia mai ales la țară, tradițiile ei n-o făceau iubitoare de fast și eternizare epigrafică (după o expresie a lui Pârvan) și nici mijloacele materiale nu-i prea permiteau să-și comande costisitoare inscripții. Cît privește pe dacii locuind la orașe, interesele practice le dictau să afișeze cît mai puțin originea lor. Putem fi siguri că, mai ales în primele decenii după cucerire, autoritățile

romane nu priveau cu ochi buni pe aceia care subliniau cu prea multă ostentație apartenența lor la poporul învins. Mulți daci, în special din rîndurile aristocrației, vor fi dobîndit cetățenia romană și-și vor fi luat cu acest prilej nume pur romane care abundă în inscripții.

Pînă și lingvistica sau, mai precis, toponomastica vine în sprijinul tezei continuității. Nu poate fi întîmplător faptul că majoritatea covârșitoare a orașelor Daciei romane poartă nume dacice. Apulum, Napoca, Drobeta, Potaissa, Tibiscum sînt denumiri vechi pe care cuceritorii le-au adoptat pur și simplu de la autohtonii pe ale căror pămînturi se așezaseră.

Deosebit de semnificativ în această privință e cazul capitalei provinciei. Întemeiat în anii 108—110 e.n., acest oraș din Țara Hațegului a primit la început numele de *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica*. Abia Hadrian, după înăbușirea mării răscoale din anii 117—118 e.n., îi adaugă și epitetul de *Sarmizegetusa*. Adăugirea e absurdă dacă țara ar fi fost locuită numai de romani cărora numele vechii capitale a lui Decebal nu le spunea nimic. Dimpotrivă, ea devine foarte logică dacă admitem o prezență masivă a populației dacice în noua provincie. Numele dacic care se dă capitalei romane (construite, să nu uităm, într-un loc unde urme dacice nu s-au găsit) e un element al acțiunii de pacificare întreprinse de Hadrian. În concepția împăratului, el avea valoarea unui simbol, subliniind *continuitatea* de guvernare dintre regatul lui Decebal și stăpînirea romană. *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa* trebuia să simbolizeze încă din 118 e.n. viitoarea contopire a dacilor și a coloniștilor Romei într-un singur popor.

Anumite argumente în favoarea continuității poate furniza și studiul monedelor, numismatica. Dar dovezile cele mai directe și mai puternice ni le-a pus la îndemînă, o dată mai mult, cercetarea arheologică.

Amintesc aici numai în treacăt de reliefurile Columnei lui Traian, care nu înfățișează nicăieri, abstracție făcînd de lupte, scene de masacru și nici scene de deportare a dacilor dincolo de fruntariile noii provincii. Mai importantă e descoperirea în peste 50 de puncte de

pe teritoriul Daciei romane (în special în Transilvania) a urmelor de cultură materială dacică datînd din secolele 2—3 e.n.

Săpăturile efectuate chiar în castrele romane de la *Angustiae* (Brețcu), Orheiul Bistriței, *Micia* (Vețel), *Ad Mediam* (Mehadia) au scos la iveală, amestecate cu ceramică romană, fragmente de vase dacice : cioburi grosolane, lucrate cu mîna din pastă poroasă și prost arsă, ornamentate cu clasicul brîu alveolar și cu obișnuitele proeminențe. Nu lipsește nici ceașca dacică, acest vas atît de tipic populației autohtone, pe care nu-l întîlnim la nici un alt popor. E absolut evident că astfel de vase nu aparțineau soldaților romani care foloseau olărie de calitate superioară, confecționată în atelierele provinciei. Ele aparțineau soldaților recrutați din rîndurile populației autohtone, dacice.

Ceramica de acest fel se întîlnește și în așezările din provincie, de exemplu la Lechința de Mureș, unde s-a găsit și un depozit de unelte de fier cuprinzînd brăzdare de plug de tip dacic, sau la Cașolț și Noșlac (îngă Aiud), în timp ce atelierele de olărie de la Cristești (pe Mureș) lucrau, pe lîngă vasele roșii provincial-romane, și o ceramică cenușie corespunzînd gustului autohton.

Populația dacică își păstrează multă vreme portul și obiceiurile. Stele și medalioane funerare descoperite la Cluj, Apoldul Mare, Căsei (fig. 79) etc. înfățișează personaje care nu au nimic roman în aspectul și în veșmintele lor. În regiunile rurale s-au găsit chiar cimitire dacice, cum sînt cele de la Cașolț, Calbor, Soporu de Cîmpie (jud. Cluj), Morești, Obreja (jud. Alba). Ușor de recunoscut după ritul de înmormîntare (incinerarea) și după materialul specific, mai ales ceramic, găsit, aceste necropole cuprinzînd sute de morminte sînt cea mai bună dovadă a dăinuirii masive a dacilor în epoca romană. În munții Zlatnei, unde se știe că au fost aduși coloniști dalmatini pentru exploatarea minelor de aur, existența în necropolă a două variante ale ritului incinerării (arderea cadavrelor pe locul mormîntului și arderea lor în altă parte) pare să sugereze strînsa conviețuire a autohtonilor cu noii veniți.

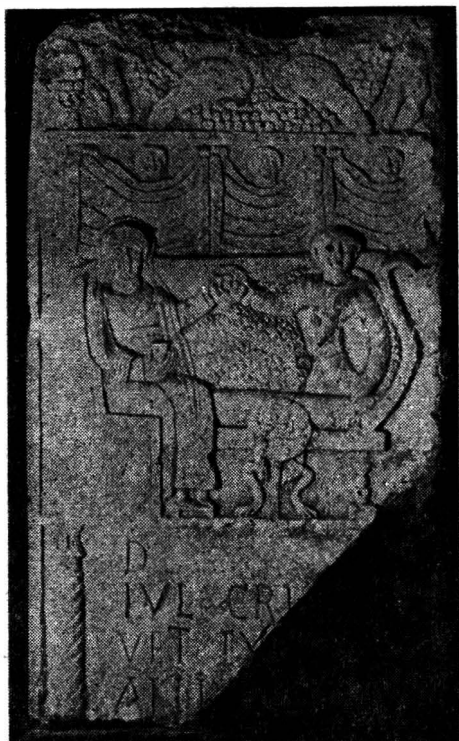

Fig. 79 : Stelă funerară descoperită la Cășei

Trebuie subliniat faptul că dovezile arheologice ale continuității sporesc valoarea și greutatea celorlalte argumente în favoarea acestei teze. Din moment de dacii sînt atestați arheologic, prin cimitirele lor și prin vestigiile culturii lor materiale, cine mai poate pretinde că **toți** traco-dacii ce apar în inscripții sînt coloniști veniți din sudul Dunării sau că trupele amintite mai sus n-au fost recrutate dintre daci ?

Încetul cu încetul ajunge să fie cunoscut și traiul dacilor sub stăpînirea romană. La oraș, populația autoh-

tonă e mai greu de sesizat, înveșmîntată cum e în haina culturii romane. De altfel, ea va fi și fost mai puțin numeroasă ; majoritatea dacilor au continuat să trăiască la țară, ocupîndu-se cu agricultura și cu păstoritul. Dar la oraș sau la țară, ei suferă mai mult sau mai puțin intens influența romană și, treptat, se romanizează.

Procesul romanizării a fost, desigur, înlesnit de însuși caracterul civilizației dacice. Aceasta, în faza ei de apogeu, poate fi considerată drept *clasică* nu numai în raport cu fazele ei anterioare, ci și în sensul, mai larg, al analogiei de *natură*, de *esență*, cu civilizația clasică greco-romană. Deși mai puțin înaintată ca nivel de dezvoltare, Dacia lui Burebista și Decebal urma calea bătătorită de statele antichității clasice.

La început pătrund printre daci produsele culturii materiale romane. Ieftină și de bună calitate, ceramica romană se impune : în necropolele dacice o bună parte a inventarului ceramic e de factură romană provincială. Așîderea se impun uneltele mai productive (de pildă, brăzdarul de plug de tip roman), diferitele obiecte de uz practic și de podoabă. Aceasta nu înseamnă încă romanizare, dar după ce adoptă cultura materială romană dacii adoptă treptat obiceiurile romane, nume romane și, în cele din urmă, limba latină. Se cunosc doar autohtoni care își ridică monumente funerare (stele, medalionane) de tip roman ; se cunosc și din aceia care adoptă nume romane, păstrîndu-și numele lor vechi, dacice, ca porecle. Lipsa dovezilor directe a adorării vechilor divinități dacice arată că, cel puțin în mediul urban, cultele romane au biruit foarte curînd. D. Protase a remarcat că în mormintele dacice de dinaintea cuceririi nu se găsesc monede, pe cînd în cele din Dacia romană, aparținînd tot autohtonilor, da : exemplul grăitor de adoptare de către daci a unui obicei roman. În sfîrșit, conviețuind cu coloniștii aduși, cum zice Eutropius, *ex toto orbe Romano* („din toată lumea romană“), neavînd cu dînșii alt mijloc de comunicare decît limba latină, dacii încep să vorbească latinește. Interesul de a face parte din rîndul romanilor îi determină să-și abandoneze cu timpul propria lor limbă, din care numai puține cuvinte

vor pătrunde în latina populaia vorbită pe teritoriul Daciei. Limba latină, limba clasei dominante și limba oficială a Imperiului, limba unei culturi superioare se impune. Și dacă procesul romanizării nu poate fi urmărit deocamdată în toate etapele și toate nuanțele lui, există destule elemente care-l atestă atât în Dacia, cât și în Dobrogea anexată Moesiei Inferioare.

Nu toți dacii căzuseră însă sub stăpînirea romană. Traian cucerise, ce-i drept, pe lângă Banat, Oltenia și Transilvania, și Muntenia cu sudul Moldovei, dar Hadrian abandonase aceste două ultime regiuni. Alături de ele, rămîn în afara Imperiului roman Crișana și Maramureșul locuite de daci, cum dovedesc descoperirile de la Sîntana-Arad, Oradea și Medieșul Aurit. Acești daci liberi care înconjură provincia fac cu romanii negoț și produsele civilizației romane, moneda romană, pătrund la dînșii în cantități tot mai mari. Adesea însă, ei se ridică împotriva Imperiului, atacîndu-l, și incursiunile lor se îmbină uneori cu răscoale ale populației dacice supuse. Antoninus Pius, urmașul lui Hadrian, are de luptat cu triburile dacice din nordul și nord-vestul provinciei pe la mijlocul secolului al 2-lea e.n. În anul 170 e.n., pe vremea lui Marcus Aurelius, costobocii de neam dacic, locuitori ai ținuturilor de prin nordul Moldovei, Bucovina și Maramureș, profită de slăbirea apărării romane la Dunărea de jos de pe urma războaielor marcomanice și atacă hotarele Imperiului. Ei pătrund în patru provincii : Moesia Inferioară, Tracia, Macedonia și Grecia (Ahaia), ajungînd pînă în Attica, dar sînt apoi zdrobiți de generalul Lucius Iulius Vehilius Gratus Iulianus. După un an sau doi, așezările costoboce sînt atacate de asdingii de neam germanic și costobocii dispar din istorie.

Primejdioși pentru Imperiu se dovedesc, în secolul al 3-lea e.n., carpii, probabil tot de neam dacic. Necropolele lor ne sînt cunoscute prin descoperirile de la Poienești, Pădureni, Măgura ș.a. ; ele au dat la iveală o cultură materială de factură dacică, cu multe influențe romane și sarmatice. Acești carpi atacă în mai multe rînduri, singuri sau împreună cu goții, hotarele Impe-

riului roman. O invazie a lor distruge în anul 242 e.n. castrul de la Barboși și alta, mai puternică, în anii 245—247 e.n., atingînd și Dacia, e cu greu respinsă de împăratul Filip Arabul.

Și triburile dacice libere sînt, parțial, atrase în procesul de romanizare. Acesta nu se petrece, bineînțeles, pe teritoriul lor, dar le cuprinde datorită sistemului de colonizări „barbare“ în provincie. În timpul lui Commodus (180—192 e.n.), guvernatorul Daciei, Sabinianus, aduce sub ascultarea sa 12 000 de daci mărginași, făgăduindu-le că le va da pămînt în Dacia. Nu știm dacă guvernatorul s-a ținut de cuvînt și dacă *acești* daci au primit pămînt în provincie, dar urme de colonizare se pot, eventual, găsi. În ce mă privește, am impresia că în așezarea dacică de la Obreja (nu departe de Alba Iulia), datînd din secolele 2—4 e.n., ar exista indicii ale unei asemenea colonizări de daci liberi în interiorul provinciei Dacia. Evident, asupra celor colonizați romanizarea începea îndată să acționeze.

Cît a fost de extinsă și de profundă această romanizare între anii 106 e.n. și 271 e.n. nu se știe exact. E cert însă că ea a fost destul de puternică pentru ca, după părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, să nu mai dea înapoi.

Așa dispar dacii din istorie : nu dintr-o dată, nu exterminați în războaie sau dezrădăcinați, ci treptat, cedînd în fața superiorității civilizației materiale și a culturii latine, adoptînd obiceiurile romanilor și limba lor. Prin veacul al 6-lea se mai păstra numai amintirea dacilor. Dacia era locuită de o populație romanică, vorbind latinește : nu latina lui Caesar și Cicero, ci o latină populară, vie, transformată, îmbogățită cu anumite elemente ale limbii dacice. În veacurile următoare, printr-un proces complex și îndelungat, din această populație romanică va lua ființă poporul român și din limba ei — limba română.

Cuprins

	<u>Pag.</u>
Prefață la ediția I	5
Prefață la ediția a II-a	9
Abrevieri	11
1	
„CEI MAI VITEJI ȘI MAI DREPTI DINTRE TRACI“	15
Cine sînt daco-geții?	19
Limba daco-geților	24
Înfățișarea și portul geto-dacilor	29
Triburi geto-dace	31
2	
PE CALEA CĂTRE ÎNCHEGAREA STATULUI	37
Cele două vîrste ale fierului	39
Prima vîrstă a fierului în Dacia	47
Geto-daci și greci în prima vîrstă a fierului	54
Elemente de cultură spirituală	65
Daco-geții trec la a doua vîrstă a fierului	68
File din istoria triburilor daco-gete	84
3	
BUREBISTA	108
Societatea daco-getică în preajma apariției statului	110
Munții Orăștiei — nucleul statului dac	125
„Cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei“	129
Originile puterii lui Burebista	146
Caracterul statului dac	156

4	DACIA DE LA BUREBISTA LA DECEBAL	168
	Ce se întâmplă în restul Daciei?	177
	Relații daco-romane între 44 î.e.n. și 85 e.n.	183
5	CĂLĂTORIE PRIN INIMA DACIEI	201
	Prin cetățile și satele dacilor	202
	Bogăția așezărilor dacice	238
	Pe drumurile de negoț ale dacilor	254
6	CULTURA SPIRITUALĂ A DACO-GETILOR	266
	Din nou Herodot	267
	Monoteism sau politeism?	269
	Zei și zeițe dace	275
	Ritul de înmormântare	282
	Au cunoscut dacii scrisul?	285
	Știința la dacii lui Burebista și Decebal	289
	Ce ne-a rămas din Arta Dacilor	304
	Ce ne-a rămas din arta dacilor	319
	DECEBAL	319
	Războiul din anii 85—89 e.n.	320
	Decebal în culmea puterii	327
	Trista soartă a izvoarelor literare	330
	Columna Traiană	333
	Primul război dacic al lui Traian (101—102 e.n.)	342
	Al doilea război dacic al lui Traian (105—106 e.n.)	353
	EPILOG	369

În curs de apariție la

EDITURA ENCICLOPEDICĂ ROMÂNĂ :

Nicolae Iorga

BIZANȚ DUPĂ BIZANȚ

Nicolae Iorga

ISTORIA VIETȚII BIZANTINE

Aurel Decei

ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

Rex Warner

IULIUS CAESAR

(traducere)

Nicolae Ciachir

SOLIMAN MAGNIFICUL

Gheorghe Vlăduțescu

**LUMINI ȘI UMBRE ÎN GÎNDIREA EVULUI
MEDIU**

Nicolae Petreanu

IDEEA DE REPUBLICĂ LA ROMÂNI

Redactor : Emilia Tomescu
Tehnoredactor : Constanța Branciu

Coli tipar : 24

**Tiparul a fost executat sub
comanda nr. 20 009 la Combinatul
Poligrafic „Casa Școlii“, Piața
Școlii nr. 1. București,
Republica Socialistă România**

EB

Seria „SINTEZE“

Hadrian
Daicoviciu

Dacii

...Pe platourile înalte ale Carpaților Meridionali, drumețul poate admira astăzi ruinele impunătoare ale cetăților dacice de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Căpîlna, Bănița, Tilișca ori sanctuarele de la Grădiștea Muncelului. În valea mănoasă a Argeșului, vestigiile așezării de la Popești, iar pe cursul inferior al Siretului, cele ale așezării de la Poiana, stau mărturie vieții și culturii strămoșilor noștri, geto-daci...

Autorul cărții de față, dr. în istorie Hadrian Daicoviciu, conferențiar universitar la Facultatea de istorie din Cluj, și-a ales nobila misiune de a dezvălui publicului larg sensul multora dintre descoperirile arheologilor români menite să contureze și să definească cât mai exact originala cultură materială și spirituală a dacilor. Cuprinzând interesante puncte de vedere și rezolvări în numeroase probleme controversate ale acestei importante epoci din istoria poporului nostru, lucrarea „Dacii”, la cea de a doua ediție a sa, considerabil sporită, se înscrie, prin spiritul riguros științific și prin stilul sugestiv și atrăgător, în rîndul lucrărilor destinate a face cunoscută istoria patriei noastre.

Lei 10,50